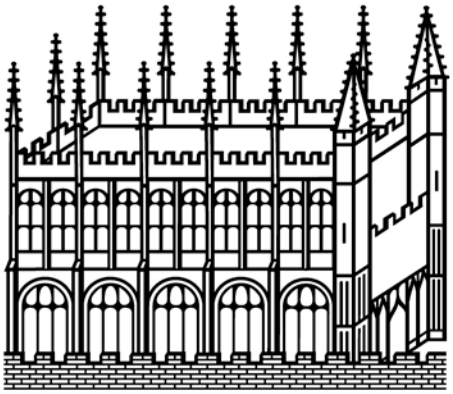

Bodleian Libraries

UNIVERSITY OF OXFORD

This book is part of the collection held by the Bodleian Libraries and scanned by Google, Inc. for the Google Books Library Project.

For more information see:

http://www.bodleian.ox.ac.uk/dbooks

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 2.0 UK: England & Wales (CC BY-NC-SA 2.0) licence.

ہدیۃ المختار یہ شرح رسالہ عضدیہ معقول مین
تعبیر الرویا یعنے خواب نامہ تصنیف محمد بن سیرین معتبر مستند ہے
مختصر الوقایہ محشی
تفسیر بیضاوی شریف دو مجلد مین تصنیف
عبداللہ بن عمر قاضی بیضاوی مشہور
نور الہدے —
صحیح مسلم مع شرح نووی حدیث صحاح
ستہ سے دو جلد مبسوط مین ہے تصنیف متن ابو الحسین مسلم
اور شارح محی الدین ابو بکر زکریا —
قسطلانی مسمے بارشاد الساری شرح صحیح بخاری
تصنیف مولانا شہاب الدین احمد خطیب قسطلانی
دس جلد مین ہے
تفسیر جلالین مسمی بتفسیر غفاری تصنیف مولوی
حاجی تراب علی مرحوم مطبوعہ نظامی —
دلائل الخیرات مترجم فارسی کامل مع
شرح مزرع الحسنات یہ کتاب مع شرح و ترجمہ
نہایت درستی و صحت سے طبع ہوئی —
کتاب المغازی الرسول و فتوح الشام
و فتوح المصر و فتوح العجم عربی یہ چارون
جلد تصنیف حضرت واقدی رحمہ اللہ کی ہین
بتلاش تمام مہتممان مطبع و توجہ خاص مولوی
حبیب اللہ خانصاحب صدر الصدور سابق و حال
پنشندار بہم پہونچین —
فتوح الشام عربی تصنیف مولانا واقدی رح
کی ہے جسکا ترجمہ مشہور و پسند اہل عالم ہے
جامع الرموز ہر چار جلد نہایت خوشخط مطبوعہ
کلکتہ سے منقول —
نقشہ نعلین شریف
نقشہ کربلاے معظم
خلاصۃ الکشاف معروف بہ اعراب القرآن
مع رسالہ فتح الخبیر کلام اللہ کی لفظ تصحیح
اور اعراب کی جانچ اور تفسیر بھی کی ہے ایسی
عمدہ کتاب نادید و ناشنید ہے —
شرح سفر السعادت تصنیف مولانا
عبدالحق دہلوی علم حدیث مین —
مجموعہ وظائف اس رسالہ مین پنج سورہ اور
ادعیہ ماثورہ اور اعمال عاشورا وغیرہ
مذہب اثنا عشریہ کے ہین —
اشعۃ اللمعات ترجمہ فارسی مشکوۃ از شاہ عبدالحق
محدث دہلوی چار جلد مین نہایت صحت و خوشخطی سے چھپا —
مجموعہ اوراد چند دعائین معتبر عملدرآمد بزرگان
وقت مطبوعہ اسدی —
تفسیر کشاف یہ مشہور تفسیر ہے جو زیر اہتمام
شائستہ بکاغذ و چھاپہ نفیس و پاکیزہ کلکتہ مین طبع ہوئی ہے مجلد بدو جلد
شرح وقایہ عربی محشی —
جواہر القرآن مترجم وظائف قرآنی مطبوعہ گلشن احمدی
جلاء الاذہان فی علم القرآن مصنفہ مولوی
محمد معین الدین المشہدی —
مجموعہ زینت القاری مستند قرآۃ مین مطبوعہ اسدی
مجموعہ خطب مشہور انتخاب ہے مرتبہ
مولوی محمد اسمعیل دہلوی —
قواعد بغدادی مع پارہ عم نقل بمبئی
فیض المحمدی چند حدیثین مشکوۃ شریف کی
نقل مع ترجمہ ہین —
اصل اصول نحو مسائل نحویہ کا بیان ہے
زاد المعاد یہ کتاب مذہبی اہل سنت کی ہے نہایت معتبر
شرح وقایہ مع چلپی فقہ حنفیہ مین درسی
کتاب ہے مسائل فقہ کو بہت استدلال کے ساتھ
بیان کیا ہے اور حاشیہ پر چلپی ہے —
حاشیہ عبدالغفور مع تکملہ عبدالحکیم
بشرح ملا جامی کا حاشیہ ہے —
فتاوے کنز الدقائق علم فقہ مین معتبر مثل
فتاوے قاضیخان و فتاوے عالمگیری وغیرہ
اور دو شرحین اوسکے حاشیہ پر چڑھی ہین —

علم اخلاق مین نہایت خوشخط

منطق الطیر تصنیف فریدالدین عطار تصوف مین

پندنامہ مصنفہ حضرت فریدالدین عطار تصوف مین

نظم اللآلی شرح قصیدۂ مالی — فصاحت مین

گلشن اسرار تصنیف مولوی انور علیصاحب در علم تصوف

مثنوی بزم وصال عرفان مین مصنفہ شاعر اہل زبان

کتب علوم عربی درسی صرف ونحو ومنطق ومعانی وبیان وغیرہ

میزان الصرف علم صرف کی ابتدائی کتاب ہے

تبیان شرح میزان الصرف مصنفہ مولوی عبدالحی صاحب

صرف میر میر سید شریف کی تصنیف سے مشہور کتاب ہے

پنج گنج وزبدہ — مشہور کتاب ہے

دستور المبتدی — قواعد صرف مین بہت مفید کتاب ہے

اظہار العلوم عربی تصنیف امام محمد غزالی رح یہ نہایت مستند وعمدہ کتاب ہے مطبوعہ مکرر

فصول اکبری علم صرف مع رسالہ لامیہ وگوہر منظوم رکازالاصول شرح حامل المتن فصول اکبری تصنیف مولوی حمایت علی —

مراح الارواح در علم صرف از احمد بن یمین مشہور کتاب ہے —

شافیہ محشی علم صرف مین از ابن حاجب

مجموعۂ نحو میر — مصنف مختلف

بدیع المیزان — علم معقول مین مشہور کتاب ہے

ہدایت النحو — مشہور نحو کی کتاب ہے

رضی شرح کافیہ تصنیف محمد ابن حسن استرآبادی محشی ہے —

ایضاً — مطبوعہ دہلی

شرح ملا محشی شرح کافیہ نحو از ملا جامی مشہور کتاب ہے

ایضاً — کاغذ فاخرہ

قال اقول منطق —

رسالہ ایضاحات مسمی بہ منتخب المخطوطات یہ حاشیہ قطبی کا ہے —

قطبی منطق ملا قطب الدین کی تصنیف مشہور کتاب ہے

ایضاً — مطبوعہ جدید —

آداب المناظرہ در علم مناظرہ تصنیف مولوی معین الدین صاحب

مبادی فن حکمت مین عالی رتبہ کی کتاب ہے درسی

شرح اشارات حکمت مین مصنفہ ملا نصیرالدین محقق طوسی

شرح مأۃ عامل علم نحو مین مشہور کتاب درسی ہے

مجموعۂ منطق شامل بارہ کتاب تصنیف مختلف

شمس بازغہ مصنفہ ملا محمود جونپوری در فن حکمت مطبوعہ لودھیانہ —

ایضاً مع حل وشرح بہ تحشی مولانا حاجی حافظ محمد عبدالحی صاحب

شرح سلم ملا مبین مع تصدیقات مشہور کتاب درسی ہے

کافیہ نحو محشی عربی از ابن حاجب بخط نسخ —

مقامات حریری فن ادب مین مع ترجمہ عمدہ چھاپی گئی

مطول فن معانی مین مستند وعمدہ کتاب درسی ہے

مختصر المعانی بہ تحشیۂ معقول اور اوسکے آخر مین حاشیہ خیالی —

میر قطبی منطق مین یکتا اور تصنیف حضرت میر سید شریف ملا

ایضاً — مطبوعہ جدید —

عمدہ شرح زبدہ در علم صرف تصنیف مولوی رحمۃ اللہ صاحب

شرح تہذیب در علم منطق بحواشی مولوی عبدالحی صاحب مطبع علی بخش خان —

شرح کافیہ فارسی مشتمل بر حل مطالب تصنیف مولوی محمد ابراہیم مرحوم

تسہیل الکافیہ عربی شرح کافیہ تصنیف مولانا عبدالحق خیرآبادی

شرح الیاس مسائل فقہ مین مستند کتاب ہے

تندرست کننده سلک بالکسر رشتهٔ مروارید ظرافت بالفتح زیرکی و در عرف بمعنی مزاح و طیبت ست

مثنوی ما نصیحت بجای خود کردیم * روزگاری درین بسر بردیم * گر نیاید بگوش رغبت کس *

بر رسولان بلاغ باشد و بس * شعر م یا ناظرا فیه سل بالله مرحمة * علی المصنف واستغفر لصاحبه *

واطلب لنفسک من خیر ترید بها * من بعد ذلک غفرانا لکاتبه * یعنی ای بیننده درین

گلستان بخواه از خدای تعالی رحمت را بر مصنف و طلب آمرزش کن برای صاحب آن کتاب

و بخواه از برای نفس خود هر بهتر یرا که میخواهی و پس ازان طلب کن آمرزش برای نویسنده

کتاب یا حرف ندا ناظرا منادی نکره لهذا منصوب ست م شعر لو ان لی یوم التلاق

مکانة * عند الرؤف لقلت یا مولا * انا المسی وانت مولی المحسن * انا قد اسات واطلب

الاحسان * یعنی اگر ثابت شود بدرستیکه مرا روز قیامت مرتبه ایست نزدیک مهربانی

کننده که خداست هر آینه بگویم ای خداوند من گناهگارم و بدکردارم و تو صاحب نیکوکار

هستی من تحقیق بد کردم و طلب می کنم احسان و نیکی کردن را لو بالفتح حرف شرط فعل او

محذوف مثل ثبت و حصل زیرا که حرف شرط لازم الدخول ست بر فعل لفظی یا تقدیری

ان بالفتح والتشدید حرف مشبه بالفعل اسم و خبر می خواهد مکاتبه بالفتح بمعنی جای بودن

و مراد مرتبه اسم ان لی جار مجرور خبر یوم التلاق بفتح تای فوقانیه با قاف بمعنی روز قیامت

مضاف با مضاف الیه ظرف متعلق فعل که ثبت یا حصل باشد مسی بضم یکم و کسر دوم بمعنی

بدکردار و گناهگار خبر مبتدا است که لفظ انا باشد بیت شکر که این نامه بعنوان رسید *

پیشتر از عمر بپایان رسید * عنوان بالضم و بالکسر دیباچهٔ کتاب و سرنامه پایان آخر

و انتها و کرانهٔ هر چیز باشد یعنی شکر ست که این کتاب بابتدا کردن در آمد و پیشتر از عمر بانجام رسید *

خاتمة الطبع *

مخفی مباد که کتاب گلستان شیخ مصلح الدین سعدی شیرازی علیه الرحمه که محتاج تعریف و ثناگری نیست اما چون رموز و دقایق و حکمتهای آن بوجه اغلاق معنوی نزد محققین اختلافهای بسیار دارد چنانکه از تزلزل آرای شارحین هویداست و از نسخ قدیمه آن اختلاف عبارات هم پیدا بناءً علی هذا شرح این کتاب که مسمی به ریاض رضوان تصنیف فاضل اجل محقق بی بدل جناب مولوی ریاض علی صاحب متوطن سلهٹ که معروف بشرح کلکته است و سابقاً در کلکته منطبع گردیده بود بصرف همت جناب منشی نولکشور صاحب در مطبع نامی شان بمقام کانپور بماه جنوری سنه ۱۸۷۷ع مطابق ماه ذی الحجه سنه ۱۲۹۳ هجری مطبوع گردید

دانست ونکرد قطعه کس نه بیند بخلیل فاضل را ❊ که نه در عیب گفتنش کوشد ❊ ورکریمی دو صد گنه دارد ❊ گر مشو عیب ها فرو پوشد ❊ قوله کوشد فاعل آن خلق ست یعنی خلق در عیب گفتنش کوشد ❊

خاتمة الکتاب

تمام شد کتاب گلستان والله المستعان بتوفیق باری عز اسمه درین جمله چنانکه رسم مولفان ست از شعر متقدمان بطریق استعاره تلفیقی نرفت بیت کهن خرقه خویش پیراستن ❊ به از جامه عاریت خواستن ❊ مستعان بالضم یاری خواسته توفیق بالفتح مدد کردن کسی را بکاری قوله درین جمله یعنی درین جمله هشت باب مؤلف جمع کننده اسم فاعل تالیف مقابل تصنیف شعر بکسر شین معجمه نظم متقدم پیش شونده اسم فاعل تفعل استعاره عاریت خواستن تلفیق بفاو قاف دو سخن را بهم آوردن و دو شقه را باهم آمیختن و دوختن و در بعضی نسخه تلفیف بدو فا بمعنی نیک در پیچیدن دیده شد خرقه بکسر خای معجمه دلق پیراستن یعنی مرمت کردن و آراستن بدوختن رقعه جامه بروزن نامه پارچه بافته نا دوخته و بمعنی پوشیدنی هم هست عاریت بتشدید یا و تخفیف آن انچه بدهند و باز بگیرند غالب گفتار سعدی طرب انگیز ست و طیبت آمیز دکوته نظران را بدین علت زبان طعنه دراز گردد گویند که معزز دماغ بیهوده بردن و دود چراغ بی فائده خوردن کار خردمندان نیست ولیکن بر رای روشن صاحبدلان که روی سخن در ایشان ست پوشیده نماند که دُرر موعظهای شافی در سلک عبارت کشیده است و داروی تلخ نصیحت بشهد ظرافت برامیخته تا طبع ملول ایشان از دولت قبول محروم نماند والحمد لله رب العالمین طرب بفتحتین شاد شدن ونشاط کردن طیبت بکسر طای مهمله و سکون یای تحتانیه وفتح بای موحده پاکی و بوی خوش وخوش طبعی قوله کوته نظران را بدین علت زبان طعنه دراز گردد یعنی کوته نظران بسبب آنکه گفتار سعدی مطایبه آمیز ست زبان درازی میکنند قوله روی سخن در ایشان ست یعنی کلام متوجه بایشان ست نه بطرف غیر ایشان از حاسدان کوته نظران دُرر بضم دال مهمله وفتح رای اول وسکون رای ثانی مروارید های بزرگ جمع دُر بالضم والتشدید موعظ بالفتح وکسر عین مهمله پند شافی بکسر فا

حاصل ملک که بپادشاه رود طیبت بالکسر خوشی تر بالفتح مع التشدید در فرهنگ شیخ ابراهیم بمعنی حساب مسطور ست و در برهان قاطع هم بهمین معنی دیده شده سرهنگی بیای مصدریست پس معنی چنین باشد اگر حق غیر را ظاهر و عیان بینی که می باید داد بنرمی و لطف دادن بهتر ست که به جنگ و خصومت و دل تنگی و ملالت آوری کسی را و معنی بیت ثانی ظاهر ست **حکمت** همه کس را دندان بترسی کند گرد دگر قاضیان را که بشیرینی **بیت** قاضی که برشوت بخورد پنج خیار ✽ ثابت کند بهر تو ده خربزه زار ✽ رشوت بالکسر والضم چیزی که بکسی دهند تا کار سازی ناحق کند خیار بکسر خای معجمه قسمی از بادرنگ که دراز باشد خربزه زار محل انبوهی خربزه یعنی قاضی اگر پنج خیار از تو رشوت خورد عند التجویز ده خربزه زار را برای تو ثابت نماید پس شیرینی که درین محل کنایه از رشوت ست موجب کندی دندان قاضی ست **حکمت** قحبه پیر از ناکاری چه کند که توبه نکند و شحنه معزول از مردم آزاری **بیت** جوان گوشه نشین شیر مرد راه خدا ست ✽ که پیر خود نتواند ز گوشه بر خاست ✽ **بیت** جوان چست می باید که از شهوت به پرهیزد که پیر چست رغبت را خود آلت برنمی خیزد ✽ قحبه بالفتح زن بدکاره ناکاری بیای مصدری بدکردار شدن **حکمت** حکیمی را پرسیدند که چندین درخت نامور که خدا تعالی آفریده است بلند و برومند هیچ را آزاد نخوانند مگر سرو را که ثمره ندارد درین چه حکمت ست گفت هر یکی را خلقی معین ست و وقتی معلوم گهی بوجود آن تازه اند و گاهی بعدم آن ثمر مرده و سرو را هیچ ازین نیست و همه وقت خوش ست و این ست صفت آزادگان **قطعه** برانچه می گذرد دل منه که دجله بسی ✽ پس از خلیفه بخواهد گذشت در بغداد ✽ گرت زدست برآید چو نخل باش کریم ✽ ورت زدست نیاید چو سرو باش آزاد ✽ دجله بالکسر رود و نهر بغداد خلیفه بفتح خای معجمه و کسر لام لقب فرزندان حضرت عباس که عم رسول الله صلی الله علیه وسلم بود و بعد از انقضا و انقراض ایام تعدی و ستم بنی امیه خلفای عباسیه خلافت کردند و القاب بعضی ایشان متصل بالله و متوکل بالله و المقتفی باشاء الله و المستغنی بنور الله و امثال آن بود قوله گرت از دست برآید یعنی اگر از دست کار دیگران برآید و همچنین قوله ورت از دست نیاید یعنی از دست تو برار مقصد دیگران نشود آزاد بالمد بی قید و مجرد و خلاص شده و نجات یافته را گویند **حکمت** دو کس رنج بردند و بحسرت مردند یکی آنکه داشت و نخورد و دیگر آنکه

سه شش هژده خال چوسر بازی سه یک سه خال خلاصه اینکه برار مقاصد حسب خواهش
دشوارست بسبب آنکه عنان اختیار بدست مختارست **حکمت** درویشی بمناجات میگفت
یارب ببدان رحمت کن که بر نیکان خود رحمت کرده که ایشان را نیک آفریده **مناجات**
بضم باهم راز گفتن من صراح **حکمت** اول کسی که علم برجامه کرد و انگشتری در دست نهاد
جمشید بود گفتند بش چرا همه زینت را بچپ دادی و فضیلت راست راست گفت راست را
نسبت راستی تمام ست **قطعه** فریدون گفت نقاشان چین را * که پیرامون خرگاهش
بدوزند * بدان را نیک دارای مرد هشیار * که نیکان خود بزرگ و نیک روزاند * علم بفتحتین
معروف ست که رایت باشد و نیز رقم جامه که کار زر و جز آن بر جامه کنند و آنرا علم جامه گویند
و در بنجا مراد از علم رقم و نشان جامه است قوله فضیلت راست است یعنی فضیلت و بزرگی طرف راست را
ثابت ست نه چپ را قوله تمام ست یعنی بس ست خرگاه بالفتح و با کاف فارسی نوعی از
خیمه که برای ملوک و امرا سازند بدوزند یعنی نقش کنند **حکمت** بزرگی را پرسیدند با چندین
فضیلت که دست راست دارد خاتم در دست چپ چرا می کنند گفت ندانی که اهل فضل همیشه
محروم می باشند **بیت** آنکه حظ آفرید و روزی و بخت * یا فضیلت همی دهد یا بخت * حظ
بفتح حای مهله و تشدید طای معجمه نصیب **حکمت** نصیحت بادشاهان مسلم کسی را ست که بیم سر
ندارد یا امید زر **مثنوی** موحد چه در پای ریزی زرش * چه شمشیر هندی نهی بر سرش *
امید و هراسش نباشد ز کس * برین ست بنیاد توحید و بس * موحد بضم میم و تشدید دو کسر
حای مهله آنکه بمرتبه یگانگی رسیده باشد و از دوئی وارسته و از همه قید ها گذشته و نظرش از غیر
خدا ساقط گشته یعنی اگر در پای موحد زر بریزی یا بر سرش تیغ هندی نهی نزد یک او هر دو
برابر ست هراس با لکسر ترس **حکمت** بادشاه از بهر دفع ستمگاران ست و شحنه برای
خون خواران و قاضی مصلحت جوی طرار ان هرگز دو خصم بحق راضی پیش قاضی نروند شحنه
بالفتح مهتر و حاکم من کشف اللغات طرار بالفتح والتشدید حیله گر و کیسه بر **قطعه** چو حق معائنه
بینی کرمے بباید داد * به لطف به که بجنگ آوری و دل تنگی * خراج اگر نگذارد کسی به طیب نفس
بقهر ز و بستانند و مرد سر هنگی * معائنه بالضم روبرو چیزے را دیدن خراج بالفتح باج یعنی

وآن باران وفیض تاثیرات اوست م کل انار یتر شح بافیه یعنے ہر ظرف می چکاند آنرا کہ
در وست **بیت** گرت خوی من آمد نا سزاوار ٭ تو خوی نیک خویش از دست مگذار ٭
حکمت حق تعالی می بیند و می پوشد و ہمسایہ نمی بیند و مے خروشد **بیت** نعوذ باللہ
اگر خلق غیب دان بودی ٭ کسی بحال خود از دست کس نیاسودی ٭ نعوذ باللہ یعنے پناہ
مے خواہم بخدا **حکمت** زر از معدن بکان کندن بدر آید و از دست بخیل بجان کندن
قطعہ دونان نخورند و گوش دارند ٭ گویند امید بہ کہ خورده ٭ روزی بینی بکام دشمن ٭
زر مانده و خاک سار مرده ٭ معدن بالفتح و کسر دال مہملہ اصل ہر چیز و کان زر و جواہر و بکسر میم
و فتح دال تبری کہ بدان سنگ بشکنند قولہ دونان نخورند و گوش دارند یعنے فرومایگان
نمی خورند و گوش بشنیدن سخن مردمان دارند کہ گویند فلان زر دارست قولہ گویند امید بہ
کہ خورده یعنے دونان گویند کہ زر جمع کردن و بامید روزی بودن بہتر ست نہ ہمہ را در حساب
خورده و صرف شده شمار کردن قولہ روزی بینی بکام دشمن یعنے روزے بکام دل آن دشمن
را بینی کہ زر مانده یعنے زر را گذاشتہ و خویشتن خاک را ی خاک آلوده در حالیکہ مرده است
حکمت ہر کہ بر زیر دستان نہ بخشاید بجور ز بر دستان گرفتار آید **شعر**
نہ ہر بازو کہ در دے قوتی ہست ٭ بمردی عاجزان را بشکند دست ٭ ضعیفان را مکن
بر دل گزندے ٭ کہ در مانے بجور زور مندے ٭ یعنے نیست این معنی در سنت الوالالباب
کہ ہر بازو کہ در دی قوت و توانائی باشد بمردی و مردانگی دست عاجزان را بشکند و خورد
و زبون سازد **حکمت** عاقل چون خلاف در میان آید بجہد و چون صلح بیند لنگر ننہد
کہ آنجا سلامت بر کنارست و اینجا حلاوت در میان قولہ چون خلاف در میان آید بجہد یعنی
ہر گاہ ناسازگاری و مخالفت در میان آید خردمند زینہار بجہد و در آنجا توقف نکند لنگر ننہد
یعنے جاے نزدد قولہ آنجا اشارت بر خلاف و ناسازگاری ست و اینجا اشارت
بر صلح و آشتے **حکمت** مقامر را سہ شش می باید ولیکن سہ یک مے برآید
بیت ہزار بار چرا گاہ خوشتر از میدان ٭ ولیکن اسپ ندارد بدست
خویش عنان ٭ مقامر بضم یکم و کسر چہارم قمار باز و قمار بکسر قاف باختن نزد و جز آن

به پیغمبران و مهتران در دنیا راه صواب برنگیرد بعذاب آخرت گرفتار شود م قال الله تعالی
ولنذیقنهم من العذاب الادنی دون العذاب الاکبر یعنی گفت ست الله تعالی هر آینه
خواهم چشانید کافرانرا عذاب کمتر ورای عذاب بزرگتر و باید دانست که عذاب ادنی
عذاب دنیاست و آن قتل و اسیری و اخذ جزیه و امثال آن باشد که درین جهان کافران
بوقوع آید و عذاب اکبر عذاب آخرت است و آن عذاب قبر و سوختن در آتش جهنم و غیر آن
باشد لنذیقن بفتح لام تاکید و نون مشدد مفتوحه مضارع معلوم متکلم مع الغیر افعال که
مصدرش اذاقت باشد و ضمیر مستتر در و فاعل آن هم بالضم مفعول **بیت** پند ست
خطاب مهتران آنگه بند * چون پند دهند و نشنوی بند نهند * خطاب بالکسر با کسی
سخن روبرو گفتن و در فارسی بمعنی عتاب استعمال می کنند مهتر بالکسر بزرگتر و سر قوم
حکمت نیک بختان به حکایت و امثال پیشینیان پند گیرند پیش از آنکه پیشینیان
بر واقعهٔ ایشان مثل زنند **قطعه** نرود مرغ سوی دانه فراز * چون دگر مرغ بیند اندر بند *
پند گیر از مصائب دگران * تا نگیرند دیگران ز تو پند * امثال بالفتح داستانها و قصها
جمع مثل بفتحتین واقعه حادثه زمانه و سختی **حکمت** آنرا که گوش ارادت گران
آفریده است چون کند که بشنود و آنرا که کمند سعادت می برد چون کند که نرود **قطعه**
شب تاریک دوستان خدای * می بتابد چو روز رخشنده * وین سعادت بزور بازو نیست *
تا نه بخشد خدای بخشنده * قوله گوش ارادت گران آفریده است کنایه است از اصم القلب
یعنی خدایتعالی گوش ارادت هر کس را که کرد اصم پیدا کرده است چون کند که بشنود یعنی
چگونه کلام الله تعالی از وعظ و نصائح گوش کند **رباعی** از تو بکه نالم که دگر داور نیست *
وز دست تو هیچ دست بالاتر نیست * آنرا که تو ره دهی کسی گم نکند * و آنرا که تو گم کنی
کسی رهبر نیست * **حکمت** گدای نیک انجام به از پادشاه بد فرجام **بیت**
غمی کز پیش شادمانی بری * به از شادی کز پسش غم خوری * فرجام بمعنی انجام و آخر کار
کز پیش یعنی از پی آن **حکمت** زمین را از آسمان نثارست و آسمان را از زمین
غبار نثار بالکسر افشندن و ریختن از هر چیزی یعنی آسمان بر زمین نثار می کنند

و تشدید لام خوارتر **حکمت** از نفس پروری نیاید و بی هنر سروری را نشاید

نظم مکن رحم بر گاو بسیار خواره ✤ که بسیار خب ست و بسیار خواره ✤ چو گاو ارمهی
باید ت فربهی ✤ چو خر تن بچو ر کسان در دهی ✤ بسیار خب بسکون بای موحده زیاده
خسپنده مشتق از خسپیدن و لفظ خوار در آخر مصرع اول صفت از خوردن ست و در آخر
مصرع ثانی بمعنے ذلیل و خوار ضد عزیز تو گه چو گاو ارمهی باید ت الخ یعنے مانند گاو فربه
اگر ترا هم فربهی مطلوب ست نفس پروری مانع هنر آموزی خواهد شد و همچو خر بچو ر کسان
تن در دهی **حکمت** در انجیل آمده است ای فرزند آدم اگر تو نگری و همت از من مال
مشغول شوی و اگر درویش کمنت تنگدل نشینی پس علامت ذکر من کجا یابی و بعبادت
من کی شتابی **قطعه** گه اندر نعمتے مغرور و غافل ✤ گهی از تنگدستی خسته و دلریش ✤
چو درسر آورد ضرآ حالت انیست ✤ مدام کی بحق پردازی از خویش ✤ مغرور فریفته سرور ضرا
بفتح نکره و تشدید دوم شادی و نفع و سخنے و گزند حکمت ارادت بچون یکی را از تخت
شاهی فرود آرد و دیگر بر در شکم ماهی نگهدارد **بیت** وقت ست خوش آنرا که بود ذکر
تو مونس ✤ در خود بود اندر شکم حوت چو یونس ✤ بچون یعنے حق سبحانه تعالی که بلا کیف ست
تو مونس ✤ در خود بود اندر شکم حوت چو یونس ✤ حوت بضم حا و سکون واو ماهی بزرگ
و جمع هم حیتان آید و حیت بالضم ماهی و نام برجے از بروج آسمان که صورت ماهے
دارد اما در ینجا معنے اول مراد ست **حکمت** اگر تیغ قهر برکشد و اگر غمزهٔ لطف بجنباند
بدانرا به نیکان در رساند **قطعه** گر بمحشر خطاب قهر کند ✤ انبیارا چه جای معذرت ست ✤
پرده از روی لطف گو برداز ✤ تا شقیارا امید مغفرت ست ✤ تو گه اگر تیغ قهر برکشد یعنے
حق سبحانه تعالی اگر قهر کند سر درکشد یعنے پنهان شود و بگریزد غمزه بالفتح بچشم اشارت
کردن و غمزهٔ چشم بر هم زدن معذرت بفتح میم و سکون عین مهمله و کسر ذال معجمه بهانه کردن
گو امر از گفتن اشقیا بفتح همزه کسر قاف بدبختان جمع شقی مغفرت بفتح میم و کسر فا
آمرزیدن **حکمت** هر که تبادیب دنیا راه صواب بر نگیرد به تعذیب عقبی گرفتار آید تادیب
ادب دادن تعذیب عذاب کردن عقبی بالضم آن جهان یعنے هر کس که تبادیب و تنبیه

افتد تا مایهٔ فضائش بدانند پایهٔ جهلش بشناسند **قطعه** نه هر مرد هوشمند جواب ✤ مگر
آنگه کز و سوال کنند ✤ گرچه برحق بود فراخ سخن ✤ حمل دعویش بر محال کنند ✤ سوال
بالضم پرسیدن و خواستن و بجای واو همزه نیز آمده فراخ سخن بسیار گو و پرگو را گویند
حمل بفتح یکم و سکون دوم برداشتن و بار بر نهادن محال بالضم ناممکن یعنی هر چند که بسیار گو
بر جانب حق باشد اما مردمان دعوی او را حمل بر ناممکن می کنند و گویند که دعویش ممکن الوقوع
نیست **حکمت** ریشتی اندرون جامه داشتم و شیخ هر روز پرسیدی که چونی و پرسیدی که
جراحت تو بر کجاست دانستم که احتراز ازان می کند که ذکر هر عضوی روا نباشد و خردمندان
گفته اند هر که سخن نسنجد از جوابش برنجد **قطعه** تا نیک ندانی که سخن عین صواب ست ✤
باید که بگفتن دهن از هم نکشائی ✤ گر راست سخن گوئی و در بند بمانی ✤ به زانکه دروغت دهد
از بند رهائی ✤ **قوله** هر کس که سخن نسنجد از جوابش برنجد یعنی هر کس که سخن خود را وزن نکند
و در میان نیک و بد تفرقه نکرده سخن ناسنجیده گوید غالب اوقات بگفتن سخن بد اتفاق می افتد
و از جوابش که مردمان سید هند برنجد **حکمت** دروغ گفتن بضرب لازب ماند که اگر نیز
مراحت درست شود نشان بماند نه بینی که برادران یوسف علیه السلام بدروغی که
موسوم شدند براست گفتن ایشان اعتماد نماند لازب بکسر زای معجمه بمعنی ثابت و لازم
ماند بفتح نون مضارع از زمانستن یعنی مشابهت دارد م قوله تعالی قال بل سولت لکم انفسکم
امرا فصبر جمیل یعنی گفت یعقوب بلکه آراسته است از برای شما ذاتهای شما کاری را یعنی
یوسف را کشته اید و دروغ می گوئید پس کار من صبر نیک ست و صبر جمیل آنست که
در وگله و شکایت بکسی نداشته باشد **قطعه** یکی را که عادت بود در راستی ✤ خطائی رود
درگذارند ازو ✤ وگر نامور شد بقول دروغ ✤ دگر راست باور ندارند ازو ✤ **حکمت**
اجل کائنات از روی ظاهر آدمی ست و ازل موجودات سنگ و باتفاق خردمندان
سنگ حق شناس به از آدمی ناسپاس **قطعه** سگی را لقمه هرگز فراموش ✤ نگردد در زمانی
صد نوبتش سنگ ✤ وگر عمری نوازی سفله را ✤ به کمتر چیزے آید با تو در جنگ ✤ اجل
بفتحتین و تشدید لام بزرگ تر کائنات مخلوقات و موجودات ازل بفتحتین همزه و زای معجمه

از کاری آمده است خانه خدا یعنی صاحب خانه و یا در آخرش برای وحدت ست یعنی
از لوازم مصاحبت و یاری یکی آنست که اول خانه را تمام سازی یا خانه را برای او خالی کنی
بعد ازان بصاحب خانه موافقت کنی **قطعه** حکایت بر مزاج مستمع گوئی ✤ اگر دانی
که دارد با تو میلے ✤ سران عاقل که با مجنون نشینند ✤ نگوید جز حدیث عشق لیلے ✤ مزاج
بالکسر سرشتی و کیفیتے که از امتزاج چهار عنصر بهم رسد **مستمع** شنونده اسم فاعل استماع
حکمت هر که با بدان نشیند اگر نیز طبیعت ایشان در و اثر نکند بفعل ایشان متهم گردد
تا بحدیکه اگر شخصے بنماز کردن بخرابات رود منسوب نشود الا بخمر خوردن متهم اسم
مفعول اتهام یعنی گمان بد برده شد. خرابات بالفتح شرابخانه و قمارخانه و امثال آنرا
گویند و در کشف اللغات آمده که خرابات جمع خرابه است و معنے آن ویرانه باشد که
مے خانه اکثر در دیار اسلام بویرانه می باشد و در آبادی نمی شود خمر بالفتح شراب **مثنوی**
رقم بر خود بنادانی کشیدی ✤ که نادان را بصحبت برگزیدی ✤ طلب کردم ز دانایان یکے پند
مرا گفتند با نادان مپیوند ✤ که گر دانای عصری خر بباشی ✤ وگر نادانی ابله خر بباشے ✤
حکمت علم شتر چنانکه معلوم ست اگر طفلی مهارش گیرد و صد فرسنگ ببرد کردن از
ستا بعش برنه پیچد اما اگر راهی هولناک پیش آید که موجب هلاک باشد و طفل آنجا بنادانی
خواهد رفتن زمام از کفش در گسلاند و دیگر مطاوعت نکند که هنگام درشتی ملاطفت ندموم
ست و گفته اند دشمن بملاطفت دوست نگردد بلکه طمع زیاده کند **قطعه** کسیکه لطف کند
با تو خاکپایش باش ✤ وگر خلاف کند رو دو چشمش آگن خاک ✤ سخن بلطف و کرم با درشت
خوی مگوی ✤ که زنگ خورده نگردد بنرم سوهان پاک ✤ مهار بالکسر رسنی که در چوب بینی شتر
کنند و در کشف اللغات بضم میم بمعنے بینی بند شتر دیده شد در گسلاند بضم کاف فارسی
یعنے بشکند و دفع نماید مطاوعت بضم میم و فتح واو و فرمان برداری کردن ندموم نکوهیده
شده آگن بالمد و فتح کاف فارسی و سکون نون امر از آگندن بمعنی پر کردن و
مملو نمودن سوهان و سوهن کلاهما بالضم و با واو فارسی آلت آهن که در از و خشن بود
و خشونت تیغ و بیکان و امثال آن بدان دور کنند **حکمت** هر که در میان سخن دیگران

کبود پیرهن ست خانمان کلمه مرکب بمعنی اسباب و متاع خانه است انگشت نیل
کشیدن در برهان قاطع ست کنایه از رسوائی و نشان فقر و ترک دادن کاری باشد
و در شرح عربی نوشته که از عادات اهل ترکستان آنست که بر دروازهٔ میت از نیل نشان
میدهند تا که بر ماتم و حسرت علامت باشد **حکمت** خلعت سلطان اگرچه عزیز ست
جامهٔ خلقان از آن بعزت تر و خوان بزرگان اگرچه لذیذ ست خرده انبان خود از آن
بلذت تر **بیت** سر که از دسترنج خویش و تره * بهتر از نان ده خدا و بره * عزیز
گرامی خلقان بضم خای معجمه و سکون لام جمع خلق بفتحتین پارچه های کهنه من صراح
انبان بفتح همزه و سکون نون پوست بزغاله که خشک کرده درویشان بر میان بندند
و ذخیره دران نگاهدارند و قیل خربط دسترنج مزد دست را گویند و بمعنی پیشه و
حرفت و کسب و کار هم آمده است تره بالفتح رستنی که سبزش توان خورد ده خدا
یعنی صاحب ده بره بفتح بای موحده و تشدید و فتح رای مهمله و تخفیف برای وزن شعر ست
بمعنی بچه گوسپند عطف بر نان **حکمت** خلاف راه صواب ست و عکس رای اولوالالباب
که دارد بگمان خوردن و راه نادیده بی کاروان رفتن از امام مرشد محمد غزالی پرسیدند که
بدین منزلت در علم چگونه رسیدی گفت هرچه ندانستم از پرسیدن ننگ نداشتم **قطعه**
امید عافیت آنگه بود موافق عقل * که نبض را بطبیعت شناس بنمائی * بپرس هرچه
ندانی که ذل پرسیدن * دلیل راه تو باشد بعز و دانائی * **نصیحت** هرانچه دانی که
هر آینه معلوم تو خواهد شد به پرسیدن آن تعجیل مکن که حکمت را زیان دارد **قطعه**
چو لقمان دید کاندر دست داود * همی آهن بمعجز موم گردد * نپرسیدش چه میسازی
که دانست * که بی پرسیدنش معلوم گردد * معجز بضم میم و سکون عین و کسر جیم در
اصل معجزت بالتا بود تا را برعایت وزن حذف کردند معجزات جمع و آن خرق عادتی
باشد که از پیغمبران ظاهر شود **حکمت** از لوازم صحبت یکی آنست که خانه بپردازی
تا بخانه خدائی در سازی لوازم بفتح لام کسر زای معجمه جمع لازمه یعنی در کار صحبت بالضم
یاری نمودن پردازی مشتق از پرداختن که بمعنی تمام ساختن و ترک دادن و فارغ گشتن

ای بناموس جامه کرده سفید ✤ بهر پندار خلق و نامه سیاه ✤ دست کوتاه باید از دنیا ✤
آستین چه دراز چه کوتاه ✤ مروت بفتح میم و تشدید و فتح واو حلم و بردباری قوله مرد
بی مروت زن ست یعنی مرد یکه حلم و بردباری ندارد مرد نیست بلکه زن ست بسبب آنکه
از مروت و مردی که لازمه مردان ست نصیبی ندارد رهزن دزد و قطاع الطریق را گویند
ناموس ننگ و عصمت و در کشف اللغات ست که در اصطلاح متصوفه توقع حرمت و جاه
از خلق داشتن را ناموس گویند و نیز عبارت ست از طلب شهرت و آوازهٔ جاه و نیکنامی
خود بهر پندار خلق یعنی برای حسن ظن خلق نامه سیاه یعنی نامهٔ اعمال را از گناه و معصیت
سیاه کرده قوله دست کوتاه باید از دنیا الخ یعنی ترک دنیا کردن می باید و آستین را
خواه دراز کنی یا کوتاه سازی هر دو برابر ست ای در ظاهر اسباب هر چه خواهی بپوش و
در باطن کوش حکمت دوکس را حسرت از دل نرود و پای تعابن از گل برنیاید تاجر
کشتی شکسته و وارث با قلندران نشسته قطعه پیش درویشان بود خونت مباح ✤
گر بباشد در میان مالت سبیل ✤ یا مرو با یار ازرق پیرهن ✤ یا بکش بر خامان انگشت نیل ✤
یا مکن با پیلبانان دوستی ✤ یا بنا کن خانه در غور دهیل ✤ قوله از گل برنیاید یعنی گرفتار
و پابست بماند و خلاص نشود و وارث میراث گیرنده قلندر بالفتح عبارت از ذاتی ست
که از اشکال عادتی و آمال بی سعادتی مجرد باشد و بمرتبهٔ روح رسیده و از قیود تکلفات
رسمی خلاص یافته قوله وارث با قلندران نشسته یعنی میراث گیرندهٔ که یار و هم جلیس
قلندران باشد حسرت از دلش بدر نرود بسبب آنکه از میراث مرده آنچه بدو رسد بصارف
قلندران صرف می شود و او از آن بی بهره ماند چه سنت قلندران همین ست که هر آنچه
از نعمت و مال رفیقان موجود باشد بصارف همه کس صرف می کنند مباح بالضم حلال
کرده شده سبیل بالفتح راه و فارسیان بمعنی مباح استعمال کرده اند یعنی اگر در میان
قلندران مال تو مباح و حلال نباشد پیش درویشان قتل کردن تو حلال ست ازرق بالفتح
همزه و سکون زای معجمه و فتح رای غیر منقوطه رنگ کبود را گویند و عوام که بعد همزه بسکون
رای مهمله می خوانند غلط ست من برهان قاطع قوله یا ازرق پیرهن کنایه از قلندران

یعنے در آخرت نخواہد یافت **حکمت** حسود از نعمت حق بخیل ست و مردم بی گناہ را دشمن میدارد **قطعہ** مردکی خشک مغز را دیدم ❊ رفتہ در پوستین صاحب جاہ ❊ گفتم اے خواجہ گر تو بد بختے ❊ مردم نیک بخت را چہ گناہ ❊ حسود بفتحتین بدخواہ قولہ از نعمت حق بخیل ست یعنے از نعمتے کہ حق تعالی عطا کردہ است بخیل و ممسک ست و بخشت نعمت حق را نگاہ میدارد نہ نعمت خویشتن را خشک مغز مردم دیوانہ و بعقل و تمیز خوے را گویند پوستین عیب **قطعہ** الا تا نخواہی بلا بر حسود ❊ کہ آن بخت برگشتہ خود در بلاست ❊ چہ حاجت کہ باوے کنی دشمنے ❊ کہ وے را چنان دشمن اندر قفاست ❊ الا حرف تنبیہ یعنے غافل مشو تا کلمہ تحذیر ست قولہ چنان دشمن اندر قفاست یعنے چنان دشمن کہ تو ہم میدانی اندر قفاست و آن حسد و بدخواہی اوست **حکمت** تلمیذ بی ارادت عاشق بی زر ست و روندہ بی معرفت مرغ بے پر و عالم بی عمل درخت بی بر و زاہد بی علم خانہ بی در مراد از نزول قرآن تحصیل سیرت خوب ست نہ ترتیل سورت مکتوب عامی متعبد پیادہ رفتہ است و عالم متہاون سوار خفتہ عاصی کہ دست بردارد بہ از عابد کہ در سر دارد **بیت** سر ہنگ لطیف خوی دلدار ❊ بہتر ز فقیہ مردم آزار ❊ تلمیذ بفتح تای فوقانیہ و کسر میم با ذال معجمہ شاگرد قولہ روندہ بی معرفت یعنے راہ روندہ راہ نشناسد نزول بضمتین نون و زای معجمہ فرود آمدن ترتیل بالفتح آشکارا خواندن و سخن را نظم و تالیف خوب دادن و از حضرت مرتضے علی رض منقول ست کہ ترتیل ادای حروف ست و حفظ وقوف سورت بضم پارہ از کلام اللہ کہ بالای او بسم اللہ باشد عامی جاہل و عوام الناس متہاون بضم میم و کسر واو اسم فاعل تہاون از باب تفاعل بمعنے خوار و حقیر دارندہ قولہ دست بردارد یعنے دست دعا و تضرع بخدای تعالی بردارد قولہ کہ در سر دارد یعنے دست در سر دارد و دست در سر داشتن کنایہ از تحیر و حیرانی و تاسف باشد

پند یکی را گفتند عالم بے عمل بچہ ماند گفت بزنبور بے عسل **بیت** زنبور درشت بے مروت را گوی ❊ باری چو عسل نمیدہی نیش مزن ❊ قولہ بچہ ماند شبیہ از ماندن یعنی بچہ مشابہت دارد **نصیحت** مرد بے مروت زن ست و عابد با طمع رہزن **قطعہ**

بدل برو شفقت کن ولی مرد پسرش * ولی چو رفتی و پرسیدیش که چون افتاد * میان
به بند و چو مردان بگیر دم خرش * معلوم بالفتح در فارسی بمعنی درم و دینار مستعمل ست
حکمت دو چیز محال عقل ست خوردن بیش از رزق مقسوم و مردن پیش از وقت
معلوم **قطعه** قضا دگر نشود در هزار ناله و آه * بکفر یا بشکایت بر آید از دهنی *
فرشته که وکیل ست بر خزائن باد * چه غم خورد که بمیرد چراغ بیوه زنی * محال بضم
میم ناممکن و نابودنی وکیل بفتح واو و کسر کاف آنکه باو کاری گذاشته شود خزائن
بالفتح جمع خزینه بالکسر که بمعنی گنجینه است **نصیحت** ای طالب روزی بنشین
که بخوری وای مطلوب اجل مرو جان نبری **قطعه** جهد رزق ار کنی و گر نه کنی *
برساند خدای عز و جل * ور روی در دهان شیر و پلنگ * نخورندت مگر بروز اجل *
مطلوب اجل یعنی اجل رسیده **حکمت** بنا نهاده دست نرسد و نهاده هر جا که
هست برسد **بیت** شنیده که سکندر برفت در ظلمات * بچند محنت خود آن که
خورد آب حیات * بنا نهاده یعنی بچیزیکه تقدیر ربانی آنرا نصیب نه نهاده است
و مقدر نکرده دست نرسد قوله نهاده هر جا که هست برسد یعنی نهاده و مقدر کرده خدای
عز و جل هر جا که هست برسد قوله خود آنکه خورد آب حیات یعنی تو شنیده که خود آن کدام
کس آب حیات خورده و این اشارت بر خضر علیه السلام ست **حکمت** توانگر فاسق
کلوخ زراندود ست و درویش صالح شاهد خاک آلود این دلق موسی ست مرقع و
آن ریش فرعون مرصع ولیکن شدت نیکان روی در فرح دارد و دولت بدان سر
در نشیب **قطعه** هر کرا جاه و دولت ست بدان * خاطر خسته در نخواهد یافت *
خبرش ده که هیچ دولت و جاه * بسرای دگر نخواهد یافت * مرصع بضم میم و تشدید
و فتح صاد مهمله آنچه در و جواهر نشانند شدت بالکسر و التشدید سختی فرح بفتحتین فا و
رای مهمله شادی و شادمانی و سرور سر در نشیب یعنی روی در سفل ای متوجه ضائع شدن
و هلاکت قوله بدان بمعنی بآن یعنی هر کس را که جاه و دولت حاصل ست و بان دولت
و نعمت خاطر خسته را در نیابد و به بهتری او نکوشد خبرش ده تا آخر قوله بسرای دیگر نخواهد یافت

یعنی در آخرت

سنگ ریزها را بتدریج جمع آرند تا بوقت فرصت از دماغ دشمن هلاکی برآرندم قطر علی
قطر اذا اتفقت نهر و نهر الی نهر اذا اجتمعت بحر یعنی قطره بر قطره چون اتفاق کنند جوی ست
و جوی با جوی چون جمع شوند دریاست **بیت** اندک اندک بهم شود بسیار * دانه دانه است
غله در انبار * **حکمت** عالم را نشاید که سفاهت از عامی بحکم بگذارد که هر دو طرف را
زیان دارد هیبت این کم شود و جهل آن مستحکم **فرد** چو با سفله گوئی به لطف و خوشی *
فزون گرددش کبر و گردنکشی * سفاهت بالفتح بی خردی و سبکی نمودن عامی
مردمان جاهل عوام الناس **حکمت** معصیت از هر که صادر شود ناپسندیده است
و از علما ناپسندیده تر که علم سلاح جنگ شیطان ست و خداوند سلاح را چون باسیری برند
شرمساری بیشتر برد **مثنوی** عامی نادان پریشان روزگار * به ز دانشمند ناپرهیزگار *
کان ز نابینائی از راه اوفتاد * وین دو چشمش بود و در چاه اوفتاد * **حکمت**
هر که در زندگی نانش نخورند چون بمیرد نامش نبرند لذت انگور بیوه داند نه خداوند میوه
یوسف صدیق علیه السلام در خشک سال مصر سیر نخوردی تا گرسنگان را فراموش نکند
مثنوی آنکه در راحت و تنعم زیست * او چه داند که حال گرسنه چیست * حال
درماندگان کسی داند * که باحوال خویش درماند * صدیق بالکسر والتشدید بسیار
راست گو تنعم بروزن تفعل بناز و نعمت زیستن قوله لذت انگور بیوه داند بسبب آنکه
بیوه از زیر درختش بهزار مشقت چیده می آرد و در اشتداد گرسنگی می خورد **قطعه**
ای که بر مرکب تازنده سواری هش دار * که خر خارکش سوخته در آب و گل ست *
آتش از خانهٔ همسایهٔ درویش مخواه * کانچه بر روزن او می گذرد دود دل ست * تازنده
اسم فاعل از تاختن سوخته بضم سین مهمله و سکون واو مجهول و فای موقوف
معروف ست و نیز آنکه جگرش از حرارت فاسد شده باشد قوله که خر خارکش سوخته الخ
یعنی خر خارکش جگر سوختهٔ در آب و گل ست و اگر لفظ سوخته را صفت خر گویند هم بعید
نیست **نصیحت** درویش ضعیف حال را در تنگی خشک سال مپرس که چونی الا بشرط
آنکه مرهمی بریش نهی و معلومی پیش **قطعه** خری که بینی و باری بگل در افتاده *

بیازارند فرو سنگے بہ چند سال شود لعل پارہ ٭ زنہار تا بیک نفس نشکنے بسنگ ٭ فراچنگ
آرند یعنے حاصل کنند حکمت عقل در دست نفس چنان گرفتار ست کہ مرد عاجز
در دست زن گربز بیت در خرمے بہ سرائی بہ بند ٭ کہ بانگ زن از وی برآید بلند ٭
گربز بضمتین کاف فارسی و بای موحدہ بروزن ہرمز مکار و محیل را گویند و بمعنے زیرک و
دانا ہم آمدہ است من برہان قاطع حکمت رای بی قوت مکر و فسون ست و قوت
بے رائے جہل و جنون بیت تیز باید و تدبیر و عقل و آنکہ ملک ٭ کہ ملک و دولت
نادان سلاح جنگ خودست ٭ فسون بضمتین کلماتی کہ ساحران خوانند برای فریفتن
مردم و درین جا لفظ فسون عطف تفسیر مکرست و بمعنی آن جنون بضمتین دیوانگے
قولہ رای بی قوت مکر و فسون ست الخ یعنے شخصیکہ قوت و ہنر ندارد رای زدن و تدبیر
کردن او مکر و فسون مے گردد یعنے او را محیل و مکارہ گوید و بہ مکر و فریب متہم سازد شخصیکہ
بے تدبیر و لایعقل باشد قوت و توانائی او بدیوانگی و جہل منسوب می سازد او را قولہ
سلاح جنگ خودست یعنے سلاح جنگ خویشتن ست کہ ازان سلاح خویشتن را بکشد
حکمت جوانمردی کہ بخورد دو بدہد بہ از عابدی کہ روزہ دارد و بہ نہد حکمت ہر کہ
ترک شہوت از بہر قبول خلق کردہ است نہ از بہر رضای حق از شہوت حلال در شہوت
حرام افتادہ است بیت عابد کہ نہ از بہر خدا گوشہ نشیند ٭ بیچارہ در آئینۂ تاریک
چہ بیند ٭ شہوت بفتح اول و سکون ثانی خواہانی تن قولہ در شہوت حرام افتادہ است
یعنے در خواہش جسمانی حرام افتادہ و آن آرزوی قبول خلائق ست قولہ در آئینہ تاریک
چہ بیند یعنے در آئینہ تاریک دل بے معرفت چہ مشاہدہ خواہد کرد حکمت اندک اندک
جیلے شود قطرہ قطرہ سیلے گردد یعنے آنانکہ دست قدرت ندارند سنگ خردہ نگاہ دارند
تا بوقت فرصت دمار از دماغ خصم برآرند جیل بالفتح در تازی سواران و گلۂ اسپان را
گویند و در فارسے بمعنے بسیار باشد سیل بالفتح آب بسیار کہ روان باشد و روان شدن
آب من منتخب اللغات دمار بالفتح ہلاک شدن و ہلاکی قدرت بالضم توانا شدن و
تونگری قولہ سنگ خردہ نگاہ دارند تا بوقت الخ یعنے ناتوانان و بے قدرتان را باید کہ

سنگ خرد نگاہ دارد

لوی بدر اگویند من برهان قاطع گردن افراخت کنایه است از غایت اقدام وجرأت
کردن وغالب آمدن به بی شرمی بنیاد اخت یعنی به بیحیائی وگستاخی ساکت کرد آهنگ
سرود وآواز حجازی بالکسر نام مقامی ست از دوازده مقام موسیقی طبل بالفتح نقاره
خورد غازی باکافران جنگ کننده ونیز سلیمان باز که بهندی آنرا نٹ گویند **حکمت**
جوهر اگر در خلاب افتد همان نفیس ست وغبار اگر بفلک رسد همان خسیس استعداد بی تربیت
دریغ ست وتربیت نامستعد ضایع خاکستر نسبتی عالی دارد که آتش جوهر علوی ست ولیکن
چون بنفس خود هنری ندارد با خاک برابر ست وقیمت شکر نه ازنی ست که آن خود خاصیت
وی ست **مثنوی** چوکنعان را طبیعت بی هنر بود ✤ پیمبر زادگی قدرش نیفزود ✤
هنر بنمای اگر داری نه گوهر ✤ گل از رخسار ست وابراهیم از آزر ✤ خلاب بالفتح گل ولای
وآب که بهم آمیخته باشد ونیز زمین گل ناک که در ان پای لغزد خسیس بالفتح ناکس وزبون
وفرومایه استعداد بالکسر ساختن وآماده شدن ازبرای کار قوله استعداد بی تربیت
دریغ ست یعنی شخصی که قابل تربیت وتعلیم باشد وکسی اورا تربیت نکند دریغ راست
استعداد تربیت او جوهر بالفتح معرب گوهر بمعنی وجود مطلق هم هست در ینجا مراد معنی
ثانی ست علوی بالضم منسوب به علو بمعنی بلند کنعان بالفتح نام پسر نوح علیه السلام
آزر بالمد وفتح زای معجمه نام پدر ابراهیم علیه السلام باشد **حکمت** مشک آنست
که خود ببوید نه آنکه عطار بگوید دانا چو طبله عطار ست خاموش وهنرنمای ونادان
چون طبل غازی بلند آواز ودرمیان تهی ✤ قطعه عالم اندرمیان جاهل را ✤ مثلی گفته اند صدیقان
شاهدی درمیان کوران ست ✤ مصحفی درمیان زندیقان ✤ مشک بالکسر معروف ست
گویند که از ناف آهو پیدا می شود عطار بالفتح والتشدید خوشبوی فروش طبله بالفتح
خریطهٔ ادویه غازی جنگ کننده باکافران ونیز سلیمان باز بهندی آنرا نٹ گویند
مثل بفتحتین داستان صدیق بکسر صاد مهمله وتشدید وکسر دال بسیار راست زندیق آنکه
ایمان بظاهر کند ودرباطن کافر باشد وصحیح آنست آنکه اعتقاد بزند ویازند کتاب زرتشت
دارد وبامر ونهی آن عمل کند **حکمت** دوستی راکه بعمرے فراچنگ آرند نشاید که بیازمم

دمار بر سر سنگ ❊ خیره رائی بود قیاس و درنگ ❊ و گروهی بخلاف این مصلحت دیده اند و
گفته اند که در کشتن بندیان تامل اولی تر ست بحکم آنکه اختیار باقی ست توان کشت و
توان هشت و اگر بی تامل کشته شود محتمل ست که مصلحتی فوت شود و تدارک مثل آن ممتنع
باشد. **مثنوی** نیک سهل ست زنده بی جان کرد ❊ کشته را باز زنده نتوان کرد ❊ شرط
عقل ست صبر تیر انداز ❊ که چو رفت از کمان نیاید باز ❊ خیره رائی یعنی تیره تدبیری
تامل اندیشه کردن تدارک دریافتن چیز رفته را و بدست آوردن نیک سهل ست
یعنی بسیار آسان ست **حکمت** حکیمی که با جهال درافتد باید که توقع عزت ندارد و اگر
جاهلی بزبان آوری بر حکیمی غالب آید عجب نیست که سنگی ست که گوهر را بشکند جهال
بالفتح والتشدید سخت نادان درافتد یعنی پرخاش کند **ابیات** چه عجب گر فرو رود
نفسش ❊ عندلیبی غراب هم قفسش ❊ گر بهر مند زاوباش جفائی بیند ❊ تا دل خویش
نیازارد و درهم نشود ❊ سنگ بد گوهر اگر کاسهٔ زرین شکند ❊ عاقبت سنگ نیفزاید
و زر کم نشود ❊ قوله اگر فرو رود نفسش ضمیر شین نفسش بطریق اضمار قبل الذکر راجع ست
بسوی عندلیب یعنی اگر دم آن عندلیب که زاغ هم قفس اوست فرو رود و بر نیاید عجب
نیست او باش بالفتح مردم مختلط از هر جنس قوله تا دل خویش نیازارد یعنی زنهار
دل خویش آزرده نکند درهم نشود یعنی پریشان نشود **حکمت** خردمندی را که در
زمرهٔ اجلاف سخن صورت نه بندد شگفت مدار که آواز بربط با غلبهٔ دهل بر نیاید و بوی عبیر
از گند سیر فرو ماند **مثنوی** بلند آواز نادان گردن افراخت ❊ که دانا را به بی شرمی
بینداخت ❊ نمیداند که آهنگ حجازی ❊ فرو ماند ز بانگ طبل غازی ❊ اجلاف
بالفتح مردم فرومایه شگفت بکسر تین شین معجمه و کاف تازی نادر و عجب بربط بالفتح
نام سازیست مشهور و بعضی گویند بربط ساز عود ست و آن طنبوری باشد مانند کاسهٔ
بزرگ و دستهٔ کوتاه دهل بضمتین نقاره عبیر بالفتح خوشبوئیست معروف که آنرا از
صندل و گل و گلاب و مشک سازند و بعضی گفته اند خوشبوئیست باز عفران آمیخته
و بعضی تنها زعفران را گفته اند و این خطاست گند بفتح کاف فارسی و سکون نون

سنگ ریزها را بتدریج جمع آرند تا بوقت فرصت از دماغ دشمن هلاکی برآرندم قطر علی
قطر اذا اتفقت نهر و نهر الی نهر اذا اجتمعت بحر یعنی قطره بر قطره چون اتفاق کنند جوی ست
و جوی با جوی چون جمع شوند دریاست **بیت** اندک اندک بهم شود بسیار * دانه دانه است
غله در انبار * **حکمت** عالم را نشاید که سفاهت از عامی بحکم بگذارد که هر دو طرف را
زیان دارد هیبت این کم شود و جهل آن مستحکم **فرد** چو با سفله گوئی به لطف و خوشی *
فزون گرددش کبر و گردنکشی * سفاهت بالفتح بی خردی و سبکی نمودن عامی
مردمان جاهل عوام الناس **حکمت** معصیت از هر که صادر شود ناپسندیده است
و از علما ناپسندیده تر که علم سلاح جنگ شیطان ست و خداوند سلاح را چون باسیری برند
شرمساری بیشتر برد **مثنوی** عامی نادان پریشان روزگار * به ز دانشمند ناپرهیزگار *
کان ز نابینائی از راه اوفتاد * وین دو چشمش بود و در چاه اوفتاد * **حکمت**
هر که در زندگی نانش نخورند چون بمیرد نامش نبرند لذت انگور بیوه داند نه خداوند میوه
یوسف صدیق علیه السلام در خشک سال مصر سیر نخوردی تا گرسنگان را فراموش نکند
مثنوی آنکه در راحت و تنعم زیست * او چه داند که حال گرسنه چیست * حال
درماندگان کسی داند * که باحوال خویش درماند * صدیق بالکسر والتشدید بسیار
راست گو تنعم بروزن تفعل بناز و نعمت زیستن قوله لذت انگور بیوه داند بسبب آنکه
بیوه از زیر درختش بهزار مشقت چیده می آرد و در اشتداد گرسنگی می خورد **قطعه**
ای که بر مرکب تازنده سواری هش دار * که خر خارکش سوخته در آب و گل ست *
آتش از خانهٔ همسایهٔ درویش مخواه * کانچه بر روزن او می گذرد دود دل ست * تازنده
اسم فاعل از تاختن سوخته بضم سین مهمله و سکون واو مجهول و فای موقوف
معروف ست و نیز آنکه جگرش از حرارت فاسد شده باشد قوله که خر خارکش سوخته الخ
یعنی خر خارکش جگر سوختهٔ در آب و گل ست و اگر لفظ سوخته را صفت خر گویند هم بعید
نیست **نصیحت** درویش ضعیف حال را در تنگی خشک سال مپرس که چونی الا بشرط
آنکه مرهمی بریش نهی و معلومی پیش **قطعه** خری که بینی و باری بگل در افتاده *

بیازارند **فرد** سنگی به چند سال شود لعل پاره * زنهار تا بیک نفسش نشکنی بسنگ * فراچنگ
آرند یعنی حاصل کنند **حکمت** عقل در دست نفس چنان گرفتارست که مرد عاجز
در دست زن گربز **بیت** در خرمی بر سرائی به بند * که بانگ زن از وی برآید بلند *
گربز بضمتین کاف فارسی و بای موحده بر وزن هرمز مکار و محیل را گویند و بمعنی زیرک و
دانا هم آمده است من برهان قاطع **حکمت** رای بی قوت مکر و فسون ست و قوت
بی رای جهل و جنون **بیت** تمیز باید و تدبیر و عقل و آنکه ملک * که ملک و دولت
نادان سلاح جنگ خودست * فسون بضمتین کلماتی که ساحران خوانند برای فریفتن
مردم و درین جا لفظ فسون عطف تفسیر مکرست و بمعنی آن جنون بضمتین دیوانگی
قوله رای بی قوت مکر و فسون ست الخ یعنی شخصیکه قوت و هنر ندارد رای زدن و تدبیر
کردن او مکر و فسون می گردد یعنی او را محیل و مکاره گوید و به مکر و فریب متهم سازد و شخصیکه
بی تدبیر و لایعقل باشد قوت و توانائی او بدیوانگی و جهل منسوب می سازد او را قوله
سلاح جنگ خودست یعنی سلاح جنگ خویشتن ست که از آن سلاح خویشتن را بکشد
حکمت جوانمردی که بخورد و بدهد به از عابدی که روزه دارد و به نهد **حکمت** هر که
ترک شهوت از بهر قبول خلق کرده است نه از بهر رضای حق از شهوت حلال در شهوت
حرام افتاده است **بیت** عابد که نه از بهر خدا گوشه نشیند * بیچاره در آئینهٔ تاریک
چه بیند * شهوت بفتح اول و سکون ثانی خواهانی تن قوله در شهوت حرام افتاده است
یعنی در خواهش جسمانی حرام افتاده و آن آرزوی قبول خلائق ست قوله در آئینه تاریک
چه بیند یعنی در آئینه تاریک دل بی معرفت چه مشاهده خواهد کرد **حکمت** اندک اندک
خیلی شود قطره قطره سیلی گردد یعنی آنانکه دست قدرت ندارند سنگ خرده نگاهدارند
تا بوقت فرصت دمار از دماغ خصم برآرند خیل بالفتح در تازی سواران و گله اسپان را
گویند و در فارسی بمعنی بسیار باشد سیل بالفتح آب بسیار که روان باشد و روان شدن
آب من منتخب اللغات دمار بالفتح هلاک شدن و هلاکی قدرت بالضم توانا شدن و
تونگری قوله سنگ خرده نگاهدارند تا بوقت الخ یعنی ناتوانان و بی قدرتان را باید که

لوی بدر اگویند من برهان قاطع گردن افراخت کنایه است از غایت اقدام وجرأت
کردن وغالب آمدن به بی شرمی بینداخت یعنی به بیحیائی وگستاخی ساکت کرد آهنگ
سرود و آواز حجازی بالکسر نام مقامی ست از دوازده مقام موسیقی طبل بالفتح نقارهٔ
خورد غازی باکافران جنگ کننده ونیز سلیمان باز که بهندی آنرا نٹ گویند **حکمت**
جوهر اگر در خلاب افتد همان نفیس ست وغبار اگر بفلک رسد همان خسیس استعداد بی تربیت
دریغ ست وتربیت نامستعد ضائع خاکستر نسبتی عالی دارد که آتش جوهر علوی ست ولیکن
چون بنفس خود هنری ندارد با خاک برابر ست وقیمت شکر نه ازنی ست که آن خود خاصیت
وی ست **مثنوی** چوکنعان را طبیعت بی هنر بود ✤ پیمبر زادگی قدرش نیفزود ✤
هنر بنمای اگر داری نه گوهر ✤ گل از رخسارست وابراهیم از آزر ✤ خلاب بالفتح گل ولای
وآب که بهم آمیخته باشد ونیز زمین گل ناک که در ان پای لغزد خسیس بالفتح ناکس وزبون
وفرومایه استعداد بالکسر ساختن وآماده شدن ازبرای کار قوله استعداد بی تربیت
دریغ ست یعنی شخصی که قابل تربیت وتعلیم باشد وکسی اورا تربیت نکند دریغ راست
استعداد تربیت او جوهر بالفتح معرب گوهر بمعنی وجود مطلق هم هست در بحار مراد معنی
ثانی ست علوی بالضم منسوب به علو بمعنی بلند کنعان بالفتح نام پسر نوح علیه السلام
آزر بالمد وفتح زای معجمه نام پدر ابراهیم علیه السلام باشد **حکمت** مشک آنست
که خود ببوید نه آنکه عطار بگوید دانا چو طبله عطارست خاموش وهنر نمای ونادان
چون طبل غازی بلند آواز ومیان تهی قطعه عالم اندر میان جاهل را ✤ مثلی گفته اند صدیقان ✤
شاهدی درمیان کوران ست ✤ مصحفی درمیان زندیقان ✤ مشک بالکسر معروف ست
گویند که از ناف آهو پیدا می شود عطار بالفتح والتشدید خوشبوی فروش طبله بالفتح
خریطهٔ ادویه غازی جنگ کننده باکافران ونیز سلیمان باز بهندی آنرا نٹ گویند
مثل بفتحتین داستان صدیق بکسر صاد مهمله وتشدید وکسر دال بسیار راست زندیق آنکه
ایمان بظاهر کند ودر باطن کافر باشد وصحیح آنست آنکه اعتقاد بزند ویازند کتاب زرتشت
دارد وبامر ونهی آن عمل کند **حکمت** دوستی را که بعبرے فراچنگ آرند نشاید که بیابدم

دمار بر سر سنگ ✤ خیره رائی بود قیاس و درنگ ✤ وگر وهی بخلاف این مصلحت دیده اند و
گفته اند که در کشتن بندیان تامل اولی تر ست بحکم آنکه اختیار باقی ست توان کشت و
توان هشت و اگر بی تامل کشته شود محتمل ست که مصلحتی فوت شود و تدارک مثل آن ممتنع
باشد. **مثنوی** نیک سهل ست زنده بی جان کرد ✤ کشته را باز زنده نتوان کرد ✤ شرط
عقل ست صبر تیر انداز ✤ که چو رفت از کمان نیاید باز ✤ خیره رائی یعنی تیره تدبیری
تامل اندیشه کردن تدارک دریافتن چیز رفته را و بدست آوردن نیک سهل ست
یعنی بسیار آسان ست **حکمت** حکیمی که با جهال درافتد باید که توقع عزت ندارد و اگر
جاهلی بزبان آوری بر حکیمی غالب آید عجب نیست که سنگی ست که گوهر را می شکند. جهال
بالفتح والتشدید سخت نادان درافتد یعنی پرخاش کند **ابیات** چه عجب گر فرو رود
نفسش ✤ عندلیبی غراب هم قفسش ✤ گر بهر مند زاوباش جفائی بیند ✤ تا دل خویش
نیازارد و درهم نشود ✤ سنگ بد گوهر اگر کاسهٔ زرین شکند ✤ عاقبت سنگ نیفزاید
و زر کم نشود ✤ قوله اگر فرو رود نفسش ضمیر شین نفسش بطریق اضمار قبل الذکر راجع ست
بسوی عندلیب یعنی اگر دم آن عندلیب که زاغ هم قفس اوست فرو رود و بر نیاید عجب
نیست او باش بالفتح مردم مختلط از هر جنس قوله تا دل خویش نیازارد یعنی زنهار
دل خویش آزرده نکند درهم نشود یعنی پریشان نشود **حکمت** خردمندی را که در
زمرهٔ اجلاف سخن صورت نه بندد شگفت مدار که آواز بربط با غلبهٔ دهل بر نیاید و بوی عبیر
از گند سیر فرو ماند **مثنوی** بلند آواز نادان گردن افراخت ✤ که دانا را به بی شرمی
بینداخت ✤ نمیداند که آهنگ حجازی ✤ فرو ماند زبانگ طبل غازی ✤ اجلاف
بالفتح مردم فرومایه شگفت بکسر تین شین معجمه و کاف تازی نادر و عجب. بربط بالفتح
نام سازیست مشهور و بعضی گویند بربط ساز عود ست و آن طنبوری باشد مانند کاسهٔ
بزرگ و دستهٔ کوتاه دهل بضمتین نقاره عبیر بالفتح خوشبوئیست معروف که آنرا از
صندل و گل و گلاب و مشک سازند و بعضی گفته اند خوشبوئیست باز عفران آمیخته
و بعضی تنها زعفران را گفته اند و این خطاست گند بفتح کاف فارسی و سکون نون

ومردم آزار نیز باشد و در بیخ مراد معنے ثانی ست من برهان قاطع **پند** ضعیفے کہ باقوی دلاوری کند یا دشمن ست در ہلاک خویش **قطعہ** سایہ پروردہ را چہ طاقت آن ✤ کہ رود با سبارزان بقتال ✤ سست بازو بہ جہل می فکند ✤ پنجہ با مرد آہنین چنگال ✤ سبارز بضم میم وکسر رای مہملہ دلیر و مردانہ کہ از صف بر میدان معرکہ بیرون آید برای جنگ قتال بالکسر کارزار کردن **حکمت** ہر کہ نصیحت نشنود مر ملامت شنیدن دارد **بیت** چون نیاید نصیحت در گوش ✤ اگرت سر زنش کنم خاموش ✤ **لطیفہ** بے ہنران ہنرمندان را نتوانند دید ہمچنانکہ سگان بازاری سگان شکاری را بینند و مشغلہ برآرند و پیش آمدن نیارند سفلہ چون بہ ہنر باکسی بر نیاید بہ خبثش در پوستین افتد **بیت** کند ہر آینہ غیبت حسود کوتہ دست ✤ کہ در مقابلہ گفتش بود زبان مقال ✤ مشغلہ بالفتح شور و غوغا نیارند یعنے نتوانند خبث بالضم پلید شدن پوستین عیب مقال بالفتح گفتن و گفتار **حکمت** اگر جور شکم نبودی ہیچ مرغے در دام صیاد نیفتادی بلکہ صیاد خود دام ننہادی **حکمت** حکیمان دیر دیر خورند و عابدان نیم سیر و زاہدان سدرمق و جوانان تا طبق بر گیرند و پیران تا عرق بکنند اما قلندران چندان کہ در معدہ جای نفس نماند و بر سفرہ روزی کس **بیت** اسیر بند شکم را دو شب نگیرد خواب ✤ شبی ز معدہ سنگی شبی ز دل تنگے ✤ زاہد ریاضت کش سدرمق بفتحتین یعنے باز داشت باقی جان عرق بفتحتین خوی اندام سائر حیوان و گاہی بمجاز ترشح ہر چیز را عرق گویند و بکسر عین مہملہ و سکون رای غیر منقوطہ ریشۂ درخت و جز آن ورگ بکنند مشتق از کندن یعنے پیران تارگ و ریشۂ اشیای خوردنی جدا سازند و بکنند قلندر از و مراد درویش بے خبر معدہ بالکسر و الفتح عضو آدمی کہ طعام در آن قرار گیرد قولہ شبی زندہ سنگی یعنے شبے از معدۂ ہیچ سنگ کہ از ثقالت طعام باشد **حکمت** مشورت با زنان تباہ است و سخاوت با مفسدان گناہ **بیت** ترحم بر پلنگ تیز دندان ✤ ستمکاری بود بر گوسفندان ✤ مشورت بفتح میم و ضم شین صلاح کارے اندیشیدن تباہ بمعنے ضائع شدہ و باطل و فاسد **پند** ہر کرا دشمن بیش ست اگر نکند دشمن خویش ست **بیت** سنگ در دست

وسرکشی کردن **حکمت** هر که بابدان نشیند نیکی نه بیند **بیت** اگر نشیند فرشته با دیو ❊
وحشت آموز دو خیانت وریو ❊ از بدان جز بدی نیاموزی ❊ تنگند گرگ پوستین دوزی ❊
وحشت بالفتح رمیدگی واندوه خیانت بالکسر دغلی وناراستی ریو بالکسر رای مهمله وسکون
یای تحتانی مکر وفریب پوستین جامه ایست معروف که استر آن سنجاب وقاقم وقندز بود
پوستین دوزی یعنی پوستین دوختن واین مصرع در مقام تعلیل مصراع سابق ست
یعنی گرگ که دریدن وخونخواری کردن پیشه اوست پوستین دوزی که کار انسان ست
چسان پیشه کند **پند** مردمان را عیب نهانی پیدا کن که مرایشان را رسوا کنی وخود را
بی اعتماد **حکمت** هر که علم خواند وعمل نکرد بدان ماند که گاورا ند وتخم نیفشاند **حکمت**
از تن بی دل طاعت نیاید وپوست بی مغز بضاعت را نشاید نه هر که در مجادله چست در معامله
درست **بیت** بس قامت خوش که زیر چادر باشد ❊ چون باز کنی مادر مادر باشد ❊ از
تن بی دل یعنی از شخصی که اهل دل نباشد مجادله بضم میم وفتح دال مهمله جنگ کردن چست بضم جیم فارسی
یعنی چابک **حکمت** اگر شبها همه شب قدر بودی قدر بی قدر بودی **بیت** اگر سنگ
همه لعل بدخشان بودی ❊ پس قیمت لعل وسنگ یکسان بودی ❊ **حکمت** نه هر که
بصورت نیکوست سیرت زیبا در دست کار اندرون دارد نه پوست **قطعه**
توان شناخت بیک روز از شمائل مرد ❊ که تا کجاش رسیدست پایگاه علوم ❊ ولے
ز باطنش ایمن مباش وغره مشو ❊ که خبث نفس نگردد بسالها معلوم ❊ قوله کار اندرون
دارد نه پوست یعنی سر وکار از اندرون ست وآن سیرت او باشد نه کار از پوست
ظاهری **نصیحت** هر که با بزرگان ستیزد خون خود ریزد **قطعه** خویشتن را بزرگ
مے بینی ❊ راست گفتند یک دو بیند لوچ ❊ ز دو بینی شکسته پیشانی ❊ تو که بازے
بسر کنی با قوچ ❊ لوچ بضم لام اول ودو بین که یکی را دو بیند بچشم قوچ بضم قاف واو
مجهول کیش یعنی گوسفند نر ودنبه که سر زند **حکمت** پنجه با شیر انداختن ومشت
با شمشیر زدن کار خردمندان نیست **بیت** جنگ وزور آوری کمن با مست پیش
سر پنجه در بغل نه دست ❊ سر پنجه پنجه دست را گویند وکنایت از مردم پر زور وصاحب قوت

ومراد از مخلصان عارفان حق اند پیش وسالکان حقیقت کیش ست که در ردوستی دوست
حقیقی وحمایت دین مبین واثق اند **حکمت** هرچه نه در بر آید دیر نپاید **قطعه** خاک مشرق
شنیده ام که کنند * به چهل سال کاسه چینی * صد بروزی کنند در بغداد * لاجرم قیمتش همی بینی
قوله صد بروزی کنند یعنی صد کاسه در یک روز سازند **قطعه** مرغک از بیضه برون آید
وروزی طلبد * وادمی زاده ندارد خبر از عقل وتمیز * آنکه ناگاه کسی گشت به چیزی نرسید *
وین به تمکین وفضیلت بگذشت از همه چیز * آبگینه همه جاهست ازان قدرش نیست * لعل
دشوار بدست آید ازان ست عزیز * **حکمت** کارها بصبر برآید و مستعجل بسر در آید
مثنوی به چشم خویش دیدم در بیابان * که آهسته سبق برد از شتابان * سمند بادپا
از تنگ فرو ماند شتربان همچنان آهسته می راند مستعجل اسم فاعل استفعال یعنی شتابنده
وشتاب کننده سمند بروزن کمند اسپی که رنگ او مائل بزردی باشد بادپا تندو جلد وصف
سمند ست **حکمت** نادان را به از خاموشی نیست واگر این مصلحت بدانستی نادان نبودی
چون نداری کمال فضل آن به * که زبان در دهان نگه داری * آدمی را زبان فضیحت کرد *
همچو بی مغز را سبکساری * قوله نادان را به از خاموشی نیست یعنی به از خاموشی چیزے
نیست فضیحت بفتح یکم وکسر دوم رسوا بی مغز کنایه از مردم سبک ولی تمکین باشد سبکسار
باسین بی نقطه یعنے بیقرار وسبکسر باشد ونیز کنایه از فرومایه ولئیمه است وبادر آخرش برای
مصدریت ست **قطعه** خر برا ابلهی تعلیم میداد * برو برصرف کرده سعی دائم * حکیمے
گفتش ای نادان چه کوشی * درین سودا تر سس از لوم لائم * نیاموزد بهائم از تو گفتار *
تو خاموشی بیاموز از بهائم * **مثنوی** هر که تامل نکند در جواب * بیشتر آید سخنش ناصواب *
یا سخن آرای چو مردم بهوش * یا بنشین همچو بهائم خموش * قوله برو برصرف کرده سعی دائم
یعنے کوشش دائمی را برو صرف کرده لوم بالفتح ملامت وسرزنش کردن لائم ملامت کننده
قوله یا سخن آرای امر از آراستن یعنے سخن را برای پسند هر که با دانا تر از خود جدل کند
تا بداند که داناست بداند که نادان ست **بیت** چون در آید به از تو می به سخن * گر چه
به دانی اعتراض مکن * قوله به از تو می یعنے از تو بهتری اعتراض بالکسر بانکار پیش آمدن

والتشدید فرنقین وفرنقیه شدن **حکمت** همه کس را عقل خود به کمال نماید و فرزند خود
به جمال **قطعه** یکی جهود و مسلمان نزاع میکردند ✤ چنانکه خنده گرفت از حدیث ایشانم ✤
بطیره گفت مسلمان گر این قبالهٔ من ✤ درست نیست خدایا جهود میرانم ✤ جهود گفت بتوریت
می خورم سوگند ✤ اگر خلاف کنم همچو تو مسلمانم ✤ گر از بسط زمین عقل منعدم گردد ✤ بخود گمان
نبرد هیچ کس که نادانم ✤ جهود بالضم گبر نزاع بکسر نون جنگ طیره بالفتح خشم و غضب
بسیط جای فراخ منعدم نیست شده اسم مفعول انفعال توریت بالفتح وسکون یای
تحتانیه مجهول نام کتابی که بر موسی علیه السلام نازل شده **حکمت** ده آدمی بر سفره بخورند
و دو سگ بر مرداری بهم بسر نبرند حریص به جهانی گرسنه است و قانع بنانی سیر حکما گفته اند
تونگری به قناعت ست نه بفضاعت **بیت** رودهٔ تنگ بیک نان نهی پر گردد ✤ نعمت
روی زمین پر نکند دیدهٔ تنگ ✤ **مثنوی** پدر چون دور عمرش منقضی گشت ✤ مر این یک
نصیحت کرد و بگذشت ✤ که شهوت آتش ست از وی بپرهیز ✤ بخود بر آتش دوزخ مکن تیز ✤
وران آتش نداری طاقت سوز ✤ به صبر آبی برین آتش زن امروز ✤ قوله بهم بسر نبرند
یعنی با هم سازگاری نه نمایند و وفا نکنند رودہ بالضم معروف ست که امعای انسان
وگوسفند و بقر و غیر آن باشد **حکمت** هر که در حال توانائی نکوئی نکند در وقت ناتوانی
سختی بیند **بیت** بد اختر تر از مردم آزار نیست ✤ که روزی مصیبت کشش یار نیست ✤
حکمت جان در حمایت یک دم ست و دنیا وجودی میان دو عدم دین به دنیا فروشان
خرند یوسف را فروشند تا چه خرندم قال الله تعالی الم اعهد الیکم یا بنی آدم ان لا تعبدوا
الشیطان انه لکم عدو مبین آیا عهد نکردم بسوی شما ای فرزندان آدم اینکه پرستش مکنید
شیطان را بدرستیکه او دشمنی آشکاره است مر شما را **بیت** بقول دشمنی پیمان دوست
بشکستی ✤ به بین که از که بریدی و با که پیوستی ✤ بقول دشمنی یعنی بقول شیطان علیه اللعنة
قوله پیمان دوست یعنی پیمان خدای تعالی **حکمت** شیطان با مخلصان برنمی آید و سلطان
با مفلسان **مثنوی** دانش مده آنکه بی نماز ست ✤ ور خود دهنش زرفاقه باز ست ✤
گو فرض خدائی گذارد ✤ از قرض تو نیز غم ندارد ✤ مخلص بضم یکم و کسر سوم دوست پاک دل ریا

احدی الحسنین خالی نباشد اگر این غالب آمد مارکشتی واگر مار غالب آمد از دشمن برستی **بیت**
بزد در معرکه امین مشوز خصم ضعیف ❊ که مغز شیر برآرد چو دل زجان بردارشت ❊ احدے
بکسر همزه بالف مقصوره یکی حسنین بضم حای مهمله وسکون سین غیر منقوطه وفتح نون بمعنے
دو نیک تر تثنیه حسنی بضم والالف یعنے یکی از دو کار نیک **نصیحت** خبری که دانی دلی
بیازارد تو خاموش باش تا دیگری بیارد **بیت** بلبلا مژدهٔ بهار بیار ❊ خبر بد به بوم
بازگذار ❊ **حکمت** پادشاه را بر خیانت کسی واقف مگردان مگر آنگه که بر قول کلی واثق باشی
وگرنه در هلاک خود همی کوشی **مثنوی** پیش سخن گفتن آنگاه کن ❊ که بینی که در کار گیرد سخن ❊
کمال ست در نفس انسان سخن ❊ تو خود را بگفتار ناقص مکن ❊ واثق بکسر ثای مثلثه
استوار قوله در کار گیرد یعنے تاثیر کند **حکمت** هر که نصیحت خود رای می کند او خود نصیحت گیری
محتاج ست خود رای بمعنے خود کام وخود سر یعنے هر کس که خود رای را نصیحت کند او
خویشتن به نصیحت گری ناصح دیگر محتاج ست **بیت** فریب دشمن مخور وغرور مداح مخر که
این دام زرق نهاده است وآن کام طمع گشاده غرور بالضم فریفتن وفریب مداح
بالفتح والتشدید ستاینده زرق بفتح زای معجمه وسکون رای مهمله ریا ونفاق ودروغ من
کشف اللغات این وآن اشارت بر دشمن فریبنده ومداح طامع ست **حکمت**
احمق را ستایش خوش آید چون لاشه که در کعبش دمی فربه نماید **قطعه** الا تا نشنوے
مدح سخن گوی ❊ که اندک مایه نفعی از تو دارد ❊ اگر روزی مرادش برنیاری ❊ دو صد چندان
عیوبت برشمارد ❊ لاشه بفتح شین معجمه لاغر وضعیف وخرزبون ومردهٔ جمیع حیوانات را
گویند کعب بفتح کاف وسکون دوم شتالنگ وآن استخوان بلند که در بند پای بود ونیز میان
این بند تا بآن بند قوله در کعبش دمی فربه نماید یعنے در کعب لاشه از دمی که قصابان نفخ می کنند
لاشه را فربه نماید الا حرف تنبیه بمعنے غافل مشو تا بمعنے زینهار سخن گوی شاعر قوله
که اندک مایه نفعی از تو دارد یعنے نفع قلیل واندک مایه از تو اراده دارد **حکمت**
متکلم را تا کسی عیب نگیرد وسخنش صلاح نه پذیرد **بیت** مشو غره بر حسن گفتار خویش ❊
به تحسین نادان وپندار خویش ❊ متکلم بضم میم وتشدید وکسر لام سخن گوینده غره بالفتح

بر تو دیر شوند **مثنوی** درشتی و نرمی بهم در به است ❊ چو رگ زن که جراح و مرهم نه است ❊
درشتی نگیر و خردمند بیش ❊ نه سستی که نازل کند قدر خویش ❊ نه مرخویشتن را فرومی نهند ❊
نه یکبارتن در مذلت دهند ❊ وحشت بالفتح اندوه و رمیدگی سیر شدن بمعنی امید بریدن از
لطف باشد و چنانکه مصرع اگر خشم گیری شوند از تو سیر ❊ یعنی اگر خشم گیری و سختی پیشه کنی
او شان را توقع لطف و احسان از تو نماند **مثنوی** شبانی را بپرسگفت ای خردمند ❊
مرا تعلیم ده پیرانه یک پند ❊ بگفتا نیک مردی کن نه چندان ❊ که گردد چیره گرگ تیزدندان ❊
حکمت دو کس دشمن ملک و دین اند بادشاه بی حلم و زاهد بی علم **بیت** بر سر ملک مباد آن ملک
فرمانده ❊ که خدا را نبود بنده فرمان بردار ❊ **قوله** خدا را نبود الخ یعنی بنده مطیع و فرمان بردار خدا نبود و کلمه را
زائده است **نصیحت** پادشه باید که تا بجدی خشم بر بندگان راند که دوستان را اعتماد بماند آتش خشم اول
در خداوند خشم افتد پس آنگه زبانه بخصم رسد یا نرسد **مثنوی** نشاید بنی آدم خاک زاد ❊ که در سر کند کبر
و تندی و باد ❊ ترا با چنین گرمی و سرکشی ❊ نه پندارم از خاکی یا از آتشی ❊ زبانه بالضم یعنی زبانهٔ آتش خشم یا دیگ
از تیزی و تندی و بمعنی نخوت و غرور و خودبینی هم هست من برهان **قاطع** **قطعه** در خاک بیلقان بیرسیدم
بعابدی ❊ گفتم مرا به تربیت از جهل پاک کن ❊ گفتا برو چو خاک تحمل کن ای فقیه ❊ یا هر چه خواندهٔ همه
در زیر خاک کن ❊ بیلقان بفتح باء موحده و سکون یای تحتانیه و فتح لام نام مقامی ست یعنی
در خاک بیلقان ابعابدی گفتم الخ **حکمت** بدخوی در دست دشمنی گرفتار ست که سر بکجا که رود از چنگ عقوبت او
خلاص نیابد **بیت** اگر ز دست بلا بر فلک روی بدخوی ❊ ز دست خوی بدخویش در بلا باشد ❊
قوله در دست دشمنی گرفتار ست یعنی در دست دشمنی که آن خوی بد او ست گرفتار ست **پند**
چو بینی که در سپاه دشمن تفرقه افتاد تو جمع باش و اگر جمع شوند از پریشانی اندیشه کن
قطعه بر و باد دستان آسوده بنشین ❊ چو بینی در میان دشمنان جنگ ❊ و گر بینی
که با هم یک زبانند ❊ کمان را زه کن و بر باره برسنگ ❊ **قوله** از پریشانی اندیشه کن یعنی
از پریشانی خویش اندیشه کن زه بکسر زای معجمه چلهٔ کمان **باره** بای موحده بروزن خاره
دیوار و حصار قلعه و شهر را گویند **حکمت** دشمن چو از همه حیلتی درماند سلسلهٔ دوستی بجنباند
پس آنگه بدوستی کار ها کند که هیچ دشمن نتواند کرد **پند** سر مار را بدست دشمن بکوب که از

اصدی

تا نداردد دشمن خونخوار گوش ✤ پیش دیوار انچه گوئی هوشدار ✤ تا نباشد در پس دیوار گوش ✤
سخن چین یعنے غماز هیزم کش وصف ترکیبی یعنے هیزم کشنده کور بخت بدبخت **پند**
هر که با دشمنان دوستان خود صلح میکند سر از ارد وستان دارد **بیت** بشنوی اے
خردمند زان دوست دست ✤ که با دشمنانت بود هم نشست ✤ دست شستن کنایه از
نومید شدن **حکمت** چون در امضای کاری متردد باشی آن طرف اختیار کن که بی آزار
تو بر آید **بیت** با مردم سهل گوی دشوار مگوی ✤ با آنکه در صلح زند جنگ مجوی ✤ امضا بکسر
همزه گذرانیدن و روان کردن متردد آمد شد کننده **حکمت** تا کار بزر بر نے آید
جان در خطر انگندن نشاید **بیت** چو دست از همه حیلتی در گسست ✤ حلال ست بردن
بشمشیر دست ✤ یعنے هر گاه از حیله و فریب ظفر صورت نه بندد و بنوعی رهائی بنظر نیاید
جنگ بسیف کردن حلال ست چنانکه عرب گوید السیف آخر الحیل **حکمت** بر عجز دشمن رحمت
مکن که اگر قادر شود بر تو نبخشاید **بیت** دشمن چو بینی ناتوان لاف از بروت خود مزن ✤
مغز نیست در سر استخوان مردیست در هر پیرهن ✤ لاف کلام هرزه و فضول بروت بضمتین
معروف که موی پشت لب باشد و در تازی سبلت گویند **حکمت** هر که بدی را بکشد خلق را
از بلای برهاند و او را از عذاب خدای **قطعه** پسندیده است بخشائش ولیکن ✤ منه
بر ریش خلق آزار مرهم ✤ ندانست آنکه رحمت کرد بر مار ✤ که آن ظلم ست بر فرزند آدم ✤
یعنے مرهم منه بر جراحت شخصے که خلق آزار باشد که این بظاهر اگرچه احسان ست ولیکن
در تحقیق ایذای مردمان ست **حکمت** نصیحت از دشمن پذیرفتن خطاست ولیکن
شنیدن رواست تا بخلاف آن کار کنے که عین صواب ست **مثنوی** حذر کن ز انچه
دشمن گوید آن کن ✤ که بر زانو زنی دست تغابن ✤ گرت راهی نماید راست چون تیر ✤
ازان برگرد و راه دست چپ گیر ✤ حذر بفتحتین پرهیز کردن تغابن بروزن تفاعل
زیانکاری و یکدیگر را در زیان افگندن یعنے در دشمن هر انچه گوید که آن کن ازان به پرهیز
وگر نه دست تغابن را بر زانو زنی و ندامت بری **حکمت** خشم بیش از حد وحشت آرد
و لطف بے وقت هیبت ببرد نه چندان درشتی کن که از تو سیر گردند نه چندان نرمے که

وحلم وبردباری حنظل بکسر حای مهمله وفتح ظای معجمه بار درخت اندر این تلخ طعم که در
صحرا باشد مانند کدوی خورد وقیل کدوی تلخ **حکمت** رحم آوردن بر بدان ستم ست
بر نیکان وعفو کردن بر ظالمان جور ست بر درویشان **بیت** خبیث را چو تعهد کنی
وبنوازی * بدولت تو نگه میکند بانبازی * تعهد بر وزن تفعل تیمار داشتن وتازه
کردن تحفظ بشئ انبازی بیای مصدری شرکت **پند** بر دوستی پادشاهان اعتماد
نتوان کرد وبر آواز خوش کودکان غره نباید بود که آن بخیالی مبدل شود واین بجوانی
متغیر گردد **بیت** معشوق هزار دوست را دل ندهی * ور می دهی آن دل بجدائی
بنهی * **حکمت** هر آن سری که داری با دوست در میان منه چه دانی که وقتی دشمن
گردد وهر گزندی که توانی بدشمن مرسان باشد که روزی دوست گردد **حکمت**
رازی که خواهی نهان ماند با کس در میان منه اگرچه معتمد بود که هیچ کس بر سر تو از تو
مشفق تر نباشد **قطعه** خامشی به که ضمیر دل خویش * با کسی گفتن وگفتن که مگوی *
ای سلیم آب ز سرچشمه ببند * که چو پر شد نتوان بستن جوی * ای سلیم یعنی ای
مرد سلیم قوله چو پر شد یعنی هرگاه کلان شد **بیت** سخنی در نهان نباید گفت *
کان سخن بر ملا نشاید گفت * **حکمت** دشمن ضعیف که در طاعت آید ودوستی نماید
مقصود وی جز این نیست که دشمن قوی گردد وگفته اند بر دوستی دوستان اعتماد نیست
تا بتملق دشمنان چه رسد **پند** هر که دشمن کوچک را حقیر شمارد بدان ماند که آتش اندک را
مهمل گذارد **قطعه** امروز بکش چو می توان کشت * کاتش چو بلند شد جهان سوخت *
مگذار که زه کند کمان را * دشمن که به تیر میتوان دوخت * مهمل اسم مفعول اهمال
بالکسر بمعنی فروگذاشته یعنی غیر محفوظ زه بکسر زای معجمه چله کمان **حکمت**
سخن در میان دو دشمن چنان گوی که اگر دوست شوند شرمزده نباشی **مثنوی**
میان دو کس جنگ چون آتش ست * سخن چین بدبخت هیزم کش ست * کنند
این وآن خوش دگر باره دل * وی اندر میان کور بخت وخجل * میان دو تن آتش
افروختن * نه عقل ست وخود در میان سوختن * **قطعه** در سخن با دوستان آهسته باش *

باز گردنده است قوله سر عاقبت اندر سر دنیا الخ یعنی آخر الامر در خیال نیاید ودرم
سر خود را بر باد داد و فائده نبیند وخت چنانکه بر قارون بوقوع آمد **قطعه**
درخت کرم هر کجا بیخ کرد ✤ گذشت از فلک شاخ و بالای او ✤ گر امید داری که برخوری
منت منه ازره بر پای او ✤ **قطعه** شکر خدای کن که موفق شدی بخیر ✤ زانعام
و فضل او نه معطل گذاشت ست ✤ منت منه که خدمت سلطان همی کنی ✤ منت شناس
ازو که بخدمت بداشت ست ✤ بالا قد و قامت راگویند و بمعنی درازی هم هست
که بعربی طول خوانند قوله بمنت منه ازره الخ یعنی بخشش کرده منت منه چراکه منت
قائم مقام ازره درخت کرم ست که اورا می برد موفق قوت داده اسم مفعول توفیق
انعام بالکسر نعمت دادن فضل بالفتح افزونی و بخشش کردن معطل بیکار کرده شده
اسم مفعول تفعیل **حکمت** دو کس رنج بیهوده برند و سعی بیفائده کردند یکی آنکه
اندوخت و نخورد و دیگر آنکه آموخت و نکرد **مثنوی** علم چندانکه بیشتر خوانی ✤
چون عمل در تو نیست نادانی ✤ نه محقق بود نه دانشمند ✤ چارپایی بر و کتابی چند ✤
آن تهی مغز را چه علم و خبر ✤ که بر و هیزم ست یا دفتر ✤ **حکمت** علم از بهر دین پرور دن ست
نه از بهر دنیا خوردن **بیت** هر که پرهیز و علم و زهد فروخت ✤ خرمنی گرد گرد و پاک
بسوخت ✤ **حکمت** عالم ناپرهیزگار کوریست مشعله دارم بهدی ولا یهتدی
یعنی راه نماید مردم را و خود راه نمی یابد **بیت** بیفائده هر که عمر در باخت ✤ چیزی
نخرید و زر ببینداخت ✤ **حکمت** ملک از خردمندان جمال گیرد و دین از پرهیزگاران
کمال یابد پادشاهان بنصیحت خردمندان ازان محتاج ترند که خردمند بقربت پادشاهان
قطعه پندی اگر نشنوی ای پادشاه ✤ در همه دفتر بازین پند نیست ✤ جز بخردمند
مفرما عمل ✤ گرچه عمل کار خردمند نیست ✤ **حکمت** سه چیز بی سه چیز پایدار نماند
مال بی تجارت و علم بی بحث و ملک بی سیاست **قطعه** وقتی بلطف گوی و مدارا و مردمی
باشد که در کمند قبول آوری دلی ✤ وقتی بقهر گوی که صد کوزه نبات ✤ گه گه چنین بکار
نیاید که خط لی ✤ سیاست باس داشتن ملک و حکم راندن بر رعیت مردمی بالفتح مروت

پادشاه عالم کرد * قاضی چون سخن بدین غایت برسانید و از حد قیاس ما اسپ مبالغه
درگذرانید بمقتضای حکم قضا رضا دادیم و از ما مضی درگذشتیم و بعد ماجرا طریق مدارا گرفتیم
و سر تدارک بر قدم یکدیگر نهادیم و بوسه بر سر و روی همدیگر دادیم و ختم سخن برین دو بیت
کردیم **قطعه** مکن ز گردش گیتی شکایت ای درویش * که تیره بختی اگر همبرین نسق مردی
تو نگرا چو دل و دست کامرانت هست * بخور ببخش که دنیا و آخرت بردی * ما مضی چیزیکه
گذشت ماجرا سرگذشته مدارا بضم میم مصالحه و آشتی کردن و این مختصر مدارات ست
من کشف اللغات نسق بفتحتین ترتیب داده و رستهٔ دندان هموار و بفتح اول و
سکون ثانی سخن را بر سیاقت راندن و ترتیب کردن بنظام آوردن چیزے
تدارک بالفتح و ضم رای مهمله دریافتن چیزے رفته را قوله اگر همبرین نسق مردے
یعنے اگر همبرین نمط در شکایت گیتی بوده فوت کردے تیره بخت هستے * *

باب هشتم در آداب صحبت

حکمت مال از بهر آسایش عمرست نه عمر از بهر گرد کردن مال عاقلی را پرسیدند نیک بخت کیست و بدبخت چیست
گفت نیک بخت آنکه خورد و کشت و بدبخت آنکه مرد و هشت **بیت** مکن نماز بران هیچکس که هیچ نکرد *
که عمر در سر تحصیل مال کرد و نخورد * کشت بالکسر ماضی کشتن بالکسر که بمعنی زراعت کردن و تخم
ریختن باشد یعنے درین جهان خورد و برای آخرت هم زراعت کرد یعنے سخاوت نمود که آن
زراعت و تخم ریزی آخرت باشد هشت بالکسر گذاشت هیچکس یعنی شخصے ناکس قوله
عمر در سر تحصیل مال کرد یعنی عمر را در خیال تحصیل مال صرف کرد و برباد داد و نخورد **حکمت وعظ**
حضرت موسی علیه السلام قارون را نصیحت کرد که م احسن کما احسن الله الیک یعنے
نیکی بکن چنانکه نیکی کرده است الله تعالی بسوی تو نشنید عاقبتش شنیدی که چه دید
قطعه آنکس که بدینار و درم خیر نیندوخت * سر عاقبت اندر سر دینار و درم کرد *
خواهی متمتع شوی از نعمت دنیا * با خلق کرم کن که خدا با تو کرم کرد * عرب گوید م
جد و لا تمنن فان الفائدة الیک عائدة یعنے به بخش و منت منه که فائده آن بتو

و مست ملاهی نعم طائفه هستند برین صفت که بیان کردی قاصر همت کافر نعمت که ببرند
و به نهند نخورند و ندهند اگر مثل باران نبارد یا جهان سر بطوفان برآرد باعتماد مکنت
خویش از محنت درویش نپرسند و از خدای تعالی نترسند و گویند **بیت** گر از
نیستی دیگرے شد هلاک * مرا هست بط را ز طوفان چه باک * مناهی بفتح میم جمع منهی
بمعنے باز داشته شده ملاهی بالفتح بازیها و مطایبها قاصر بکسر صاد مهمله کوتاه کافر بکسر فا
پوشنده و ناگرونده و ناسپاس طوفان بالضم باران سخت و آب که از زمین برآید
و همه را غرق کند و هر چیزے که بسیار و غالب باشد و همه فرو گیرد مکنت بالضم قدرت
و توانگری قوله گر از نیستی الخ شرط ست و جزای آن محذوف و مصراع ثانی علت جزا
واقع شده یعنے اگر از نیستے دیگرے هلاک شد مرا چه غم باشد بسبب آنکه مرا هست
و بط را از طوفان چه باک م **شعر** و راکبات نیاقا فی هوادجها * لم یلتفتن الی من غاص
فی الکثب * یعنے زنان که سوارند بر ناقه ها در هوده التفات نمی کنند سوی کسیکه در ریگ
فرو رفته است کثب بضمتین کاف و ثای مثلثه جمع کثیب چنانچه سرر جمع سریر ست
بمعنے ریگ مجتمع **بیت** دونان چو گلیم خویش بیرون بردند * گویند چه غم گر همه
عالم مردند * قومی برین صفت که شنیدی و طائفه خوان نعمت نهاده و دست کرم
گشاده و طالب نام اند و مغفرت و صاحب دنیا و آخرت چون بندگان حضرت بادشاه
عالم موید مظفر مالک ازمه انام حامی ثغور اسلام وارث ملک سلیمان اعدل ملوک زمان
مظفر الدنیا والدین اتابک ابوبکر بن سعد بن زنگی ادام الله ایامه و نصر اعلامه موید
بضم میم و تشدید و فتح یای تحتانیه اسم مفعول تائید یعنے مدد یافته شده ازمه بفتح همزه
و کسر زای معجمه و تشدید میم مهیا زها جمع زمام بالکسر انام بالفتح خلق حامی بکسر میم
نگهدارنده ثغور بضمتین ثای مثلثه و عین معجمه سرحدها جمع ثغر بالفتح اعدل اسم تفضیل
یعنے بسیار دادگر ادام الله ایامه و نصر اعلامه یعنے پیوسته دارد خدایتعالی روزهای
او را و یاری دهد خدای تعالی نیزه های او را **قطعه** پدر بجاے پسر هرگز این کرم نکند *
که دست جود تو با خاندان آدم کرد * خدای خواست که بر عالمی ببخشاید * ترا برحمت خود

ثنا گفتی و بر درویشان جفا روا داشتی بدانکه هر جا که گل ست خار ست و با خمر خمار ست
و بر سر گنج مار ست و آنجا که در شاهوار ست نهنگ مردم خوار ست لذت عیش دنیا الذغه
اجل در پی ست و نعیم بهشت را دیوار مکاره در پیش **بیت** جور دشمن چه کند
گر نکند طالب دوست ✤ گنج و مار و گل و خار و غم و شادی بهم اند ✤ مرافعه بضم میم و فتح فا
سخن نزد حاکم بردن حکومت داوری منطق بفتح میم و کسر طای مهمله سخن و سخن گفتن
خمر بالفتح شراب خمار بالضم بقیه مستی که در سر ماند نهنگ بکسر یکم و فتح دوم باکاف فارسی
جانوریست که آنرا شیر آبی گویند لذعه بفتح لام و سکون دال مهمله و فتح غین معجمه گزیدن
مکاره بفتح میم و کسر سه مهمله بروزن مساجد چیزهای ناخوش جمع مکروه و مراد از مکاره
عبادات و طاعات ست چرا که محنت و مشقت بر نفس آسایش طلب مکروه و ناخوش
می نماید قوله جور دشمن چه کند الخ یعنی طالب دوست اگر جور دشمن نکشد یعنی تحمل
جور و ایذای رقیب نکند چه کند نظر نکنی در بستان که بید مشک ست و چوب خشک
و همچنین در زمره تونگران شاکر اند و کفور و در حلقه درویشان صابر اند و ضجور **بیت**
اگر ژاله هر قطره در شدی ✤ چو خر مهره بازار در پر شدی ✤ مقربان حضرت حق جل و علا
تونگر اند در ویش سیرت و درویشان تونگر همت مهین تونگران آنست که غنم
درویشان بخورد و بهین درویشان آنکه کم تونگران نگیرد م قال الله تعالی و من
یتوکل علی الله فهو حسبه یعنی گفته است الله تعالی کسیکه اعتماد کند بر خدا پس خدا
بس ست او را بید مشک نوعی از بید ست که بغایت خوشبوی باشد و عرق آن
بهر بهت تفریح دل بیاشامند من برهان قاطع زمره بالضم گروه شاکر بکسر کاف سپاس
دارنده کفور بالضم ناسپاسی کردن ضجور بضم ضاد معجمه ضد صابر ژاله بزای فارسی
تگرگ را گویند و بمعنی شبنم هم هست خرمهره بضم میم مهره ایست سفید کم قیمت مهین
بکسر تین بزرگ بهین بکسر تین خوب بهتر قوله کم تونگران نگیرد کم بضم کاف تازی
و تشدید میم بمعنی آستین یعنی از تونگران چیزی نطلبد و آستین شان نگیرد
پس روی عتاب از من بدرویش کرد و گفت ای که گفتی تونگران مشتغل مناهی اند

مبالغه می کند غیر از استعاره و مجاز چیزے دیگر نیست دین ورز امر بمعنی فاعل مشتق از
ورزیدن بمعنے حاصل کردن و ممارست در عمل یعنے رنج در کاری بردن معرفت معطوف
بر دین یعنی معرفت ورز سخندان بکسر نون آخر موصوف سجع گوی صفت سجع بفتح سین
مهمله و سکون جیم سخن با قافیه گفتن بر در سلاح دارد یعنے بظاهر سلاح کارزار دارد و آن
تیغ زبان اوست کس در حصار نیست یعنے در قلعه کسی نه ای بباطن چیزی ندارد عاقبة الامر
دلیلش نماند ذلیلش کردم دست تعدی دراز کرد و بیهوده گفتن آغاز و سنت جاهلان است
که چون بدلیل از خصم فرو مانند سلسلهٔ خصومت بجنبانند چون آزر بت تراش که بحجت با پسر
بر نیامد بجنگ برخاست عاقبة الامر یعنی آخر الامر ذلیل بفتح ذال معجمه خوار تعدی بفتحتین مع التشدید از
حد در گذشتن و افزونی جستن سنت بضم سین مهمله و تشدید نون طریق و عادت آزر بالمد و فتح زای معجمه
نام پدر ابراهیم علیه السلام باشد و بعضی گویند نام عم ابراهیم علیه السلام ست چه پدر ابراهیم علیه السلام
تارخ نام داشت و چون تارخ فوت کرد ابراهیم علیه السلام را آزر پرورش کرده من برها قاطع
قوله با پسر بر نیامد یعنے با ابراهیم خلیل الله قال الله تعالی م لئن لم تنته لارجمنک گفته است
خدایتعالی که گفت آزر بت تراش ای ابراهیم هر آینه اگر باز نیائی از عیب گفتن بتان
تحقیق سنگسار کنم ترا لام برای تاکید ان بالکسر حرف شرط لم تنته صیغه واحد مذکر حاضر
جحد فعل مستقبل معروف از افتعال یا از آخرش بجزمی ساقط شده مصدرش انتهاء بمعنی
باز ایستادن از کاری و بپایان رسانیدن آمده است لارجمنک لام تاکید و نون
ثقیله و کاف خطاب مفعول دشنامم داد سقطش گفتم گریبانم درید زنخدانش شکستم

قطعه او در من و من در و فتاده ٭ خلق از پی ما دوان و خندان ٭ انگشت تعجب
جهانے ٭ از گفت و شنید ما بدندان ٭ سقط بفتحتین افتاده از چیزے و متاع زبون
و مراد از و سخن بد ست انگشت بدندان گزیدن کنایه از تعجب و تحیر نمودن ست
القصه مرافعهٔ این سخن پیش قاضی بردیم و بحکومت عدل راضی شدیم تا حاکم مسلمانان
مصلحتی بجوید و میان تونگران و درویشان فرقے بگوید قاضی چون حالت ما بدید و
منطق ما بشنید سر بجیب تفکر فرو برد و پس از تامل بسیار سر بر آورد و گفت ای که تونگران را

وبه حقیقت راست گفته باشند **بیت** آنرا که عقل و همت و تدبیر و رای نیست ✤ خوش گفت
پرده دار که کس در سرای نیست ✤ محک بکسر میم و فتح حای مهمله و تشدید کاف سنگی
که بآن امتحان زر و نقره کنند تجربت بفتح تای فوقانی وسکون جیم وکسر رای مهمله آزمودن
متعلقان یعنی خادمان و نوکران غلیظ درشت وسخت غلیظان یعنی مردمان غلیظ
وبدخو قوله تا بار عزیزان ندهند یعنی تا عزیزان را منع کنند و بار بحضور ندهند پرده دار
حاجب گفتم بعد ازانکه از دست متوقعان بجان آمده اند و از رقعه گدایان بفغان و مجال
عقل ست که اگر ریگ بیابان درشود چشم گدایان پر شود **بیت** دیدهٔ اهل طمع به نعمت دنیا
پر نشود همچنانکه چاه به شبنم ✤ حاتم طائی که بیابان نشین بود اگر به شهر بودی از جوش
گدایان بی چاره شدی و جامه بر تن او پاره کردندی رقعه بالضم کاغذ پاره که بران
نامه نویسند و پارهٔ جامه و در اینجا مقصود معنی ثانی باشد یعنی از دادن جامه پاره های
گدایان بفغان آمده اند دُر بضم دال مهمله و تشدید یعنی برای غیر منقوطه مروارید بزرگ
گفتا که من بر حال ایشان رحمت می برم گفتم نه که بر مال ایشان حسرت می خورم
ما درین گفتار و هر دو بهم گرفتار هر بیذقی که براندی بدفع آن بکوشیدی و هر شاهی که
بجواندی بفرزین بپوشیدی تا نقد کیسهٔ همت در باخت دیر جبهٔ حجت همه بینداخت

قطعه هان تا سپر نیفگنی از حملهٔ فصیح ✤ کو را جز آن مبالغهٔ مستعار نیست ✤ دین وزر
معرفت که سخندان سبق گوی ✤ بر در سلاح دار دوکس در حصار نیست ✤ بیذق بالفتح معرب
پیاده و آن مهرهٔ خورد شطرنج ست شاه کشت که بپادشاه شطرنج واقع شود فرزین بفتح
فا مهرهٔ شطرنج معروف جعبه بفتح جیم وسکون عین مهمله ترکش قوله هان تا سپر نیفگنی ای
هان کلمه تنبیه است وامر بشتاب کردن هم هست یعنی جلد باش تا در برهان قاطع ست که
چنانکه بمعنی الی وحتی می آید بمعنی که بکاف مکسور هم اکثر مستعمل می شود چنانکه گویند
واقف باش تا نیفتی و برخیز تا برویم و در اینجا بمعنی که مستعمل ست سپر نیفگنی یعنی عاجز
نشوی فصیح مرد تیز زبان و گشاده سخن مبالغه بضم میم و فتح لام در چیزی غلو کردن
و سخت کوشیدن در کار مستعار بضم میم عاریت خواسته شده یعنی آن مر فصیح را که در سخن گفتن

وقاحت بالفتح بے شرمے تریاق بالکسر معرب تریاک وآن پازہرست ارزاق بالفتح
روزی ہا جمع رزق بالکسر مشت بضم میم گروہ اندک متکبر گردن کش اسم فاعل تفعل
مغرور فریب خوردہ معجب بضم میم وکسر جیم خود بین وگردن کش اسم فاعل افعال
نفور بضمتین نون وفا فعول بمعنے فاعل گریزان ونافر مشتغل بضم میم بکاری درشدہ
وبکاری درآمدہ مفتتن بمعنے درآمیختہ اسم مفعول افتتان ودر بعضے نسخ متعطش مرقوم
ست یعنی تشنہ ثروت بفتح ثای مثلثہ بسیاری مال سفاہت بالفتح بیخردے کراہت
ناپسند داشتن بی سروپائی بیای مصدری سراسیمگی وپریشانی من برہان قاطع کبر بکسر یکم
وسکون دوم بزرگی وگردن کشی کون خر بکسر نون وفتح خای معجمہ در برہان قاطع ست
کنایت از مرد بی عقل ودرشت وناہموار باشد گاو عنبر عنبر یکہ از گاو بہم رسد چنانکہ بعضے گمان
برده اند کہ عنبر سرگین گاو بحریست وقیل نوعے از موم باشد خوشبو کہ از مگس عسل
بہم رسیدہ ودریخجا مراد از گاو عنبر سنفعت وفائدہ رساننده است گفتم مذمت انسان
روا مدار کہ خداوندان کرم اندگفت غلط گفتے کہ بندہ درم اند چہ فائدہ کہ اگر ابر آذر اند و
نمی بارند وچشمۂ آفتاب اند وبرکس نمی تابند وبر مرکب استطاعت سوار اند نمی رانند وقدری
بہر خدا نہ نہند ودرمی بے من وایذا ندہند مالی بہ مشقت فراہم آرند وبخست نگہدارند وبحسرت
بگذارند چنانکہ بزرگان گفتہ اند کہ سیم بخیل از خاک وقتی برآید کہ وی در خاک رود بیت
ہر نج وسعے کسے نعمتے بچنگ آرد ✤ وگر کس آید وبے رنج وسعے بردارد ✤ مذمت
بفتحتین میم وذال معجمہ وتشدید وفتح سیم ثانی نکوہش آذر بالمد وذال معجمہ نام ماہ اوسط
از سہ ماہ بہار باشد وبمعنے آتش ہم ہست اباد ریخجا غیر مراد ست استطاعت بالکسر
توانستن من بفتح میم وتشدید نون سنت ایذا بکسر ہمزہ وسکون یای تحتانی رنجانیدن
خست بکسر خای معجمہ وتشدید وفتح سین مہملہ بخیلے گفتم بر بخل خداوندان نعمت وقوف
نیافتہ الا بعلت گدائی وگرنہ ہر کہ طمع بکسوہند کریم وبخیلش بکیسان نماید محک داند کہ زر چیست
وگداوند سنگ کیست گفتا بہ تجربت آن میگویم کہ متعلقان بر در بدارند وعلیطان بشدید
برگمارند تا ارعزیزان ندہند ودست جفا بر سینۂ صالحان واہل تمیز نہند وگویند کس اینجا نیست

مینماید صباحت بالفتح خوبی وجمال دست بردل شدن کنایه ازاظهار حسرت کردن و تسلیم برخوبی وجمال نمودن ست من شرح عربی عناب بضم عین مهمله وتشدید نون میوه ایست مانند کنار سرخ رنگ که آنرا سنجد گیلان گویند سناهی بفتح سین ونون بازداشته شده جمع منهی یغما بالفتح غارت وتاراج ونیز نام شهری ست منسوب بخوبرویان لفظ یغمائی برای نسبت ست

م **شعر** من کان بین یدیه ماشتهی رطب ✤ یغنیه ذلک عن رجم العناقید ✤ یعنی کسیکه باشد برابر او چیزیکه می خواست یعنی خرمای تر بی نیاز میکند او را آن خرما از سنگ زدن بر خوشهای انگور اغلب تهی دستان را من عصمت به معصیت آلایند وچون سگان گرسنه نان ربایند

بیت چون سگ درنده گوشت یافت نپرسد ✤ کین شتر صالح ست یا خر دجال ✤ بسیار مستوران بعلت درویشی درعین فساد افتاده اند عرض گرامی را بباد زشت نامی داده

بیت باگرسنگی قوت پرهیز نماند ✤ افلاس عنان ازکف تقوی بستاند ✤ عصمت بالکسر نگاهداشتن معصیت بفتح میم وکسر صاد مهمله گناه دجال بفتح دال وتشدید جیم بسیار دروغگوینده لقب کاذب مشهور که در آخر زمان ظاهر خواهد شد وبر خر سوار خواهد بود مستور پرهیزگار عرض بکسر عین مهمله وسکون راء غیر منقوطه ناموس وآبرو وانچه نگاه داشته شود ازعیب گرامی بکاف پارسی عزیز وبزرگ تقوی پرهیزگاری حالی که من این سخن بگفتم عنان طاقت درویش از دست تحمل برفت تیغ زبان برکشید واسپ فصاحت درمیدان وقاحت جهانید وگفت چندان مبالغه در وصف ایشان کردی وسخنهای پریشان گفتی که وهم تصور کند که این طائفه اغنیاتر ند ویا کلید خانه ارزاق بمشتی متکبر مغرور معجب نفور مشتغل مال ونعمت بفتن جاه وثروت که سخن نگویند الا بسفاهت ونظر نکنند الا بکراهت علماء را بگدائی منسوب کنند وفقراء را به بی سروپائی طعنه زنند مغرور مالی که دارند وعزت جاهی که پندارند برتر از همه نشینند وخود را بهتر از همه بینند نه آن در سر دارند که سر به کسی بردارند بی خبر از قول حکما که گفته اند هر که باطاعت از دیگران کمتر است وبه نعمت بیش بصورت تونگرست وبمعنی درویش **بیت** گر بی هنر بمال کند کبر حکیم ✤ کون خرش شمار اگر گاو عنبرست ✤ فصاحت بالفتح تیز زبانی وکشاده سخن شدن

ودغلی قوله دست دغائی بیای مجهول یعنی دست مرد دغا پیشه کتف بفتح اول وسکون
ثانی شانه ونیز دو دست را پس پشت بستن معصومی بیای مصدری نگاهداشته شدن ومعصوم بودن کف
بالفتح والتشدید وتخفیف برای ضرورت ست بمعنی پنجه معصم بکسر میم وفتح صاد مهمله موضع سوار وجای دست برنجن
ازوست نقب بفتح نون وسکون قاف راه ودره کوه وسوراخ کردن دیوار وجز آن وبفتحتین
تنگ شدن راه کعب بفتح کاف وسکون عین مهمله شتالنگ وآن استخوان بلندست بالای پاشنه
یعنی شیر مردان را ضرورتا در سوراخ های دیوار بدزدی گرفته اند وکعبها سفته مطالبت بضم چیزی
از کسی درخواستن احصان بکسر همزه زن خواستن وپارسا شدن واستوار کردن فرج بفتح فا
وسکون رای مهمله اندام نهانی زن ومرد شنیده ام که درویشی را با حدثی بر خبثی بدیدند
با آنکه شرمساری بردبیم سنگساری بود گفت ای مسلمانان زر ندارم که زن کنم وطاقت
ندارم که صبر کنم چه کنم م لا رهبانیة فی الاسلام یعنی نیست در مسلمانی رهبانیت یعنی
ترسائی که آن ترک جماع کردن ودر غار بودن وبریدن انثیین وغیر آن ست حدث
بفتح حای مهمله وسکون دال غیر منقوطه مرد نوخواسته وخبر نو پیدا شده اما درینجا مراد معنی
اول ست ویای لفظ حدث برای وحدت ست خبث بضم خای معجمه وسکون بای موحده
پلید شدن مراد لواطت بالکسر که بمعنی ادخال نره است در راه پس مرد یا زن سنگسار
سیاستی باشد مشهور که آدمی را تا کمر در خاک نشانند وسنگ باران کنند که بمیرد واز جمله مواجب
سکون وجمعیت درون که خداوندان نعمت راست یکی آنکه هر شب صنمی در بر گیرند وهر روز
جوانی از سر که صبح تابان را دست از صباحت او بر دل ست وسرو خرامان را پای از خجالت او
در گل **بیت** بخون عزیزان فرو برده چنگ ✤ سر انگشت ها کرده عناب رنگ ✤ محال
که با وجود حسن طلعت او گرد مناهی گردد یا قصد تباهی کند **بیت** دلی که حور بهشتی ربود
ویغما کرد ✤ کی التفات کند بر بتان یغمائی ✤ مواجب بفتح میم وکسر جیم جمع موجب بفتح میم
موضع وجوب چنانکه مساجد جمع مسجد ست سکون بضمتین آرام وقرار صنم بفتحتین صاد مهمله
ونون بت خواه از چوب باشد خواه از سنگ وخواه از زر ونقره وغیر آن ومراد محبوب ست
قوله هر روز جوانی از سر یعنی هر روز از سر نو جوانی را تازه می کنند ومصاحبت گلرویان شباب

م اولئک لهم رزق معلوم فواکه یعنی آن گروه مومنان مرایشان راست روزی دانسته شده
وآن روزی میوهای گوناگون و رنگارنگ ست اولئک بضم همزه وواو مکتوب نه ملفوظ و الف
ملفوظ بعد لام مبتدا لهم جار مجرور خبر مبتدا رزق موصوف وفاعل ظرف که لهم جار مجرور ظرف ست
معلوم صفت تا بدانی که مشغول کفاف از دولت عفاف محروم ست وملک فراغت زیر نگین
رزق معلوم **بیت** تشنگان را نماید اندر خواب ✤ همه عالم بچشم چشمهٔ آب ✤ مشغول
بالفتح بکاری در شده وبکاری در آمده کفاف بالفتح روزی وروزگذار و آنقدر قدرت که
بس باشد عفاف بالفتح پارسائی رزق معلوم یعنی روزی دریافته ودانسته شده ومراد
ازان نعمت ومال مجتمع توانگران باشد بخلاف رزق وروزی درویشان ومحتاجان که آن
منتشر وپراگنده است درجاها ودرها هر کجا سختی دیدهٔ وتلخی کشیدهٔ را بینی خود را بشره در کار با
تخوف اندازد وازتوابع آن نه پرهیزد واز عقوبت ایزد نهراسد وحلال از حرام نشناسد
قطعه سگی را گر کلوخی بر سر آید ✤ زشادی بر جهد کین استخوانست ✤ وگر لقمهٔ دو کس
بر دوش گیرند ✤ لئیم الطبع پندارد که خوان ست ✤ شره بکسر شین معجمه وفتح رای مهله حرص
تخوف بضم میم وتشدید وفتح واو ترسانیده شده اسم مفعول تخویف توابع جمع تابع بمعنی
پی روان نهراسد یعنی نترسد نعش بفتح نون وسکون عین مهله جنازهٔ بامرده وجنازه
تختی راگویند که مرده بران نهند لئیم بخیل وناکس طبع سرشت اما صاحب دنیا بعین عنایت
حق ملحوظ ست وبجلال از حرام محفوظ همانا که تقریر این سخن بگفتم وبیان وبرهان بیاوردم
انصاف از تو قع دارم که هرگز دیدی که دست وغائی بر کتف بسته یابی نوائی بزندان
درشسته یا پردهٔ معصومی دریده یا کفنی از معصم بریده الا بعلت درویشی شیر مردان را
بحکم ضرورت در نقب ها گرفته اند وکعبها سفته محتمل ست که درویش را نفس اماره مطالبت کند
چون قوت احصانش نباشد بعصیان مبتلا گردد که بطن وفرج توام اند یعنی این دو فرزند
یک شکم اند مادام که این برجای ست آن دیگر برپای عنایت بفتح عین مهله ونیز بکسر آن
قصد کردن واهتمام داشتن بچیزے ملحوظ بگوشهٔ چشم نگریسته شده محفوظ نگاهداشته شده
برهان بالضم حجت روشن وغا بفتح دال مهله وغین معجمه بالف کشیده فریب ونیرنگ

م الفقر فخری یعنے درویشی نازیدن دشادی من ست گفتم خاموش کہ اشارت سید عالم بفقر طائفہ ایست کہ مردمیدان رضا اند وتسلیم تیر قضا نہ اینان کہ خرقۂ ابرار پوشند ولقمۂ ادرار فروشند ریا عصے ای طبل بلند بانگ ودر باطن ہیچ ٭ بی توشہ چہ تدبیر کنی وقت پیچ ٭ روی طمع از خلق بپیچ ار مردی ٭ تسبیح ہزار دانہ در دست مپیچ ٭ تعلیم سپردن و گردن نہادن بحکم قضا ارادت خدا ابرار بالفتح نکوکاران جمع بر بالفتح والتشدید ادرار بالکسر وظیفہ وراتبہ قولہ لقمۂ ادرار فروشند یعنے از کثرت حرص برای فراہم آوردن مال لقمہ ووظیفہ وراتبہ رامی فروشند طبل بالفتح نقارہ پیچ بفتح بای موحدہ وکسر سین مہملہ ویای مجہول وجیم فارسی ساختگی کارہا وقصد وارادہ درویش بی معرفت نیاز امد تا فقرش بکفر انجامد کہ م کاد الفقر ان یکون کفرا یعنے نزدیک ست درویشی اینکہ باشد کفر کاد یکی از افعال مقاربہ وماضی معلوم فقر اسم کاد وان مصدریہ یکون مضارع معلوم نصر وضمیر ورد اسمش کفرا خبر یکون وجملہ خبر کاد قولہ تا فقرش بکفر انجامد کفر بالضم ناگرویدن و ناسپاسی کردن وبمعنے انکار ہم آمدہ است یعنے درویش بی معرفت قرار نگیرد وقانع نشود حتے کہ درویشے وفقر او را بکفر وناسپاسی رساند ونشاید جز بوجود نعمت برہنہ را پوشیدن یا در استخلاص گرفتاری کوشیدن ابنای جنس ما را بمرتبہ ایشان کہ رساند ویدعلیا بہ ید سفلے چہ ماند نہ بینی کہ حق جل علی در محکم تنزیل از نعیم اہل بہشت خبر میدہد استخلاص بالکسر رہائی جستن یعنی مسکینان وبرہنگان را کسوت ولباس دادن ورہائی اسیران ومحبوسان جستن بی وجود مال ومکنت ونعمت وثروت ممکن نباشد یدعلیا دست بلند تر ومراد ازان دست عطا کنندہ کریمان ست سفلے بکسر سین مہملہ وسکون فا پستی وشیب ویا در آخرش برای نسبت ست یعنی دست زیرین ومنسوب بہ سفل واین اشارت ست بدست سائلان چہ ماند یعنے چسان مشابہت دارد محکم بالضم استوار کردہ شدہ اسم مفعول افعال ودر اصطلاح علمای علم اصول آنست کہ معنی او ظاہر باشد واحتمال تاویل ندارد مقابل مشابہ ودر تفسیر میر حسین واعظ ست بعضے برانند کہ محکم آن ست کہ محتمل یک وجہ بیش نباشد ومشابہ آنکہ احتمال وجوہ دارد تنزیل قرآن مجید نعیم دست رس نیکی حال وناز مال

و باکاف مفتوح مشدد و بالف مقصوره اسم مفعول تزکیه مصدر تفعیل پاک کرده شده و زکوة داده شده عرض بکسر عین مهمله و سکون رای غیر منقوطه ناموس و انچه نگاهداشته شود از عیب و انچه بدان فخر کرده شود از حسب و شرف مصئون بالفتح نگاهداشته شده فارغ آسوده و پرداخته اسم فاعل فراغ که بمعنی پرداخته شدن و از چیزی پرداختن آمده است لطیف بغایت نازک و پاکیزه نظیف بفتح نون و کسر طای معجمه پاک صحت بکسر صاد و تشدید و فتح حای مهملتین درستی و جواز کسوت بالکسر پوشش **قطعه** شب پراگنده خسپد آنکه پدید ✤ بنود وجه بامداد انش ✤ مور گرد آورد بتابستان ✤ تا فراغت بود ز مستانش ✤ فراغت بافاقه نه پیوندد و جمعیت در تنگدستی صورت نه بندد یکی تحریمه عشا بسته و دیگری منتظر عشا نشسته **بیت** خداوند مکنت بحق مشتغل ✤ پراگنده روزی پراگنده دل ✤ وجه بالفتح وظیفه و نفقه بامداد ان وقت بامداد فراغت آسودگی و پرداختن عشا بکسر عین مهمله نماز خفتن و فتح عین مهمله و شین منقوطه بالف کشیده بمعنی طعام وقت خفتن قوله یکی تحریمه عشا بسته و دیگری منتظر عشا نشسته یعنی یکی تحریمه نماز عشا بسته و دیگری منتظر طعام وقت خفتن نشسته مکنت بضم میم و فتح نون قدرت و توانگری مشتغل بضم میم و کسر غین معجمه بکاری درشونده اسم فاعل افتعال پس عبادت ایشان بقبول نزدیک تر است که جمع اند و حاضر نه پریشان و پراگنده خاطر اسباب معیشت ساخته و با وراد عبادت پرداخته عرب گوید اعوذ بالله من الفقر المکب و مجاورة من لا احب یعنی پناه میخواهم بخدا از فقر بروی در افگننده و پناه میخواهم بخدا از همسایگی کسیکه دوست نمیدارم اورا مکب بضم میم و کسر کاف اسم فاعل اکباب از افعال بمعنی بر و افتادن و بر و افگندن لازم و متعدی ست مجاورت بضم میم مصدر مفاعلة همسایگی کردن لا احب واحد متکلم مضارع منفی از افعال اصله لا احبه معیشت بفتح میم و کسر عین مهمله زندگانی و انچه بآن زندگانی کنند اوراد بالفتح وظیفها جمع ورد بالکسر پرداخته یعنی ساخته و مشغول شده و در خبر ست که م الفقر سواد الوجه فی الدارین یعنی در و پیشی روسیاهی ست در دین و دنیا گفت این شنیدی و آن نه شنیدی که فرمود

ارادت بالکسر خواستن کریم جوانمرد و بخشنده درم بکسر یکم و فتح دوم که معرب آن
درهم ست مهر زر و نقره و مس را گویند و وزن آن سه ماشه و چهار جو باشد مرا که پرورده
نعمت بزرگانم این سخن ناپسند آمد گفتم ای یار تونگران دخل مسکینان اند ذخیره گوشه
نشینان و مقصد زائران و کهف مسافران و متحمل بار گران از بهر راحت دیگران دست
تناول بطعام آنگه برند که متعلقان و زیردستان بخورند و فضله مکارم ایشان بارامل
و پیران و اقارب و جیران رسیده دخل بالفتح درآمد ذخیره بالفتح یخنی یعنی آنچه پس
افگنند و برای روز پسین گذارند مقصد بالفتح محل آهنگ زائران بمعنی زیارت
کنندگان یعنی دریابندگان مقام متبرک یا شخصی متبرک کهف بالفتح پناه گاه متحمل
بار برنده اسم فاعل تفعل تناول فراگرفتن و برداشتن فضله بفتح فا و کسر ضاد
معجمه و فتح لام و فضاله بضم فا زیاده مانده که آنرا پس خورده گویند مکارم بفتح میم
و کسر رای مهمله بزرگیها جمع مکرمت بفتح یکم و ضم سوم ارامل بفتح همزه و کسر میم بی توشگان
و مسکینان و محتاجان از مرد و زن جمع ارمل جیران بکسر جیم و سکون یای تحتانی
همسایگان جمع جار **نظم** تونگرانرا وقف ست و نذر و مهمانی ٭ زکواة فطره و
اعتاق و هدی و قربانی ٭ تو کی بدولت ایشان رسی که نتوانی ٭ جز این دو رکعت و آنهم
بصد پریشانی ٭ وقف واگذاشتن چیزی بدرویشان و محتاجان نذر بالفتح و سکون
ذال منقوطه عهد و پیمان کردن بر چیزی و واجب کردن چیزی را بر نفس خود چنانچه روزه
و صدقه و غیر آن زکواة بالفتح بخشی از مال که در راه خدا بدرویشان و مسکینان صرف
کنند فطره بکسر فا صدقه عید روزه اعتاق بالکسر آزاد کردن برده هدی بفتح یکم
و سکون دوم چیزی که پیشکش داده شود در حرم از نعمت قربانی حیوانی که در عید
قربان کنند رکعت بالفتح یک ایستادن نماز اگر قوت جود ست و اگر قوت سجود تونگران
را بهتر میسر شود که مال مزکی دارند و جامه پاک و عرض مصئون و دل فارغ و قوت طاعت
در لقمه لطیف ست و صحت عبادت در کسوت نظیف پیداست که از معده خالی چه قوت آید
و از دست تهی چه مروت و از پای بسته چه سیر و از دست محض گرسنه چه خیر مزکی بالضم

بیت خر که کمتر نهند بر وی بار * بی شک آسوده تر کند رفتار * قطعه مرد درویش
که بار ستم فاقه کشد * بدر مرگ همانا که سبکبار آید * وانکه در دولت و نعمت و آسایش زیست *
مردنش زین همه شک نیست که دشوار آید * بهمه حال اسیری که ز بندی برهد * خوشتر
دان ز امیری که گرفتار آید * مناظره بروزن مفاعله با یکدیگر بحث کردن در چیزی
و نظر آوردن پیری را کتابه بالکسر نوشتن و در اصطلاح خوشنویسان خط بسیار جلی را گویند
مقابل غبار که بسیار خفی باشد. رخام بضم رای مهمله و خای معجمه بالف کشیده نوعی از
سنگ ست و آن زرد و سفید و سرخ می باشد و بهترین آن سفید ست و گویند بغایت
صلب باشد و سخت و بعضی گویند نرم باشد من برهان قاطع پیروزه سنگی ست
سبز قیمتی قوله بگور پدرت چه ماند لفظ ماند مضارع ست از مانستن که بمعنی مانند چیزی
شدن آمده است یعنی بگور پدر تو چه چیز ست که مشابه و مانند گور پدر باشد حکایت
بزرگی را پرسیدم از معنی این حدیث م اعدی عدوک نفسک التی بین جنبیک
دشمن ترین دشمن تو نفس تست آنکه میان دو پهلوی تست گفت بحکم آنکه هر آن دشمن
که با وی احسان کنی دوست گردد مگر نفس که چندانکه مدارا بیش کنی مخالفت زیادت کند
قطعه فرشته خوی شود آدمی بکم خوردن * وگر خوری چو بهائم بیوفتی چو جماد * مراد هر که
برای مطیع امر تو شد * خلاف نفس که گردن کشد چو یافت مراد * بهائم حیوانات
غیر ذوی العقول جماد بالکسر چیزی که او را نشو و نما نباشد حکایت جدال
سعدی با مدعی در بیان تونگری و درویشی یکی در صورت درویشان
نه بر سیرت ایشان در محفلی دیدم نشسته و شنعتی در پیوسته و دفتر شکایت باز کرده
و ذم تونگران آغاز نهاده سخن بدینجا رسانیده که درویشان را دست قدرت بسته است
و تونگران را پای ارادت شکسته بیت کریمان را بدست اندر درم نیست * خداوندان
نعمت را کرم نیست * شنعت بضم شین معجمه و سکون نون زشتی قوله شنعتی در پیوسته
یعنی در زشتی پیوسته ذم بفتح ذال معجمه و تشدید میم نکوهیدن یعنی بد گفتن قوله درویشان
را دست قدرت بسته است یعنی درویشان را سامان و دسترس نیست بر چیزی قادر نیند

ارادت

شیر کوتاکف وسر پنجهٔ مردان بیند ✤ دیوار قدیم یعنی دیوار کهنه عظیم بزرگ نیرو بالکسر توانائی وقوت وقدرت تفاخر بروزن تفاعل بایکدیگر فخر کردن ونازیدن کوبکاف تازی وواو مجهول کجا کتف بالفتح شانه گردان بضم کاف فارسی پهلوانان جمع گرد کف بالفتح پنجه وکف دست مادرین حالت بودیم که دوهند وازپس سنگی سر برآوردند وآهنگ قتال ما کردند بدست یکی چوبی ودر بغل دیگر کلوخ کوبی جوان راگفتم چه پائی **بیت** بیار انچه داری زمردی وزور ✤ که دشمن بپای خود آمد بگور ✤ تیر وکمان را دیدم ازدست جوان افتاده ولرزه براستخوان **بیت** نه هرکه موی شگافد به تیر جوشن خای ✤ بروز حملهٔ جنگ آوران بدار دپای ✤ چاره جزان ندیدم که رخت وسلاح وجامه رها کردیم وجان بسلامت بدر آوردیم **قطعه** بکارهای گران مرد کاردیده فرست ✤ که شیر سرزه درآرد بزیر خم کمند ✤ جوان اگرچه قوی بال وپیل تن باشد ✤ بجنگ دشمنش از هول بگسلد پیوند ✤ نبرد پیش مصاف آزموده معلوم ست ✤ چنانکه مسئلهٔ شرع پیش دانشمند ✤ قوله دوهند وازپس سنگی سر برآوردند یعنی دو دز دازپس سنگی ظاهر شدند کلوخ کوب انچه لوے کلوخ کوبند قتال بکسر یکم وفتح دوم باهم کشش کردن وکارزار نمودن چه پائی یعنی چه صبر کنی وقرار گیری جوشن بالفتح نوعی ازسلاح مبارزان وقیل زره رخت بالفتح اسباب خانه وجز آن پای داشتن عبارت ازبرقرار ماندن وثابت بودن ست شیر شرزه یعنی شیر خشمگین وزورمند وتند هول بالفتح ترسانیدن بگسلد بکاف فارسی وکسر سین مهمله جدا شود مصاف بفتحتین میم وصاد مهمله جمع مصف به تشدید ومعنی ایستادن گاه جنگ وفارسیان تخفیف فا استعمال کرده اند **حکایت** تونگرزاده دیدم برسر گور پدر نشسته وبا درویش بچه مناظره درپیوسته که صندوق تربت پدرم سنگین ست وکتابه رنگین وفرش رخام انداخته وخشت پیروزه دروساخته گور پدرت چه ماند خشتے چند فراهم نهاده ومشت دوخاک بران پاشیده ودرویش بسر بشنید وگفت تا پدرت درزیر آن سنگ های گران برخود بجنبید پدرم به بهشت رسیده باشد درخبرست موت الفقراء راحة وموت الاغنیاء حسرة یعنی مرگ درویشان آسایش ست ومرگ تونگران حسرت

مثنوی بر بنده مگیر خشم بسیار * جورش مکن و دلش میازار * او را تو بنده در م خریدی * آخر نه بقدرتت آفریدی * این حکم و غرور و خشم تا چند * هست از تو بزرگ تر خداوند * ای خواجه ارسلان آغوش * فرمانده خود مکن فراموش * ارسلان نام پادشاه ایران زمین است و در اینجا مراد مالک و حکمران ست آغوش بالمد با واو مجهول یعنی پرستار و بنده آمده است من برهان قاطع یعنی ای خواجه حکمران و مالک پرستار و بنده فرمان ده خود یعنی پروردگار خود را فراموش مکن که او حاکم مطلق ست در خبر ست از سید عالم صلی الله علیه وسلم بزرگترین حسرتی در روز قیامت آن بود که بنده صالح را به بهشت برند و خداوندان فاسق را بدوزخ **بیت** بر غلامے که طوع خدمت تست * خشم بے حد مران و طیره مگیر * که فضیحت بود بروز شمار * بنده آزاد و خواجه در زنجیر * طوع بالفتح طاعت و فرمان برداری کردن و رغبت نمودن و بمعنے فرمان بردار هم آمده است طیره بفتح اول و سکون ثانی خشم و غضب و بکسر اول و سکون ثانی خفت و سبکی فضیحت بروزن طبیعت رسوائے **حکایت** سالی از بلخ باشتاب میآمدم سفر بود و راه از حرامیان پرخطر جوانی به بدرقه همراه ما شد نیزه باز چرخ انداز سلحشور بلبش زور که ده مرد توانا کمان او را زه نکردندی و زور او ران روئے زمین پشت او بزمین نیاوردندی اما متنعم بود و سایه پرورده نه جهان دیده و سفر کرده رعد کوس دلاوران بگوشش نرسیده و برق شمشیر سواران ندیده **بیت** نیفتاد در دست دشمن اسیر * بگردش نیارید باران تیر * بلخ بفتح اول و سکون ثانی و خای نقطه دار شهریست مشهور از خراسان و آن شهر قدیم ست حرامیان دزدان و راه زنان بدرقه بفتحتین با موحده و رائے مهمله و سکون دال غیر منقوطه راهبری چرخ انداز کماندار را گویند من برهان قاطع سلحشور بفتح اول و ثانی بمعنے سپاهی و مستعد قتال زه بکسر زائے معجمه چله کمان متنعم بناز و نعمت پرورش یافته اسم مفعول تفعل رعد بفتح اول و سکون ثانی آواز ابر و گویند آواز فرشته ایست که ابری راند اتفاقا من و این جوان در پی هم دو ان هر ان دیوار قدیم که پیش آمدی بقوت باز و بیفگندے و هر درخت عظیم که دیدی به نیروی سر پنجه برکندی و تفاخر کنان گفتی **بیت** پیل کو تا کتف و بازوی گردان بیند *

سکون نون کافر نقط بفتح نون و سکون فا معرب نفت و آن دوغنی باشد که در ولایت
شیروان پیدا می شود و دو نوع می گردد سیاه و سفید سیاه را می سوزند و سفید را در دوا
بکار برند و گویند در ولایت شیروان زمینی ست که چون آنرا بکاوند نفت برآید مانند
آبی که از چشمه بجوشد خانه نیین یعنی خانه که از نی ساخته باشند و در بعضی نسخ بجای
نیین آتشین مرقوم ست یعنی ترا که خانه آتشین ست یعنی آخر بجهنم خواهی شتافت بازی
نه این ست **حکایت** مردکی را در چشم خاست پیش بیطاری رفت تا دوا کند
بیطار از انچه در چشم چهارپایان می کرد در دیده او کشید کور شد حکومت پیش داور بردند
گفت برو هیچ نادان نیست اگر این خر نبودی پیش بیطار نرفتی مقصود ازین سخن آنست
تا بدانی که هر که ناآزموده را کار بزرگ فرماید البته ندامت برد و نزد یک خردمندان مخجلت
رای منسوب گردد **قطعه** ندهد هوشمند روشن رای * بفروما یه کارهای خطیر * بوریا باف
اگرچه بافنده است * نبرندش بکارگاه حریر * بیطار بفتح بای موحده و سکون یای
تحتانی علاج کننده چهارپایان حکومت بالضم داوری داور یعنی قاضی خفت بالکسر
والتشدید سبکی خطیر بالفتح بزرگ **حکایت** یکی از بزرگان پسری شایسته داشت
وفات یافت پرسیدندش که بر صندوق تربتش چه نویسیم گفت آیات کتاب مجید را عزت بمثل آن
ست که روا باشد برچنین جای گاه نوشتن که بروزگار سوده گردد و خلائق بروگذرند و سگان
بروشاشند اگر بضرورت چیزی نویسند این کفایت ست **قطعه** وه که هرگه که سبزه در بستان * بدمیدی
چه خوش بدی دل من * بگذرای دوست تا بوقت بهار * سبزه بینی دمیده از گل من * صندوق بالضم
انچه از چوب یا چرم سازند و دران چیزها گذارند و بفتح اول نیز آمده است صنادیق جمع تربت بالضم خاک
وه بالفتح اول و سکون ثانی مخفف واه کلمه ایست که در محل انتعاش طبیعت بطریق تحسین گویند
حکایت پارسائی بر یکی از خداوندان نعمت گذر کرد که بنده را دست و پای بسته
عقوبت همی کرد گفت ای پسر همچو تو مخلوقی را خدای عزوجل اسیر حکم تو گردانیده است و ترا
بروی فضیلت داده شکر نعمت باری بجای آر و چندین جفا بروی روا مدار نباید که فردا
قیامت به از تو باشد از جهت آنکه مظلوم ست و تو در ان زمان مغلوب وی

تا نقش دیوار ✤ بدست آوردن دنیا هنر نیست ✤ یکی را اگر توانی دل بدست آر ✤ جوانمردی کنایه از سخاوت و بخشندگی و عالی همتی باشد لطف بالضم تری و تازگی در کار و کردار و مهربانی و شفقت کردن هیولانی بفتح ها و ضم یای تحتانی منسوب به هیولے که اصل و مایه است نقش هیولانی صورت ظاهری بالفعل که خالی از هنر باشد زنگار بفتح زای معجمه با کاف فارسی معروف و آن دو نوع ست یکی ازان توتیای سبز ست دوم عملی که از مس و سرکه و نوشادر سازند **حکایت** سالی نزاعی میان پیادگان حاج افتاده بود و داعی دران سفر هم پیاده بود انصاف در سر و روی هم افتادیم و داد فسوق و جدال دادیم کجاوه نشینی را دیدم که با عدیل خود می گفت یا للعجب پیاده عاج عرصهٔ شطرنج را بسر می برد فرزین می شود یعنی بر ازان می شود که بود و پیادگان حاج بادیه را بسر بردند و بتر شدند حاج بتشدید جیم حج کننده و جمع حاجی هم آمده است چنانکه روم جمع رومی ست کذا فی الکنز و در نهایه گوید که حاج بطریق مجاز در جمع استعمال کرده می شود داعی بمعنی دعاگوی و خواهنده و در ینجا مراد معنی اول ست یعنی این دعاگو هم دران سفر پیاده بود قوله انصاف در سر و روی هم افتادیم یعنی انصاف و حق آنست که دران وقت بر سر و روی همدیگر افتادیم و بسیار مجادله کردیم فسوق بضم فا ترک امر حق کردن و بیرون آمدن از راه راست جدال بالکسر باکسے خصومت کردن عدیل برابر و همسر یا للعجب بفتح لام ای عجب عاج بالفتح فیل و دندان عرصه میدان و بمعنی بساط شطرنج هم آمده است بادیه بکسر دال مهمله بیابان و صحرا **قطعه**

از من بگوی حاجی مردم گزای را ✤ کو پوستین خلق بآزار میدرد ✤ حاجی تو نیستی شتر ست

از برای آنکه ✤ بی چاره خار میخورد و بار می برد ✤ از من بگوی یعنی از طرف من بگوی مردم گزای گزندهٔ مردم و دل آزار پوستین جامه ایست معروف که آستر آن از سنجاب و قاقم و قندز بود و در ینجا مطلق جامه مراد ست یعنی جامهٔ خلق را بآزار پاره می کند قوله حاجی تو نیستی شتر ست یعنی حاجی تو نیستی بلکه حاجی شتر ست **حکایت** هندوی تقط اندازی همی آموخت حکیمی گفتش ترا خانه نشین ست بازی نه این ست **بیت** تا ندانی که سخن عین صواب ست مگوی ✤ و انچه دانی که نه نیکوش جواب ست مگوی ✤ هندو بکسر ها و

سکون

در همه عمر فرزند نیامده بود گفت اگر خدای عزوجل مرا پسری دهد جز این خرقه که پوشیده ام
هرچه ملک من ست ایثار درویشان کنم اتفاقاً پسر آورد شادمان کرد و سفرهٔ درویشان
بموجب شرط بنهاد پس از چند سال که از سفر شام باز آمدم به محلت آن درویش برگذشتم
و از کیفیت حالش پرسیدم گفتند بزندان شحنه درست گفتم سبب چیست گفتند پسرش
خمر خورده و عربده کرده خون یکی ریخته و از میان گریخته پدر را بعلت آن سلسله در نای ست
و بند گران بر پای گفتم این بلا را وی بحاجت از خدای عزوجل خواسته است **قطعه**
زنان باردار ای مرد هشیار * اگر وقت ولادت مار زایند * از آن بهتر بنزدیک خردمند *
که فرزندان ناهموار زایند * ایثار بکسر همزه برگزیدن و عطا و جود کیفیت بکسر فا و تشدید
و فتح یای تحتانی چگونگی شحنه بالفتح مهتر و حاکم من کشف اللغات خمر بفتح خای معجمه و سکون
میم شراب عربده بالفتح بدمستی کردن و بدخلقی نمودن و جنگ ناجست کردن سلسله بکسرتین
دو سین زنجیر نای گلو ناهموار بی ادب و بدطریق **حکایت** طفل بودم بزرگی را
پرسیدم از بلوغ گفت در مسطور کتب آمده است که سه نشان دارد یکی پانزده سالگی
و دوم احتلام و سوم برآمدن موی زهار اما در حقیقت یک نشان دارد و آن این ست
که در بند رضای حق جل و علا پیش از آن باشی که در بند حظ نفس خویش و هر که در و این صفت
موجود نیست بنزد محققان بالغ نه شمارندش **قطعه** بصورت آدمی شد قطرهٔ آب * که چل روزش
قرار اندر رحم ماند * اگر چل ساله را عقل و ادب نیست * به تحقیقش نشاید آدمی خواند *
مسطور نوشته شده کتب بضمتین جمع کتاب احتلام بالکسر خواب دیدن و جماع کردن
در خواب با انزال منی و بمعنی مطلق انزال نیز آمده من منتخب اللغات زهار بکسر زای معجمه
شرمگاه را گویند که موضع ذکر و فرج باشد رضا بالکسر خوشنودی حظ بفتح حای مهمله و تشدید
ظای معجمه بهره رحم بفتح رای غیر منقوطه و کسر حای مهمله و سکون آن جای کودک در شکم که آنرا
زهدان گویند یا پرده که در آن طفل باشد و آنرا مشیمه گویند من منتخب اللغات **قطعه**
جوانمردی و لطف ست آدمیت * همین نقش هیولانی مینداز * هنر باید که صورت میتوان ساخت
بر ایوانها در از شنگرف و زنگار * چو انسان را نباشد فضل و احسان * چه فرق از آدمی

که خواهد کردنت روزی فراموش ✤ نطفه بالضم آب منی مدفون یعنی پوشیده
مدهوش اسم مفعول دهش که بالفتح بمعنی حیران کردن وبالفتحتین متحیر شدن ست
یعنی متحیر وحیران کرده شده ودر فارسی مدهوش بواو مجهول بمعنی بیهوش مستعمل ست
روان بالفتح جان معروف وبالضم خطاست **حکایت** اعرابی را دیدم که پسر
خود را میگفت م یابنی انک مسئول یوم القیامة ماذا اکتسبت فالیقال لمن انتسبت
ای پسرک من بدستیکه تو روز قیامت پرسیده خواهی شد که چه چیزست که کسب
کردی وگفته نخواهد شد که بکدام کس نسبت داری یعنی ترا خواهند پرسید که عملت چیست
ونگویند که پدرت کیست **قطعه** جامهٔ کعبه را که مے پوشند ✤ او نه از کرم پیله نامی شد
با عزیزی نشست روزی چند ✤ لاجرم هم چو او گرامی شد ✤ اعراب بالفتح بیابان نشین
اعرابی منسوب بآن کرم پیله کرم ابریشم **حکایت** در تصانیف حکما آورده اند
که کژدم را ولادت معهود نیست چنانکه دیگر حیوانات را بلکه احشای مادر را بخورند و
شکمش را بدرند وراه صحرا گیرند وآن پوستها که در خانهٔ کژدم بینند اثر آنست بارے
این نکته را پیش بزرگی همی گفتم گفت دل من بر صدق این حدیث گواهی میدهد
وبجز چنین نتاید بود وبغیر ازین نکته که مے گوئی حمل نتوان کردن چون در حالت
خردی بامادر وپدر چنین معامله کرده اند لاجرم در بزرگی چنین مقبول ومحبوب اند
قطعه پسری را پدر وصیت کرد ✤ کای جوانمرد یاد گیر این پند ✤ هر که با اصل خود وفا
نکند ✤ نشود دوست روی دولتمند ✤ کژدم بفتح کاف تازی وسکون زای فارسی
بروزن انجم جانوریست گزنده که آنرا عقرب خوانند من برهان قاطع ولادت
بکسر زادن احشا بالفتح وشین معجمه انچه درشکم باشد از دل وجگر وسپرز مانند آن
جمع حشا بالفتح من منتخب اللغات قوله نشود دوست روی دولتمند ✤ یعنی عزیز و
محترم بروی دولتمندان نه شود بلکه حقیر نماید واقبال او را یاری نکند **لطیفه**
کژدم را گفتند چرا بزمستان بدر نمی آئی گفت بتابستانم چه حرمت ست که زمستان
نیز بیرون آیم **حکایت** فقیرهٔ درویشی حامله بود مدت حمل بسر آمده ودرویش را

سرکش باشد قوله خیره سر بینی یعنی آن خیره سر را بینی پس از مدتی آنچه اندیشه
کرده بودم از نکبت حالش بصورت بدیدم که پاره پاره برهم می دوخت ولقمه لقمه
همی اندوخت دلم از ضعف حالش بهم برآمد ومرمت ندیدم که درچنین حالت ریش
درویش را بملامت خراشیدن ونمک پاشیدن **مثنوی** حریف سفله درپایان مستی *
نیندیشد بروز تنگدستی * درخت اندر بهاران برفشاند * زمستان لاجرم بی برگ
ماند * نکبت بفتح نون وسکون کاف وفتح باء موحده خواری وخستگی ودردمندی
درپایان مستی یعنی درغایت مستی بهاران موسم بهار ووقت بهار وعوام که جمع بتصور
می کنند غلط ست قوله برفشاند برتخفیف برگ درخت من برمان قاطع **حکایت**
پادشاهی پسری به ادیبی داد وگفت این فرزند تست تربیتش کن همچنانکه یکی از
فرزندان خویش سالی چند برین برآمد سعی کرد بجائی نرسید وپسران ادیب درفضل و
بلاغت منتهی شدند ملک دانشمند را مواخذت کرد معاتبت فرمود که وعده خلاف
کردی ووفا بجای نیاوردی گفت ای ملک تربیت یکسان ست ولیکن طبایع مختلف
ست **قطعه** گرچه سیم وزر زسنگ آید همی * درهمه سنگی نباشد زر وسیم * برهمه عالم
همی تابد سهیل * جائی انبان می کند جائی ادیم * منتهی به نهایت رسنده اسم فاعل
افتعال مواخذت بضم میم وفتح واو گرفتن معاتبت بضم میم وفتح تای فوقانیه
نکوهیدن وسرزنش کردن طبایع سرشتها جمع طبیعت سهیل بضم سین مهمله وفتح
ها ستاره ایست که ادیم از وزنگ گیرد وخوشبو شود ادیم پوست خوشبو که هنگام طلوع سهیل
آنرا رنگ وبو بهم رسد وآن دو نوع ست ادیم یمن وادیم طایفی انبان بالفتح پوست
حیوانات که خوشبو نباشد **حکایت** یکی را شنیدم از پیران مربی که مریدی را
همیگفت چند انکه تعلق خاطر آدمی زادست بروزی اگر بروزی ده بودی بمقام ازانکه
درگذشتی **قطعه** فراموشت نکردایزد دران حال * که بودی نطفه مدفون ومدهوش *
روانت داد وطبع وعقل وادراک * جمال ونطق ورای وفکرت وهوش * ده انگشت
مرتب کرد برکف * دوبازو بیت مرتب ساخت بردوش * کنون پنداری ای ناچیز همت *

فاضل آن راجح ست بطرف قائل ای خرج زیاده کردن مسلم کسی را بود که دخل معین بر سبیل استمرار داشته باشد چرا که خرج محتاج دخل ست **قطعه** چو دخلت نیست خرج آهسته ترکن ✤ کرمے گویند ملاحان سرودی ✤ بکوهستان اگر باران نبارد ✤ لبالی دجله گردد خشک رودی ✤ دجله بالکسر نهر بغداد که همیشه روان ست من کشف اللغات رود بواو مجهول جوی آب عقل واو ب پیش گیر ولهو لعب بگذار که چون نعمت پیری شود سخت بری و پشیمانی خوری پس از لذت نای و نوش این سخن در گوش نیاورد و بر قول من اعتراض کرد و گفت راحت عاجل را به تشویش محنت آجل منغص کردن خلاف رای خردمندان ست **مثنوی** خداوندان کام و نیک بختی ✤ چرا سختی برند از بیم سختے ✤ بروشادی کن ای یار دل افروز ✤ غم فردا نشاید خوردن امروز ✤ فکیف مرا که در صدر مروت نشسته ام و عقد فتوت بسته و ذکر انعام در افواه عوام افتاده لهو بالفتح بمعنے لعب باشد یعنی بازی نای بسکون یای تحتانی باشد و بعربی مزمار خوانند و گلو و حلقوم را نیز گفته اند نوش مختصر نوشیدن اعتراض بالکسر سرکشی کردن و بانکار پیش آمدن عاجل شتاب و بی مهلت آجل بالمد و کسر جیم هر چه با مهلت باشد و آن جهان منغص اسم مفعول تنغیص بمعنے مکدر و تیره قوله فکیف مرا یعنے پس چگونه مرا ازین امر باز ایستادن اتفاق افتد مروت بضمتین مردی و مردمے فتوت بضمتین جوانمردی عقد بالفتح گره **مثنوی** هر که علم شد بسخا و کرم ✤ سیند نشاید که نهند بر درم ✤ نام نکوئی چو بردن شد بکوی ✤ در نتوانی که به بندے بروی ✤ دیدم که نصیحت نمی پذیرد دم گرم من در آهن سردی اثر نمی کند ترک مناصحت کردم و روی از مصاحبت بگردانیدم و قول حکما را کار بستم که گفته اند م بلغ ما علیک فان لم یقبلو فما علیک یعنے برسان آن را که لازم ست بر تو پس اگر قبول نکنند پس نیست بر تو هیچ در گرفت **قطعه** گر چه دانی که نشنوند بگوی ✤ هر چه میدانی از نصیحت دبند ✤ سود باشد که خیره سر بینی ✤ بد و پا افتاده از پند ✤ دست بردست می زند که دریغ ✤ نشنیدم حدیث انشمند ✤ خیره سر خود رای و

دربرہان قاطع ست ودرشرح عربی ہم دیدہ شد کہ نوعی ازبازی باشد وآنچنانست کہ
خطے بکشند و شخصے درمیان خط بایستد ودیگران آیند واورا زنند او پای خود را بجانب
ایشان افشاند بہرکدام کہ پای او بخورد او را بدرون خط بجای خود آورد واین بازے را
عربان مجورہ خوانند بعد از دو ہفتہ بردران مسجد گذر کردم معلم اولین را دیدم کہ دل
خوش کردہ بودند وبمقام خویش باز آوردہ برنجیدم ولاحول گفتم کہ ابلیس را دگر بارہ معلم
ملائک چرا کردند پیر مردی جہاندیدہ بشنید بخندید وگفت نشنیدہ کہ گفتہ اند **مثنوی**
پادشاہی پسر بکتب داد ✤ لوح سیمینش درکنار نہاد ✤ برسر لوح او نوشت بزر ✤ جور
استاد بہ کہ مہر پدر ✤ **حکایت** پارسازادہ را نعمت بیکران از ترکہ عمان بدست
افتاد فسق وفجور آغاز کرد وسبندری پیشہ گرفت فی الجملہ چیزے نماند از سائر معاصے و
منکری کہ نہ کرد وسکری کہ نخورد باری بہ نصیحتش گفتم ای فرزند دخل آب روان ست وخرج
آسیای گردان یعنے خرج فراوان مسلم کسی را باشد کہ دخل معین دارد ترکہ بفتح تای فوقانی
وکسر رائے مہملہ مالی کہ از مردہ ماندہ باشد عمان بالفتح والتشدید جمع عم وآن برادر پدر ست
وباید دانست کہ این جمع حسب استعمال فارسی ست چنانکہ محبوبان وعاشقان فسق
بالکسر ترک امر حق نمودن وبیرون آمدن از راہ راست فجور بضمتین فاو جیم نافرمانی
وتباہی کردن و بالفتح مرد بدکار سبندری بیای معروف اسم فاعل تبذیر بمعنے اسراف
وہرزہ خرج کردن معاصی بالفتح گناہ ہا منکری بیای مصدری اسم مفعول انکار
بمعنی زشتی سکری بیای مجہول وحدت اسم فاعل اسکار از افعال یعنے مست
کنندہ دخل بفتح دال مہملہ وسکون خا آمد آسیا بالمد معروف ست وآن سنگی باشد
مسطح بربالای سنگ دیگر کہ آب وباد وآدمی وحیوان آنرا گردانند وقیل آنچہ بآب
گردد آنرا آسیا گویند وآنچہ بخر وگاو گردانند شش خراس وآنرا کہ بدست گردانند
دست آس گویند ودرینجا آسیا آنچہ بآب گردد مراد ست قولہ دخل آب روان ست
وخرج آسیای گردان یعنے گردیدن آسیا موقوف برآب روان ست ومحتاج آن
ہمچنین خرج محتاج دخل ست قولہ یعنے مضارع ست بمعنے میخواہد وقصد می کند وضمیر

زجر بالفتح ترسانیدن و ازکاری بازداشتن توبیخ بمعنی زجر تهذیب بذال معجمه پاکیزه
ساختن اخلاق بالفتح خوها **قطعه** هرکه در خردیش ادب نکنی ✤ در بزرگی فلاح ازو
برخاست ✤ چوب تر را چنانکه خواهی پیچ ✤ نشود خشک جز بکاتش راست ✤ م **شعر**
ان الغصون اذا قومتها اعتدلت ✤ ولیس ینفعک التقویم بالخشب ✤ بدرستیکه
شاخهای سبز هرگاه که راست کنی آنها راست می شود و نفع نخواهد بخشید ترا راست کردن
چوب خشک ملک را حسن تدبیر ادیب و تقریر جواب او موافق رای آمد و خلعت و نعمت
بخشید و پایه منصب بلند گردانید **حکایت** معلم کتابی را دیدم در دویار مغرب ترش رو
و تلخ گفتار و بدخوی و مردم آزار کژ طبع ناپرهیزگار که عیش مسلمانان بدیدن او تیره گشتی و خواندن
قرآنش دل مردم سیاه کردی جمعی پسران پاکیزه و دختران دوشیزه بدست جفای او
گرفتار نه زهره خنده و نه یارای گفتار که عارض سیمین یکی را طپانچه زدی و گاه ساق بلورین
دیگری را شنکنجه کردی القصه شنیدم که طرفی از خیانت او معلوم کردند بزدند و براندند
و مکتب وی به مصلحی دادند پارسائی سلیم نیک مردی حلیمی که سخن جز بحکم ضرورت نگفتی
و موجب آزار کس بر زبانش نرفتی گودکان را هیبت استاد نخستین از سر بدر رفت
و معلم دومین را اخلاق ملکی دیدند دیو یکدیگر شدند باعتماد حلم او علم فراموش کردند
و در اغلب اوقات ببازیچه فراهم نشستندی و لوح درست ناکرده به سر هم شکستندی
بیت استاد معلم چو بود کم آزار ✤ خرسنگ بازند کودکان در بازار ✤ کتاب بضم
کاف تازی و تشدید تای فوقانیه مکتب و دبیرستان و بدینمعنی به تخفیف تا نیز آمده منتخب اللغات
معلم کتابی یعنی استاد اهل مکتب ای اطفال دوشیزه دخترک نارسیده که مساس
نکرده باشندش تنازیش باکره خوانند زهره بالفتح طاقت عارض بکسر راء مهمله
رخساره بلور بکسر بای موحده و تشدید و فتح لام معروف ست و یا و نون در آخرش
برای نسبت شنکنجه بکسر شین معجمه و فتح کاف تازی عذاب و آلتی ست مجلدی را قولنج
درست ناکرده بر سر هم شکستندی یعنی پیش از فراغ حفظ و معرفت حروف مکتوبه لوح
بر سر هم می شکستند خرسنگ بکسر خای معجمه و فتح سین مهمله و سکون کاف تازی

من کشف اللغات دریای هفتگانه یعنی هفت دریا و گانه از الفاظ زائده است که در آخر
هر یک از اعداد آورند چنانچه دوگانه و سه گانه و غیر آن یعنی دو و سه و لفظ گانه زائده است
من برهان قاطع **حکایت** حکیمی پسران را پند همیداد که ای جانان پدر هنر آموزید
که ملک و دولت دنیا اعتماد را نشاید و سیم و زر در سفر محل خطرست یا دزد و بیکبار ببرد و
یا خواجه بتفاریق بخورد اما هنر چشمهٔ زائیده است و دولت یابنده اگر هنرمند از دولت
بیفتد غم نباشد که هنر در نفس خود دولت ست هر کجا که رود قدر بیند و صدر نشیند و بی هنر
لقمه چیند و سختی بیند **بیت** سخت ست پس از جاه تحکم بردن * خو کرده بناز جور مردم
بردن * تفاریق جمع تفریق تحکم بر وزن تفعل حکومت نمودن بر کسی یعنی بعد از جاه
و منصب حکومت غیر کشیدن دشوارست **قطعه** وقتی افتاد فتنهٔ در شام * هر کس
از گوشهٔ فرا رفتند * روستازادگان دانشمند * بوزیری پادشاه رفتند * پسران وزیر
ناقص عقل * بگدائی بروستا رفتند **بیت** میراث پدر خواهی علم پدر آموز * کین
مال پدر خرج توان کرد بده روز * فرا بمعنی طرف و پیشتر و بالا و بلند باشد من برهان قاطع
قوله از گوشه فرا رفتند یعنی از گوشهٔ خانه جدا شدند و بیشتر رفتند روستا ساکن ده
حکایت یکی از فضلا تعلیم ملک زاده کردی و ضرب بی محابا زدی و زجر بیقیاس
کردی باری پسر از بی طاقتی شکایت پیش پدر برد و جامه از تن دردمند برداشت
پدر را دل بهم برآمد استاد را بخواند و گفت بر پسران رعیت چندین جفا و توبیخ روا نمیداری
که پسر مرا سبب چیست گفت سخن اندیشیده باید گفتن و حرکت پسندیده باید کردن همه
خلق را علی العموم و پادشاهان را علی الخصوص که بر دست و زبان ایشان هر چه رود هر آینه
بافواه بگویند و قول و فعل عوام را چندان اعتبار نباشد **قطعه** اگر صد عیب دارد
مرد درویش * رفیقانش یکی از صد ندانند * وگر یک ناپسند آید ز سلطان * ز اقلیمی
باقلیمی رسانند * پس واجب آمد معلم پادشاه زاده را در تهذیب اخلاق خداوندزادگان
م انبتهم الله نباتا حسنا یعنی برویاند ایشان را خدای تعالی رویانیدن نیک اجتهاد
از آن پیش کردن که در حق ابنای عوام بی محابا بضم میم بی دریغ و بی مهر و محبت

چنانکه درج گوهر و پیرایه اش پنهان ست آن دخترک از چشم مردمان پوشیده و پنهان بود و تقریر ثانی از اول بهتر باشد و در توجیه اول لفک اضافت درج بلا کسر و در ثانی بکسر جیم آخرش باید خواند تماشا باشین منقوطه بالف کشیده نظر کردن به چیزی باشد از روی حظ نفس قوله چنانکه رسم عروسی بود تماشا بود یعنی چنانکه مرد را رسم با عروس می باشد و آن عبارت ست از جوشیدن و پوشیدن و نظر کردن از روی حظ و در بغل کشیدن او را همه بوقوع آمده بود حمله بالفتح آهنگ کردن و رفتن بر کسے برای زدن یا برای براندن عصای شیخ یعنی آلت شیخ صاحب گمان کشید یعنی ارادہ ادخال کرد سنگفت بفتح ها و ضم کاف فارسی و سکون نون و فا بمعنی گنده و سطبر و این را بر جامه و پارچه پوشیدنی بیشتر اطلاق کنند من شرح عربی قوله نزو برهنه که نتوان دوخت الخ یعنی برنشان نزد بلکه خطا کرد بسبب آنکه نتوان دوخت جائه گنده و سطبر را مگر بسوزن فولاد قوله بدوستان گله آغاز کرد یعنی آن پیر فرتوت بدوستان شکایت آغاز کرد خانمان در کشف اللغات ست بمعنی اسباب و متاع خانه و در فرهنگ ملا سعد نوشته که خان بمعنی خانه است و مان زائده و تابع مثلا حسن بسن و در هندے نیز شائع ست قوله پس از جلافت و شفعت الخ جلافت بالفتح پوست کندن مراد اظهار عیب شفعت بضم شین معجمه و سکون نون زشتی یعنی پس کن ای پیر فرتوت از اظهار عیب و زشتی سفت بضم بمعنے سفتن ای سوراخ کردن ٭

باب هفتم در تاثیر تربیت

حکایت یکی را از وزرا پسری کودن بود پیش دانشمندی فرستاد که مرا این را تربیتی کن مگر عاقل شود روزگاری تعلیم کرد موثر نبود پیش پدرش کس فرستاد که این عاقل نمی شود و مرا دیوانه کرد **قطعه** چون بود اصل جوهری قابل ٭ تربیت در او اثر بخشد ٭ هیچ صیقل نکو نداند کرد ٭ آهنی را که بدگهر باشد ٭ سگ بدریای هفتگانه مشوی ٭ کو چو تر شود پلیدتر باشد ٭ خر عیسی گرش بمکه برند ٭ چون بیاید هنوز خر باشد ٭ کودن بالفتح کند طبع و گول جوهر بالفتح گوهر و مراد اصل و نژاد و ذات قابل پذیرنده و سزاوار و مرد پسندیده

من کشف اللغات

صد من گوش ✤ بیت اول این قطعه در شرح عربی نیامده اما در فرهنگ ملا سعد نوشته که
هفتا مختصر هفتاد ست سله بفتحتین مختصر ساله یعنی بضم جیم وکسر نون مختصر جوانی میکند مختصر
می کند مقری بکسر میم وسکون قاف کور مادرزاد بنی بفتح نون وکسر بای موحده مختصر نبیند
نجوا مختصر بخواب چشش مختصر چشم روشش بضم رای مهمله وواو مجهول مختصر روشن گوشش
بضم کاف فارسی مختصر گوشت یعنی پیر هفتاد ساله هر چند جوانی میکند وحمله مے نماید اما
قوت جوانی نمی یابد چنانکه کور مادرزاد بخواب چشم خود روشن نه بیند بسبب آنکه از صورت
روشنی مطلق ناآشناست همچنین احوال پیر فرتوت که در حالت پیری از قوت جوانی
محض بی بهره است قوله زور باید یعنی قوت جماع باید گزر بفتحتین کاف فارسی
وزای معجمه زردک را گویند ومعرب آن جزر باشد ومراد ازو ذکر ست یعنی ذکر سخت ودرشت
باید قوله که صد من گوش یعنے نه صد من گوشت ای جسامت وفربهی مرد باسستے وخردی
آلت زن را خوش نمی آید **حکایت منظومه** شنیده ام که درین روزها کهن پیری
خیال بست به پیرانه سر که گیرد جفت ✤ بخواست دختری خوبروی گوهر نام ✤ چو درج گوهرش
از چشم مردمان به نهفت ✤ چنانکه رسم عروسی بود تماشا بود ✤ ولی به حمله اول عصای
شیخ بخفت ✤ کمان کشید ونزد بر هدف که نتوان دوخت ✤ مگر بسوزن فولاد جامه هنگفت
بدوستان گله آغاز کرد وحجت ساخت ✤ که خانمان من این شوخ دیده پاک برفت ✤
میان شوهر وزن جنگ وفتنه خاست چنان ✤ که سر بشحنه وقاضی کشید وسعدی گفت
پس از جلافت وشنعت گناه دختر نیست ✤ ترا که دست بلرزد گهر چه دانی سفت ✤
کهن پیر پیر فرتوت وسال خورده پیرانه سر وقت پیری وکهن سالگی جفت بالضم بمعنے
زوج که در مقابل فرد است بخواست یعنے طلب کرد بزنی درج بضم اول وسکون ثانی
حقهٔ جواهر وپیرایه دان وآن ظرفی ست که زنان جواهر وپیرایه را دران گذارند نهفت
بکسر نون وضم ها پوشیده گوهرش ای گوهر اندام نهانی آن دختر ک یعنی چنانکه حقهٔ
پیرایه وجواهر نهفته می باشد گوهرش از چشم مردمان پنهان بود وبعضے چنین تقریر کرده اند
که نفط درج مضاف ست بسوی گوهر وضمیر شین گوهرش راجع بطرف دختر ک یعنے

وکاف برای تصغیر یعنی ای مادرک سال خورده من شرح عربی تلبیس بفتح تای فوقانیه
وسکون لام وکسر بای موحده مکر وحیله کردن وعیب فروختن بر خریدار **حکایت**
روزی بجهل جوانی بانگ بر مادر زدم دل آزرده به کنجی بنشست وگریان همیگفت مگر خردی
فراموش کردی که درشتی میکنی **قطعه** چه خوش گفت زالی بفرزند خویش * چو دیدش
پلنگ افگن وپیل تن * گر از عهد خردیت یاد آمدی * که بیچاره بودی در آغوش من *
نکردی درین روز بر من جفا * که تو شیر مردی ومن پیرزن * جهل بالفتح نادانی بانگ
آواز بلند وفریاد زال پیر فرتوت سپید موی پیلتن یکی از القاب رستم ست وعموماً
پیلتن وپلنگ افگن کنایه از دلاوران وبهادران وزور آوران باشد **حکایت**
تونگری بخیل را پسری رنجور بود نیک خواهان گفتندش مصلحت آن ست که ختم قرآن کنی
از بهر وی یا بذل قربان باشد که خدای تعالی شفا دهد لختی باندیشه فرو رفت وگفت ختم
مصحف بحضور اولی ترست که گله دور صاحبدلی بشنید وگفت ختمش بعلت آن اختیار
افتاد که قرآن بر سر زبان ست وزر در میان جان ختم قرآن یعنی تمام خواندن قرآن
قربان بالضم چیزی که در راه خدای تعالی تصدق کنند وبدان تقرب جویند بخدا لختی
یعنی ساعتی گله بفتح کاف فارسی وتشدید وفتح لام رمه گوسفند وگاو وغیر آن **مثنوی**
دریغا گردن طاعت نهادن * گرش همراه بودی دست دادن * بدیناری چو خر در گل بمانده
ور الحمدی نخواهی صد بخواند * دریغا ای دریغ وافسوس قوله گرش یعنی اگر آن گردن
نهادن طاعت را دست دادن دست سخاوت وعطا یعنی آن شخصی طاعت را گردن نهاد
تا پسرش را شفا حاصل شود وبسخاوت راضی نشد واگر این گردن طاعت نهادنش را دست
بذل وعطا همراه بودی بغایت خوب بودی **حکایت** پیر مردی را گفتند چرا
زن نکنی گفت با پیر زنانم عیش نباشد گفتند جوانی بخواه چون مکنت داری گفت مرا که
پیرم با پیر زنانم الفت نیست پس او را که جوان باشد با من که پیرم دوستی چگونه صورت
بندد عیش شادی مکنت بضم میم وسکون کاف قدرت وسامان **قطعه**
پیر هفتاد ساله جنی مکند * کور مقری نبی بخواجش رفش * زور باید نه زر که با نورا * گزری سخت به که

صد من

زن خواسته و فرزندان برآورده و بیخ نشاطش بریده و گل رویش پژمریده پرسیدمش
چگونه وچه حالت گفت تا کودکان بیاوردم دیگر کودکی نکردم چست بضم اول وسکون
ثانی چالاک وچابک وهر چیز نیک ونازک وزیبا را هم گفته اند من برهان قاطع لطیف نجابت
نیکوکار ونهایت نازک فراهم بفتحتین فاوها جمع نشاط بفتح نون شادی پژمریده بکسر
بای فارسی وسکون زای فارسی بمعنی پژمرده باشد یعنی روی به خشکی آورده ضد تازه
کودکی کار کودک کردن م **شعر** ماذا الصبا والشیب غیر لمتی * وکفی بتغییر الزمان نذیرا *
یعنی چیست کودکی ومیل بسوی جهل وپیری تغیر دادموی از بنا گوش گذشته مرا وبس است
تغیر زمان از روی ترسانیدن بر موت ماذا بمعنی ای شی مبتدا صبا بالکسر والقصر کودکی
ومیل کردن بسوی جهل شیب بفتح اول وسکون ثانی مبتدا بمعنی پیری لمتی بالکسر
والتشدید موی از بنا گوش گذشته کفی ماضی معلوم به تغییر الزمان فاعل ست ویا در روی
زائده چنانکه در مایه شهید اندیر بمعنی ترسانندهٔ اما در بنجا تمیز ست بمعنی انذارا یعنی ترسانیدن
چنانکه نکیر بمعنی انکارست **بیت** چون پیر شدی ز کودکی دست بدار * بازی وظرافت
بجوانان بگذار * **مثنوی** طرب نوجوان زپیر مجوے * که دگر ناید آب رفته بجوی * زرع
راچون رسید وقت درو * نه خرامد چنانکه سبزهٔ نو * ظرافت بفتحتین ظای معجمه وراى مهمله
زیرکی وخوش طبعی ودر بنجا مراد معنی ثانی ست طرب بفتحتین شادی زرع بالفتح کشت
وکاشتن ورویانیدن درو بکسر دال مهمله وفتح رای غیر منقوطه بریدن غله وحاصل
قطعه دور جوانی بشد از دست من * آه دریغ آن زمن دل فروز * قوت سر پنجهٔ
شیری برفت * راضیم اکنون به پنیری چو یوز * زمن بفتحتین روزگار ووقت وهمچنین زمان
ودر عربی مقدار حرکت فلک اعظم باشد دل فروز صفت زمن بفتحتین یوز بالضم وباواو فارسی
درنده ایست شکاری مشهور که در هند آنرا چیتهٔ گویند وبخوردن پنیر اشتهار دارد که به پنیر راشش
کنند ودر بعضی نسخ به پیر آمده است واین سبب ناموزونی شعر وسستی معنی مے شود کما لا یخفی
من شرح عربی **قطعه** پیرزنی موی سیه کرده بود * گفتش ای مالک دیرینه روز * موے
به تلبیس سیه کرده گیر * راست نخواهد شدن این پشت کور مالک دیرینه روز مالکه بمعنی مادهٔ

بیت با اینهمه جور و تندخوئی * نازت بکشم که خوب روئی * **قطعه** با تو مرا سوختن اندر عذاب * به که شدن باد گری در بهشت * بوی پیاز از دهن خوب روی * نغز تر آید که گل از دست زشت * **قطعه** روی زیبا و جامهٔ دیبا * عرق و عود و رنگ و بوی و هوس * اینهمه زینت زنان باشد * مرد را کیر و فایه زینت بس * نغز بالفتح چیزے نیکو و بدیع عرق بفتحتین عرق گل که گلاب باشد عود بالضم چوبی ست خوشبو که در هندی اگر گویند **حکایت** مهان پیری بودم در دیار بک که مال فراوان داشت و فرزندی خوبروی شبی حکایت کرد که مرا در عمر خویش بجز این فرزند نبوده است درختی درین وادی زیارت گاه است که مردمان بحاجت خواستن آنجا روند شبها در پای آن درخت بخدا نالیده ام تا مرا این فرزند بخشیده است شنیدم که پسر با رفیقان آهسته میگفت چه بودی اگر من آن درخت را بدانستمی که کجاست تا دعا کردمی و پدرم بمردی خواجه شادی کنان که فرزندم عاقل ست و پسر طعنه زنان که پدرم فرتوت ست **قطعه** سالها بر تو بگذرد که گذر * نکنی سوی تربت پدرت * تو بجای پدر چه کردی خیر * تا همان چشم داری از پسرت * بک بفتح باے موحده و سکون کاف نام شهریست در ماوراء النهر من برهان قاطع فرتوت پیر سخت سال خورده **حکایت** روزی بغزور جوانی سخت رانده بودم و شبانگاه بپای کوهی سست مانده پیر مردے ضعیف از پس کاروان همی آمد گفت چه خسبی خیز نه جای خفتن ست گفتم چون روم که نه پای رفتن ست گفت نشنیده که گفته اند رفتن و نشستن به که دویدن و گسستن **قطعه** ای که مشتاق منزلی مشتاب * پند من کار بند و صبر آموز * اسپ تازی دو تگ رود بشتاب * اشتر آهسته می رود شب و روز * رانده بودم یعنے تاخته بودم و بسرعت دویده گسستن بمعنی شکستن و سست گردانیدن منزلی بپای معروف خطاب تگ بفتح تا و سکون کاف تازی بمعنے حمله و نیز بمعنے قلیل واندک یعنے اسپ تازی دو حمله بسرعت و استعجال می رود در حملهٔ سوم مے ماند من شرح عربی **حکایت** جوانی چست و لطیف و خندان و شیرین زبان در حلقهٔ عشرت ما بود که در دلش از هیچ نوعے غم نیامدے و لب از خنده فرا هم نیاوردی روزگاری برآمد که اتفاق ملاقات نیفتاد بعد ازان دیدمش که

شفقة الصائم ✤ یقول ہذا معہ میت ✤ وانما الرقیبة للقائم ✤ یعنے ہر گاہ دید زن برابر شوہر خود
چیزی راست ہمچو لب روزہ دار می گوید این یعنی آلت تناسل ہمراہ شوہر او مردہ ایست
وجز این نیست کہ افسون بر خفتہ بکار مے آید نہ بر مردہ یعنے خفتہ را با افسون و نیرنگ بیدار
میتوان کرد و مردہ را از افسون بقید حیات نمیتوان آورد بین ظرف مضاف بدے
بفتحتین یای تحتانی و دال مضاف الیہ در اصل یدین بود نون برای اضافت افتادہ
بعمل بفتح بای موحدہ و سکون عین مہملہ بمعنے جفت و شوہر مضاف الیہ یدی انما بکسر
ہمزہ و تشدید و فتح نون بمعنی ما و الا کلمہ حصر ست رقیت بضم رای مہملہ و سکون قاف و
کسر یای تحتانی افسون **مثنوی** زن کز بر مرد بے رضا بر خیزد ✤ بس فتنہ و جنگ از آن
سرا بر خیزد ✤ پیرے کہ ز جای خویش نتواند خاست ✤ الا بعصا کمیش عصا بر خیزد ✤ بی رضا
ناخوشنودی عصا چوب دستی و مراد از عصای ثانی آلت تناسل ست قولہ کمیش عصا
بر خیزد یعنے عصای او ای آلت تناسل او کی بر خیزد و نعوظ کند یعنے ظاہر ست اگر زن
از آغوش مرد راضی و شاکر نگشتہ بناخوشی بر خیزد از ان سر افتنہ و جنگ بر خیزد و پیری کہ
از غایت ضعف و ناتوانی عصا گرفتہ بر خیزد و عصای او یعنے آلت تناسل او کی خیزد
و زن را خوشنود سازد فی الجملہ امکان موافقت نبود بمفارقت انجامید چون مدت عدت
بر آمد عقد نکاحش ببستند با جوانی تند ترش روی تہیدست بد خو کہ جور و جفا کشیدی و رنج
و عنا دیدی و شکر نعمت حق ہمچنان میگفت الحمد للہ کہ از ان عذاب الیم بر ہیدم و بدین
نعمت بر سیدم امکان بکسر ہمزہ دست دادن و توانستن موافقت بر وزن مفاعلة
سازگاری کردن مفارقت بر وزن موافقت جدا شدن انجامید آخر شد مدت بضم
میم و تشدید دال مہملہ پارۂ از وقت عدت بکسر عین مہملہ و تشدید و فتح دال غیر منقوطہ
شمار روزہای حیض زنان مطلقہ با شوہر مردہ در کتب فقہ مقرر ست کہ عدت زن مطلقہ
اگر حرہ باشد سہ حیض ست و عدت زن شوہر مردہ چہار ماہ و دہ روز و عدت زن باردار
وضع حمل ست و تا مدت عدت تمام نہ شود نکاح او با مرد دیگر جائز نیست تند بالضم غضبناک
و خشمگین و ہر چیز کہ جہندہ باشد عنا بالفتح رنج و مشقت الیم بفتح ہمزہ و کسر لام دردناک

وگرم وسرد روزگار چشیده نیک وبد آزموده که حقوق صحبت بداند وشرط مودت بجای آورد مشفق
ومهربان خوش طبع شیرین زبان **مثنوی** تا توانم دلت بدست آرم ٭ ور بیازاریم نیازارم ٭
ور چو طوطی شکر بود خورشت ٭ جان شیرین فدای پرورشت ٭ حجره بگل آراسته یعنی حجره را
که خوابگاه بود بگل ونسرین آراسته بذلها ولطیفها یعنی سخن پاکیزه ودقیق عطف تفسیرست
موانست بضم میم وفتح نون بایکدیگر الفت وانس گرفتن وحشت اندوه تنهائی ورمیدگی
قوله ور بیازاریم نیازارم یعنی اگر مرا آزار دهی ترا نیازارم نه گرفتار آمدی بدست جوانی
معجب خیره رای سرتیز وسبک پای که هر دم هوسی پزد وهر لحظه رای زند وهر شب جای خسپد
وهر روز یاری گیرد **قطعه** جوانان خرم اند وخوب رخسار ٭ ولیکن در وفا باکس نپایند ٭
وفاداری مدار از بلبلان چشم ٭ که هر دم بر گلی دیگر سرایند ٭ اما پیران بعقل وادب زندگانی
کنند نه بمقتضای جهل جوانی معجب بضم میم وسکون عین مهمله وکسر جیم خودبین ومتکبر
خیره بکسر یکم وفتح سوم مردم بیحیا ولجوج وبمعنی تیره وغباری که پیش چشم پدید آید رای
اندیشه وفکر سرتیز یعنی شتاب مهمات وزود خیال سبک پای بیقرار وهرزه گرد هوس
بالفتح آرزوی نفس قوله وفاداری مدار از بلبلان چشم یعنی چشم وفاداری از بلبلان مدار
قوله در وفا باکس نپایند یعنی باکسی در وفا راسخ وثابت قدم نمی باشند **بیت** ز خود بهتری
جوی وفرصت شمار ٭ که با چون خودی گم کنی روزگار ٭ بهتری بیای مجهول وحدت وهمچنین
خودی بیای مجهول یعنی شخصی مانند خود گم کنی روزگار یعنی ضائع کنی زمانه ومدت فرصت را
چه لفظ گم بمعنی نقصان هم می آید یعنی از خویشتن شخصی بهتر را جست وجو کن وبدست آر
وفرصت شمار یعنی غنیمت دان مصاحبتش را چرا که با شخصی مانند خود در عقل وخرد اگر اوقات
بسر بری زمانه را ضائع خواهی کرد بسبب آنکه از فضل وکمال بی بهره خواهی ماند گفت
چندان برین نمط بگفتم وگمان بردم که دلش در قید من آمد وصید من شد ناگاه نفس سرد
از دل برآورد وگفت چندین سخن که گفتی در ترازوی عقل من وزن آن یک سخن ندارد
که از قابله خویش شنیده ام که زن جوان را اگر تیری در پهلو نشیند به که پیری صید بالفتح
شکار قابله بقاف وبای موحده دایه م **شعر** لما رات بین یدی بعلها ٭ شیئا کارخی

شفقة الصائم

بکام دل برآرم ای دردل گفتم که دمی چند نفس بکام دل برآرم و زندگانی بامراد بسر برم ای دریغ که راه نفس گرفته شد و مراد دل بحصول نه انجامید معانی این سخن بزبان عربی با شامیان همی گفتم و تعجب همی کردند از عمر دراز و تاسف او همچنان بر حیات دنیا گفتمش چگونه درین حالت گفت چه گویم قطعه ندیده که چه سختی همی رسد بکسی ✤ که از دهانش بدر می کنند دندانی ✤ قیاس کن که چه حالش بود دران ساعت ✤ که از وجود عزیزش بدر رود جانی ✤ گفتم تصور مرگ از خیال بدر کن و وهم را بر طبیعت خود مستولی مگردان که فیلسوفان یونان گفته اند مزاج اگرچه مستقیم بود اعتماد بقا را نشاید و مرض اگرچه هائل بود دلالت کلی بر هلاک نکند اگر فرمانی طبیبی را بخوانم تا معالجت کند که بشوی گفت بهیات ست تصور از باب تفعل صورت چیزی را در عقل آوردن و وهم بالفتح رفتن دل بسوی چیزی بی قصد مستولی دست یابنده یعنی غالب اسم فاعل استیلا مزاج بالکسر طبیعت و سر مستقیم راست اعتماد بالکسر تکیه کردن نشاید یعنی لائق نباشد هائل بالکسر هم زه ترساننده دلالت راه نمودن کلی بالضم تمام معالجت بالضم و فتح لام درمان کردن بهیات در فارسی یعنی فسوس مثنوی دست بر هم زند طبیب طریف ✤ چون خرف ببیند او فتاده حریف ✤ خواجه در بند نقش ایوان ست ✤ خانه از پای بست ویران ست ✤ دست بر هم زند یعنی افسوس کند و معالجه به پردازد طریف بطای معجمه زیرک و دانا خرف بفتح خای معجمه و کسر رای مهمله پیر فرتوت که عقلش از غایت پیری فاسد شده باشد من کشف اللغات حریف بجای مهمله هم صحبت و هم پیشه یعنی طبیب دانا بر سبیل تاسف دست بر هم زند و معالجه نکند هرگاه پیر فرتوت افتاده بیند که هم صحبت تست قوله خانه از پای بست یعنی خانه از بنیاد و اساس پست شده و فرو رفته منظومه پیر مردی بر نرخ مے نالید ✤ پیر زن صندلش همی مالید ✤ چون مخبط شد اعتدال مزاج ✤ نه عزیمت اثر کند نه علاج مخبط بضم میم و تشدید بای موحده بیرلو رفته شده و بدیوانگی داشته اعتدال بالکسر برابر شدن عزیمت بفتح یکم و ثالث دوم قصد و در فارسی دعا و افسوس غرائم جمع **حکایت** پیرے حکایت کرده بود که دختری خواسته بود دم و حجره بگل آراسته و بخلوت با او نشسته و دیده و دل در و بسته شبهای دراز نخفتے و بذلها و لطیفها گفتے تا باشد که موانست پذیرد و وحشت نگیرد از جمله شبها شبی می گفتم که بخت بلندت یار بود و چشم دولت بیدار که بصحبت پیری فتادی نجسته و جهاندیده

دل در وبند ٭ دگر چشم از همه عالم فرو بند ٭ اگر مجنون و لیلی زنده گشتی ٭ حدیث عشق ازین
دفتر نوشتی ٭ پاک باز زاهد مجرد و عاشقی که بنظر پاک بمعشوق نگردد من برهان قاطع پاک رو بفتح
رای مهمله وسکون واو مشتق از رفتن مثل پاک باز در گرو بود یعنی عاشق بود قوله چنین خواندم
یعنی در کتب تواریخ چنین خواندم دریای اعظم یعنی دریای محیط من برهان قاطع تشویر بسکون
شین معجمه خجالت و شرمندگی بسبب عدم تخلیص ازان موج و در شرح عربی مرقوم ست که تشویر
درین مقام بمعنی شوریدن ست جهان بروی برآشفت یعنی اجلش فرا رسید و در شرح عربی
مرقوم ست که آشفتن در اکثر جا بمعنی شوریدن یعنی پریشان شدن و غصه کردن مستعمل می شود
و درینجا هم چنان ست بطال بفتح بای موحده و تشدید طا بغایت بیکار و دلیر می نوش مشنو
ز کار افتاده بشنو یعنی از تجربه کار شنو قوله در بغداد نازی یعنی اهل بغداد چنانکه زبان
فارسی خوب میدانند زبان عربی هم بفصاحت و بلاغت می گویند من شرح عربی ازین دفتر
یعنی از باب پنجم یا از کتاب گلستان

باب ششم در ضعف و پیری

حکایت با طائفه دانشمندان در جامع دمشق بحثی همین کردم که جوانی در آمد و گفت
درین میان کسی هست زبان پارسی داند اشارت بمن کردند گفتش چه حالت ست گفت
پیری صد و پنجاه ساله در حالت نزع ست و بزبان فارسی چیزی می گوید مفهوم نمیگردد اگر
بکرم رنجه شوی به نزد خدای تعالی مزدیابی باشد که وصیتی همی کند چون ببالینش فراز آمدم
این همی گفت نزع بفتح نون وسکون زای معجمه جان کندن رنجه شوی یعنی قدم رنجه کنی
مزد بضم میم وسکون زای معجمه اجر و ثواب وصیت پند و اندرز فراز پیش و نزدیک **قطعه**
دمی چند گفتم برآرم بکام ٭ دریغا که بگرفت راه نفس ٭ دریغا که برخوان الوان عمر ٭ دمی چند خوردیم
و گفتند بس ٭ نفس بفتحتین دم یعنی بادیکه از دهان و بینی برآید دریغا یعنی ای دریغ خوان
باثانی معدوله مائده باشد و طبق بزرگ را نیز گویند الوان جمع لون که بمعنی رنگ گونه است
قوله بگرفت ماضی مجهول از گرفتن یعنی گرفته شد من شرح عربی قوله برآرم بکام الخ یعنی نفس

بدارم دست * اگر خلاص محال ست ازین گنه که مراست * بدان کرم که تو داری امیدواری
هست * ملال بالفتح آزردگی واندوهناکی و بالضم گرمی تپ افشاندن بالفتح ریختن یعنی
ملالی را که باستین بر من می افشانی ای اظهار آزردگی بر من میکنی و مرا بعقوبت گرفتار می نمائی
طمع مدار که از دامنت دست دارم یعنی من دامنگیر تو شوم و ترا بگناه ماخوذ سازم بسبب آنکه
اگرچه مرا ازین گناهی که کرده ام خلاص شدن محال ست اما از عفو و کرم تو امیدوارم و
خطا بخشی خصلت حاکم مطلق ست و تو آنرا بجا نمی آری ملک گفت این لطیفه بدیع آوردی
و این نکته غریب گفتی ولیکن محال عقل ست و خلاف نقل که ترا فضل و بلاغت امروز از چنگ
عقوبت من برهاند مصلحت آن بینم که ترا از قله بشیب اندازم تا دیگران عبرت گیرند گفت
ای خداوند جهان پروردهٔ نعمت این خاندانم و این جرم تنها نه من کرده ام دیگری را بینداز
تا من عبرت گیرم ملک را خنده گرفت و به عفو از خطای او درگذشت و متعنتان را که اشارت
بکشتن او همی کردند گفت **بیت** هر که حمال عیب خویشتنید * طعنه بر عیب دیگران نزنید
لطیفه بالفتح نیکوئی و چیزی نیک و در اصطلاح اشارتی که دقیق بود معنی آن روشن شود
از آن اشارت معنی در مهم که در عبارت نگنجد بدیع نو آورده شده و حادثهٔ نو محال ضد ممکن عقل
بالفتح خرد و دانش و میز میان نیکی و بدی و خیر و شر خلاف نقل یعنی خلاف شرع قله بالضم
والتشدید سر کوه و بالای هر چیز شیب بکسر اول و سکون ثانی مجهول زمین پست عبرت
بکسر عین مهمله و فتح رای غیر منقوطه پند و پند گرفتن متعنتان یعنی خطا و سهو جویندگان اسم فاعل
تعنت بر وزن تفعل که بمعنی خطا و سهو کسی جستن ست حمال بفتح حای مهمله و تشدید میم بسیار
بار برنده **حکایت منظومه** جوانی پاک باز و پاک رو بود * که با پاکیزه روئی
در گرو بود * چنین خواندم که در دریای اعظم * بگردابی در افتادند باهم * چو ملاح آمدش تا دست
گیرد * مبادا کاندران حالت بمیرد * همی گفت از میان موج و تشویر * مرا بگذار و دست یار من گیر
درین گفتن جهان بروی برآشفت * شنیدندش که جان میداد و میگفت * حدیث عشق از آن
بطال منیوش * که در سختی کند یاری فراموش * چنین کردند یاران زندگانی * ز کار افتاده
بشنو تا بدانی * که سعدی راه و رسم عشق بازی * چنان داند که در بغداد تازی * دلارامی که دادی

ملک بلطفش بیدار کرد و گفت برخیز که آفتاب برآمد قاضی دریافت که حال چیست گفت
از کدام جانب برآمد سلطان را عجب آمد گفت از جانب مشرق چنانکه معهود ست گفت
الحمد لله که هنوز در توبه بازست بحکم حدیث م لا یغلق باب التوبة علی العباد حتی تطلع
الشمس من مغربها یعنی بسته می شود در توبه بر بندگان تا برآید آفتاب از مغرب
لا یغلق مضارع منفی مجهول از باب افعال باب التوبة قائم مقام فاعل علی العباد
جار مجرور متعلق فعل حتی حرف انتها و بعد او ان مقدر ست تطلع صیغهٔ مونث غائب
مضارع معلوم نصر شمس فاعل من مغربها جار مجرور متعلق تطلع و گفت استغفر الله
و اتوب الیه یعنی طلب آمرزش میکنم از خدا و توبه میکنم بسوی او **قطعه** این دو چیزم
بر گناه انگیختند ✤ بخت نافرجام و عقل ناتمام ✤ گر گرفتارم کنی مستوجبم ✤ ور ببخشی
عفو بهتر کانتقام ✤ ملک گفت توبه درین حالت که بر هلاک خود اطلاع یافتی سودی ندارد
م قال الله تعالی فلم یک ینفعهم ایمانهم لما رأوا بأسنا یعنی پس نیست که سودمند باشد ایشان
ایمان ایشان هرگاه دیدند عذاب ما را فا برای تعقیب لم یک در اصل لم یکون بود
واو برای اجتماع ساکنین افتاده و نون از جهت کثرت استعمال بنقص مضارع معلوم منع
هم بالضم مفعول ایمانهم فاعل رأوا بفتحتین رای مهمله و همزه و سکون واو صیغه جمع
مذکر غائب ماضی معلوم منع و ضمیر مستتر در رأوا فاعل باس مفعول مضاف نا مضاف الیه
قطعه چه سود از زردی آنگه توبه کردن ✤ که نتوانی گمند انداخت بر کاخ ✤ بلند از
میوه کوکو تاه کن دست ✤ که کوته خود ندارد دست بر شاخ ✤ ترا با وجود چنین منکرے که
ظاهر شد سبیل خلاص صورت نه بندد این بگفت و موکلان عقوبت در او آویختند گفت
مرا در خدمت سلطان یک سخن باقی ست ملک بشنید و گفت آن چیست گفت زردی
بیای مصدری گمند بالفتح رشتهٔ چرمین و جز آن که بر گردن خصم اندازند و بر کنگره های
قلعه و بام انداخته بالا برآیند کاخ کوشک و قصر باشد سبیل راه موکل بضم میم و تشدید
و فتح کاف عربی سپرده شده موکلان عقوبت یعنی جلادان در زدی آویختند یعنی
گریبان گیروی شدند **قطعه** بآستین ملالی که بر من افشانی ✤ طمع مدار که از دامنت

بر تو غمازی نموده اند که حکم دق یعنی کوفتن دارد **قطعه** پنجه در صید برده ضیغم را ✤
چه تفاوت کند که سنگ لاید ✤ روی در روی دوست کن بگذار ✤ که عدو پشت دست می خاید ✤
ضیغم بفتحتین ضاد و غین معجمتین وسکون یای تحتانی شیر قوی لاید بفتح
یای تحتانی وسکون دال مهمله یعنی عو عو کند و هر زه گوید چه لائیدن در کتب اللغات بمعنی بیهوده
گفتن و فریاد کردن سگ آمده است یعنی شیر قوی را که پنجهٔ خود در صید برده باشد
عو عو کردن سگ تفاوت چه کند یعنی چه تغیر حال نماید و ضرر رساند پشت دست خائیدن
کنایت از ندامت و پشیمانی باشد قوله روی در روی دوست الخ یعنی روی در روی
معشوق کن و ببوس و کنار مشغول باش و دشمن پشت دست که می خاید بگذار آنرا و
التفات بران مکن ملک را دران شب آگهی دادند که در ملک تو چنین منکری حادث
شده است چه فرمائی گفت من اورا از فضلای عصر و یگانهٔ دهر میدانم باشد که معاندان
در حق وی بغرض خوضی کرده اند این سخن در سمع قبول من نیاید مگر آنکه معاینه گردد که
حکما گفته اند منکری بضم یکم وفتح سوم با یا معروف ناشائستگی وغیر مشروع شدن
حادث بکسر دال مهمله نوپیدا شونده فضلا بضم فا وفتح ضاد معجمه جمع فاضل عصر بالفتح
روزگار یگانهٔ دهر یعنی یکتای زمانه معاند بضم میم وکسر نون ستیزه کننده اسم فاعل
مفاعلة خوض بالفتح شروع کردن در کاری وسخن درآمدن ومشورت کردن **بیت**
به تندی سبکدست بردن بتیغ ✤ بدندان برد پشت دست دریغ ✤ به تندی یعنی بوقت
تندی وخشم ومی توان گفت به تندی یعنی از غضبناکی وخشمگینی سبک بفتح اول وضم
ثانی معروف ست که در مقابل سنگین باشد وبمعنی چست وچالاک ونیز کنایه از مردم
بی وقار باشد اما در بیجا سرعت وچستی مراد ست یعنی در زمان خشم وغضب دست به تیغ
بردن بشتاب پشت دست دریغ را بدندان مے برد یعنی موجب ندامت وپشیمانی
وتاسف می شود فاعل برد بفتح رای مهمله کلمه بردن ست ودر بعضے نسخ بجای برد گزد
واقع ست شنیدم که ملک باتنی چند از خاصان بر بالین قاضی رسید شمع را دید ایستاده
وشاهد نشسته ومے ریخته وقدح شکسته وقاضی در خواب مستی بے خبر از ملک هستی

بس نکرده اند و سیری حاصل نه نموده **قطعه** یکدم که چشم فتنه نخفت ست زینهار
بیدار باش تا نرود عمر بر فسوس * رخسار یار در خم گیسوی تابدار * چون گوی عاج در
خم چوگان آبنوس * فتنه بالکسر شر و فساد و در بلا و شر افتادن قوله یکدم که چشم
فتنه نخفت ست یعنی یکدم که چشم فتنهٔ دلدار در خواب ست و معشوقم از رمیدگی
باز ایستاد و دولت هم آغوش میسر شده و می توان گفت یکدم که چشم فتنه نخفت ست
یعنی یکدم که آفت غم و اندوه مفارقت در خواب ست و معشوقم بکام دل همکنار زینهار
بالکسر پناه و عهد و امان و بمعنی حذر و تاکید هم آمده است فسوس بضمتین و با واو
مجهول بازی و ظرافت و از راه بی راه شدن و افسوس و حسرت من برهان قاطع
تا نشنوی ز مسجد آدینه بانگ صبح * یا از در سرای اتابک غریو کوس * لب از لبی چو چشم
خروس ابلهی بود * برداشتن به گفتن بیهودهٔ خروس * آدینه بالمد روز جمعه و در شرح عربی
آدینه بفتح همزه و کسر ذال معجمه نوشته است و معنی آن هیچ نه نوشته اما در صراح اذین
بفتح همزه و کسر ذال معجمه بمعنی جائیکه از هر جهت بانگ نماز در وی شنوده شود نیز بمعنی اذان
یعنی آگاهی دادن آمده است بانگ صبح بمعنی اذان فجر اتابک بالفتح لقب بادشاهان
شیراز و گذشت غریو بفتح یکم و کسر دوم با یای فارسی شور و غوغا قوله لب از لبی
چو چشم خروس الخ لب مفعول مقدم برداشتن ست چو چشم خروس صفت لبی
قوله برداشتن مفعول بود بگفتن متعلق برداشتن یعنی حماقت بود برداشتن لب
از لبی که همچو چشم خروس ست در حمرت بگفتن بیهوده خروس و در اکثر نسخ بجای لب
از لبی لب بر لبی نوشته است و بیان معنی آن واضح ست یعنی حماقت بود برداشتن لب
که بر لبی همچو چشم خروس در حمرت واقع ست قاضی درین حالت بود که یکی از متعلقان
در آمد و گفت چه نشینی خیز و تا پای داری گریز که حسودان بر تو دقی گرفته اند حقی گفته اند
تا مگر این آتش فتنه که هنوز اندک ست بآب تدبیری فرو نشانیم مبادا که فردا چون بالا گیرد
عالمی فرا گیرد قاضی تبسم برو نگه کرد و گفت دق بفتح دال مهمله و تشدید قاف کوفتن و آرد کردن
و بالکسر باریکی و باریک شدن و مراد از آن درین محل غمازی و نمامی باشد یعنی حسودان

وآن صیغه مبالغه است از عذل بالفتح وسکون ذال معجمه که بمعنی ملامت نکوهش باشد یعنی
بسیار ملامت ونکوهش کننده سمعت ای قبلت چنانکه در سمع الله لمن حمدست یعنی هر آینه
قبول میکردم دروغی را که بسته است آنرا بسیار ملامت ونکوهش کننده وبنظر تحقیق همین
معنی صحیح ست نه معنی اول **بیت** ملامت کن مرا چندانکه خواهی * که نتوان شستن
از زنگی سیاهی * این بگفت وکسان را بتفحص حال او برانگیخت ونعمت بیکران بریخت
که گفته اند هر کرا زر در ترازوست زور در بازوست وآنکه بر دنیا دسترس ندارد در همه دنیا
کسی ندارد **بیت** هر که زر دید سر فرود آرد * در ترازوی آهنین دوس ست *
تفحص از باب تفعل جست وجو کردن وکاویدن ترازوی آهنین دوش ترازو که دوش او
مصنوع از آهن باشد ودوش ترازو چوبی را گویند که دو پلهٔ ترازو بدو جانب آن
باشد قوله بتفحص حال او برانگیخت یعنی بتفتیش حال او برگماشت چه انگیختن در کتب
لغات بمعنی جنبانیدن از جای وبرشورانیدن وساختن آمده است فی الجمله شبی خلوتی
میسر شد وهمدران شب شحنه را خبر شد که قاضی همه شب شراب در سر وشاهد در بر از تنعم
نخفتی وبترنم گفتی تنعم بروزن تفعل به ناز ونعمت پرورده شدن وباید دانست که لفظ
قاضی درینجا مبتدا است ونخفتی وبترنم گفتی خبر آن وهمه شب ظرف نخفتی وقوله شراب
در سر وشاهد در بر حال باشد یعنی قاضی درحالیکه شراب در سر وشاهد در آغوش همه شب
از ناز ونعمت نمی خفت وابیات لاحقه بترنم میگفت همدران شب شحنه را خبر شد
مثنوی امشب مگر بوقت نمی خواند این خروس * عشاق بس نکرده هنوز از
کنار وبوس * مگر بفتحتین میم وکاف فارسی برای استثنا می آید وگاهی در مقام
تمنی هم می باشد چنانچه در دیباچه گذشت ودرین بیت برای تمنی ست نمی خواند
بسکون نون یعنی آواز نمی داد خروس بضمتین اول ودوم با واو مجهول نر ماکیان
این خروس اشارت ست بخروسی که در آخر شب آواز او بگوش قاضی رسیده
بوس مختصر بوسه عشاق بالضم والتشدید جمع عاشق یعنی امشب ای کاشکی در وقت
معین این خروس آواز نمی داد وشب سپری نمی شد چرا که عشاق هنوز از بوس وکنار

عدول بالضم جمع عدل یعنی مرد صالح و شایسته و داد دهنده ملازم بضم میم و کسر زای
معجمه لزوم گیرنده اجازت بکسر همزه و فتح زای معجمه روا داشتن و فرو گذاشتن قوله
با جازت سخنی در خدمت بگوئیم یعنی اگر اجازت باشد سخنی بگویم بحث بالفتح کاویدن
سخن اعلام بالکسر خبر دادن خیانت بکسر خای معجمه دغلی و ناراستی ولع بفتحتین
اول و ثانی حریص شدن من منتخب اللغات در نوردی یعنی به پیچی منصب بفتح
یکم و کسر سوم مرتبه و مقام و اصل و پای داشتن گاه پایگاه بمعنی مرتبه منیع بفتح میم و کسر
نون عزیز و استوار و باز دارنده شنیع بفتح شین معجمه و کسر نون زشت و بد ملوث بالضم
اسم مفعول تلویث آلوده کرده شده حریف همصحبت و هم پیشه و هم معامله **مثنوی**

یکی کرده بی آبروئی بسی ٭ چه غم دارد از آبروئی کسی ٭ بسا نام نیکوی پنجاه سال ٭
که یک نام زشتش کند پایمال ٭ قاضی را نصیحت یاران یکدل پسند آمد و بر حسن رای
و حفظ وفای ایشان آفرین کرد و گفت نظر عزیزان در مصلحت حال من عین صواب
ست و مسئله بی جواب ولیکن قوله یکی کرده بی آبروئی الخ بی آبروئی کنایه از بی رونقی
و عدم جاه و شوکت بمعنی خجالت و شرمندگی هم هست یعنی کسیکه بی رونقی و خجالت
و شرمندگی ذات خویش بسی کرده است از آبروی دیگری چه غم دارد حفظ وفا یعنی
نگهداشت عهد سخن و بسر بردن دوستی مسئله بفتحتین میم و همزه پرسیدن و قضیه پرسیدن
گاه م شعر ولو ان حبا بالملام یزول ٭ اسمعت افکا یفتریه عدول ٭ یعنی اگر تحقیق
دور شود مودت به ملامت هر آینه شنیده باشم دروغی را که بسته اند او را عادلان و
مقبول الشهادتان و دروغ از عادلان لاممکن ست پس زوال محبت هم از ملامت لاممکن باشد
لو بالفتح حرف شرط ان بالفتح والتشدید حرف مشبه بالفعل حبا بالضم والتشدید اسم آن
با جار ملام بالفتح مجرور و جار مجرور متعلق یزول که خبر ان ست لام بالفتح حرف تاکید
سمعت واحد متکلم ماضی معلوم علم و جزای شرط افکا بکسر همزه و سکون فا دروغ
مفعول فعل یفتریه مضارع معلوم غائب مذکر افتعال و ها ضمیر مفعولش عدول بضمتین
جمع عادل فاعل یفتری و در شرح عربی نوشته که عدول بفتح عین مهمله و ضم ذال معجمه است

گفت **بیت** آن شاهدی وخشم گرفتن ببینش ❊ وان عقده برابروی ترش شیرینش ❊
عرب گوید ضرب الحبیب زبیب یعنے زدن دوست عاشق را شیرین ست مانند
زبیب یعنے انگور خشک کہ آنرا در فارسی مویز گویند **قولہ** وگذرے یعنے راہ گذرے
طرفے بفتحتین اول وثانی با یای مجہول اندکی و پارۂ چیز طرف بفتحتین در کتب لغات
بمعنے کرانہ وگروہی از ہر چیز ہم آمدہ است تحاشا بالفتح بہ یکسو شدن مراد پرواد باک
باشد سقط بفتحتین بمعنے ہرزہ من شرح عربی ہم عنان وہم لخت گروہ جماعت حاضر را
گویند وبمعنے ہمچشمان وہمجنسان وہم کاران ہم آمدہ است من برہان قاطع **قولہ**
آن شاہدی وخشم گرفتن ببینش الخ یعنے آن محبوبی وخشم گرفتن اورا ببین کہ چہ حلاوت
دارد وبہ بین آن عقدہ را برابروی او کہ ترش ست از غضب وشیرین ست در واقع
بیت از دست تو مشت بر دہان خوردن ❊ خوشتر کہ بدست خویش نان خوردن
ہمانا کہ از وقاحت او بوی سماحت می آید کہ پادشاہان سخن بصلابت گویند وباشد
کہ در نہان صلح جویند **بیت** انگور نوآوردہ ترش طعم بود ❊ روزی دوسہ صبر کن کہ
شیرین گردد ❊ ہمانا بفتح اول وثانی پنداری وگویا و بعضے گویند ہمان بمعنے ظاہر ویقین
باشد ومانا بمعنے پنداری وگمان وقاحت بالفتح بے شرمی سماحت بفتحتین سین
وحای مہملتین جود وجوانمردی صلابت بالفتح سختی وخشونت طعم بفتح اول وسکون
ثانی مزہ وبالضم خوردنی **قولہ** انگور نوآوردہ الخ یعنے انگور نوآوردہ را مزہ ترش بود اما
بعد دوسہ روز شیرین گردد وحال معشوق من ہم چنانست این بگفت وبرمند قضا باز آمد
تنی چند از عدول کہ ملازم او بودند زمین خدمت ببوسیدند کہ باجازت سخنی در خدمت
بگوییم اگرچہ ترک ادب ست وبزرگان گفتہ اند **بیت** نہ در ہر سخن بحث کردن
رواست ❊ خطا بر بزرگان گرفتن خطاست ❊ ولیکن بحکم سوابق انعام خداوندے
کہ ملازم روزگار بندگان ست مصلحتے کہ ببینند واعلام نکنند نوعے از خیانت باشد طریق
صواب آنست کہ باین پسر گرد طمع نگردی وفرش ولع در نوردی کہ منصب قضا پایگاہی
منیع ست تا بگناہی شنیع ملوث نگردی حریف انیست کہ دیدی وسخن انیست کہ شنیدی

مذکر ماضی معلوم ندری مضارع معلوم مخاطب مذکر ضرب ما موصولہ موجع بضم میم وفتح جیم اسم مفعول
وجع بمعنے درد ناک نظم تندرستان را نباشد درد ریش ✤ جز بهدردی نگویم درد خویش ✤ گفتن از
زنبور بی حاصل بود ✤ با یکی در عمر خود نا خورده نیش ✤ تا ترا حالی نباشد همچو ماه ✤ حال ما با شد ترا
افسانه پیش ✤ قولہ گفتن از زنبور بی حاصل الخ یعنے شکایت کردن از ایذای نیش زنبور
با یکی کہ در عمر خود نیش نخورده باشد بی حاصل بود **حکایت** قاضی همدان را حکایت
کنند کہ با نعلبند پسرے سرخوش بود و نعل دلش در آتش روزگاری در طلبش متلهف بود
و پویان و مترصد جویان و بر حسب واقعه گویان **رباعی** در چشم من آمد آن سهی سرو
بلند ✤ بربود دلم ز دست و در پای فگند ✤ این دیده شوخ مے برد دل بکند ✤ خواهی کہ
بکس دل ندهی دیده به بند ✤ همدان بفتحتین شهریست در ایران زمین و ازان جایگاه
عین القضات نام شخصے یکی از فضلاست سرخوش یعنے خوش و خوش حال نعل
در آتش کنایت از اضطراب و بیقراری باشد چه هرگاه خواهند کہ شخصے را بخود رام کنند
نام او را بر نعل اسپ بکنند و آن نعل را در آتش زنند و افسونی چند کہ مناسب آنست
بران بدمند آن شخصے مضطرب گردد و رام شود من برهان قاطع متلهف اسم فاعل
تلهف دریغ خورنده و اندوه کننده مترصد اسم فاعل ترصد منتظر و امیدوار حسب
بفتح اول و سکون ثانی شمردن و بفتحتین اندازه و شمار و اقعه حادثه زمانه و کار و حال
سهی بکسر تین راست و درست و هر چیز راست رسته را گویند **بیت** از یاد تو
غافل نتوان کرد بهیچم ✤ سر کوفته مارم نتوانم کہ بپیچم ✤ مصراع ثانی این بیت علت
مصراع اول ست یعنی ای معشوق از یاد تو خویشتن را غافل نتوانم کرد بهیچ حال بلکه
همیشه و همه حال بذکر تو مشغولم چرا کہ سر کوفته مارم نتوانم کہ سر خود را بگردانم و از تو سر بپیچم
کنم دمی توان گفت کہ کسی از یاد تو غافل نتوان کرد مرا بهیچ چیز خواه از ملامت کردن یا زدن
یا نصیحت نمودن شنیدم کہ در گذرے پیش قاضی باز آمد طرفے ازین معامله بگوشش
رسیده بود و زائد الوصف رنجیده دشنام بے تحاشا دادن گرفت و سقط گفتن و
سنگ برداشت و هیچ از بے حرمتی فرو نگذاشت قاضی یکی را از علمای معتبر کہ همعنان او بود

دیدند از حیرت بجای ترنج انگشت خود ها بریدند و زلیخا گفت این آن عبد کنعان ست
که ملامت کردید شما مرا در عشق او ملک را در دل آمد که جمال لیلی مطالعه کند تا چه صورت ست
که موجب چندین فتنه است پس بفرمودش طلب کردن در احیای عرب بگردیدند و بدست
آوردند و پیش ملک در صحن سرا چه بداشتند ملک در هیئت او تامل کرد در نظرش حقیر آمد
بحکم آنکه کمترین خدم حرم او به جمال ازو بیشتر بود و بزینت بیشتر مجنون بفراست دریافت
و گفت ای ملک از دریچه چشم مجنون بایستی در جمال لیلی نظر کردن تا سر مشاهده او بر تو
تجلی کند **مثنوی** ترا بر درد من رحمت نیاید ✤ رفیق من یکی همدرد باید ✤ که با او قصه
میگویم همه روز ✤ دو هیزم را بهم خوشتر بود سوز ✤ مطالعه بضم میم و فتح نیک نگریستن
بر چیزی برای وقوف یافتن و واقف گردانیدن کسی را بر چیزی بکنایه فتنه بالکسر
در بلا و شر و فساد احیاء بالفتح جمع حی بالفتح والتشدید قبیله ها خدم بفتحتین خای معجمه
و دال مهمله چاکران جمع خادم حرم بفتحتین حا و رای مهملتین درون خانه تجلی روشن
شدن م **شعر** مامر من ذکر الحسن سمعی ✤ لو سمعت ورق الحمی لصاحت معی ✤ یا معشر
الخلان قولوا للمعافی ✤ ست ندری ما یقلب الموجع ✤ یعنی آنچه گذشت از یاد کردن
سبزه زار که منزل دوست ست در گوش من اگر می شنید برگ مرغزار فریاد می کرد
با من ای گروه دوستان بگوئید به تندرستان ای کاش دریابی آنرا که در دل دردناک
من ست ما موصوله مر بفتح میم و تشدید رای مهمله ماضی معلوم نفر من جار ذکر بکسر
ذال معجمه مجرور مضاف حمی بکسر حای مهمله بالف مقصوره مضاف الیه بمعنی مرغزار و مراد
منزل حبیب باشد با جار مستمع بکسر میم اول و فتح میم ثانی مجرور بمعنی گوش تو بالفتح
حرف شرط سمعت ماضی معلوم مؤنث علم ورق بضم واو و سکون رای مهمله جمع اوراق
فاعل و مضاف حمی بالکسر بالف مقصوره مضاف الیه صاحت صیغه مؤنث ماضی معلوم
ضرب مشتق از صیحان بمعنی آواز کردن یا حرف ندا معشر بفتح میم منادی مضاف لهذا
منصوب ست خلان بضم خای معجمه و تشدید لام جمع خلیل مضاف الیه معافی بضم میم و فتح
فا اسم مفعول عفی و هو من وهب الله و العافیة من الاسقام و البلایا ست مخاطب

خلل بفتحتین تباه شدن کار و رخنه میان چیزی و فساد بهائم حیوانات غیر ذوی العقول
م شعر ورب صدیق لامنی فی ودادها الم یرها یوماً فیوضح لی عذری ٭ یعنی بسیار دوست
ملامت کردند مرا در دوستی لیلی آیا ندیده است او را روزی پس ظاهر می شد برای ما عذر
رب بضم رای مهمله و تشدید و فتح بای موحده حرف جارست و برای تقلیل می آید و گاهی
برای تکثیر هم بود صدیق بفتح صاد مهمله و کسر دال بمعنی دوست مجرور رب لامنی ماضی معلوم
نصر نون وقایه یای متکلم مفعول فی جار و داد بالکسر دوستی و دوست داشتن و بالفتح آرزو
کردن و خواستن من منتخب اللغات آ بالفتح حرف استفهام لم یر صیغهٔ جحد مذکر غائب
منع در اصل لم یرای بود حرکت همزه نقل کرده بما قبل دادند و همزه را حذف کردند بقاعدهٔ
صرفی و یا بجزمی افتاد یوماً ظرف فا برای تعقیب یوضح مضارع معلوم افعال قطعه

کاش آنانکه عیب من جستند ٭ رویت ای دلستان بدیدندی ٭ تا بجای ترنج در نظرت
بی خبر دستها بریدندی ٭ تا حقیقت معنی بر صورت دعوی گواه آمدی که قوله تعالی م
فذالکن الذی لمتننی فیه یعنی یوسف آن ست که ملامت کردید شما زنان مرا در وی
یعنی در عشق او فذالکن در اصل فذلک کن بود فا برای تعقیب ذلک اسم اشارت
برای بعید کن بضم کاف و تشدید و فتح نون حرف خطاب بواسطهٔ جمع مؤنث الذی
موصول لمتن بضمتین لام و تای فوقانی و سکون میم و تشدید و فتح نون ثقیله
در اصل که لومتن بود چون واو متحرک و ما قبلش مفتوح بود واو را بالف بدل کرده
حذف کردند و لام را ضمه دادند و بعضی برانند که واو را از فتحت نقل کرده بضمه آوردند
و بما قبل دادند و واو را حذف کردند نون وقایه یای متکلم مفعول و باید دانست که قوله
فذالکن الخ در قرآن مجید اشارت بقصهٔ مشهورهٔ یوسف علیه السلام ست که هرگاه زنان
مصر شکایت کردند و حکایت درمیان آوردند که زلیخا بر غلام کنعانی عاشق شده است
و طرفه تر آنکه آن غلام منقاد او نمی شود و با او آرام نمی گیرد بلکه رم میکند این قصه بگوش
زلیخا رسید زلیخا مجلسی ترتیب داد و همه را طلبیده ترنجی و کاردی بدست هر زنی داد و یوسف را
درمیان استاده کرد و متقاضی تراشیدن ترنج شد چون زنان طاعنان یوسف علیه السلام را

مرقوم ست که خاک بر سرم و خاک بر سر او دعائی باشد برای هلاکی اما در کتب لغات یافته نشد

قطعه آنکه قرارش نگرفتی و خواب ✤ تا گل و نسرین نفشاندی نخست ✤ گردش گیتی گل رویش ببخیت ✤ خاربنان بر سر خاکش بریست ✤ گل بضم کاف فارسی معروف ست که گل سرخ باشد در عربی ورد خوانند نسرین نسترن را گویند خاربنان بضم باء موحده درختان خاردار بریست بضم رای مهمله ماضی ریستن یعنی رویدن یعنی معشوقی که قرارش نگرفتی و خوابش نیامدی تا که اوراق گل و نسرین بر بستر خواب نه فشاندی

قوله گردش گیتی الخ گردش بمعنی گردیدن باشد و تغیر را هم گویند گیتی بکسر کاف فارسی و سکون یای مجهول دنیا یعنی تغیر دنیا گل رویش را ببخیت و از هم بپاشید بعد از مفارقت او

قطعه عزم کردم و نیت جزم که بقیت زندگانی فرش هوس در نوردم و گرد مجالست نگردم

دوست چون طاؤس می نازیدم اندر باغ وصل ✤ این زمان اندر فراق یار می پیچم چو مار ✤

سود دریا نیک بودی گر نبودی بیم موج ✤ صحبت گل خوش بدی گر نیستی تشویش خار ✤

عزم بالفتح آهنگ نیت بکسر نون و تشدید و فتح یای تحتانی عزم کردن و در دل گرفتن و حاجت و مراد در دل گرفته شده جزم بفتح جیم و سکون زای معجمه بریدن و قطع کردن و راست بریده فرش بالفتح بساط گستردنی در نوردم یعنی به پیچم مجالست بضم میم و فتح لام همنشینی کردن تشویش پریشان و آشفته کردن من منتخب اللغات

حکایت یکی را از ملوک عرب حدیث لیلی و مجنون و شورش حال وی بگفتند که با کمال فضل و علامت سر در بیابان نهاده است و زمام اختیار از دست داده بفرمودش تا حاضر آوردند ملامت کردن گرفت که در شرف نفس انسانی چه خلل دیدی که خوی بهائم گرفتی و ترک صحبت مردم گفتی مجنون بنالید و گفت حدیث خبر نو لیلی بر و زن صحرا عشیقه مجنون در فارسی بامالہ مشهور ست مجنون عاشق معروف و نام او قیس ست بفتح قاف چون در عشق لیلی دیوانه شد باین لقب ملقب گشت شورش بالضم بی قراری و فتنه و آشوب زمام بالکسر مهار و رسنی که در بینی شتر کنند شرف بفتح اول و سکون ثانی غالب شدن بر کسی به بزرگی و فضیلت بلندی و بزرگی و علو حسب نفس بفتح نون و سکون دوم جان و تن و ذات

که ملک آنجا بود به برد ند تضرع بروزن تفعل زاری کردن بازپس یعنی واپس تغیر
مصدر تفعل از حالی بحالی شدن معلوم بالفتح دانسته شده دور فارسی یعنی درم ودینار
مستعمل ست من کشف اللغات **بیت** نباید بستن اندر چیز کس دل ✤ که دل برداشتن
کار لیست مشکل ✤ گفتم موافق حال من ست انچه گفتی که مراد ازعهد جوانی با جوانی اتفاق
مخالطت بود وصدق مودت بشاشتی که قبله چشم جمال او بودی وسود سرمایه عمرم وصال او
مخالطت بروزن مفاعلة آمیزش کردن باهم مشابت بفتح میم وثای مثلثه مرتبه ومنزلت
قطعه مگر ملائکه برآسمان وگرنه بشر ✤ بحسن صورت او درزمی نخواهد بود ✤ بدوستی که
حرام ست بعد ازو صحبت ✤ که هیچ لطفه چو او آدمی نخواهد بود ✤ ملائکه بفتح میم وکسر همزه فرشتگان
لطفه بالضم آبمنی یعنی مگر فرشتگان آسمان نظیر او باشند وگرنه آدمی در زمی بحسن
صورت او نخواهد بود قوله بدوستی بیای معروف یعنی سوگند دوستی ومودت قوله حرام ست
الخ جواب قسم ست وکان مصراع دوم برای علت یعنی سوگند محبت ودوستی که بعد ازو باهمی
صحبت اختیار نمودن حرام ست چرا که هیچ لطفه مثل او آدمی نخواهد بود سوای پری
یا ملائک وتواند بود که بای دوستی مجهول باشد کاف اول برای صفت وکاف دوم جواب قسم
تا گهی بای وجودش بگل عدم فرو رفت ودود فراق از دودمانش برآمد روزها بر سر خاکش
مجاورت کردم واز جمله که می گفتم این بود **قطعه** کاش کان روز که در پای تو شد خار اجل ✤
دست گیتی بزدی تیغ هلاکم بر سر ✤ تا درین روز جهان بی تو ندیدی چشمم ✤ ای منم بر سر
خاک تو که خاکم بر سر ✤ دود بالضم معروف ست وغم واندوه را نیز گویند وبمعنی دم ونفس هم
آمده است اما در ینجا مراد غم واندوه باشد دودمان بالضم وبا دال دوم موقوف قبیله
وخاندان مجاورت بضم میم بروزن مفاعلة همسایگی کردن کاش بمعنی کاشکی ست
که کلمه ترجی وتمنی باشد ودر بعضی نسخ بجای کاش بشین منقوطه کاج بجیم عربی دیده شد
ومعنی آن همان کاش باشد که افسوس وتاسف را استعمال کنند قوله تا درین روز جهان
یعنی درین روز جهان را چشم من بی تو ندیدی قوله ای منم بر سر خاک تو الخ ای حرف ندا
رسنادی محذوف یعنی ای معشوق منم بر سر خاک تو که خاکم بر سر یعنی خاک بر سرم ودر شرح عربی

انبو ہی چیز را گویند قولہ چرا گفتم الخ یعنے گفتم چرا لبشہر اندر نیائی نغز بالفتح نفیس گل
بکسر کاف فارسی معروف وداع بالفتح پدرود وخیر باد کہ در وقت رفتن گویند وبالضم
والکسر رخصت **مثنوی** بوسہ دادن بروی دوست چہ سود ✤ ہم دران لحظہ کردنش
پدرود ✤ سیب گوئی وداع یاران کرد ✤ روی ازین نیمہ سرخ وزان رو زرد ✤ پدرود
دربرہان قاطع ست بفتح بای فارسی وسکون دال مہملہ بمعنے وداع در شرح عربی آمدہ
کہ بعضے تصحیح کردہ اند ببای عربی زائدہ وضم دال مہملہ بمعنے درود وتحیت کردن سیب
بکسر سین مہملہ باثانی مجہول میوہ ایست کہ بعربی تفاح خوانند ورنگ آن بہ پختگی
نصف سرخ ونصف زردی باشد قولہ سیب گوئی وداع الخ یعنے اگر معائنہ کنی وبہ بینی
گوئی کہ سبب مفارقت احباب خونشیر نمودہ است کہ روی او ازین نیمہ یعنے از یک طرف
بسبب غم وغصۂ افتراق سرخ واز ان رو یعنے از طرف دیگر زرد گردیدہ م **شعر** ان لم امت
یوم الوداع تا سفا لا تحسبونی فی المودۃ منصفا ✤ یعنے اگر نمردم روز رخصت از روی
افسوس نہ پندارید مرا در دوستی زاد دہندہ آن بالکسر والسکون حرف شرط لم امت
صیغہ جحد واحد متکلم نصر یوم مفعول فیہ مضاف وداع بالفتح مضاف الیہ تاسفا تمیز
یا حال از ضمیر فاعل لم امت بمعنی متاسفا لا تحسبوا صیغہ جمع مذکر نہی حاضر علم منصفا
اسم فاعل از انصاف مفعول ثانی لا تحسبو **حکایت** خرقہ پوشے در کاروان حجاز
ہمراہ ما بود یکے از امرای عرب مرا و را صد دینار بخشید تا نفقہ عیال کند کہ ناگاہ دزدان
خفاجہ بر کاروان زدند وپاک بردند بازرگانان گریہ وزاری کردن گرفتند وفریاد بی فائدہ
خواندن **بیت** گر تضرع کنی وگر فریاد ✤ دزد زر باز پس نخواہد داد ✤ مگر آن درویش
کہ بر قرار خویش ماندہ بود وتغیری در و نیامدہ گفتم مگر آن معلوم ترا نبردند گفت بلی بردند
ولیکن مرا با آن الفتی چنان نبود کہ بمفارقت آن خستہ دل باشم حجاز بالکسر بلکہ ومدینہ
وطائف وشہر ہای دیگر کہ بیان زمین نجد وغور واقع شدہ امرا بضم ہمزہ وفتح میم
جمع امیر نفقہ بفتح نون وسکون فا روزی ومایحتاج معاش خفاجہ بفتح خای معجمہ وفا
باجیم فارسی طائفہ راہ زن باشند از اعراب من برہان قاطع پاک بردند یعنے ہمہ از مال او

با جار نحوی مجرور یعنے خوانندۂ نحو یصول مضارع مذکر غائب نصر مفاعیا اسم فاعل
مفاعلۃ حال از ضمیر فاعل یصول علی بفتحتین عین ولام وتشدید یای تحتانی یعنے
برمن کاف جار زید مجرور فی جار مقابلۃ مصدر مفاعلۃ مجرور مضاف عمر مضاف الیہ
علی جر ذیل حال از فاعل لیس کہ ضمیر مستتر در واسم اوست راجع بسوی نحوی یرفع مضارع
معلوم غائب مذکر از باب فتح ضمیر مستتر فاعل آن خبر لیس راس بسکون ہمزہ مفعول برفع
ای حال کونہ علی جر ذیل لاینظر ولا یلتفت الی احدی بل علی التبختر والکبر باد بل حرف
استفہام قولہ بل تقیم الرفع من عامل الجر استفہام انکاری ست نخجی باندیشہ فرو رفت
وگفت غالب اشعار او درین زمین بزبان پارسی ست اگر بگوئی لتفہم نزدیک تر باشد
م کلموا الناس علی قدر عقولہم یعنے سخن گوئید با مردمان بقدر خردہای ایشان کلموا جمع
مذکر امر حاضر از باب تفعیل ناس مفعول گفتم **مثنوی** طبع ترا تا ہوس نخوکرد ✤
صورت عقل از دل ما محو کرد ✤ ای دل عشاق بدام تو صید ✤ ما بتو مشغول و تو با عمرو زید ✤
قولہ طبع ترا یعنے طبع تو وکلمہ را زایدہ است قولہ ای دل عشاق الخ ای حرف ندا ست
ومنادی محذوف یعنے ای معشوق کہ دل عشاق بدام تو صید ست بامداد ان کہ عزم سفر
مصمم شد مگر از کاروانیان گفتہ بودند کہ فلان سعدی ست دوان آمد و تلطف کرد و
تاسف خورد کہ چندین روز چرا نگفتی تا شکر قدوم بزرگان را بخدمت میان بستمی **مصرع**
با وجود ت زمن آواز نیامد کہ منم ✤ گفتا چہ شود اگر درین بقعہ روز چند بر آسائی تا از خدمت
مستفید شویم گفتم نتوانم بحکم این حکایت **مثنوی** بزرگے دیدم اندر کوہسارے ✤
قناعت کردہ از دنیا بغارے ✤ چرا گفتم بشہر اندر نیائی ✤ کہ باری بند از دل برگشائی ✤
بگفت انجا پریرویان نغزند ✤ چو گل بسیار شد پیلان بلغزند ✤ این بگفتم و بوسہ بر سر و
روی یکدیگر دادیم و وداع کردیم بامداد ان یعنے وقت بامداد و آن ما بین طلوع فجر
و بر آمدن آفتاب باشد مصمم اسم مفعول تصمیم یعنے مقرر و مشخص کاروانیان بارائے
موقوف جمع کاروانی بمعنے اہل کاروان تلطف بروزن تفعل مہربانی کردن قدوم
بالضم پیش آمدن کوہسار یعنے کوہستان کہ در انجا کوہ بسیار باشد چہ سار و ستان جائے

مصلحتے صلح اختیار کرد بجامع کاشغر درآمدم پسرے دیدم بخوبی در غایت اعتدال و نهایت
جمال چنانکه در امثال گویند **مثنوی** معلمت همه شوخی و دلبری آموخت * جفا و
ناز و عتاب و ستمگری آموخت * من آدمی بچنین شکل و خوی و قد و روش * ندیده ام
مگر این شیوه از پری آموخت * سلطان محمود نام بادشاهی ست خوارزم نام شهریست
معروف از ترکستان یعنے سلطان محمود شاه ملک خوارزم خطا بالکسر نام شهریست
از ترکستان زمین مشک خیز منسوب بخوبرویان یعنے بادشاه خطا صلح اختیار کرد و مرا
بفرستاد بخطا تا آن مصلحت را بسازم من شرح عربی بجامع کاشغر درآمدم کاشغر بفتحتین کاف عربی و غین معجمه
نام شهریست من شرح عربی اعتدال بالکسر راست و برابر شدن امثال بالفتح جمع مثل بفتحتین بمعنے
قصه ها و داستانها و بالکسر مانند کردن قوله چنانکه در امثال گویند یعنے چنانکه در داستانها و قصه ها
می گویند معلم بضم میم و تشدید و کسر لام اسم فاعل تعلم شوخی بضم اول با ثانی مجهول بیباکی و بی شرمی
قوله مگر این شیوه یعنے این شیوهٔ ناز و عتاب ستمگری و غیر آن قوله از پری آموخت مشتق از آموختن
لازمی ست و در بیت سابقه لفظ آموخت ماضی از آموختن بمعنی تعلیم ست که متعدی باشد چرا که
آموختن لازمی و متعدی هر دو می آید مقدمه نحو زمخشری در دست وهمی خواند ضرب
زید عمرا و کان المتعدی عمرو یعنے زید عمر را زد در حالیکه بود عمر ستم کننده ضرب فعل ماضی
زید فاعل عمرا مفعول کان فعل ناقص عمرو اسم کان متعدی خبر کان مقدمه
نحو زمخشری نام کتابی ست در علم نحو که تالیف کردهٔ جار الله زمخشری صاحب کشاف
و مفصل ست زمخشر بفتحتین اول و ثانی نام قصبه ایست از مضافات خوارزم گفتم
ای پسر خوارزم و خطا صلح کردند و زید و عمر را خصومت هنوز باقی ست بخندید و مولدم
پرسید گفتم خاک شیراز گفت از سخنان سعدی چه داری گفتم م شعر بلیت بنحوی
یصول مغاضبا علی کزید فی مقابلة العمرو * علی جر ذیل لیس یرفع راسه و هل یستقیم الرفع
من عامل الجر * یعنے مبتلا شدم بخوانندهٔ نحو که حمله میکند در حالیکه خشمناک ست بر من
همچو زید در برابر عمر بلند نمی کند سر خود را و ملتفت نمی شود بکسی در حالیکه بر کشیدن دامن
در تبختر ست آیا راست می شود عمل رفع از عامل جر بلیت صیغهٔ متکلم ماضی مجهول نصر

یعنی آب سرد دهلیز بالکسر مابین دروازه واندرون سرای من شرح عربی فصاحت بالفتح
تیز زبانی وکشاده سخن شدن صباحت بفتح صاد مهمله خوبی وجمال ظلمات بضم ظای معجمه
وفتح لام وسکون آن تاریکی ها جمع ظلمت بالضم برف آب آب برف داده وآب سرد را گویند
عرق بفتحتین مراد عرق گل که آنرا گلاب نامند مطیب خوشبو کرده شده اسم مفعول تطییب
از باب تفعیل شراب بالفتح معروف ست که خمیر باشد ونیز آشامیدنی وخوردنی ودرینجا مراد
معنی ثانی ست من کشف اللغات نگار بکسر نون وفتح کاف فارسی مراد نقش وکنایه از
محبوب ومعشوق هم ست ونیز نقشی که از حنا بر دست وپای معشوق کنند ویا ونون در لفظ
نگارین برای نسبت ست همچو زرین وسیمین یعنی از دست زیبا ومنقش حنائی او گرفتم م شعر
ظماء بقلبی لایکاد یسیغه رشف الزلال ولو شربت بحورا * یعنی تشنگی ست در دل من نزدیک نمی باشد
آن تشنگی که زائل وساکن کند آنرا چکیدن آب صاف وشیرین اگرچه بنوشم دریاها را ظماء بفتحتین ظای
معجمه ومیم وضم همزه وقصر آن تشنگی مبتدا با جار قلب مجرور لایکاد ای لایقارب مضارع معلوم منفی از
ابواب شاذه ماضی مضموم العین ومضارع مفتوح العین یسیغ مضارع معلوم افعال مصدرش اساغت
بالکسر بمعنی گوارانیدن شراب وساکن کردن تشنگی رشف بالفتح مکیدن آب قلیل قلیل فاعل یسیغ ومضاف زلال
بضم زای معجمه مضاف الیه بمعنی آب صاف وشیرین شربت بکسر رای مهمله واحد متکلم ماضی
معلوم علم قوله ولو شربت بحورا متصل به قوله لایکاد قطعه خرم آن فرخنده طالع را که
چشم * بر چنین روی اوفتد هر بامداد * مست می بیدار گردد نیم شب * مست ساقی
روز محشر بامداد * خرم بضم اول وفتح ثانی بالتشدید بمعنی خوشوقت وشادی وشادمان
فرخنده بفتح یکم وضم سوم مبارک وقیل بفتح بمعنی زیباست یعنی خوشوقت ست آن مبارک
طالع را که چشمش هر بامداد بر چنین روئی که تو داری بیفتد ومی توان گفت بر چنین روی
اوفتد یعنی بر چنین روئی که ذکر کردم بیفتد وبیت ثانی این قطعه مقوله مصنف رح بطریق
تمثیل ست یعنی مخمور شراب ظاهری در نصف شب از خواب مستی بیدار می شود خمارش
دفع میگردد وآن کس که از شراب جمال ساقی که عبارت از معشوق ست مخمور شده بیدار
نمی گردد مگر در بامداد روز محشر **حکایت** سالی سلطان محمود خوارزم شاه با خطا برای

کاوین نیز گویند متمکن اسم فاعل تمکن بمعنی جای گیرنده محاورت بفتح میم وحای مهمله وفتح واو پاسخ دادن صداق بالفتح والکسر کابین ردست یمان مجاورت بضم میم همسایگی کردن

مثنوی گل بتاراج رفت وخار بماند ✤ گنج برداشتند ومار بماند ✤ دیده بر تارک سنان دیدن ✤ خوشتر از روی دشمنان دیدن ✤ واجب ست از هزار دوست برید ✤ تا یکی دشمنت نباید دید

تاراج بمعنی نهیب وغارت واز هم جدا کردن گنج بفتح کاف فارسی وسکون نون انبار زر ونقره که در زیر زمین دفن کنند تارک بفتحتین اول وثالث میانهٔ سر سنان بالکسر در کنز اللغات ست که سر نیزه را گویند وتیزی هر چیزیکه باشد قوله دیده بر تارک سنان الخ یعنی چشم خود را بر سر سنان مشاهده نمودن از دیدن روی دشمنان خوشتر ست قوله واجب ست از هزار دوست برید الخ برید مختصر بریدن یعنی از هزار دوست بریدن وقطع دوستی کردن واجب ست تا هم روی یک دشمن نباید دید خلاصه اینکه اگر قطع دوستی هزار دوست واسطهٔ حصول نا دیدن روی یک دشمن گردد ازان هم نباید گذشت **حکایت** یاد دارم که در ایام جوانی گذر داشتم بکوئے ونظر داشتم بماه روئے در ایام تموزے که خرورش آب دهان بجوشانیدے وسمومش مغز استخوان بجوشانیدی از ضعف بشریت تاب آفتاب نیاوردم والتجا بسایهٔ دیوارے کردم مترقب که کسی زحمت وتموز از من به برد آبی فرو نشاند که ناگاه از ظلمت دهلیز خانه روشنائی تبافت یعنی جمالی که زبان فصاحت از بیان صباحت او عاجز آید چنانکه در شب تارے صبح بر اید یا آبحیات از ظلمات بدر آید قدحے برف آب در دست گرفته وشکر دران ریخته وبعرق بر آمیخته ندانم که بگلابش مطیب کرده بود یا قطرهٔ چند از گل رویش دران چکیده نے الجمله شراب از دست نگارینش برگرفتم وبخوردم وعمر از سر گرفتم تموز بفتح اول وثانی مضموم گرمای سخت ومدت ماندن آفتاب در برج سرطان ورومیان آنرا یکماه شمارند وتموز ماه گویند حرور بضم حای مهمله گرما وبالفتح باد گرم که شب وزد سمن منتخب اللغات خوشانیدن بجای معجمه ودواو مجهول خشک کردن سموم بالفتح باد گرم که بروز وزد ضعف بفتح ضاد معجمه سستی وناتوانی بشریت بکسر رای مهمله وتشدید وفتح یای تحتانی آدمی بودن التجا بالکسر پناه آوردن مترقب اسم فاعل ترقب یعنی امیدوارنده حر بالفتح والتشدید گرما برد آب

بر جراحت الخ یعنی خندهٔ نمکین او بر جراحت دل عاشقان نمک را زیاده میکند اے سبب زیادتی ریش دلریشان می گردد جراحت بالکسر زخم ریشان یعنی دل ریشان که عبارت از عاشقان باشد و باید دانست که لفظ ریش بمعنی زخم و زخمی هر دو می آید و در اینجا زخمی مراد است چه بودی یعنی چه ضرر بودی ار بفتح همزه و سکون رای مهمله مخفف اگر سر زلف بکسر ثانی و ضم ثالث و سکون لام کنایه از ناز و غمزه و عشوه و کرشمه باشد من برهان قاطع بدستم افتادی یعنی حاصل شدی طائفهٔ دوستان بر لطف این سخن نه بلکه بر حسن سیرت خویش گواهی دادند و آفرین کرده و آن دوست همدران جمله مبالغت نموده بر فوت صحبت قدیم تاسف خورده و به خطای خویش اعتراف کرده معلوم شد که از طرف او هم رغبتی هست این بیت ها فرستادم و صلح کردم مبالغه بضم میم و فتح لام به تمامی رسیدن و سخت کوشیدن در کاری فوت بفتح فا و سکون واو در گذشتن تاسف بروزن تفعل افسوس کردن واندوه خوردن اعتراف بالکسر اقرار کردن بگناه صلح بضم صاد مهمله و سکون لام آشتی کردن

قطعه نه مارا در میان عهد و وفا بود ❊ جفا کردی و بد عهدی نمودی ❊ بیکبار از جهان دل در تو بستم ❊ ندانستم که برگردی بزودی ❊ هنوزت گر سر صلح ست باز آی ❊ گران محبوب تر باشی که بودی ❊ قوله نه مارا الخ استفهام انکاریست عهد بفتح اول و سکون ثانی سوگند و پیمان و آمان و نگهداشت من منتخب اللغات وفا بالفتح پیمان نگهداشتن و بسر بردن دوستی و عهد سخن قوله عهد و وفا بود بواو عطف یعنی عهد بود و وفا بود بد عهدی پیمان شکنی قوله بیکبار از جهان الخ یعنی بالکلیه از جهان قطع کرده دل در تو بستم برگردی باکاف فارسی یعنی باز آنی **حکایت** یکی را زنی صاحب جمال بود در گذشت مادر زن پیر فرتوت بعلت کابین در خانه متمکن باندمراد از مجاورت او بجان رنجیدی و بحکم صداق از مجاورت او چاره ندیدی گروهی از آشنایان بپرسیدن آمدندش یکی گفت چگونه در فراق آن یار عزیز گفت نادیدن زن بر من چنان دشوار نیست که دیدن مادر زن فرتوت بالفتح پیر سخت سال خورده کابین مهر زنان و آنرا

واگر جای تو در بهشت باشد دیگران از تو نفرت کنند و دوزخ را اختیار نمایند این مثل
بدان آوردم تا بدانی که صد چندانکه دانا را از نادان نفرت ست نادان را از دانا وحشت
ست وحشت بالفتح رمیدگی نفرت بالکسر گریزی یعنی هر قدر که دانشمند از نادان
نفرت میدارد نادان را از دانا صد چندان آن وحشت و تنافرست **قطعه** زاهدی
در سماع رندان بود ✤ زان میان گفت شاهدی بلخی ✤ گر ملولی زما ترش منشین ✤ که
تو هم در میان تاملخی ✤ **رباعی** جمع چو گل و لاله بهم پیوسته ✤ تو هیزم خشک در میان
شان رسته ✤ چون باد مخالف و چو سرما ناخوش ✤ چون برف نشسته و چو یخ بسته ✤
سماع بفتح سین مهمله و کسر عین اسم فعل ست بمعنی بشنو همچون نزال و در فارسی بسکون
عین مهمله برای ضرورت بمعنی سرود آمده است در عرف سماع رقص کردن را گویند
بلخ بفتح بای موحده و سکون لام با خای منقوطه نام شهری ست مشهور از خراسان و
آن شهر قدیم ست همچو اصطخر فارس و بفتحتین اول و ثانی در عربی بمعنی تکبر کردن ست
من برهان قاطع **جمع** یعنی گروهی رسته بضم اول یعنی روئیده یخ بالفتح معروف ست
که برف باشد و آن در زمین سرد سیر میبارد و از برودت هوا آب در حوضها و آوندها بسته
می گردد یعنی ای زاهد تو در میان ما همچو باد مخالف و سرما شخصی ناخوش هستی و مانند برف
منجمد بر خشونت نشسته که کسی با تو احتیاط نمی تواند کرد و همچو یخ از غایت احتراز در انقباض
بسته و با ما در عشرت و انبساط نه **حکایت** رفیقی داشتم که سالها بهم سفر کرده بودیم
و نان و نمک خورده و بی گران حقوق صحبت ثابت شده آخر به سبب نقمی اندک آزار
خاطر من روا داشت و دوستی سپری شد و با این همه از هر دو طرف دلبستگی بود بحکم آنکه
شنیدم که روزی دو بیت از سخنان من در مجمع همی گفتند **قطعه** نگار من چو در آید بخنده
نمکین ✤ نمک زیاده کند بر جراحت ریشان ✤ چه بودی از سر نفش بدستم افتادی ✤
چو آستین کریمان بدست درویشان ✤ حقوق بضمتین جمع حق و آن چیزی ست
که بر کسی ثابت شده باشد سپری بکسر سین مهمله و فتح بای فارسی آخر و تمام باشد و بمعنی
پای مال و ناچیز ها هست من برهان قاطع مجمع بفتحتین هر دو میم مجلس قوله نمک زیاده کند

مضاف الیه بطریق تغلب مراد از و مشرق و مغرب ست **قطعه** علی الصباح بروی تو
هر که برخیزد ٭ صباح روز سلامت برد مسا باشد ٭ بد اختری چو تو در صحبت تو بایستی ٭
ولی چنانکه توئی در جهان کجا باشد ٭ عجب تر آنکه غراب از مجاورت طوطی هم بجان آمده بود
و ملول شده لاحول کنان از گردش گیتی همی نالید و دستهای تغابن در یکدیگر همی مالید و
می گفت این چه بخت نگون ست و طالع دون و ایام بوقلمون لائق قدر من آنستی که
با زاغی بدیوار باغی خرامان همی رفتمی علی الصباح دم صبح قوله بروی تو هر که برخیزد
یعنی بدیدار روی تو از بستر خواب برخیزد مسا بالفتح شام بد اختر بدبخت و شوم را گویند
مجاورت بضم میم و فتحتین واو و رای مهمله همسائگی کردن ملول بالفتح رنجور و اندوه یافته
لاحول کنان یعنی لاحول ولا قوة الا بالله الخ و معنی آن گذشت تغابن بغین معجمه
و ضم بای موحده زیان کاری و یکدیگر را در زیان افگندن نگون بکسر نون و ضم کاف
فارسی خمیده و سر در زیر افگنده مراد شوم و نحس دون بضم فرومایه بوقلمون دیبای
رومی را گویند و آن جامه ایست که هر لحظه برنگی نماید و کنایه از کسی ست که هر ساعت خود را برنگی وانماید
و گویند جانوریست در آب چون خواهد که جانوری بگیرد خود را بشکل آن جانور کند و حربا را نیز گفته اند که
هر نفس برنگی نماید من برهان قاطع آنستی یعنی آن بودی **بیت** پارسا را بس این قدر
زندان ٭ که بود هم طویله رندان ٭ تا چه گنه کرده ام که روزگارم بعقوبت آن در سلک صحبت چنین
ابلهی خودرای و ناجنس یاوه درای بچنین بند بلا مبتلا کرده است هم طویله یعنی هم سلک
و هم بزم رند بالکسر شوخ و بیباک و بی قید را گویند خودرای بمعنی خودکام و خودسر
یاوه سخنان هرزه و هذیان و فحش باشد درای بر وزن سرای امر از درائیدن
بمعنی گفتن ست و چون بعد اسم واقع ست لهذا بمعنی فاعل مستعمل گشته یعنی هرزه گفتگو
کننده و درای رنگ و جرس را نیز گویند اما درینجا آن غیر مراد ست مبتلا یعنی در بلا افتاده
قطعه کس نیاید بپای دیواری ٭ که بران صورتت نگار کنند ٭ گر ترا در بهشت باشد جای ٭
دیگران دوزخ اختیار کنند ٭ نگار نقش یعنی زاغ بطوطی خطاب کرده می گفت که
تو آنچنانستی که اگر صورت تو بر دیواری نقش کنند از فرط اجتناب کسی بپای آن دیوار نیاید

مانع یعنے خرما رسیدہ و پختہ است و باغبان غیر مانع ست تمر بفتح تای فوقانیہ و سکون میم بمعنے خرما مبتدا است یانع بیای تحتانی بالف کشیدہ و کسر نون اسم فاعل ینع کہ بمعنے رسیدن میوہ است خبر مبتدا اس صراح ناطور بنون و طای مہملہ باغبان را گویند مبتدا است ہیچ دانی کہ بقوت پرہیز گاری از وی بسلامت بماند گفت اگر از ماہ روے بسلامت بماند از بدگویان بسلامت نماند م **شعر** وان سلم الانسان من سوء نفسہ ✤ فمن سوء ظن المدعی لیس یسلم ✤ یعنے اگر سلامت باشد انسان از بدی ذات خود پس از بدی گمان مدعی سالم نمی ماند سلم بکسر لام ماضی معلوم علم انسان فاعل سلم من جار سوء مجرور مضاف نفس مضاف الیہ فا برای تعقیب من سوء ظن المدعی جار مجرور متعلق فعل لیس فعل ماضی معلوم اسمش انسان یسلم مضارع معلوم علم خبر لیس

بیت شاید پس کار خویشتن بہ نشستن ✤ لیکن نتوان زبان مردم بستن ✤ شاید یعنے تواند پس کار خود نشستن ترک کار خود کردن **حکایت**

طوطی را با زاغی در قفص کردند طوطی از قبح مشاہدۂ او مجاہدہ می بردی گفت این چہ طلعت مکروہ است و ہیأت ممقوت و منظر ملعون و شمائل ناموزون طوطی بالضم جانوری ست و آن الوان می باشد و در ہند بیشتر سرخ منقار و سبز پرست قفص بفتحتین قاف و فا با صاد مہملہ معروف ست کہ انچہ مرغ در و کنند و ہندش پنجرہ نامند قبح بضم یکم و سکون دوم زشتی مشاہدہ بالضم دیدن مجاہدہ بضم کوشیدن مراد تعب و رنج بردن طلعت بالفتح دیدار و دیدن روی ہیأت شکل ممقوت ای مبغوض یعنے دشمنی کردہ شدہ منظر صورت ملعون بفتح میم زائدہ شدہ و نفرین کردہ شدہ شمائل بالفتح عادتہا م یا غراب البین یا لیت بینے و بینک بعد المشرقین یعنے ای زاغ دشتی سیاہ کاشکی می شد میان من و تو دوری مشرق و مغرب یا حرف ندا غراب البین بضم غین معجمہ منادی بمعنے زاغ سیاہ دشتی و مرقوم گشت لیت حرف مشبہ بالفعل بمعنے کاشکی بینی ظرف و خبر او و حرف عطف بینک معطوف بر بینی بعد بالضم ظرف اسم لیت و مضاف مشرقین بفتح میم و کسر رای مہملہ

قوله گردست بجان داشتمی الخ دست یعنی قدرت ذکر محل ارادهٔ حال ست وتقدیم وتاخیر عبارت برعایت وزن شعر واقع شده اصل عبارت چنین باشد که اگر دست داشتمی بر بشیں همچو تو بجان یعنی ای معشوق اگر دست قدرت بر بشیں تو داشتمی چنانکه تو قدرت بر جان عاشقان داری نگذاشتمی که تا روز قیامت بر آید وخوبی وشگفتگی روی ترا زائل نماید **قطعه** سوال کردم وگفتم جمال روی ترا ✤ چه شد که مورچه بر گرد ماه جوشیده است ✤ بخنده گفت ندانم چه بود رویم را ✤ مگر بماتم حسنم سیاه پوشیده است مورچه مور یانه را گویند یعنی زنگاری که در تیغ وآئینه وفولاد واشال آن افتد ودر اینجا مراد ازان موی های سیاه راست ودرست گرداگرد رخساره است ماه استعارتا مراد ازان رخساره است جوشیده بمعنی بهم برآمده وشورش کرده ودر برهان قاطع جوش بمعنی حلقه هم آمده است مانند حلقهٔ زره وجوشن نظر بران جوشیده اگر بمعنی حلقه زده باشد هم بعید نیست ماتم بفتح یکم وسوم مصیبت **حکایت** یکی را پرسیدم از مستعربان مستعرب بکسر رای مهمله آنکه مانند عرب باشد وخالص نباشد نیز عرب صحرا ے م ماتقول فی المرد مرد بضم یکم وسکون دوم جمع امرد یعنی چه می گوئی در حق امردان ای پسران ساده رنج گفت م لاخیر فیهم یعنی نیست نیکی در ایشان م مادام احدهم لطیفا تخاشن فاذا خشن تیلاطف یعنی تا که خوب ولطیف اند درشتی کنند وچون درشت شوند تلطف کنند ودوستی نمایند مادام فعل ناقص رافع اسم وناصب خبر احدهم اسم مادام لطیفا خبر مادام تخاشن مضارع معلوم غائب مذکر تفاعل تیلاطف مثل تخاشن فا برای تعقیب خشن بفتح خای معجمه وضم شین منقوطه ماضی معلوم شرف **نظم** امرد آنکه که خوبروی بود ✤ تلخ گفتار وتندخوی بود ✤ چون بریش آمد وبلاغت شد ✤ مردم آمیز ومهرجوی بود ✤ بلاغت رسیدگی وبلوغ اطفال ترا از احتلام وانزال ست واگر اینها نباشد شش ده سالگی ست **حکایت** یکی از علماء را پرسیدند که کسی با ماه روئی در خلوت نشسته ودر بسته ورفیقان خفته نفس طالب وشهوت غالب چنانکه عرب گوید م التمر یانع والناطور غیر

بہار بفتحتین بای موحدہ وہا معروف ست کہ فصل ربیع وبودن آفتاب در برج حمل باشد ودر برہان قاطع آمدہ کہ بہار شگوفہ وگل ہر درخت را نیز گویند عموماً وگل درخت انار را خصوصاً ودر ینجا مراد از بہار شگوفہ باشد یا گلنار وبطریق استعارہ بالتصریح مقصود ازان رخسارۂ معشوق یعنے رخسارۂ تو کہ ہمچو تازہ شگوفہ بود کنون زردی آورد وبخزانی درآمد دیگ منہ یعنے مشتاق مساز آتش ما سرد شد یعنے گرمی عشق ما رفت وآتش شوق ما منطفے گشت چند خرامی بکسر خای معجمہ یعنے تا کے بناز راہ روے تکبر گردن کشی پارینہ بہای فارسی کہنہ وسال گذشتہ در روزگذشتہ را گویند **قطعہ** سبزہ در باغ گفتہ اند خوش ست ✤ داند آنکس کہ این سخن گوید ✤ یعنے از روے دلبران خط سبز ✤ دل عشاق بیشتر جوید ✤ بوستان تو گند نازاری ست ✤ بسکہ بر ے کنے وے روید ✤ قولہ داند آنکس کہ این سخن گوید کاف بمعنی ہر کہ باشد این سخن اشارت ست بمضمون مصرع اول وبیت ثانی مفعول لفظ داند یعنے گفتہ اند کہ سبزہ در باغ خوش ست وہر کہ این سخن گوید میداند ایمعنی را کہ از روی دلبران خط سبز را دل عشاق بیشتر جوید وخوشتر داند نہ سبزۂ گلشن را گند نا بفتح کاف فارسی بمعنی بیت کہ بنازلیش کراث خوانند وقیل تره ایست ہر چند بر کنند بیشتر روید زار محل اینوہی چیز **قطعہ** تو یار برفتہ چو آہو ✤ امسال بیامدی چو یوزی ✤ سعدی خط سبز دوست دارد ✤ نہ ہر الف جوالدوزی ✤ پار بہای فارسی بمعنی سال گذشتہ وپیش ازین یوز بضم اول وسکون ثانی نام جانورے ست کوچک تر از پلنگ جوال بالضم تنگی از پشم ومانند آن بافتہ کہ در قماش وغلہ وجز آن اندازند وبر ستور بار کنند وہندش ٹاٹ خوانند والف جوال دوز اشارت ست بر موی ہای سخت ودراز **قطعہ** گر صبر کنی در بکنی موی بناگوش ✤ این دولت ایام نکوئی بسر آید ✤ گر دست بجان داشتمی ہمچو تو بر ریش ✤ نگذاشتمی تا بہ قیامت کہ برآید ✤ بناگوش بضم بای موحدہ ونون بن گوش یعنے اگر صبر کنی ودور نسازی موی بناگوش را واگر بکنی ودور سازی آنرا بہر تقدیر این دولت ایام نکوئی یعنے حسن وخوبی ایام شباب بسر آید وبر جای نماند

بازآی و مرا بکش که پیشت مردن * خوشتر که پس از تو زندگانی کردن * اما بشکر و منت
باری تعالی پس از مدتی باز آمد آن خلق داودی متغیر شده و جمال یوسفی بزیان آمده
بر سیب زنخدانش چون به گردی نشسته و رونق بازار حسنش شکسته متوقع که در کنارش
گیرم کناره گرفتم و گفتم سیب با ثانی مجهول میوه ایست که بعربی تفاح خوانند زنخدان
فرود لب فرودین باشد که بتازیش ذقن گویند به بالکسر میوه ایست که آنرا بهی
و آبی نیز گویند و بتازیش سفرجل خوانند کنار در برهان قاطع ست بکسر کاف تازی
بمعنی آغوش و بفتح آن کناره را گویند و در فرهنگ ملا سعد نوشته که بفتح کاف بمعنی
آغوش باشد و در مؤید بکسر اول تصحیح نموده اما از اهل عراق بالفتح مسموع شده است
کناره گرفتم یعنی یکسو شدم **قطعه** آن روز که خط شاهدت بود * صاحب نظر از
نظر براندی * امروز بیامدی به صلحش * کش فتحه و ضمه بر نشاندی * خط شاهد
بفتح خای معجمه و تشدید طای مهمله ترکیب توصیفی ست یعنی خطی که محبوب ست و از
خط شاهد موی پاکیزه و نورسته که در اول شباب بر می آید و لطافت محبوبی را بیفزاید
مراد ست صاحب نظر یعنی صاحب نظر را که عاشق باشد و شین ضمیر لفظ صلحش
راجع ست بصاحب نظر و ضمیر شین کش بالکسر عائد ست بخط شاهد فتحه بالفتح حرکت
زبر باشد ضمه بالفتح والتشدید حرکت پیش را گویند و مراد از فتحه صورت خط دراز
و راست ست و از ضمه موی کج کوتاه یعنی آن روز که در روی تو موی نورسته و پاکیزه
بود و نو خط بودی عاشق را زجر می نمودی و از نظر می راندی و امروز که موی
رویت بعضی چون فتحه دراز و راست و برخی چون ضمه کوتاه و کج گشته و موی شاهدت
دگرگون شده با عاشق آشتی میکنی و دست در دامنش می زنی و مخفی نخواهد بود که در اشعار
فارسی لفظ آن روز بمعنی آن زمان و آن عصر و امروز بمعنی این زمان و این عصر
می آید و دلیل آن در نظم کلام شائع ست احتیاج ذکر ندارد **مثنوی**
تازه بهار تو کنون زرد شد * دیگ منه کاتش ما سرد شد * چند خرامی و تکبر کنی *
دولت پارینه تصور کنی * پیش کسی رو که خریدار تست * ناز بران کن که طلبگار تست *

و احوال جوانی تو هم میدانی خلقی داشت طیب الادا یعنی خلقی داشت خوش آواز
خلقی کالبد را ذا بدا خلق بکسر خای معجمه و سکون لام یعنی سرشت و در شرح عربی خلق
بالفتح مخلوق تحقیق نموده است یعنی اعضاء مخلوقه آن شاهد مانند بدر منیر بوده است
وقتیکه ظاهر می شود ماه تمام از افق یا از کوه و سحاب **بیت** آنکه نبات عارضش
آب حیات می خورد ✤ در شکرش نگاه کند هر که نبات می خورد ✤ نبات بفتح نون و بای
موحده هر چیز که از زمین روید و نیز شیرینی ایست معروف و در مصراع اول این بیت
مراد از نبات خط باشد و در مصراع ثانی مراد شیرینی و این تخنیس تمام ست عارض
بکسر رای مهمله رخساره یعنی خط عذار و آب حیات می خوردای پرورش یافته از آب
زندگی ست و هر که در شکرش نگاه کند یعنی در لب او به بیند نبات می خورد و میتوان
گفت که شکر او چنان شیرین و لطیف است هر که نبات می خورد یعنی خورنده نبات
به حسرت در و نگاه می کند و بمجرد نگاه کردن دهانش شیرین گردد اتفاقاً بخلاف طبع
از و حرکتی دیدم که نه پسندیدم دامن از و در کشیدم و مهرهٔ مهرش بر چیدم و گفتم
بیت برو هر چه می بایدت پیش گیر ✤ سر ما نداری سر خویش گیر ✤ شنید مش
که می رفت و می گفت **بیت** شیره گر وصل آفتاب نخواهد ✤ رونق بازار آفتاب
نکاهد ✤ این بگفت و سفر کرد و پریشانی او در من اثر حرکت بفتحتین جنبش و
مراد خطا و پای لغزش باشد دامن کشیدن کنایه از اعراض و اجتناب نمودن از
چیزی و ترک صحبت کردن من برهان قاطع مهره مهرش بر چیدم یعنی ترک محبت
و دوستی او کردم **شعر** نقدت زمان الوصل و المرء جاهل ✤ بقدر لذیذ العیش
قبل المصائب ✤ یعنی گم کردم وقت ملاقات را و حال آنکه مرد نادان ست بقدر
عیش لذیذ که پیش از مصیبتهاست نقدت بتقدیم فا بر قاف صیغهٔ واحد متکلم
ماضی معلوم ضرب و تا ضمیر فاعل زمان بالفتح مفعول فعل و منصوب بنا بر مفعولیه
مضاف الوصل مضاف الیه واو حالیه مرء بفتح میم مبتدا جاهل خبر مبتدا قبل
بالفتح ظرف مضاف مصائب بفتح میم و کسر همزه جمع مصیبت مضاف الیه **بیت**

نباشد خود را متهم کردن وجور بی ادبان بردن قوله صبرم بر جفای او سهل تر می نماید
از نادیدن او یعنی چندانکه نادیدن او در حق ما دشوار و مالا یطاق ست صبر نمودن
بر جفای او به نسبت آن سهل تر می نماید مجاهده بضم میم وفتح ها کوشیدن وقوت را کار بستن
ومراد ازان درین محل رنج وتعب بر خود گرفتن باشد **مثنوی** هر که دل پیش دلبری دارد
ریش در دست دیگری دارد ✤ آهوی پا لهنگ در گردن ✤ نتواند بخویشتن رفتن ✤ آنکه
بی او بسر نشاید برد ✤ گر جفائی کند بباید برد ✤ روزی از دست گفتمش زنهار ✤ چند ازان روز
کردم استغفار ✤ نکند دوست زینهار از دوست ✤ دل نهادم بر انچه خاطر اوست ✤ گر بلطفم
به نزد خود خواند ✤ ور بقهرم براند او داند ✤ ریش بالکسر وسکون یای معروف پر مرغ و
جامهٔ فاخره ومال ومنال ودر عربی لهجه گویند وریش با یای فارسی جراحت که خون وریم ازان
بیرون آید وآن غیر مراد ست ریش در دست دیگری داشتن کنایه از بی اختیاری ومطیع و
مسخر دیگری بودن ست پا لهنگ ببای فارسی وفتحتین لام وهای هوز کمندی را گویند که
بر یک جانب لگام اسپ بندند واسپ را بدان بکشند وگناهگار را نیز بدان محکم بر بندند
ودر اصل پالا آهنگ بوده یعنی جنبیت کش چه پالا ببای فارسی بمعنی جنبیت ست که اسپ
کوتل باشد وآهنگ بمعنی کشیدن بسر نشاید برد یعنی روزگار نتوان گذرانید ونمیتوان زیست
قوله روزی ست گفتمش زنهار یعنی روزی گفتمش ای یار از دست تعدی تو زنهار
چند ازان روز کردم الخ یعنی بسیار ازان روز که زنهار گفته بودم استغفار کردم قوله
گر بلطفم به نزد خود خواند الخ مصرع اول این بیت شرط ست وجزای آن محذوف و
مصرع ثانی جمله شرطیه باشرط وجزاست یعنی اگر معشوق مرا به لطف وشفقت نزدیک خود
خواند فبها واگر بقهر وغضب براند او داند یعنی اختیار او ست **حکایت** در عنفوان
جوانی چنانکه افتد ودانی باشاهدی سری وسری داشتم بحکم آنکه حلقی داشت طیب الادا
وخلقی کالبدر اذا بدا عنفوان بضم عین مهمله وفتح فا اول هر چیزی سری وسری بیای
مجهول وفتح سین مهمله وتخفیف را بمعنی خیال وبکسر سین وتشدید رای مهمله بمعنی راز
قوله چنانکه افتد ودانی یعنی در اول شباب چنانکه اتفاق می افتد باشاهدی سری وسری داشتم

یار دیرینه مرا گو بزبان پند مده ❊ که مرا توبه بشمشیر نخواهد بودن ❊ رستکم آید که کسی سیر نگه
در تو کند ❊ باز گویم که کسی سیر نخواهد بودن ❊ یار دیرینه یعنی یار قدیم گو بگاف تازی
برای تاکید و مبالغه است یار زائده چنانکه گذشت توبه بالفتح از گناه باز ایستادن یعنی
ای یار دیرینه مرا بزبان پند مده که از گناه باز آیم و از بوس و کنار در گذرم چه مرا توبه از آن
بشمشیر زدن هم متصور نباشد و نمیتوان گفت که ای یار دیرینه پند ما را بزبان جای مده الخ
قوله باز گویم که کسی سیر نخواهد بودن یعنی باز همین میگویم که هر چند کسی در تو سیر نگه کند سیری
حاصل نخواهد بود **حکایت** دانشمندی را دیدم که بمحبت شخصی مبتلا شده و راز ش
از پرده بر ملا افتاده جور فراوان بروی و تحمل بسیار ان کردی بادی بطریق نصیحتش گفتم
دانم که ترا در محبت این منظور علتی و بنای مودت بر زلتی نیست با وجود این معنی لایق
قدر علما نباشد خود را متهم کردن و جور بی ادبان بردن گفت ای یار دست عتاب
از دامن روزگارم بدار که بارها درین مصلحت که تو بینی اندیشه کردم صبرم بر جفای او
سهل تر می نماید از نادیدن او حکما گفته اند دل بر مجاهده نهادن آسان تر ست که
چشم از مشاهده بر گرفتن مبتلا بضم میم و فتح تای فوقانیه در بلا افتاده شده ملا بالفتح
والقصر آشکاره تحمل بروزن تفعل بر داشتن بار و بر خود رنج و مشقت نهادن منظور
یعنی معشوق و محبوب علت بکسر عین مهمله و تشدید لام بیماری و رنج و سبب چیزی
زلت بفتح زای معجمه و تشدید و فتح لام لغزیدن پای در گل و زبان در سخن قوله دانم که
ترا در محبت این منظور علتی و بنای مودت بر زلتی نیست بطریق عتاب می گوید ای
دانشمند دانم که در دوستی این شخص با آنکه جور فراوان می بری ترا رنجی نیست و بنای
مودت بر لغزیدن نه یعنی ممکن الزوال نیست بلکه مستحکم و لازوال ست و اگر از علت علت
نفسانی مراد باشد هم جائز ست یعنی دانم که در محبت این شخص ترا علت نفسانی نیست
یعنی این دوستی را رنج نفس خود تصور نمی کنی و بدنمی دانی و بنای مودت بر لغزیدن
پای نه یعنی بنای این مودت را از جرم و خطای خویش نمی پنداری قوله با وجود این معنی
یعنی چون امر چنین شد ای محبت موجب رسوائی و بدنامی و سبب بی حرمتی گردید پس لائق قدر علما

بکسر اول با یای مجهول مدت متمادی را گویند و تکرار لفظ دیر دلالت بر بسیاری می کند یعنی بسیار دیر و نیز دیر دیر دلالت می کند بر اینکه بعد مدتی یک یک بار ملاقات حاصل شود یعنی معشوقه که بعد مدتی یک یک بار او را ببینند آخر الامر آن را که سیر دیده شود و مدام از و ملاقات حاصل آید دیدن این از ان معشوقه هم کم ست به سبب آنکه دیر دیدن او موجب اشتیاق و آرزومندی و سیر دیدن این سبب ملالت و کمی اشتیاق ست **لطیفه** شاهد که با رفیقان آید به جفا کردن آمده است بحکم آنکه از غیرت و مضادت یاران خالی نباشد شاهد بکسر ها محبوب و یار رفیق بالفتح یار و همراه رفیقان جمع غیرت بالفتح رشک بردن مضادت بضم میم با کسی دشمنی کردن یعنی دیدن اغیار به همراه شاهد یاران را موجب غیرت و دشمنی می گردد م **شعر** اذا جئتنی فی رفقة لتزورنی ✤ وان جئت فی صلح فانت محارب یعنی وقتیکه بیائی تو در یاران تا بینی مرا اگر آمدی در آشتی پس تو جنگ کنندهٔ اذا بکسر همزه حرف شرط جئتنی مخاطب مذکر ماضی معلوم ضرب نون وقایه یای متکلم مفعول فی جار رفقة بضم رای مهمله و کسر آن و سکون فا جمع رفیق و مجرور لتزورنی بکسر لام که بعد او ان ناصب فعل مضارع مقدر باشد و این لام را لام کی می گویند تزور مضارع مذکر حاضر نصر و ان بکسر همزه ان متصله بمعنی اگر چه جئت بکسر جیم و سکون همزه مخاطب مذکر ماضی معلوم ضرب فی جار صلح بالضم مجرور فانت محارب جملهٔ اسمیه جواب اذا **قطعه** بیک نفس که بر آیمنچیت یار با اغیار ✤ بسی نماند که غیرت وجود من بکشد ✤ بخنده گفت که من شمع جمعم ای سعدی ✤ مرا ازان چه که پروانه خویشتن بکشد ✤ نفس بفتحتین دم و مجازاً مراد زمان اندک ست اغیار بالفتح بیگانگان بخنده گفت یعنی یار بخنده گفت که چون من شمع جمع قوله مرا ازان چه یعنی مرا ازان چه ضرر می رسد و باید دانست که درین حکایت از ابتدای مثنوی یعنی قوله دیر آمدی ای نگار الخ تا آخر حکایت مقولهٔ مصنف قدس سره بطریق تمثیل ست **حکایت** یاد دارم که در ایام پیشین من و دوستی چون دو مغز بادام در پوستی صحبت داشتم ناگاه اتفاق سفر افتاد پس از مدتی که باز آمدم عتاب آغاز کرد که درین مدت قاصدی نفرستادی گفتم در یغ آمدم که دیدهٔ قاصد بجمال تو روشن گردد و من محروم **قطعه**

یار دیرینه مرا گو بزبان پند مده ❊ که مرا توبه بشمشیر نخواهد بودن ❊ رشکم آید که کسی سیر نگه
در تو کند ❊ باز گویم که کسی سیر نخواهد بودن ❊ یار دیرینه یعنی یار قدیم گو بکاف تازی
برای تاکید و مبالغه است یا زائده چنانکه گذشت توبه بالفتح از گناه باز ایستادن یعنی
ای یار دیرینه مرا بزبان پند مده که از گناه باز آیم و از بوس و کنار در گذرم چه مرا توبه از آن
بشمشیر زدن هم متصور نباشد و میتوان گفت که ای یار دیرینه پند ما را بزبان جای مده الخ
قوله باز گویم که کسی سیر نخواهد بودن یعنی باز همین میگویم که هر چند کسی در تو سیر نگه کند سیری
حاصل نخواهد بود **حکایت** دانشمندی را دیدم که بمحبت شخصی مبتلا شده و راز ش
از پرده بر ملا افتاده جور فراوان بردی و تحمل بسیار ان کردی بادی بطریق نصیحتش گفتم
دانم که ترا در محبت این منظور علتی و بنای مودت بر زلتی نیست با وجود این معنی لایق
قدر علما نباشد خود را متهم کردن و جور بی ادبان بردن گفت ای یار دست عتاب
از دامن روزگارم بدار که بارها درین مصلحت که تو بینی اندیشه کردم صبرم بر جفای او
سهل تر می نماید از نادیدن او حکما گفته اند دل بر مجاهده نهادن آسان تر ست که
چشم از مشاهده بر گرفتن مبتلا بضم میم و فتح تای فوقانیه در بلا افتاده شده ملا بالفتح
والقصر آشکاره تحمل بروزن تفعل برداشتن بار و بر خود رنج و مشقت نهادن منظور
یعنی معشوق و محبوب علت بکسر عین مهمله و تشدید لام بیماری و رنج و سبب چیزی
زلت بفتح زای معجمه و تشدید و فتح لام لغزیدن پای در گل و زبان در سخن قوله دانم که
ترا در محبت این منظور علتی و بنای مودت بر زلتی نیست بطریق عتاب می گوید اے
دانشمند دانم که در دوستی این شخص با آنکه جور فراوان می بری ترا رنجی نیست و بنای
مودت بر لغزیدن نه یعنی ممکن الزوال نیست بلکه مستحکم و لازوال ست و اگر از علت
نفسانی مراد باشد هم جائز ست یعنی دانم که در محبت این شخص ترا علت نفسانی نیست
یعنی این دوستی را رنج نفس خود تصور نمی کنی و بدنمی دانی و بنای مودت بر لغزیدن
پای نه یعنی بنای این مودت را از جرم و خطای خویش نمی پنداری قوله با وجود این معنی
یعنی چون امر چنین شد ای محبت موجب رسوائی و بدنامی و سبب بی حرمتی گردید پس لائق قدر علما

بکسر اول با یای مجهول مدت متمادی را گویند و تکرار لفظ دیر دلالت بر بسیاری می کند یعنی بسیار دیر و نیز دیر دیر دلالت می کند بر اینکه بعد مدتی یک یک بار ملاقات حاصل شود یعنی معشوقه که بعد مدتی یک یک بار او را ببینند آخر الامر آن را که سیر دیده شود و مدام از و ملاقات حاصل آید دیدن این از ان معشوقه هم کم ست به سبب آنکه دیر دیدن او موجب اشتیاق و آرزومندی و سیر دیدن این سبب ملالت و کمی اشتیاق ست **لطیفه** شاهد که بار رفیقان آید به جفا کردن آمده است بحکم آنکه از غیرت و مضادت یاران خالی نباشد شاهد بکسر ها محبوب و یار رفیق بالفتح یار و همراه رفیقان جمع غیرت بالفتح رشک بردن مضادت بضم میم با کسی دشمنی کردن یعنی دیدن اغیار به همراه شاهد یاران را موجب غیرت و دشمنی می گردد م **شعر** اذا جئتنی فی رفقة لترورنی ✤ وان جئت فی صلح فانت محارب یعنی وقتیکه بیائی تو در یاران تا بینی مرا اگر آمدی در آشتی پس تو جنگ کنندهٔ اذا بکسر همزه حرف شرط جئتنی مخاطب مذکر ماضی معلوم ضرب نون وقایه یای متکلم مفعول فی جار رفقة بضم رای مهمله و کسر آن و سکون فا جمع رفیق و مجرور لترورنی بکسر لام که بعد او ان ناصب فعل مضارع مقدر باشد و این لام را لام کی می گویند ترور مضارع مذکر حاضر نصر و ان بکسر همزه ان متصله بمعنی اگر چه جئت بکسر جیم و سکون همزه مخاطب مذکر ماضی معلوم ضرب فی جار صلح بالضم مجرور فانت محارب جملهٔ اسمیه جواب اذا **قطعه** بیک نفس که بر آیمت یار با اغیار ✤ بسی نماند که غیرت وجود من بکشد ✤ بخنده گفت که من شمع جمعم ای سعدی ✤ مرا ازان چه که پروانه خویشتن بکشد ✤ نفس بفتحتین دم و مجازاً مراد زمان اندک ست اغیار بالفتح بیگانگان بخنده گفت یعنی یار بخنده گفت که چون من شمع جمع قوله مرا ازان چه یعنی مرا ازان چه ضرر ے رسد و باید دانست که درین حکایت از ابتدای مثنوی یعنی قوله و دیر آمدی ای نگار الخ تا آخر حکایت مقولهٔ مصنف قدس سره بطریق تمثیل ست **حکایت** یاد دارم که در ایام پیشین من و دوستی چون دو مغز بادام در پوستی صحبت داشتم ناگاه اتفاق سفر افتاد پس از مدتی که باز آمدم عتاب آغاز کرد که درین مدت قاصدے نفرستادی گفتم در ریغ آمدم که دیدهٔ قاصد بجمال تو روشن کردد و من محروم **قطعه**

گفته شدم **شعر ملمع** سری طیف من یجلو بطلعته الدجی ✤ شگفت آمد از بختم که این دولت
از کجا ✤ یعنی در شب آمد خیال آن شخص که دور میکند بروشنی روی خود تاریکی را عجب آمد
از بخت مرا که این دولت از کجاست سری ای اتی لیلا یعنی آمد به شب طیف بفتح طاء
مهمله بمعنی خیال فاعل سری من یجلو ای یکشف بطلعته ای بوجهه الدجی ای الظلمة
مفعول یجلو شگفت بکسر تین بمعنی عجب اسم مصدر وگاهی بمعنی ماضی هم مستعمل می شود و
تقطیع این بیت چنین ست سری طی فعولن فمن یجلو مفاعیلن بطلعت فعولن ی الدجا
مفاعلن شگفتا فعولن مدز بختم مفاعیلن که این دو فعولن لترکبا مفاعلن به نشست
وعتاب آغاز کرد که در حال مرا بدیدی چراغ بکشتی گفتم گمان بردم که آفتاب برامد و نیز ظریفان
گفته اند **قطعه** چون گرانی به پیش شمع آید ✤ خیزش اندر میان جمع بکش ✤ ور شکر خنده
است و شیرین لب ✤ آستینش بگیر و شمع بکش ✤ قوله چون گرانی به پیش شمع الخ گرانی
بفتح کاف و یای مجهول مرد گران و ثقیل که قابل صحبت نباشد شمع موم ست در اصل بفتحتین
بوده است و سکون میم بعد اختلاط عرب بعجم بهم رسیده یعنی چون شخصی که قابل صحبت نیست
پیش شمع آید برخیزد او را در میان گروه مردم بکش و اگر شیرین لب و شکر خنده پیش شمع آید
آستین او بگیر و شمع را بکش و در بوس و کنار مشغول باش این کلام بطریق مزاح و ظرافت
ست و احتمال دارد که گرانی بیای معروف باشد یعنی چون وقت کم روشنی شمع گرانی
به پیشش آید برخیز و در میان جمع سرش از گلگیر بکش اما این تقریر ضعیف ست **شعر**
یکی دوستی را مدتها ندیده بود گفت از کجائی که مشتاق بودم گفت مشتاق به که ملول
مثنوی دیر آمدی ای نگار سرمست ✤ زودت ندهم دامن از دست ✤ معشوقه که
دیر دیر ببیند ✤ آخر کم ازان که سیر بیند ✤ قوله مشتاق به که ملول یعنی مشتاق دیدار
بودن بهتر ست که از زیارت دائمی آزرده و ملول گشتن نگار بکسر نون و فتح کاف فارسی
بالف کشیده بمعنی بت باشد و مرادف نقش هم هست همچو نقش و نگار و در اینجا مقصود معنی
اول ست سرمست یعنی مخمور قوله زودت ندهم دامن از دست یعنی زود دامنت را
از دست ندهم قوله آخر کم ازان که سیر ببیند آخر بالمد و کسر خای معجمه پسین و پس دیر

وسلامت بدر آرد **حکایت** یکی را از متعلمان کمال بهجتی بود و طبیب بهجتی و معلم
از آنچه که حس بشریت ست با حسن بشرهٔ او میلی داشت تا بمثابتی که غالب اوقات او در سخن
سخن بودی **قطعه** نه آنچنان بتو مشغولم ای بهشتی روی ❊ که یاد خویشتنم در ضمیر می آید ❊ زدیدنت
نتوانم که دیده بر بندم ❊ وگر مقابله بینم که تیر می آید ❊ متعلم بضم میم و کسر لام آموزنده اسم
فاعل تعلم بهجت بفتحتین اول و ثانی شگفتگی و خوبی طبیب بالکسر خوش و پاک بهجه بفتح یکم و
سکون دوم زبان و نیز در عرف طرز نواختنی خراسان را گویند و در اینجا مراد معنی اول ست
معلم بضم میم و تشدید و کسر لام آموزنده اسم فاعل تعلیم از باب تفعیل حسن بکسر حا و
تشدید سین مهملتین دانستن و آگاه شدن و دریافتن یکی از حواس خمسه یعنی سمع و بصر
و شم و ذوق و لمس بشریت بفتحتین بای موحده و شین معجمه آدمی بودن بشره بفتحتین
بای موحده و شین معجمه ظاهر پوست آدمی و حیوان من منتخب اللغات میل بالفتح خمیدن
بطرفی و روی آوردن بسوی فرود و رغبت دل من کشف اللغات مثابت بالفتح
منزل و بازگشتن گاه و دامگاه صیاد من منتخب اللغات بهشتی روی کنایه از خوبروی
و خوب صورت باشد باری پسر گفت آن چنانکه در آداب درس من اجتهاد میکنی در آداب
نفسم نیز نظر فرمای که اگر در اخلاقم ناپسندی بینی که مرا آن پسندیده نماید برایم مطلع گردان
تا به تبدیل آن سعی کنم گفت ای پسر این سخن از دیگری پرس که آن نظر که مرا با تست
جز هنری نمی بینم **قطعه** چشمم بداندیش که پرگنده باد ❊ عیب نماید هنرش در نظر ❊ ور هنری
داری و هفتاد عیب ❊ دوست نه بیند بجز آن یک هنر ❊ آداب بالمد جمع ادب بفتحتین
که بمعنی طریقهٔ پسندیده و دانش و فرهنگ و نگاهداشت حد هر چیزی باشد درس بالفتح
خواندن علم و کتاب من منتخب اللغات اجتهاد بالکسر جهد کردن و راه صواب جستن نفس بفتح نون و سکون
فا جان و تن و ذات تبدیل بدل کردن پراگنده باد یعنی برآورده باد قوله عیب نماید هنرش در نظر یعنی
در نظرش هنر عیب می نماید قوله هفتاد عیب مراد ازان بسیار عیب ست نه تعین چه ضابطهٔ فارسیان ست که
از زمان قلیل بدو سه پنج و شش تا ده تعبیر کنند و از مدت دراز به پنجاه و هفتاد دو صد و هزار **حکایت**
شبی یاد دارم که یار عزیزم از در در آمد چنان بی اختیار از جای برجستم که چراغم بآستین

نه دیگ چیزے مجال بفتحتین میم وجیم جای جولان نمودن مراد طاقت بیت اگر خود
هفت سبع از بر بخوانی ✤ چو آشفتی الف بی تی ندانی ✤ سبع بضم سین مهمله واحد سبعة چنانکه
ثمن واحد ثمانیه است بمعنی هفت یک وبفتح سین مهمله هفت شدن وهفت یافتن ودر
سروری مرقوم ست که هفت سبع بضم سین کنایت از تمام مصحف ست چراکه قاریان
در زمان حجاج هرگاه قرآن را بر سی ۳۰ جزو قسمت نمودند همدران زمان قسمت نموده اند بر هفت
اقسام چنانکه از بعضی صالحین سلف منقول ست که اگر کسی بموجب هفت اقسام مقرره
بالترتیب ختم قرآن نماید ودعای حاجت خواند حاجت او برآرگردد ودعایش بدرجهٔ اجابت
مقرون شود وآن اینست که بروز جمعه از اول قرآن تا به سورهٔ انعام بخواند وروز دوم از
سورهٔ انعام تا بسورهٔ یونس وروز سوم از سورهٔ یونس تا بسورهٔ طه وروز چهارم از سورهٔ
طه تا به سورهٔ عنکبوت وروز پنجم از سورهٔ عنکبوت تا به سورة الزمر وروز ششم از سورهٔ الزمر
تا به سورة الواقعه وروز هفتم از سورهٔ الواقعه تا آخر از بر بفتح همزه با بای ابجد بیاد گرفتن
وبخاطر نگاهداشتن وبعربی حفظ گویند آشفتی بیای خطاب یعنی شوریده وپریشان شدی
از عشق الف بی تی ندانستن اصطلاح عجم ست که عبارت از جهل وندانستن چیزی باشد
شهزاده گفتا باسن چرا سخن نگوئی که هم از حلقهٔ درویشانم بلکه حلقه بگوش ایشانم انگه
بقوت استیناس محبوب از میان تلاطم امواج محبت سر برآورد وگفت بیت عجب ست
باوجودت که وجود سن نماند ✤ تو بگفتن اندر آئی ومرا سخن بماند ✤ این بگفت ولغره بزد وجان
بجانان تسلیم کرد حلقه بگوش کنایت از مطیع وفرمان بردار وبنده وغلام باشد استیناس
بالکسر الفت گرفتن تلاطم بفتح تای فوقانی وضم طای مهمله برهم زدن موج لغره بالفتح بانگ
وآواز کردن جانان کنایت از معشوق ومطلوب باشد تسلیم سپردن بیت عجب از
کشته نباشد بدر خیمهٔ دوست ✤ عجب از زنده که چون جان بدر آورد سلیم ✤ کشته بالضم
یعنی عاشق مقتول خیمه بالفتح خانهٔ از جامه واز پشمینه من کشف اللغات سلیم بفتح سین
مهمله وکسر لام درست ورسیده یعنی عجب ست از عاشق کشته که به دروازهٔ خیمه دوست کشته
نشده باشد وعجب از عاشق زنده که بدروازهٔ معشوق رسیده کشته نگردد وجان خود را در

بیای عربی یعنی زیاده ازین قوله گردست دهد که آستینش گیرم شرطست وجزای آن
محذوف یعنی اگر حاصل شود و بفعل آید این معنی که آستین او بگیرم فبها وگرنه بروم و
بر آستانش خود را هلاک سازم متعلقانش را که نظر در کار او بود و شفقت بر روزگار او پندش
دادند و بندش نهادند سودی نکرد **بیت** درد اکه طبیب صبر می فرماید * وین نفس حریص را
شکری باید **مثنوی** آن شنیدی که شاهدی به نهفت * بادل از دست داده می گفت *
تا ترا اقدر خویشتن باشد * پیش چشمت چه قدر من باشد * متعلق آویزنده یعنی خویش
وقبیله ونوکر وچاکر شفقت بفتح شین معجمه وسکون فاو فتح قاف مهربانی قوله شفقت بر روزگار او
یعنی شفقت بر زمانهٔ نامساعد وایام ناموافق او به نهفت در برهان قاطع ست بفتح بای موحده
وکسر نون وضم ها نهان وپوشیده ودر شرح عربی بدین معنی بفتحتین نون وها دیده شد قوله بادل
از دست داده یعنی باعاشقی قوله تا ترا مفعول میگفت آورده اند که مر آن بادشاهزاده را
که مطمح نظر او بود خبر کردند که جوانی بر سر این میدان مداومت می نماید خوش طبع شیرین زبان
سخنهای لطیف می گوید ونکتهای غریب از وی شنویم چنین معلوم می شود که دل آشفته است
وشوری در سر وسوزی در دل دارد پسر دانست که دل آویختهٔ اوست واین گرد بلا انگیختهٔ او
مرکب بجانب او راند چون چون دید که شاهزاده نزدیک او عزم آمدن دارد بگریست وگفت
بیت آنکس که مرا بگشت باز آمد پیش * مانا که دلش بسوخت بر گشتهٔ خویش * چند انکه
ملاطفت کرد و پرسید که از کجائی وچه نام داری وچه صنعت دانی جوان در قعر بحر مودت چنان
غریق بود که مجال دم زدن نداشت مطمح بفتحتین ودمیم وسکون طای مهمله جای افتادن
نظر مداومت بضم میم اول وبفتحتین واو ومیم ثانی پیوستگی کردن نکتها بضم نون وسکون
کاف سخنهای باریک ولطیف دل آشفته عاشق ومحبین دل آویخته شور بضم اول وثانی
مجهول آشوب وغوغا ودر برهان قاطع بمعنی سعی وکوشش نیز آمده است گرد بلا انگیختهٔ
اوست یعنی غبار آفت او انگیخته است مرکب بالفتح انچه بر و سوار شوند مانا مرادف
همانا بمعنی گویا وپنداری وفرق میان مانا وهمانا تحقیق نزدیک تر از مانا ست وبعضی گویند
همانا بمعنی ظاهر ویقین باشد ومانا بمعنی پنداری وگمان من برهان قاطع قعر بفتح یکم وسکون دوم

متصور در خاطر آورده شده اهم مفعول تصور یعنی معشوق او نه نقمه بود که بحلق فرو بردن آن
متصور شدی و نه مرغی که در دام توان آورد و بالجمله بدست آوردن او دشوار بود و در عشق او دل
باختن سودی نمی نمود چنانکه گفته اند **بیت** چو در چشم شاهد نیاید زرت ✤ زر و خاک یکسان
نماید برت ✤ یعنی اگر معشوق بسوی زر و دینار التفات نه نماید و میل نه کند نظر بر عدم دست داد انتفاع و
توسل تا بمطلوب زر و خاک در نظر تو یکسان نماید چه فضیلت زر و دینار بر خاک بهمین جهت ست که در التفات
بخش ست و بوساطت آن توسل تا بمطلوب میسر میشود اگر معشوق بسوی آن التفات نکند و آن در سبب
توسل تا بمطلوب نگردد زر و خاک یکسان باشد خلاصه آنکه چون معشوق بر و التفات نمیکرد و بدست آوردن او متصور
نمی گشت نظر بر عدم انتفاع نقد دل که بران باخته بود چیزی نبود و با خاک یکسان می نمود باری بصحبتش گفتند
ازین خیال محال تجنب کن که خلقی هم بدین هوس که تو داری اسیر اند و پای دل در زنجیر
نبالید و گفت تجنب بفتحتین تای فوقانیه و جیم و تشدید و ضم نون یکسو شدن **قطعه**
دوستان کو نصیحتم نکنید ✤ که مرا دیده بر ارادت اوست ✤ جنگ جویان بزور پنجه و کتف ✤
دشمنان را کشند و خوبان دوست ✤ شرط موت نباشد باندیشه جان دل از مهر جانان
بر گرفتن کو بکاف تازی در سروری مرقوم ست که برای تاکید و مبالغه می آرند و در شرح عربی
زائده نوشته است مثلاً کو بباش یعنی بباش و کو زائده است قوله که مرا دیده بر ارادت اوست
یعنی دیده دل ما منتظر خواستن و رغبت نمودن اوست که کی ارادت من کند کتف بالفتح
شانه یعنی بزور پنجه شانه جنگ جویان دشمنان را می کشند و خوبان بخلاف آن دوست کشی
می نمایند شرط بالفتح لازم گردانیدن و لازم شدن چیزی انچه با او وابسته باشد حصول
قولی یا فعلی **مثنوی** تو که در بند خویشتن باشی ✤ عشق بازی دروغ زن باشی ✤ گر
نشاید بدوست ره بردن ✤ شرط یاری ست در طلب مردن ✤ در بند خویشتن بودن
خویشتن داری و تنا سائی و تن پروری باشد قوله عشق بازی دروغ زن باشی ✤ دروغ زن
کاذب را گویند یعنی عشق باز هستی که دعوی می کنی کاذب هستی و دروغ سیگوئی **رباعی** خیزم
چو نماند پیش ازین تدبیرم ✤ خصم از همه شمشیر زند یا تیرم ✤ گر دست دهد که آستینش گیرم ✤
ور نه بروم بر آستانش میرم ✤ خیزم یعنی برخیزم بسوی دوست روان شوم ازین

معنی ترکیبی **حکایت** پارسائی را دیدم بہ محبت شخصے گرفتار نہ طاقت صبر و نہ یارای گفتار چند انکہ ملامت دیدی و غرامت کشیدی ترک نصابی نکردی و گفتی **قطعہ** کوتہ نکنم زدامنت دست ✤ در خود نبرنی بر تیغ تیزم ✤ بعد از تو ملاذ و ملجائی نیست ✤ ہم در تو گریزم ار گریزم ✤ ملامت بالفتح عتاب و رسوائی غرامت بالفتح تاوان و زیان و در صراح ست غرام بالفتح بمعنے بدی ہمیشگی و عذاب ست نصاب بالکسر در شرح عربی بمعنی اشتیاق در عشق و در صراح ست استوار شدن شمشیر در نیام چنانکہ نتوان کشید و در اکثر نسخ بجای نصاب اتصال نوشتہ است ملاذ و ملجا بمعنے پناہ گاہ عطف تفسیر ست قولہ ہم در تو گریزم در شرح عربی مرقوم ست کہ لفظ در بکسر را و فتح دال در اینجا بمعنے دروازہ است یعنے اگر گریزم نیست گریختن من مگر بسوی دروازۂ تو باری ملامتش کردم و گفتم عقل نفیست را چہ شد کہ نفس خسیست غالب آمد زمانی بفکرت فرو رفت و گفت **بیت** ہر کجا سلطان عشق آمد نماند ✤ قوت بازوی تقوی را محل ✤ پاک دامن چون زید بیچارہ ✤ او فتادہ تا گریبان در وحل ✤ نفیس بفتح نون و کسر فا پسندیدہ و گرانمایہ و مرغوب و پاکیزہ نفس خسیس یعنے نفس امارۂ فرومایہ و ناکس تقوی بالفتح و بالف مقصورہ پرہیزگاری و ترس از حق تعالی در عواقب امور باترس و باک از نفس کہ مبادا رہزنی کند من کشف اللغات محل بفتحتین اول و دوم و تشدید لام جای فرود آمدن نماند بہ سکون دوم ماضی منفی از ماندن و فاعل آن لفظ محل ست یعنے محل قوت بازوی تقوی ناپدید شد و بر جای نماند وحل بفتحتین واو و حای مہملہ گل و لای زید بکسر زای معجمہ و فتح یای تحتانی مضارع از زیستن یعنے بیچارہ کہ تا گریبان در گل و لای فرو رفتہ باشد چسان دامن خود را از آلایش گل و لای پاک دارد و پاکدامن زید **حکایت** یکی را دل از دست رفتہ بود و ترک جان گفتہ و مطمح نظرش جای خطرناک و مظنۂ ہلاک نہ لقمۂ کہ متصور شدی کہ بکام آید و نہ مرغی کہ بدام افتد ترک جان گفتہ یعنے ترک جان کردہ چہ گفتن ہرگاہ بعد لفظ ترک واقع می شود بمعنے کردن مستعمل گردد و دلیل آن کلام اکابر ست مطمح بفتحتین ہر دو میم و سکون طای مہملہ جای افتادن نظر اسم ظرف از باب فتح خطرناک دشوار بلا انگیز مظنہ بفتح میم و کسر طای معجمہ با نون مفتوح مشدد جای گمان بردن من منتخب اللغات

که هر یکی بدیع جهان اند چگونه است که با هیچ کس از ایشان میلی و محبتی ندارد چنانکه با ایاز با آنکه
زیادت حسنی ندارد گفت هر چه در دل فرود آید در دیده نیکو نماید میمنه بفتحتین هر دو میم
مقامی ست که میمندی که وزیر سلطان محمود ست منسوب باوست بدیع نوپیدا شده و نوبر اورده
ایاز بفتح همزه نام غلامی ست که معشوق سلطان محمود بود قوله هر چه در دل فرود آید در دیده نیکو نماید
یعنی هر چه در دل جای گیرد و دل را فرو دگاه خود سازد در چشم نکو نماید **مثنوی**
هر که سلطان مرید او باشد ✤ گر همه بد کند نکو باشد ✤ وانکه را پادشه بیندازد ✤ کس از خیل
خانه ننوازد ✤ مرید بضم میم و کسر رای مهمله خواهنده بیندازد یعنی از نظر عاطفت بیندازد
و مرد و دربارگاه سلطانی سازد خیلخانه یعنی قبیله و خیل بالفتح بمعنی گله اسپان باشد و
اصحاب و گروه را نیز خیل گویند **قطعه** کسی بدیده انکار گر نگاه کند ✤ نشان صورت یوسف
دهد بنا خوبی ✤ وگر بچشم ارادت نگه کند در دیو ✤ فرشته اش بنماید بچشم کروبی ✤ انکار بالکسر
ناپسند داشتن ارادت بالکسر خواستن کروبی بفتح کاف تازی و تشدید و ضم رای مهمله
فرشتهٔ مقرب قوله فرشته اش بنماید بچشم کروبی یعنی آن دیو به چشمش فرشته مقرب نماید
حکایت گویند خواجه را بندهٔ نادر الحسن بود بادی بسبیل مودت و دیانت نظری
داشت باکی از دوستان گفت در بیع این بندهٔ من با چنین حسن و شمایلی که دارد اگر زبان
دراز و بی ادب بنودی گفت ای برادر چون اقرار دوستی کردی توقع خدمت مدار که چون
عاشقی و معشوقی در میان آمد مالکی و مملوکی برخاست **قطعه** خواجه با بندهٔ پری رخسار ✤
چون در آید ببازی و خنده ✤ چه عجب گر چو خواجه ناز کند ✤ وین کشد بار ناز چون بنده ✤
بیت غلام آب کش باید و خشت زن ✤ نه بود بندهٔ نازنین مشت زن ✤ نادر الحسن
یعنی خوبصورت مودت بفتحتین میم و واو و تشدید و فتح دال مهمله دوست داشتن و دیانت
بالکسر راستی و دین داری قوله چه عجب گر چو خواجه ناز کند یعنی عجب نیست که اگر غلام مانند
خواجه ناز کند. مالکی بکسر لام خداوند شدن مملوک بالفتح بندهٔ خریده و یاء در آخرش برای
مصدریت ست خشت زن بالکسر بالای موقوف آنکه جنگ کند بخشت و اهل هند خشت پزرا
نیز گویند یعنی خشت پزنده و در بیخا بهمین معنی مقصود باشد مشت زن مشت زننده باعتبار

گفت ای جوانمرد مراین مسجد را موذنان قدیمی اند که هر یکی را از ایشان پنج دینار اوراست
و ترا ده دینار می دهم تا بجای دیگر روی برین اتفاق افتاد و برفت بعد از مدتی پیش امیر
باز آمد و گفت ای خداوند بر من حیف کردی که بده دینارم ازین بقعه روان کردی آنجا که رفته ام
بست دینار میدهند که جای دیگر روم قبول نمی کنم امیر بخندید و گفت زنهار نستانی که به پنجاه دینار
راضی شوند سنجار بالفتح نام قلعه ایست بنا کرده سلطان سنجر و قبل کوهی ست در نواحی
موصل و در صراح ست سنجار بالکسر نام جای ست طوع بالفتح رغبت قوله بطوع بانگ نماز گفتی
یعنی برغبت خود بی اجرت اذان گفتی مستمع شنونده اسم فاعل استماع نفرت بفتح نون و
سکون فا گریختن ادرار بالکسر وظیفه حیف بالفتح جور و ستم بقعه بالضم پاره زمین **بیت**
به تیشه کس نخراشد ز روی خارا گل ✤ چنانکه بانگ درشت تو می خراشد دل ✤ خراشیدن
ریش کردن و مجروح ساختن من برهان قاطع تیشه مراد از و تیشه خارا تراش باشد و
ذکر لفظ گل برای آنکه گل ولای به نسبت خارا بغایت نرم و ملایم ست و از تیشه که قابل سنگ تراشی
باشد گل روی خارا بادنی التفات خراشیده می گردد حتی که بمجرد رسیدن تیشه بر روی خارا
گل روی ش مجروح و ریش می شود بالجمله مقصود ازین بیت مذمت آواز درشت مؤذن و بیان
خراشیدن آن دل را زیاده تر از تیشه خارا تراش بطریق مبالغه است یعنی آنچنانکه آواز
درشت و ناملایم تو بمجرد رسیدن بدل بسرعت و تیزی دل را ریش می کند و مجروح می سازد
کسی از تیشه گل روی خارا هم با این همه تیزی و شتاب زدگی نخراشد و مجروح نگرداند **حکایت**
ناخوش آوازی بانگ بلند قرآن خواندی صاحبدلی بر و بگذشت و گفت ترا مشاهره چند
ست گفت هیچ گفت پس چندین زحمت بخود چرا میدهی گفت از بهر خدا می خوانم گفت
از بهر خدا نخوان **بیت** گر تو قرآن بدین نمط خوانی ✤ ببری رونق مسلمانی ✤
مشاهره بضم میم و فتح شین معجمه بالف کشیده و فتح ها علوفه که ماه بماه میدهند هیچ بمعنی معدوم
و چیزی نه نمط بفتحتین نوعے و گونه از چیزے رونق بالفتح خوبی و رواج ✤ ✤ ✤

باب پنجم در عشق جوانی

حکایت حسن میمندی را گفتند که سلطان محمود چندین بنده صاحب جمال دارد

م یا آیۀ ان انکر الاصوات لصوت الحمیر در شان اوست یعنی بدرستیکه زشت ترین آوازها
هر اینه آواز خرست در حق او باشد شعر اذا نهق الخطیب ابو الفوارس * لرصوت یهز به اصطخر
فارس * یعنی وقتیکه آواز خر بلند کند خطیب ابو الفوارس مراد آوازی ست که مے جنباند
بدان شهر اصطخر را که در زمین فارس ست آفرا بالکسر حرف شرط نهق بفتح نون وکسر ها وفتح
قاف ماضی معلوم منع مشتق از نهاق که بمعنی بانگ کردن خر باشد خطیب فاعل ابو الفوارس
کنیت خطیب وبدل او یهز بفتح یای تحتانی وضم ها وتشدید زای معجمه مضارع معلوم غائب نصر
مصدرش هز بتشدید زای معجمه بمعنی جنبانیدن به جار مجرور متعلق فعل اصطخر بفتحتین همزه
وطای مهمله شهریست از بلاد فارس مردم قریه بعلات جاهی که داشت بلتبتش می کشیدند و
او تبتش را مصلحت همیدیدند تا یکی از خطبای آن اقلیم که باوی عداوت نهانی داشت باری
به پرسیدن او آمده بود گفت ترا خوابی دیده ام خیر باد گفت چه دیده گفت چنان دیده ام
که ترا آواز خوش بود ومردمان از انفاس تو در راحت بودند خطیب اندرین لختی بیندیشید
وگفت چه مبارک خوابی ست که دیدی که مرا بر عیب خود مطلع گردانیدی معلوم شد که آواز
ناخوش دارم وخلق از بلند خواندن من در رنج اند عهد کردم که ازین پس خطبه نخوانم مگر بآهستگی
قطعه از صحبت دوستان برنجم * کاخلاق بدم حسن نمایند * عیبم هنر و کمال بینند * خار
گل و یاسمن نمایند * کو دشمن شوخ چشم چالاک * تا عیب مرا بمن نمایند * **بلیت**
هر انکس که عیبش نگویند پیش * هنر داند از جاهلی عیب خویش * قریه بفتح قاف وسکون
رای مهمله دیه بلیت بفتح بای موحده وکسر لام وتشدید وفتح یای تحتانی آفت ورنج وسختی
اذیت بروزن بلیت رنجانیدن خطبا بضم خای معجمه وفتح طای مهمله جمع خطیب انفاس
بالفتح جمع نفس بفتحتین بمعنی دم لختی بیای مجهول پاره از زمان عهد بفتح یکم وسکون دوم
سوگند وپیمان ووفا بچیزے کردن حسن بفتحتین نیک کمال بفتحتین تمامی وتمام شدن
وورعرف شرف وفضیلت باشد یاسمن گلی ست خوشبوی سفید وزرد وکبود می شود
من منتخب اللغات **حکایت** یکی در مسجد سنجار بطوع بانگ نماز گفتی بادالی که مستمعان
را از و نفرت بودی وصاحب مسجد امیری بود عادل نیک سیرت نخواستش که دل آزرده گردد

گشاده اند وسنگ را بسته امیر وزدان از غرفه بشنید وبخندید وگفت ای حکیم از من چیزی
بخواه گفت جامهٔ خود می خواهم اگر انعام فرمائی **مصرع** رضینا من نوالک بالرحیل ✽ شاع
بکسر لام یعنی راضی شدیم از عطای تو بکوچ کردن شعرا بضم شین معجمه وفتح عین مهمله
جمع شاعر یخ بالفتح معروف که برف باشد وآن از برودت هوا آب بسته می گردد
غرفه بالضم بالاخانه برکنار بام که آنرا بفارسی برداره خوانند غرفات بضم اول وسکون
ثانی وضم آن جمع **بیت** امید وار بود آدمی بخیر کسان ✽ مرا بخیر تو امید نیست بد مرسان
سالار دزدان را برو رحمت آمد جامه باز فرمود وقبا پوستینی بران مزید کرد ودرمی چند
بداد پوستین بضم بای فارسی وسکون واو ومجهول وسین موقوف جامه ایست که
آستر آن از سنجاب وقاقم وقندز باشد **حکایت** منجمی بخانهٔ خود در آمد ویکی مرد
بیگانه را دید بازن او بهم نشسته دشنام داد وسقط گفت درهم افتادند وفتنه وآشوب
برخاست صاحبدلی برین واقف شد وگفت **بیت** تو بر اوج فلک چه دانی چیست ✽ چون ندانی که در سرای تو کیست ✽ منجم بضم یکم وفتح دوم وکسر سوم مشدد
ستاره شناس سقط بفتحتین اول ودوم بدوزشت درهم افتادند یعنی همدیگر
پیچیدند وپریشان ودست بگریبان در افتادند قوله فتنه وآشوب برخاست یعنی شر وفساد وشور وغوغا
برپا شد **حکایت** خطیبی کریه الصوت خود را خوش آواز پنداشتی وفریادی فائده بر داشتی گفتی نعیب در
غراب البین دریدهٔ الحان اوست خطیب خطبه خواننده کریه الصوت ناخوش آواز نعیب بالفتح آواز کردن زاغ من صراح
ودر اکثر نسخ نغیق بفتح نون وکسر عین مهمله دیده شد اما در صراح معنی آن بانگ شبان
برای گرد آوردن گوسپندان آمده است غراب البین بالضم نوعی از زاغ دشتی
ست سیاه رنگ وسرخ منقار ودر شرح عربی مرقوم ست که بین بمعنی بینونته یعنی فراق
وجدائی ووجه تسمیه اش تفاول عرب بدان ست که هرگاه از مکان برمی آیند وآن
زاغ را بینند دلالت می کند بر فراق وجدائی مطلوب ومقصود پرده بفتح بای فارسی
معروف ست که حجاب ولای وته باشد ومعنی مقام سرود نیز آمده الحان بفتح اول و
سکون ثانی آوازها وبالکسه خوش خوانی کردن وآواز خوش ودریجا مراد اول ست

م یا آیهٔ ان انکر الاصوات لصوت الحمیر در شان اوست یعنی بدرستیکه زشت ترین آوازها
هر اینه آواز خرست در حق او باشد م شعر اذا نهق الخطیب ابو الفوارس * له صوت یهز به اصطخر
فارس * یعنی وقتیکه آواز خر بلند کند خطیب ابو الفوارس مراد آوازی ست که می جنباند
بدان شهر اصطخر را که در زمین فارس ست اذا بالکسر حرف شرط نهق بفتح نون وکسر ها وفتح
قاف ماضی معلوم منع مشتق از نهاق که بمعنی بانگ کردن خر باشد خطیب فاعل ابو الفورس
کنیت خطیب وبدل او یهز بفتح یای تحتانی وضم ها وتشدید زای معجمه مضارع معلوم غائب نصر
مصدرش هز بتشدید زای معجمه بمعنی جنبانیدن به جار مجرور متعلق فعل اصطخر بفتحتین همزه
وطای مهمله شهریست از بلاد فارس مردم قریه بعلت جاهی که داشت بلیتش می کشیدند و
اذیتش را مصلحت همیدیدند تا یکی از خطبای آن اقلیم که باوی عداوت نهانی داشت باری
به پرسیدن او آمده بود گفت ترا خوابی دیده ام خیر باد گفت چه دیدهٔ گفت چنان دیده ام
که ترا آواز خوش بود و مردمان از انفاس تو در راحت بودند خطیب اندرین لختی بیندیشید
وگفت چه مبارک خوابی ست که دیدی که مرا بر عیب خود مطلع گردانیدی معلوم شد که آوازی
ناخوش دارم وخلق از بلند خواندن من در رنج اند عهد کردم که ازین پس خطبه نخوانم مگر باهستگی
قطعه از صحبت دوستان برنجم * کاخلاق بدم حسن نمایند * عیبم هنر و کمال بینند * خارم
گل و یاسمن نمایند * کو دشمن شوخ چشم چالاک * تا عیب مرا بمن نمایند * **بیت**
هر آنکس که عیبش نگویند پیش * هنر داند از جاهلی عیب خویش * قریه بفتح قاف وسکون
رای مهمله دیه بلیت بفتح بای موحده وکسر لام وتشدید وفتح یای تحتانی آفت ورنج وسختی
اذیت بروزن بلیت رنجانیدن خطبا بضم خای معجمه وفتح طای مهمله جمع خطیب انفاس
بالفتح جمع نفس بفتحتین بمعنی دم لختی بیای مجهول پارهٔ از زمان عهد بفتح یکم وسکون دوم
سوگند وپیمان ووفا بچیزی کردن حسن بفتحتین نیک کمال بفتحتین تمامی وتمام شدن
ودر عرف شرف وفضیلت باشد یاسمن گلی ست خوشبوی سفید وزرد وکبود می شود
من منتخب اللغات **حکایت** یکی در مسجد سنجار بطوع بانگ نماز گفتی بادائی که مستمعان
را از و نفرت بودی وصاحب مسجد امیری بود عادل نیک سیرت نخواستش که دل آزرده گردد

گشاده اند وسنگ را بسته امیر دزدان از غرفه بشنید وبخندید وگفت ای حکیم از من چیزے
بخواه گفت جامهٔ خود می خواهم اگر انعام فرمائی مصرع رضینا من نوالک بالرحیل ✽ شاع
بکسر لام یعنے راضی شدیم از عطای تو بکوچ کردن شعرا بضم شین معجمه وفتح عین مهمله
جمع شاعر یخ بالفتح معروف که برف باشد وآن از برودت هوا آب بسته مے گردد
غرفه بالضم بالاخانه برکنار بام که آنرا بفارسی برداره خوانند غرفات بضم اول وسکون
ثانی وضم آن جمع بیت امید وار بود آدمی بخیر کسان ✽ مرا بخیر تو امید نیست بد مرسان
سالار دزدان را برو رحمت آمد جامه باز فرمود وقبا پوستینی بران مزید کرد ودرمی چند
بداد پوستین بضم بای فارسی وسکون واو مجهول وسین موقوف جامه ایست که
آستر آن از سنجاب وقاقم وقندز باشد حکایت منجمی بخانهٔ خود در آمد ویکی مرد
بیگانه را دید بازن او بهم نشسته دشنام داد وسقط گفت درهم افتادند وفتنه وآشوب
برخاست صاحبدلی برین واقف شد وگفت بیت تو بر اوج فلک چه دانے
چیست ✽ چون ندانی که در سرای تو کیست ✽ منجم بضم یکم وفتح دوم وکسر سوم مشدد
ستاره شناس سقط بفتحتین اول ودوم بدو زشت درهم افتادند یعنے همدیگر
پیچیده وپریشان دوست بگریبان در افتادند قوله فتنه وآشوب برخاست یعنی شر وفساد وشور وغوغا
برپا شد حکایت خطیبے کریه الصوت خود را خوش آواز پنداشتے وفریادی فائده بر داشتے گفتی نعیب
غراب البین ریزهٔ الحان اوست خطیب خواننده کریه الصوت ناخوش آواز نعیب بالفتح آواز کردن زاغ من صراح
ودر اکثر نسخ نغیق بفتح نون وکسر عین مهمله دیده شد اما در صراح معنی آن بانگ شبان
برای گرد آوردن گوسپندان آمده است غراب البین بالضم نوعی از زاغ دشتے
ست سیاه رنگ وسرخ منقار ودر شرح عربی مرقوم ست که بین بمعنے بینونته یعنے فراق
وجدائی ووجه تسمیه اش تفاول عرب بدان ست که هرگاه از مکان برے آیند وآن
زاغ را بینند دلالت می کند بر فراق وجدائی مطلوب ومقصود پرده بفتح بای فارسے
معروف ست که حجاب ولای وته باشد وبمعنی مقام سرود نیز آمده الحان بفتح اول و
سکون ثانی آوازها وبالکسر خوش خوانی کردن وآواز خوش ودرینجا مراد اول ست

همچنان تمام ناگفته او سخن آغاز نکند **مثنوی** سخن راسراست ای خداوند دین ❊ سیاور
سخن در میان سخن ❊ خداوند تدبیر و فرهنگ و هوش ❊ نگوید سخن تا نه بیند خموش ❊
جهل بالفتح نادانستن اقرار بالملک چیزی به گفتن برخود ثابت کردن سر بالفتح
ابتدا ابن بضم بای موحده بنیاد و پایان و بیخ درخت و انتهای هر چیز یعنی هر سخن را
همچون درخت سرست و بیخ و بنیاد هم فرهنگ دانش و عقل **حکایت** تنی چند
از بندگان سلطان محمود گفتند حسن میمندی را که سلطان امروز چه گفت ترا در فلان
مصلحت گفت بر شما هم پوشیده نباشد گفتند انچه با تو گوید با امثال ما گفتن روا ندارد
گفت باعتماد آنکه داند که نگویم پس چرا می پرسید **بیت** نه هر سخن که براید بگوید اهل
شناخت ❊ بسر شاه سر خویشتن نشاید باخت ❊ حسن میمندی نام وزیر سلطان محمود
غزنوی ست منسوب بمقام میمند سر بالکسر مع التشدید پنهان و انچه پنهان داشته باشند
حکایت در عقد بیع سرائی متردد بودم جهودی گفت من از کدخدایان قدیم این
محلتم وصف این خانه چنانکه هست از من بپرس و بنگر که هیچ عیب ندارد گفتم بجز آنکه تو
همسایه اولی **قطعه** خانه را که چون تو همسایه است ❊ ده درم سیم کم عیار ارزد ❊ لیکن امیدوار
باید بود ❊ که پس از مرگ تو هزار ارزد ❊ عقد بفتح یکم و سکون دوم بستن و گره دادن بیع
بفتح بای موحده و سکون یای تحتانی خریدن و فروختن و در اینجا مراد معنی اول ست
سرائی بیای وحدت یعنی خانهٔ متردد آمد شد کننده اسم فاعل تردد جهود بالضم کافر را
گویند کدخدا بمعنی صاحب خانه عیار بفتحتین عین مهمله و یای تحتانی وزن کردن و راست
کردن پیمانه و ترازو آرزو مشتق از ارزیدن که بمعنی قیمت و بها و قدر و اندازه آمده است
یعنی ده درم سیم عیار ای غیر صحیح الوزن و مغشوش قیمت او باشد و باید دانست که سیم
و زر هر گاه جید باشد و در نفس خود خالص و بی غش آنرا صحیح العیار گویند و اگر مغشوش باشد
آنرا فاسد العیار نامند **حکایت** یکی از شعرا پیش امیر زوزن رفت و ثنا گفت
فرمود تا جامه را از و بدر کردند مسکین برهنه به سرما می رفت سگان در قفای وی افتادند
خواست تا سنگی بردارد زمین یخ بسته بود عاجز شد و گفت این چه حرام زاده مردمانند که سنگ را

جنگ و جدال سبکسار بفتح سین مهمله و ضم بای موحده و سکون کاف تازی کنایت از
مردم فرومایه و کمینه باشد و مردم بی وقار را نیز گویند و در شرح عربی مرقوم ست که لفظ سار
و زار در آخر کلمات برای مبالغه می باشد و دلالت بر کثرت یا عظم و شدت می کند مثلاً
سبکسار بمعنی سخت سبک و کهسار و گلزار و چشمهٔ سار کنایه است از کوه عظیم و کثیر الشجر و باغ
بسیار گل چشمهٔ کلان قوله دو عاقل را نباشد کین و پیکار الخ یعنی اگر دو کس عاقل باشند هر چند
ناخوشی بهم رسد جنگ و جدال بوقوع نمی آید و اگر یکی فرومایه باشد و دیگر عاقل هر چند سبکسار
بجوشد دانا با او نه ستیزد وحشت بفتح واو و سکون حای مهمله رمیدگی و تنهائی و اندوه
من منتخب اللغات صاحبدل مراد عاقل قوله نگهدارند موئی یعنی اگر در میان دو خردمند
موئی حائل باشد پاس آن کنند و از حد تجاوز کرده آهنگ جنگ ننمایند. قوله همیدون سرکش
و آزرم جوئی همیدون با دال ابجد بواو کشیده بنون زده بمعنی همچنین و همین زمان
و اینیدم و این زمان و اکنون و همین نفس آمده است من برهان قاطع آزرم بالمد
و فتح زای معجمه نرمی و مهر و محبت و صلح و شفقت من برهان قاطع یعنی همینکه یکی سرکشی
نماید دیگری آزرم جو کند بگسلانند یعنی پاره کنند **مثنوی** یکی را زشت خوئی داد دشنام
تحمل کرد و گفت ای نیک فرجام * بتر زانم که خواهی گفتن آنی * که دانم عیب من چون
من ندانی * فرجام بفتح فا و سکون رای مهمله بر وزن و معنی انجام که انتها و آخر باشد
حکایت سحبان وایل را در فصاحت بی نظیر نهاده اند بحکم آنکه سالی بر سر جمع سخن
گفتی و لفظی را مکرر نکردی اگر همان لفظ اتفاق افتادی بعبارت دیگر گفتی و از جمله آداب
ندمای ملوک یکی این ست **مثنوی** سخن گرچه دلبند و شیرین بود * سزاوار تصدیق و
تحسین بود * چو یکبار گفتی مگو باز پس * که حلوا چو یکبار خوردند بس * سحبان بفتح سین
مهمله و سکون حای غیر منقوطه شخصی فصیح معروف در دیار عرب که پدرش وایل بود من شرح عربی
فصاحت بفتح فا کشاده سخن گردیدن و تیز زبان شدن من منتخب اللغات تصدیق
بالفتح باور داشتن تحسین به نیکوئی نسبت کردن و آفرین **حکایت** یکی را از حکما
شنیدم که می گفت هرگز کسی بجهل خود اقرار نکرده است مگر آنکس که چون دیگری در سخن باشد

برگشتن از گناه و نیست قوت و توانائی بر چیزے مگر به مدد کردن خدای تعالی قوله شادی کنان
حال ست از ضمیر فاعل گویند که راجع ست بطرف دشمنان **حکایت** جوانے خردمند
از فنون فضائل حظے وافر داشت و طبعی نادر چنداں انکه در محافل دانشمندان نشستی زبان
سخن به بستی باری پدر گفت ای پسر تو نیز انچه دانی بگوی گفت ترسم که پرسندم از انچه ندانم
شرمساری برم **قطعه** آن شنیدی که صوفی می گوفت * زیر نعلین خویش میخی چند * آستینش
گرفت سرهنگی * که بیا نعل بر ستورم بند * **بیت** نگفته ندارد کسی با تو کار * ولیکن چو گفتی
دلیلش بیار * فنون بضمتین فا و نون جمع فن بالفتح والتشدید که یک گونه و نوع هر چیز
ست فضائل بکسر همزه افزونی ها جمع فضیلت حظ بفتح حای مهمله و تشدید طای معجمه
بهره و نصیب حظوظ جمع محافل بفتح میم و کسر فا جمع محفل نعلین بفتح نون و لام تثنیهٔ
نعل و آن نوعی از کفش ست و قیل بکسر لام و تثنیه نیست سرهنگی بیای وحدت یعنی
یک سپاهی **حکایت** عالمی معتبر را مناظره افتاد با یکی از ملاحده و به حجت او بر نیامد
سر بینداخت و برگشت کسی گفت با چندین علم و ادب و فضل و حکمت با بی دینی بر نیامدی
گفت علم من قرآن ست و حدیث و گفتار مشائخ دادبدینها معتقد نیست و نمی شنود و مرا
شنیدن کفر او چه کار آید **بیت** آن کس که به قرآن و خبر زو نرهی * آنست جوابش که
جوابش ندهی * مناظره بضم میم و فتح طای معجمه با هم گر بحث کردن در چیزی و نظر آوردن
چیزے را ملاحده بضم میم و کسر حای مهمله جمع ملحد بضم یکم و کسر سوم از راه حق گردنده و فاسق
و بی دین حجت بضم حای مهمله و تشدید و فتح جیم برهان و دلیل سر بینداخت یعنی عاجز شد
خبر بفتحتین خای معجمه و بای موحده حدیث **حکایت** جالینوس ابلهی را دید دست
در گریبان دانشمندی زده و بی حرمتی همی کرد گفت اگر این دانا بودی کار با نادان بدینجا
نرسیدی **مثنوی** دو عاقل را نباشد کین و پیکار * نه دانائی ستیزد با سبکسار * اگر نادان
بوحشت سخت گوید * خردمندش نبرمی دل بجوید * دو صاحبدل نگهدارند موئی * همیدون
سر کشی آزرم جوئی * دگر بر هر دو جانب جاهلانند * اگر زنجیر باشد بگسلانند * جالینوس
نام حکیمی ست مشهور از یونان که طبیب حاذق بود پیکار بفتح بای فارسی و سکون یا تحتانی

برخلاف معمول وبجا آوردن شکر نعمت او معذورست ✤

باب چهارم در فوائد خاموشی

حکایت یکی را از دوستان گفتم امتناع سخن گفتنم بعلت آن اختیار آمده است که غالب اوقات در سخن نیک وبد اتفاق افتد و دیده دشمنان جز بر بدی نمی آید گفت دشمن آن به که نیکی نه بیند امتناع بالکسر باز ایستادن غالب سر آمده و پیش آمده و چیره مراد اکثر گراید بفتح کاف فارسی یعنی میل میکند م **شعر** اخو العداوة لا یمر بصالح ✤ الا ویلمزه بکذاب اشر یعنی دشمن گذر نمی کند بمرد نیکوکار مگر بحالیکه عیب می کند او را به بسیاری کذب اخو العداوة یعنی مقارن و ملازم دشمنی مضاف با مضاف الیه مبتدا لا یمر مضارع معلوم منفی نصر جر بصالح جار مجرور متعلق فعل الا حرف استثنا واو حالیه یلمز بزای معجمه مضارع معلوم ضرب که مصدرش لمز بمعنی عیب کردن ست کذاب بفتح کاف وتشدید ذال معجمه بسیار دروغ گو اشر بفتح همزه وکسر شین معجمه وتشدید رای مهمله صفت مشبه من شر بشر بمعنی الشریر وصفت کذاب **بیت** هنر بچشم عداوت بزرگ تر عیب ست ✤ گل ست سعدی و در چشم دشمنان خارست ✤ **بیت** نور گیتی فروز چشمه هور ✤ زشت باشد بچشم موشک کور ✤ هور بضم ها وسکون واو مجهول ورای زشت آفتاب عالم تاب ونیز ستاره ایست که پس از هزار سال بر آید من برهان قاطع موشک کور کاف برای تصغیر وتحقیر باشد وکور صفت وآن نوعی از موش ست که روزانه بر نیاید **حکایت** بازرگانی را هزار دینار خسارت افتاد پسر را گفت نباید که با کسی این سخن در میان نهی گفت ای پدر فرمان تراست نگویم ولیکن باید که مرا فائده این مطلع گردانی که مصلحت در نهان داشتن چیست گفت تا مصیبت دور نشود یکی نقصان مایه دیگر شماتت همسایه **بیت** مگو انده خویش با دشمنان ✤ که لاحول گویند شادی کنان ✤ دینار بالکسر مهر زر سرخ خسارت بفتح خای معجمه هلاکی وزیان من منتخب اللغات شماتت بفتح شین مهمله شاد شدن به مکروهی که به کسی رسد قوله مگو انده خویش ✤ مخفف اندوه است قوله لاحول گویند ✤ یعنی لاحول ولا قوة بالله اے نیست

بکاف فارسی آز بالمد وسکون زای معجمه یعنی آرزو وخواهش وحرص وشره در جمیع امور وآز
بازای فارسی یعنی آسودن باشد وامر بآسودن هم هست یعنی بیاسا من برهان قاطع ملکی از
ملوک آن طرف اشارت کرد که توقع بکرم اخلاق عزیزان چنین ست که بنان ونمک بامانوا
کنند شیخ رضا داد بحکم آنکه اجابت دعوت سنت ست دیگر روز ملک بعذر قدومش رفت
عابد از جای برجست وملک را در کنار گرفت وتلطف کرد وثنا گفت چون ملک غائب شد
یکی از اصحاب پرسید که شیخ را چندین ملاطفت با پادشاه خلاف عادت بود درین چه حکمت ست
گفت نشنیده که گفته اند اجابت بالکسر قبول کردن دعوت بالفتح لطعام خواندن سنت
بالضم وتشدید نون طریقهٔ حضرت رسالت پناه صلعم قدوم بالضم پیش آمدن تلطف بروزن
تفعل مهربانی کردن **بیت** هرکرا برسماط بنشستی * واجب آمد بخدمتش برخاستن *
سماط بکسر سین مهمله قطع وصف ودستارخوان را در لفظ هرکرا زائده است یعنی بر دستارخوان
هرکس که نشستی ونعمتش تناول کردی بخدمتش برخاستن وشکر نعمت او بجا آوردن واجب
ولازم آمد **مثنوی** گوش تواند که همه عمر وی * نشنود آواز دف وچنگ وی * دیده شکیبد
زتماشای باغ * بی گل ونسرین بسر آرد دماغ * گر نبود بالش آگنده پر * خواب توان کرد بمجر
زیر سر * ور نبود دلبر هم خوابه پیش * دست توان کرد در آغوش خویش * دین شکم بی هنر
پیچ پیچ * صبر ندارد که بسازد به هیچ * تنی بفتح نون سازیست معروف که آنرا نای نیز گویند
وسهندش بانسری خوانند گل بضم کاف فارسی معروف ست که بعربی آنرا ورد خوانند
نسرین بفتح نون وکسر رای مهمله گلی ست سفید خوشبو وهندیش سیوتی خوانند وآن را نسترن هم
گویند بسر آرد یعنی سازگاری نماید وروزگار گذراند بالش آگنده پر یعنی بالش هموار از پرهای
نرم ونفیس طائران پیچ پیچ یعنی خم درخم وسخت پیچیده واین کنایه از اسعا باشد وی تواند گفت
که پیچ پیچ در مذمت شکم واقع ست یعنی آنچه حقیقت او معلوم نباشد چرا که پیچ پیچ در صفت
معشوق بطریق مدح ودر صفت دیگر بطور ذم می گویند هیچ بالکسر وبا جیم فارسی معدوم وچیزی نی
واین ابیات مقولهٔ مصنف قدس سره بطریق تمثیل عبارت سابقه واقع ست یعنی بی این همه چیز
مذکوره بسر توان برد اما بی طعام نمی توان زیست پس درویش در امر ملاطفت نمودن بادشاه

وسکون بای موحده شکسته بستن ونیکو کردن حال کسی من منتخب اللغات نادر کم یاب
حکم بضم یکم وسکون دوم فرمان دادن ودانستن وداوری کردن بیت صیاد نه هر بار
شغالی ببرد ✤ افتد که یکی روز پلنگش بخورد ✤ شغال بفتح شین معجمه جانوری ست متوسط
به شبیه گرگ وروباه ببرد بضم باو فتح رای مهمله مضارع از بریدن افتد یعنی اتفاق افتد
پلنگ بفتحتین اول وثانی جانوری ست درنده معروف وجانوری که آنرا زرافه خوانند چنانکه
یکی از ملوک پارس نگینی گرانمایه در انگشتری داشت باری بحکم تفرج باتنی چند از خاصان به مصلای
شیراز بیرون رفت فرمود تا انگشتری را برگنبد عضد نصب کردند تا هر که تیر از حلقهٔ انگشتری
بگذارند خاتم او را باشد اتفاقاً چهارصد حکم انداز که در خدمت او بودند همه خطا کردند مگر کودکی که
بربام رباطی ببازیچهٔ تیر از هر طرف می انداخت باد صبا تیر او از حلقهٔ انگشتری بگذرانید ملک
خلعت ونعمت وخاتم را بوی ارزانی داشت آورده اند که پسر تیر وکمان را بسوخت گفتند ش
چرا چنین کردی گفت تا رونق نخستین برجای ماند قطعه گر بود کز حکیم روشن رای ✤ برنیاید
درست تدبیری ✤ گاه باشد که کودکی نادان ✤ بغلط بر هدف زند تیری ✤ تفرج از باب تفعل
گشایش یافتن واز تنگی ودشواری بیرون شدن مصلای شیراز بضم میم وفتح صاد مهمله و
تشدید لام نمازگاه رکنابادو رکنابادسیرگاهی ست نزدیک شیراز عضد بفتح عین مهمله وضم
ضاد معجمه نام مردی ست من شرح عربی نصب بفتح اول وسکون ثانی برپا کردن حکم انداز
آنکه بدعوی وتحکم تیر را به نشان گاه رساند وخطا نکند رباط بالکسر سرای وخانه بازیچه بفتح جیم
فارسی انچه بدان بازی کنند ومسخره را نیز گفته اند من بریان قاطع هدف بالفتح نشانه حکایت
درویشی را شنیدم که بغاری درنشسته بود ودر بیروی خود از جهان بسته وملوک اغنیا را در چشم
همت او شوکت نمانده قطعه هر که بر خود در سوال کشاد ✤ تا بمیرد نیاز مند بود ✤ آنکه بادشاهی
کند ✤ گردن بی طمع بلند بود ✤ ملوک بالضم بادشاهان اغنیا بالفتح مالداران شوکت قاطع
بالفتح جاه ومرتبت ودبدبه سوال بالضم خواستن وبجای واو همزه نیز آمده کشاده در برهان
ست بضم کاف فارسی یعنی فراخ کرد ومیر جمال الدین حسین هم بکاف فارسی تصحیح نموده است
ودر مؤید بضم کاف تازی آمده ومردم هند بکاف تازی خوانند واهل عراق وخراسان

کاف فارسی

اعتماد روستائیان باشند گان ده جمع روستائی عذر بفتح عین معجمه وسکون دال مهمله بی وفائی

بیت چه خوش گفت آن تهیدست سلح شور ❊ جوی زر بهتر از پنجاه من زور ❊ پسر گفت

ای پدر هر آینه تا رنج نبری گنج برنداری و تا جان در خطر نهی بر دشمن ظفر نیابی و تا دانه پریشان

نکنی خرمن برنگیری نه بینی باندک مایه رنجی که بردم چه بتحصیل راحت کردم و به نشیبی که خوردم چه پایه

عسل آوردم سلحشور در بیان قاطع ست بفتحتین اول وثانی باواو فارسی بمعنی سپاهی و مستعد

قتال و مرد مسلح وسلاح بسته را نیز گویند و در کشف اللغات بکسر اول وفتح دوم آمده است خطر

بفتحتین خای معجمه وطای غیر منقوطه بهلاکت نزدیک شدن خرمن بکسر اول تودهٔ غله باشد

که هنوز آنرا نکوفته واز کاه جدا نه نموده باشند وبطریق استعاره تودهٔ هر چیز را گویند عسل معروف

ست ودر بعضی نسخ بجای عسل نوش آمده است ونوش بالفتح بچند معنی مستعمل ست بمعنی شراب

وامرار نوشیدن ووصف ترکیبی مثل نوش دارو وبمعنی عسل وشکر ومانند آن از اشربهٔ شیرین

ودر پنجا مراد عسل باشد **بیت** گرچه بیرون نرزق نتوان خورد ❊ در طلب کاهلی نباید کرد ❊

بیت غواص گر اندیشه کند کام نهنگ ❊ هرگز نکند در گرانمایه بچنگ ❊ حکمت آسیا

سنگ زیرین متحرک نیست لاجرم تحمل بار گران می کند قطعه چه خورد شیر شرزه در بن غار ❊ باز

افتاده را چه قوت بود ❊ گر تو در خانه صید خواهی کرد ❊ دست وپایت چو عنکبوت بود ❊ پدر گفت

ای پسر ترا درین نوبت فلک یاوری کرد واقبال رهبری تا گلت از خار وخارت از پای

بدر آمد که صاحب دولتی بتو رسید وبر تو نجشید وکسر حال ترا بلفقدی جبر کرد وچنین اتفاق

نادر افتد وتا در حکم نتوان کرد غواص بفتح عین معجمه وتشدید واو بدریا فروشونده لطلب مروارید

من منتخب اللغات شرزه بروزن هرزه بمعنی خشمگین وصاحب قوت وزورمند باشد واین

لغت به غیر از شیر ویلنگ بر سبع دیگر اطلاق نکرده اند ونیز شرزه درندهٔ باشد غالب تر از شر

باز پرنده ایست مشهور که سلاطین واکابر از ان شکار فرمایند باز افتاده یعنی باز عاجز

وزبون وسقط وخراب شده قوت بضم اول وسکون ثانی نوشته عنکبوت کرمی ست

مگس گیر وآن را جولاهک نیز گویند وهندش مکڑی خوانند کسر بفتح کاف وسکون سین مهمله

شکستگی تفقد بروزن تفعل گم شده را جستن ودر فارسی بمعنی مهربانی باشد جبر بفتح جیم

جوانان راتدبیر استوار آمد و مهابتی از مشت زن در دل گرفتند و رخت برداشتند و جوان را
خفته بگذاشتند آنگاه خبر یافت که آفتابش بر کتف تافت سر برآورد و کاروان را ندید بیچاره
بسی بگردید ره بجایی نبرد نشست ولی نوا روی بر خاک و دل بر هلاک نهاده می گفت عیاری
بفتح عین مهمله و تشدید یای تحتانی بیباکی و چستی و چالاکی تعبیه بفتح تای فوقانی و کسر بای موحده
آماده کردن و آماستن مهابت بالفتح ترسیدن کتف بفتح کاف و سکون تای فوقانی و کسر آن
شانه و آن استخوان پهن دریس دوش ست م شعر من ذا یحد ثنی وقد مر العیس ✤ ما للغریب
سوی الغریب انیس ✤ یعنی کیست که سخن گوید با من و زائل کند وحشت تنهائی را تحقیق
گذشتند شتران سفید موی و منیت مر مسافر را سوای مسافر یاری من بالفتح استفهامیه مبتدا
ذا اسم اشاره موصوف خبر مبتدا الذی موصول مقدر یحدثنی مضارع غائب واحد مذکر
تفعیل نون قایه و یای متکلم مفعول جمله صلهٔ موصول و صفت ذا قد بالفتح برای تحقیق مر
بالفتح و تشدید رای مهمله ماضی معلوم نصر عیس بکسر عین مهمله و سکون یای تحتانی و ضم سین مهمله
شتران سپید و سرخ موی فاعل مر العیس عیسا ء واحد با من صراح ما نافیه اسم و خبری خواهد
للغریب جار مجرور خبر مقدم آن سوای بکسر سین مهمله و ضم آن طرف مضاف غریب
مضاف الیه پس مضاف با مضاف الیه خبر مقدم انیس بفتح همزه و کسر نون مبتدا و جمله بتاویل
مفرد اسم ما ببیت درشتی کند با غریبان کسی ✤ که نابوده باشد بغربت بسی ✤ او درین سخن بود
که پادشاهزاده در پی صیدی از لشکریان دور افتاده بود و بالای سرش ایستاده همی شنید
و در سیاتش نظر کرد صورت ظاهرش پاکیزه دید و حالش پریشان پرسیدش که از کجائی و بدین جا چگونه
چون افتادی برخی از انچه بر سرش گذشته بود اعادت کرد ملک زاده را بر و رحم آمد خلعت و نعمت
داد و معتمدی را با وی بفرستاد تا بشهر خویش باز آمد پدر بدیدن او شادمانی کرد و بر سلامت حاش
شکر گفت شبانگاه از انچه بر سر او رفته بود از حالت کشتی و جور ملاح و جفای روستائیان بر سر چاه
و عذر کاروانیان در راه با پدر میگفت پدر گفت ای پسر نگفتمت در وقت رفتن که تهیدستان را دست
دلیری بسته است و پنجهٔ شیرین شکسته غربت بضم غین معجمه سفر هیات بفتح ها و سکون
یای تحتانی و فتح همزه شکل و صورت اعادت بکسر همزه باز آوردن معتمد تکیه کرده شده اسم مفعول

مردی و صلابت که اوست * مورچگان را چو بود اتفاق * شیر ژیان را بدرانند پوست * قوله پشه
چو پر شد یعنی بسیاری آورد و غلبه کرد بر سبیل اجتماع مورگان بدرانند پوست از دریدن یعنی پوست
شیر ژیان پاره گردانند بحکم ضرورت در پی کاروانی در افتاد و برفت شبانگاه برسیدند بمقامی
که از دزدان پرخطر بود کاروانیان را دید لرزه در اندام افتاده و دل بر هلاک نهاده گفت اندیشه مدارید
که یکی منم تنها ده مرد را جواب دهم و دیگر جوانان یاری دهند این بگفت و مردم کاروانان بلاف او
دل قوی شدند و بصحبتش شادمانی کردند و بزاد و آب دستگیری واجب دانستند جوان را آتش معده
بالا گرفته بود و عنان طاقت از دست رفته لقمهٔ چند از سر اشتها تناول کرد و دمی چند آب در سرش
آشامید تا دیو درونش بیارامید و بخفت پیر مردی جهان دیده دران کاروان بود گفت ای جماعت
من ازین بدرقهٔ شما اندیشناکم پیش از آنکه از دزدان چنانکه حکایت کنند که عربی را درمی چند
گرد آمده بود و به شب از تشویش لوریان در خانه نمی خفت یکی را از دوستان بر خود خواند تا وحشت
تنهائی بدیدار وی منصرف کند شبی چند در صحبت او بود چندانکه بر درمهاش وقوف یافت ببرد و بخورد و
سفر کرد بامدادان عرب را دیدند عریان و گریان کسی گفت حال چیست مگر آن درمهای ترا دزد برد
گفت لا والله بدرقه برد لاف کلام هرزه را گویند بدرقه بروزن دغدغه رهبر و راه نمای را گویند
لوریان بضم لام دزدان من شرح عربی منصرف اسم فاعل انصراف بمعنی گردنده **قطعه**
هرگز ایمن ز یار ننشستم * تا بدانستم آنچه عادت اوست * زخم دندان دشمنی تیز ست * که نماید بچشم
مردم دوست * کلمهٔ هرگز و هر آینه بکسر کاف فارسی و یای حطی بمعنی ناچار و لاعلاج و لابد باشد
و بی شک و بی دغدغه را نیز گویند و بخصوص بلفظ هرگز بمعنی همیشه و لایزال هم آمده است ایمن
بکسرتین همزه و میم بی ترس و این امالهٔ آمن ست در استعمال فارسیان نه تازیان یعنی تا که از
خصلت و عادت و میمهٔ یار ظاهر پرست بد باطن وقوف یافتم هرگز بی خوف از وی ننشستم و از
مصاحبت این چنین یار احتراز نمودم قوله زخم دندان دشمنی الخ دشمنی بیای مجهول ست
یعنی دشمنی که بچشم مردم خود را دوست می نماید زخم دندان او نسبت بدیگر دشمنان تیز ترست
چه دانید ای یاران من که این جوان هم از جملهٔ دزدان باشد و بیاری در میان ما تعبیه شده
تا بوقت فرصت یاران را خبر کند پس مصلحت آن می بینم که مر این خفته را بگذاریم و رخت پردازیم

بکسر نون دوردی خلل بفتحتین خای معجمه ولام تباه شدن کار وفساد ورخنه میان چیزی
من کشف اللغات قوله تا عمارت کنیم یعنی تا با صلاح وآبادی آن خلل پردازیم و
باید دانست که آباد دریجا بمعنی خوش وخوب بمقابل فساد وتباهی ست چه در برهان
قاطع آباد بمعنی خوش وخوب هم آمده است پادافش بپای فارسی جزای فعل نیک وبد
بیت چه خوش گفت یکتاش با خیلتاش ✤ چو دشمن خراشیدی ایمن مباش ✤
قطعه مشو ایمن که تنگ دل گردی ✤ چون زدستت دلی بتنگ آید ✤ سنگ بر پاره
حصار مزن ✤ که بود کز حصار سنگ آید ✤ قوله یکتاش با خیلتاش در شرح عربی
مرقوم ست که یکتاش نام صاحب پادشاهی ست وخیلتاش بمعنی صحرانشین وقیل یکتاش
طنبور کننده وخیلتاش تیر گردر فرهنگ ملا سعد نوشته است که نام دو پهلوان ست
خراشیدن بالفتح بمعنی ریش کردن ومجروح ساختن باشد پاره بپای موحده
دیوار قلعه وبمعنی حق وشان هم آمده است حصار بالکسر قلعه چندانکه مقود کشتی
برساعد پیچید وبر بالای ستون رفت ملاح زمام از کفش درگسلانید وکشتی براند بیچاره
حیران بماند روزی دو بلا ومحنت کشید وسختی دید سوم روز خوابش گریبان گرفت ودر
آب انداخت بعد از شبانروزی بکنار افتاد از حیاتش رمقی مانده بود برگ درختان
خوردن گرفت وبیخ گیاهان برآوردن تا اندکی قوت یافت سر در بیابان نهاد ومیرفت
تا تشنه ولی طاقت شد بر سر چاهی رسید قومی بروگرد آمده شربت آب به پشیزی
همی آشامیدند جوان را پشیزی نبود طلب کرد وبیچارگی نمود رحمت نیاوردند دست تعدی
دراز کرد میسر نشد تنی چند را فروکوفت مردان غلبه کردند وبی محابا بزدندش مقود
بکسر میم وسکون قاف وفتح واو ریسمانی که در مهار ودر لجام بندند ودریجا ریسمان کشتی
مراد ست زمام بالکسر رسنی که در جوب بینی شتر کنند ودریجا مراد رسن سفینه باشد
درگسلانید بضم کاف فارسی گشاده کرد وجدا ساخت رمق بفتحتین بقیه جان
پشیز بکسر تین بای فارسی وشین معجمه پول ریزه نازک وتنکه رایج را گویند وپول
درم کوچک باشد که بعربی آنرا فلوس گویند قطعه پشه چو پر شد بزند پیل را ✤ باهمه

برکس زور یعنی هرکه بی زر باشد نتواند که بر کسی زور کند ده مرده و یکمرده های
مختفی در آخر برای لیاقت ست یعنی قوت سزاوار ده مرد بکار نمی آید زر یکه ما یحتاج
بکمرد کافی باشد بیار جوان را دل از طعنهٔ ملاح بهم برآمد خواست که ازو انتقامی کشد
کشتی رفته بود آواز داد و گفت اگر بدین جامه که پوشیده ام قناعت کنی دریغ نیست
ملاح طمع کرد و کشتی باز گردانید **بیت** بدوزد شره دیدهٔ هوشمند ✣ درآرد طمع مرغ
ماهی به بند ✣ چندانکه دست جوان بر ریش و گریبان ملاح رسید او را بخود درکشید و بی محابا
فرو کوفت یارانش از کشتی بدر آمدند که پشتی کنند همچنان در کشتی دیدند پشت بگردانیدند
مصلحت آن دیدند که با او مصالحت کنند و باجرت کشتی مسامحت انتقام بالکسر
کینه کشیدن از کسی شره بفتحتین شین معجمه و رای مهمله و سکون ها غلبهٔ حرص از باب
ضرب یضرب من شرح عربی محابا بالضم دریغ و مهر و محبت در اصل محابات بود تا را حذف
کردند برای تخفیف مصالحت بالضم و فتح لام آشتی کردن مسامحت بضم میم اول
و فتح میم ثانی فروگذاردن و آسان گرفتن **مثنوی** چو پرخاش بینی تحمل بیار ✣
که سهلی به بندد در کارزار ✣ لطافت کن آنجا که بینی ستیز ✣ نبرد قزا نرم را تیغ تیز ✣
به شیرین زبانی و لطف و خوشی ✣ توانی که پیلی بموی کشی ✣ بعذر ماضی بقدمش افتادند
و بوسهٔ چند به نفاق بر سر و چشمش دادند پس بکشتی درآوردند و روان شدند تا برسیدند
بستونی از عمارت یونان در آب ایستاده ملاح گفت کشتی را حیلتی ست یکی از شما که زور آورتر
ست باید که برین ستون برود و ریسمان کشتی بگیرد تا عمارت کنیم جوان بغرور دلاوری
که در سر داشت از خصم آزرده نبند اندیشید و قول حکما را کار نفرمود که گفته اند هرگز ارنجی بدل
رسانیدی اگر در عقب آن صد راحت رسانی از یاد اش آن یک رنجش ایمن نباشی
که پیکان از جراحت بدر آید و آزار در دل بماند پرخاش بفتح بای فارسی با خای نقطه دار
جنگ و جدال از شمشیر و چوب و دشت و خصومت زبانی را هم گفته لطافت بالفتح
تازگی و نرمی ستیز بکسر تین و یا مجهول جنگ قزا بفتح قاف تشدید زای معجمه
ابریشم و تخفیف برای ضرورت ست عذر بضم عین مهمله و سکون ذال معجمه بهانهٔ نفاق

که ازین بیش طاقت بی نوائی نمی آرم قطعه چون مرد برافتاد زجای و مقام خویش ❊
دیگر چه غم خورد همه آفاق جای اوست ❊ شب هر تونگری بسرائی همی رود ❊ درویش
هر کجا که شب آمد سرای اوست ❊ این بگفت و همت خواست و پدر را وداع کرد و
روان شد و با خویشتن همین گفت دمان بمعنی تند و تیز و سخت حمله کننده و فریاد
کننده از شادی و غضب مفرط شیر ژیان بکسر زای فارسی شیر تند و خشمناک
و درنده من برهان قاطع همت بکسر ها و تشدید میم قصد و آهنگ بیت
هنرور چو بختش نباشد بکام ❊ بجائی رود کس ندانند نام ❊ تا برسید بر کنار آبی
که سنگ از صلابت او بر سنگ همی آمد و خروشش به فرسنگ همی رفت صلابت
بالفتح سختی خروش بضم اول و ثانی و ثالث مجهول بانگ و فریاد فرسنگ بالفتح
سه کروه قوله هنرور چو بختش الخ یعنی هنروریکه بخت او حسب مرادش نباشد بهر جای
که رود نام و نشان او بدانند و می توان گفت که هنروریکه بخت ناسازگار داشته باشد
بجای می بایدش رفتن که نام و نشان او ندانند و توجیه ثانی نظر بربط کلام سابق
اولی ترست بیت سهم گین آبی که مرغ آبی در و ایمن نبود ❊ کمترین موج آسیا
سنگ از کنارش در ربود ❊ گروهی مردمان را دید هر یک بقراضهٔ زر در معبر نشسته
و رخت سفر بسته جوان را دست عطا بسته بود زبان ثنا برگشود چندانکه زاری کرد
یاری نکردند و گفتند سهم گین ترسناک آسیا سنگ معروف ست و آن سنگی
باشد مسطح و مدور بر بالای سنگ دیگر که آدمی و حیوان آنرا بگردانند بقراضهٔ زر
یعنی ریزهٔ زر داده معبر بکسر میم و سکون عین مهمله و فتح بای موحده به چیزیکه
بگذرند چنانچه کشتی و پل و مانند آن و بالفتح جای گذر بر لب آب و درینجا مراد کشتی باشد
رخت بالفتح طعام یکمرد و اسباب خانه و جز آن ثنا بفتح ثای مثلثه صفت کردن
و ستایش بیت بی زر نتواند که کند بر کس زور ❊ گر زر داری نرود محتاج نه ❊
ملاح بی مروت ازو بخنده برگردید و گفت بیت زر نداری نتوان رفت
بزور از دریا ❊ زور ده مرده چه باشد زر یکمرده بیار ❊ قوله بی زر نتواند که کند

صناعیه است **قطعه** چه خوش باشد آواز خرم حزین * بگوش حریفان مست صبوح *
به از روی زیباست آواز خوش * که آن خط نفس ست و این قوت روح * پنجم پیشه وری
که بسعی بازو کفافی حاصل کند تا آبرویش از بهر نان ریخته نشود چنانکه خردمندان گفته اند
قطعه گر بغریبی رود از شهر خویش * سختی و محنت نبرد پاره دوز * ور بخرابی فتد از
مملکت * گرسنه خسپد ملک نیم روز * حزین بفتح حای مهمله و کسر زای معجمه اندوهگین
حریف بفتح حای مهمله هم صحبت و هم پیشه صبوح بالفتح شراب بامدادی و در بامداد
شراب خوردن خط بفتح حای مهمله و تشدید ظای معجمه بهره مند شدن و بهره نقش بفتح
یکم و سکون دوم ذات و شخص و تن و نفس اماره را نیز گویند که مائل بود بلذات و شهوات
جسمانیه قوت بضم اول و سکون دوم روزی و علف بقدر حاجت کلمهٔ آن و این
اشارت بر روی زیبا و آواز خوش ست پاره دوز دوزندهٔ قطعات جامه یعنی
خیاط ملک نیمروز باضافت پادشاه ولایت سیستان چنین صفت ها که بیان کردم
ای پسر در سفر موجب جمعیت خاطرست و داعیهٔ طیب عیش و آنکه ازین جمله بی بهره است
بخیال باطل در جهان برود و دیگر کسش نام و نشان نشنود **قطعه** هر آنکه گردش
گیتی بکین او برخاست * بغیر مصلحتش ره بری کند ایام * کبوتری که دگر آشیان
نخواهد دید * قضا همی بردش تا بسوی دانه و دام * پسر گفت ای پدر قول حکما را
چگونه مخالفت کنم که گفته اند رزق اگرچه مقسوم ست باسباب حصول آن تعلق
شرط ست و بلا اگرچه مقدارست از ابواب دخول آن احتراز واجب **قطعه**
رزق هر چند بیگمان برسد * شرط عقل ست جستن از درها * گرچه کس بی اجل
نخواهد مرد * تو مرو در دهان اژدرها * داعیه بکسر عین مهمله خواهنده و خواهش
طیب بالکسر خوشی عیش بالفتح زندگانی گیتی بکسر کاف فارسی روزگار و قیل
دنیا و در شرفنامه بمعنی زمین نیز آمده است مقسوم بخش کرده شده اژدر بفتح
همزه و سکون زای فارسی اژدها یعنی مار بزرگ اژدرها بها و الف جمع ست درینصورت
که منم با پیل دمان بزنم و با شیر ژیان پنجه در افگنم مصلحت آن ست ای پدر که سفر کنم

که بر اوراق صغار نام اویش ثبت نمایند مانند ضرب دراهم و حکم کنند مردم را به بیع و شرای
آن مثل دراهم مضروبه پس مردم بخوف قهر سلطانی آنرا قبول کردند و صرف دران شهر رائج
شد و بشهر دیگر نه قوله بزرگ زادهٔ نادان بشهروا ماند یعنی مانند شهروا باشد که در ملک
و کشور خود رواج و رونق دارد مخالطت بضم میم آمیزش کردن خسته آزرده و زخمی
مصاحف بفتح میم و کسر حای مهمله جمع مصحف رباعی چون در پسر موافقت و دلبری
بود * اندیشه نیست گر پدر از وی بری بود * او گوهرست کو صدفش در میان مباش *
دُرِ یتیم را همه کس مشتری بود * چهارم خوش آوازی که بخنجرهٔ داودی آب از جریان و مرغ
از طیران باز دارد پس بوسیلت این فضیلت دل مردمان صید کند و ارباب معنی بمنادمت
او رغبت نمایند بری بالفتح و التخفیف بیزار و بمعنی بی عیب هم آمده است اما درینجا مراد
معنی اول ست کو بکاف تازی زائدست یا برای تاکید و مبالغه و میتوان گفت که گو بکاف
فارسی مشتق ست از گفتن یتیم در کشف اللغات آمده است از انسان بی پدر و از
بهایم بی مادر و از جواهر و مروارید یکتا و بزرگ که ثانی و مانند نداشته باشد مشتری
بالضم خریدار خنجره بفتح حای مهمله و سکون نون و کسر جیم حلقوم داود باشباع ضمه
نام پیغمبری ست که از آوازش مرغ و ماهی بیهوش می شدند جریان بفتحتین جیم و
رای روان شدن طیران بفتحتین طای مهمله و یای تحتانی پریدن منادمت بضم میم
و فتح دال مهمله همنشینی کردن م شعر سمعی الی حسن الاغانی * من ذا الذی جس المثانی *
یعنی گوش من بسوی نکوئی سرودهاست کدام کس ست که بنوازد دو تاره را سمعی بفتح
اول و سکون ثانی با یای متکلم مبتدا یعنی گوش من الی حرف جر حسن بفتحتین نکوئی
و خوب مجرور مضاف اغانی بفتح همزه و کسر نون و تشدید یای تحتانی و تخفیف برای
ضرورت ست جمع اغنیه مضاف الیه پس مضاف با مضاف الیه مجرور جار و خبر مبتدا من استفهامیه مبتدا ذا
اسم اشاره موصوف و خبر الذی موصول جس بفتح جیم و تشدید سین مهمله بمعنی مس
بیده صله موصول و موصول با صله صفت ذا مثانی مفعول جس جمع مثنی من الاعداد
مراد سازد و تاره است و مقصود ازین بیت ترجیح اصوات مرغوبه بر نغمات آلات

صناعیه است

به تفرج گاهی از نعیم دنیا متمتع قطعه منعم بکوه و دشت و بیابان غریب نیست ❊ هر جا که رفت خیمه زد و خوابگاه ساخت ❊ وان را که بر مراد جهان نیست دست رس ❊ در زاد بوم خویش غریب ست و ناشناخت ❊ مسلم بضم اول و فتح ثانی و تشدید و فتح لام باور داشته شده و سلامت داشته شده مکنت بضم میم و فتح نون قدرت و تونگری من منتخب اللغات شاگردان نوکران مذمتگاران نغیم بروزن کریم دسترس و نیکی حال و ناز و مال دوم عالمی که به منطق شیرین و قوت فصاحت و مایهٔ بلاغت هر جا که رود نجد متش اقدام نمایند و اکرام کنند قطعه وجود مردم دانا مثال زر طلاست ❊ که هر کجا که ود قدر و قیمتش دانند ❊ بزرگ زادهٔ نادان به شهر وا ماند ❊ که در دیار غریبش بهیچ نستانند ❊ سوم خویزی که درون صاحبدلان به مخالطت او میل کند که گفته اند کی جمال به از بسیاری مال و گویند روی زیبا مرهم دلهای خسته است و کلید درهای بسته لاجرم صحبت او همه جای غنیمت شناسند قطعه شاهد آنجا که رود عزت و حرمت بیند ❊ در برانند بقهرش پدر و مادر خویش ❊ پر طاؤس بر اوراق مصاحف دیدم ❊ گفتم این منزلت از قدر تو دیدم بیش ❊ گفت خاموش که هر کس که جمالی دارد ❊ هر کجا پای نهد دست بدارند پیش ❊ منطق بفتح میم و کسر طای مهمله سخن و سخن گفتن فصاحت بالفتح کشاده سخن شدن و تیز زبان شدن اقدام بالکسر پیش آمدن اکرام بالکسر گرامی داشتن وجود بضمتین هستی زر بالتشدید برعایت وزن شعر است زر طلا زر خالص باشد چه طلا سوای زر خالص بر منقوش اطلاق نمی شود در اینجا بطریق تجرید مراد خالص ست شهروا بفتح شین معجمه و سکون ها و فتح رای مهمله و واو و با الف کلمهٔ واحد ست و در فرهنگ ملا سعد آمده زر یکه در شهری رواج داشته باشد و بجای دیگر رائج نبود و میر جمال الدین حسین تحریر کرده که یکی از پادشاهان قدیم زر ناسره زد و آن را شهروا نام نهاد و از قهر و تهدید در ملک خود آنرا رائج ساخت و در غیر ملک رائج نبود و بهیچ چیز نمی گرفتند و در سروری نوشته است شهروا نام کاغذیکه مهر پادشاه دران بوده باشد و بیانش اینکه یکی از سلاطین عجم در اوائل سلطنت او برای اظهار تقرر سلطنت امر فرمود

نه بکوشیدن ست چاره کم جوشیدن ست یعنی دولت از سعی و کوشیدن دست نمیدهد
و چاره آن سوای قلت اضطراب و تسلیم بمالک الوهاب نیست **بیت** کس نتواند گرفت
دامن دولت بزور * کوشش بی فائده است و سمه برابروی کور * **بیت** اگر بهر
سر موئیت هنر دو صد باشد * هنر بکار نیاید چو بخت بد باشد * **بیت** چه کند زور مند
وازون بخت * بازوی بخت به ز بازوی سخت * قوله و سمه برابروی کور و سمه بالفتح
اول و سکون ثانی در صراح ست رنگ ابروی و در کشف اللغات آمده گیاهی ست که
بآن موی را رنگ کنند و آن برگ گیاه نیل ست یعنی رنگ کردن برای زیب و زینت برابروی
شخصی که کور باشد کوشش بی نفع و عبث ست زیرا که او از زینت خداداد که چشم باشد
ازان بی بهره است و ازون بزبان فارسی برگشته وناکس و شوم پسر گفت ای پدر
فوائد سفر بسیار ست از نزهت خاطر و جذب منافع و دیدن عجائب و شنیدن غرائب
و تفرج بلدان و مجاورت خلان و تحصیل جاه و ادب و مزید مال و مکتسب و معرفت یاران
و تجربت روزگاران چنانکه سالکان طریقت گفته اند **مثنوی** تا بدکان و خانه در گردی
هرگز ای خام آدمی نشوی * بر و اندر جهان تفرج کن * پیش ازان روز که جهان برود
نزهت بالضم پاکی و پاکیزگی جذب بفتح جیم و سکون ذال معجمه کشیدن عجائب و غرائب
جمع عجیبه و غریبه بمعنی نادر تفرج بروزن تفعل کشایش یافتن و از تنگی و دشواری
بیرون شدن و تماشا مجاورت بضم میم و فتح جیم همسایگی کردن و میتوان گفت مجاورت
بضم میم و فتح حای مهمله بمعنی پاسخ دادن یکدیگر را خلان بضم خای معجمه و تشدید لام بمعنی
دوستان جمع خلیل مکتسب اسم مفعول اکتساب بمعنی حاصل کردن چیزی بسعی خود و گرد
آوردن دکان بضم اول و تشدید ثانی معروف ست و آنرا حانوت نیز گویند دگاکین
جمع در گردی بکسر کاف فارسی و فتح رای مهمله و کسر واو مشق از گردیدن یعنی میل کنی
و سر نهی و احتمال دارد که در گردی بمعنی در گرد هستی باشد پدر گفت ای پسر منافع سفر چنین
که تو گفتی بی شمارست ولیکن مسلم پنج طائفه راست نخستین بازرگانی که با وجود نعمت و مکنت
غلامان و کنیزان دلاویز و شاگردان چابک دارد و هر روز به شهر و هر شب به مقامی و هر دم

بتفرج

در فارسی جائزست وبیان آن در دیباچه گذشت پس معنی بیت چنین باشد که اگر در همه اسباب ظاهری وهستی بی معنی او نگاه کنی وغور فرمائی سوای خودی وخودبینی چیزی دیگر حلال او نه بینی یعنی خودی وخودبینی در حق او حلال وواجبست وتواضع وکسر نفسی ومانند آن همه حرام همین مشاهده کنی واگر خون بالفتح بمعنی خیانت ونارستی گویند هم جائزست چه این نوع قافیه در کلام اکابر اکثری باشد واحتمال دارد که تقریرش چنین کنند که خون حرام مطلقست وحرمت لحم انسان به سبب کرامت وشرافت انسانست وقطع نظر از حرام شدن خون این کس اگر تو در همه اسباب وملک هستی او نظر کنی بسبب عدم شرافت وخبث طینت این کس چیزی را حلال نه بینی که بسبب کرامت حرام گشته بلکه همه حرام مطلقست معاشه نمائی **قطعه** شریف اگر متضعف شود خیال مبند * که پایگاه بلندش ضعیف خواهد شد * در آستانه سیمین به هیچ زر نبرند * گمان مبر که یهودی شریف خواهد شد * متضعف اسم فاعل تضعف یعنی سست وناتوان خیال مبند اے تصور مکن پایگاه مرتبه وقدر **حکایت** در دزدی گدائی را گفت شرم نداری که از برای جوی سیم پیش سر لئیم دست درازی می کنی گفت **بیت** دست دراز از پی یک حبه سیم * به که ببرند بدانگی دو نیم * لئیم بروزن کریم بخیل وناکس ولیام بالکسر جمع حبه بالفتح وتشدید بای موحده دانه وهشتم حصه دانگ وپاره از چیزی دانگ باکاف فارسی ششم حصه درم ست درم سه ماشه وچهار جو باشد **حکایت** مشت زنی را حکایت کنند که از دو هر مخالف بجان آمده بود واز دست تنگی بفغان شکایت پیش پدر برد واجازت خواست که عزم سفر دارم مگر بقوت بازو دامن کامی بدست آرم **بیت** فضل وهنر ضائع ست تا نه نمایند * عود ببر آتش نهند ومشک بسایند * پدر گفت ای پسر خیال محال از سر بدر کن وپای قناعت در دامن سلامت کش که بزرگان گفته اند دولت نه بکوشیدن ست چاره کم جوشیدن ست مشت زن زور آور وپهلوان دهر مخالف روزگار ناسازگار دست تنگی یعنی فقر وافلاس اجازت بالکسر وفتح زای معجمه دستوری دادن ورواداشتن عزم بالفتح قصد وآهنگ خیال محال یعنی خیال امر نامحکم قوله دولت

این دیبای معلم بدین حیوان لایعلم گفتم خطی زشت ست که بآب زر نوشته است سمین
بفتح سین مهمله وکسر میم وسکون یای تحتانی فربه خلعت بالکسر جامهٔ دوخته که کسی را پوشانند
من منتخب اللغات ثمین بفتح ثای مثلثه وکسر میم بسیار بها مرکب تازی اسپ عربی قصب
مصری پارچه ایست ابریشمی که در مصر بافند دیبا بروزن زیبا قماش باشد از حریر الوان
معلم بضم میم وسکون عین مهمله وفتح لام منقش وذی علم بفتحتین ای قطعات ثوب دوخته
شده بر قطعات دیگر لایعلم مضارع معلوم منفی از سمع یعنی نمیداند ودر فارسی بمعنی نادان
وابله می آید م شعر قد شابه بالوری حمار ٭ عجلا جسدا له خوار ٭ تحقیق خر مشابه شد با خلق عالم
در صورت گوساله که مر او را جسم وآواز ست قد بالفتح والسکون برای تحقیق شابه ماضی معلوم
مفاعلة با جار وری بفتح واو بالف مقصوره مجرور بمعنی خلق عالم عجل بکسر عین مهمله
وسکون جیم گوساله یعنی بچه گاو وظاهر آن ست که عجل مرفوع باشد بنا بر بدلیت از حمار اما منصوب
ست به تقدیر اعنی ولفظ جسدا بدل ست از عجلا تقدیره اعنی عجلا جسدا ای بدنا ذا لحم ودم
له مر او را خوار بضم خای معجمه وفتح واو بانگ گوساله مبتدا است له خبر مقدم وجمله صفت
جسدا ودر شرح ملا سعد عجلا جسدا هر دو را منصوب بنا بر تمیز نوشته است ودر شرح عربی
به تقدیر اعنی چنانکه مرقوم شد **قطعه** بآدمی نتوان گفت ماند این حیوان ٭
مگر دراعه ودستار ونقش بیرونش ٭ نگر تو در همه اسباب وملک هستی او ٭ که هیچ چیز نه بینی
حلال جز خونش ٭ قوله بآدمی نتوان گفت ماند الخ یعنی نتوان گفت که این حیوان محض
بآدمی ماند ای مشابه بآدمی باشد دراعه بضم دال مهمله وتشدید رای غیر منقوطه وتخفیف برای
ضرورت ست ودر منتخب اللغات آمده جامه ایست واکثر جامهٔ صوف را گویند وصاحب کشف اللغات
بمعنی فوطه که بر دوش اندازند نوشته است ودر فرهنگ ملا سعد بمعنی پیرهن دیده شد ملک هستی
ذات بحت باشد وانانیت حلال بالفتح ضد حرام وواجب شدن من صراح خون بروزن
نون معروف ست که بعربی دم گویند ودر برهان قاطع بمعنی خودی وخودبینی وتکبر هم آمده است
ودر کشف اللغات خون بالفتح بمعنی خیانت وناراستی وبیوفائی بنظر در آمده قوله نه بینی
حلال جز خونش یعنی جز خون حلالش نه بینی ای حلال او چه قطع ضمیر از کلمه ووصل آن بدیگری

بطریق تحسین گویند قبیله و پیوند گروه و خویشاوند رد بفتح یکم و تشدید دوم بازگردانیدن
و واپس دادن میراث بالکسر چیزی که از مرده مانده باشد قوله ز مرگ خویشاوند متعلق میراث
ست یعنی میراثیکه بعد مرگ خویشاوند بوارثان رسیده باشد و واپس دادن آن وارثان را شوار
آمدی و سخت تر بودی سره بفتحتین اول و ثانی بی عیب و جید نکون بخت شوم و نحس

حکایت صیاد ضعیف را ماهی قوی در دام افتاد طاقت ضبط آن نداشت ماهی برو
غالب آمد و دام از دستش در ربود **قطعه** شد غلامی که آب جو آرد ✤ آب جو آمد و غلام ببرد ✤
دام هر بار ماهی آوردی ✤ ماهی این بار رفت و دام ببرد ✤ شد یعنی رفت غلام بالضم
کودک و در فرهنگ استاد شیخ ابراهیم ست که فارسیان غلام عبد را گویند و عربیان امرد را خواه
حر باشد خواه عبد قوله شد غلامی الخ بیان واقعی ست که بحسب اتفاق بوقوع آمده دیگر صیادان
دریغ خوردند و ملامتش کردند که چنین صیدی در دامت افتاد و نتوانستی نگاهداشتن گفت
ای برادران چه توان کرد مرا روزی نبود و ماهی را همچنان چند روز باقی مانده بود **حکمت**
صیاد بی روزی در دجله ماهی نگیرد و ماهی بی اجل در خشکی نمیرد ملامت بالفتح عتاب و رسوائی
من منتخب اللغات روزی معروف که نصیب و رزق باشد دجله بالفتح رود خانه و نهر بغداد
و بمعنی مطلق رود خانه هم استعمال می کنند و در کشف اللغات بکسر اول آمده است **حکایت**
دست و پا بریده هزار پائی را بگشت صاحبدلی برو بگذشت و گفت سبحان الله با هزار پائی
که داشت چون اجلش فرا رسید از بی دست و پا نتوانست گریختن **مثنوی**
چو آید زپی دشمن جان ستان ✤ به بندد اجل پای مردو زبان ✤ دران دم که دشمن بپایی
رسید ✤ کمان کیانی نشاید کشید ✤ دست و پا بریده یعنی شخصی از اشخاص که دست
و پا نداشت من شرح عربی هزار پا کرمی ست از حشرات الارض که پایهای بسیار دارد و در شرح
ملا سعد آمده است که کرمی ست دراز پشت زهردار پاها بسیار دارد و گربه شکل جان ستان
گیرنده جان کیان بالفتح جمع کی و آن لقب پادشاهان ایران ست و بعضی بمعنی ملک الملک
گفته اند کمان کیانی کمانی که منسوب به کیان ست **حکایت** ابلهی را دیدم سمین
و خلعتی در بر ثمین و مرکب تازی در زیر و قصب مصری بر سر کسی گفت سعدی چگونه می بینی

فی الفلک دعوا اللہ مخلصین له الدین خلاصه اینکه مشرکین بصورت مومنان یاد کنند
خدا را در حالیکه خالص گردانیده اند کردن نهادن را بوقت سوار شدن کشتی و هرگاه که
نجات یابند در حالت شرک بطور سابق رجوع می کنند **بیت** دست تضرع چه سود بنده
محتاج را ✤ وقت دعا بر خدا وقت کرم در بغل ✤ **قطعه** از زر و سیم راحتی برسان ✤ خویشتن
هم بمتعی برگیر ✤ چونکه این خانه از تو خواهد ماند ✤ خشتی از سیم و خشتی از زر گیر ✤ تضرع
بر وزن تفعل زاری کردن تمتع از باب تفعل برخورداری یافتن و برخورداری دادن
قوله چونکه این خانه از تو خواهد ماند شرط ست و بیت اول این قطعه و مصرع رابع یعنی
خشتی از سیم و خشتی از زر گیر جزای آن یعنی چونکه این خانه بود و باش ظاهری از تو
خواهد ماند و خویشتن بجای دیگر نقل خواهی کرد سیم و زری که داری ازان راحتی به خلائق
رسان و آنرا عبث در تزئین و ترتیب این مکان مستعار صرف مکن و همین خشتی
از سیم و خشتی از زر را همراه بگیر و میتوان گفت که همین خشتی از سیم و خشتی از زر را فرض
کن که حق من ست باید دانست که لفظ خشتے بیای مجهول در پنجاب بمعنے پارۂ و اندکے
واقع ست نه بمعنے معروف کما لا یخفی آورده اند که در مصر اقارب درویش داشت
بعد از هلاک وی به بقیت مال او تونگر شدند جامهای کهنه بمرگ او بدریدند و خز و دمیاطے
به بریدند هم دران هفته یکی را دیدم از ایشان بر بادپای روان و غلامی پری پیکر
در پے دوان با خود گفتم **قطعه** وه که گر مرده باز گردیدی ✤ بمیان قبیله و پیوندی ✤
رد میراث سخت تر بودی ✤ وارثان را ز مرگ خویشاوند ✤ بسابقه معرفتی که میان ما
بود استینش بر کشیدم و گفتم **بیت** بخوراے نیک سیرت سرهٔ مرد ✤ کان نکو بخت
گرد گرد و نخورد ✤ اقارب بفتح همزه و کسر راے مهمله خویشاوندان و نزدیکان جمع
اقرب خز بالفتح مع التشدید جامه ایست ابریشمی دمیاط بفتح اول و سکون ثانی
نام ولایتی ست مابین مصر و عدن دمیاطے پارچه ایست که در دمیاط بافند قوله
به بریدند یعنے برای دوختن قبا و جز آن قطع کردند بادپای با دال موقوف ست
دونده و تیز گام وه بفتح اول و سکون ثانی کلمه ایست که در محل انتعاش طبیعت

وبا تشدید سرشت وآفرینش متمکن اسم فاعل تمکن از باب تفعل جای گیرنده شنیدن بفتح اول معروف ست ومعنی بوئیدن نیز آمده قوله بجز بوی طعامش نه شنیدی اشارت ست برشدت امساک او ومنع طعام از فقیر قوله خیال فرعونی در سر یعنے خیال بغی ونافرمانی وکبر وغرور تو نگری تا هنگام غرق شدن در سر داشت ناگاه باد مخالف برکشتی برآمد چنانکه گفته اند بیت با طبع ملولت چه کند دل که نسازد * شرط همه وقتی بنود لایق کشتی * قوله چنانکه گفته اند یعنے چنانکه بمقوله سلف ست که بملول طبعی خطاب کرده گفته اند طبع بفتح اول وسکون ثانی سرشت که مردم بران آفریده شده است من سراج ملول بالفتح اندوه ناک وستوه آمده از چیزی شرط بضم شین معجمه باد موافق ودر کشف اللغات بفتح شین معجمه باد موافق و وقتیکه طوفان در دریا متراکم می باشد ودریا در زلزله می آید وابر نمودار گردد باد یکه آن ابر را ببرد ودریا را از تراکم ساکن سازد آن باد را شرطه خوانند یعنے ای ملول طبع دلت را غیر ازین چاره نباشد که با سرشت اندوهناک تو موافقت نماید ومتابعت طبع خود را هم ملول سازد وچه باد موافق همه وقت لایق کشتی نمی باشد بلکه گاهی موافق وگاهی مخالف می وزد وهمچنین ست احوال دل که بموافقت طبع گاهی ملول گاهی مسرور باید شد حاصل کلام اینکه باد مخالف برکشتی او برآمد وکشتیش را غرق ساخت چرا که همه وقت بکسان نمی گذرد دست دعا برآورد وفریاد بے فائده کردن گرفت م قال الله تعالی فَاِذَا رَکِبُوا فِی الْفُلْکِ دَعَوُا اللّٰهَ مُخْلِصِیْنَ لَهُ الدِّیْنَ گفته است خدا یتعالی پس وقتیکه سوار شوند مردم در کشتی یاد کنند خدای را در حالیکه خالص گردانند او را گردن نهادن را برای او رکبوا صیغه جمع مذکر غائب ماضی معلوم علم فی جار فلک بضم فا وسکون لام کشتی وکشتیها مفرد وجمع هر دو آمده مجرور دعوا بفتحتین دال وعین مهملتین وضم واو جمع مذکر غائب ماضی معلوم نصر الله مفعول مخلصین اسم فاعل اخلاص وحال از ضمیر دعوا دین بالکسر گردن نهادن ورام گردانیدن ونرم شدن مفعول مخلصین ودر شرح عربی مرقوم ست که این آیت متصل ست بمحذوف که دلالت می کند بران شرح حال مشرکین سابقا ای هم علی ما وصفوا به من الشرک فاذا رکبوا

وخط وام وجز آن و پابندانی کردن و در صراح ست بد رفتاری کردن ضمین بفتح ضاد معجمه
وکسر میم کفیل و بد رفتار مشوش بضم اول وتشدید وکسر ثالث پریشان کننده گوگرد
بکسر کاف فارسی بعد واو گندهک و در برهان قاطع ست که آن انواع می باشد سفید
وسیاه وسرخ وگویند چشمه ایست روان چون منجمد گردد کبریت می شود و معدنی هم هست
کاسه ظرفی باشد مدور که چیزی دران خورند حلب بفتحتین نام شهریست که آنجا شیشه
خوب میشود یمن بفتحتین یای تحتانی ومیم شهری ست بطرف راست مکه معظمه برد یمانی
بضم بای موحده وسکون رای مهمله پارچه ایست که در یمن بافند رنگ ابلق دارد دکان
بالضم وتشدید کاف معروف که دوکان بقال وبزاز باشد وبه تخفیف کاف نیز استعمال
می کنند دکاکین جمع آن مالیخولیا خلل دماغ وفکر فاسد غور بضم غین معجمه نام ولایتی ست
نزدیک بقندهار و در منتخب اللغات ست که غور بالفتح زمین پست نهایت نزدیک
یمن وبالضم ناحیه ایست بملک عجم قوله بار سالاری بیفتاد از ستور بار سالار مهتر تاجر
باشد چه سالار سردار و مهتر قوم را گویند و بار بمعنی پشته قماش وخروار وجز آن ست
ستور بضم اول بر وزن حضور چارپای را گویند عموماً واسپ وشتر وخر را خصوصاً
دنیادار طامع وحریص مال واسباب دنیوی وشخصیکه دوست میدارد دنیا را یعنی
اتفاقاً بار سالاری از شتر افتاد واز تردد وتکاپو جهت فراهم آوردن اسباب دنیوی
که می کرد بیزار شده گفت که دیدهٔ تنگ دنیادار را الخ **حکایت** مالداری را شنیدم
که بر بخل چنان معروف بود که حاتم طائی در کرم ظاهر حالش به نعمت آراسته وخست نفس
جبلی همچنان در باطنش متمکن که نانی بجانی از دست ندادی وگربهٔ ابو هریره رض را بلقمه ننواختی
وسگ اصحاب کهف را استخوانی نینداختی فی الجمله خانه او را کسی ندیدی در گشاده وسفرهٔ
او را سر گشاده **بیت** درویش بجز بوی طعامش نشنیدی ٭ مرغ از پس نان خوردن
او ریزه نچیدی ٭ شنیدم که بدریای مغرب راه مصر برگرفته بود وخیال فرعونی در سر
م قوله تعالی حتی اذا ادرکه الغرق یعنی تا وقتیکه یافت او را در آب فرو رفتن وغرق
گشتن خست بکسر خای معجمه وتشدید وفتح سین مهمله فرومایگی کردن جبلی بکسرتین

یعنی عجمین قلنا ماضی معلوم متکلم مع الغیر نصر نسد بالسین المهملة من سددت مسدا به
بکسر تین جار مجرور متعلق فعل شقوق بضمتین شین معجمه وقاف جمع شق بالفتح والتشدید
بمعنی شگاف ومفعول فعل ومضاف منبز بفتح میم وسکون بای موحده وفتح رای مهمله مضاف الیه
بمعنی صحت خانه شنیدم که سراز فرمان ملک باززد وحجت آوردن گرفت وشوخ چشمی کردن
ملک فرمود تا مضمون خطاب را ازوی بزجر وتوبیخ مستخلص کردند **مثنوی** بلطافت
چو برنیاید کار ✤ سر به بی حرمتی کشد ناچار ✤ هر که برخویشتن نبخشاید ✤ گر نبخشاید بر وکسے
شاید ✤ سراز فرمان باززد یعنی رد امر نموده قبول نکرد شوخ چشمی یعنی بی باکے
وگستاخی مضمون خطاب یعنی مقدار چیزیکه امر کرده زجر بالفتح ترسانیدن وازکاری
بازداشتن توبیخ بالفتح تهدید وسرزنش مستخلص کردند یعنی رهاکردند وبگرفتند لطافت
نازک وینک شدن مراد نرمی وملایمت به بخشاید یعنی رحم نکند **حکایت** بازرگانی
را دیدم که صد وپنجاه شتر بار داشت وچهل بنده خدمتگار شبی در جزیره کیش مرا به حجره
خویش ببرد همه شب نیارامید از سخنهای پریشان گفتن که فلان انبازم بترکستان ست
وفلان بضاعت بهندوستان واین قباله فلان زمین ست وفلان چیز را فلان ضمین گاه
گفتے خاطر اسکندریه دارم که هوای خوش ست وبازگفتی که دریای مغرب مشوش ست سعدیا
سفر دیگر درپیش ست اگر آن کرده شود بقیت عمر بگوشه بنشینم وقناعت کنم گفتم آن کدام
سفرست گفت گوگرد پارسے خواهم بردن بچین شنیدم که قیمتی عظیم دارد وکاسه چینے
بردم آورم ودیبای رومی بهند ویولاد هندی بحلب وآبگینه حلبی بیمن وبردیمانی
بپارس وازان پس ترک سفر کنم وبدکانی بنشینم چندان ازین مالیخولیا فرو خواندکه پیش
طاقتش نماند گفت ای سعدی تو نیز سخنے بگو از آنها که دیده وشنیده گفتم **قطعه**
آن شنیدستی که در صحرای غور ✤ بارسالاری بیفتاد از ستور ✤ گفت چشم تنگ دنیادار را ✤
یا قناعت پر کند یا خاک گور ✤ بازرگان باکاف فارسی کشیده وبنون زده سوداگر را
گویند جزیره بفتح جیم وکسر زای معجمه موضع خشک میان دریا کیش بای مجهول نام شهریست
درجزیره که بهرمز اشتهار دارد فلان انبازم یعنی فلان شریکم قباله بالفتح مکتوب قاضی

دهقان بلند شود ملک را سخن گفتن او مطبوع آمد شبانگاه بمنزل او نقل کرد بامدادش خلعت
و نعمت بخشید شنیدندش که در رکاب ملک قدمی چند می رفت و میگفت **قطعه** ز قدر و شوکت
سلطان نگشت چیزی کم * از التفات به مهمان سرای دهقانی * کلاه گوشهٔ دهقان بآفتاب
رسید * که سایه بر سرش افگند چون تو سلطانی * عمارت بالکسر آبادانی دهقان بکسر
دال مهمله زراعت کننده و نیز ساکن ده التجا بالکسر پناه آوردن و پناه رکیک سست
و ضعیف و بی عزت ماحضر انچه حاضرست و در عرف حاضری گویند نازل بکسر زای معجمه
فرود آینده مراد کم مطبوع خوش و پسندیده نقل بالفتح از جای بجای رفتن کلاه گوشه
بآفتاب رسید یعنی مرتبه بلند شد **حکایت** گدائی سیول را حکایت کنند که نعمت وافر
اندوخته بود یکی از ملوک گفت می نماید که مال بی کران داری و ما را مهمی هست اگر برخی از آن
دستگیری کنی چون ارتفاع ولایت رسد وفا کرده شود گفت لائق قدر بزرگوار بادشه نباشد
دست همت بمال چون من گدائی آلودن که جو جو فراهم آورده ام گفت غم نیست که بکافران
میدهم که م الخبیثات للخبیثین یعنی زنان پلید برای مردان پلید اند سیول بروزن
قبول بسیار خواهنده و در بعضی نسخ هول بمعنی هولناک و در بعضی فضول آمده است مهم
بضم اول و کسر ثانی و تشدید سوم کار سخت و دشوار و ضروری من منتخب اللغات ارتفاع
بالکسر از جای برآمدن وفا وعده بجا آوردن همت بالکسر و تشدید میم قصد و آهنگ
بیت گر آب چاه نصرانی نه پاک ست * جهودی مرده می شوید چه باک ست *
نصرانی بالفتح قوم عیسی علیه السلام و ایشان را ترسا نیز گویند و جهود بالضم قوم موسی
علیه السلام و ایشان را گبر خوانند قوله جهودی مرده صفت و موصوف ست یعنی اگر از
آب چاه ترسا جهود مرده را غسل دهد باکی نیست م **شعر** قالوا عجین الکرس لیس بطاهر *
قلنا نسد به شقوق المبرز * یعنی گفتند که خمیر سرگین نیست پاک گفتم بند می کنم بوی سوراخ
مبرز را قالوا جمع مذکر ماضی معلوم نصر عجین بفتح عین مهمله و کسر جیم خمیر مبتدا مضاف
کرس بکسر کاف عربی و سکون رای مهمله مضاف الیه بمعنی سرگین برهم نشسته من صراح
لیس ماضی معلوم ضمیر در و اسم آن با جار طاهر مجرور خبر لیس و لیس با اسم و خبر خود خبر مبتدا

رکبته بضم رای مهمله وسکون کاف تازی زانو ومفعول تلاطم اظل بفتحتین همزه وطای معجمه
واحد متکلم مضارع معلوم مشتق از ظلول بالضم بمعنی نزدیک آمدن کسی ومنصوب باضمار ان
چراکه جواب تمنی ست املاء مثل اظل از منع قربه بکسر قاف وسکون رای مهمله مشک مفعول
املاء همچنین ورفاع بسیط مسافری گم شده بود وقوت وقوتش نمانده ودرمی چند داشت بسیار
بگردید راه بجایی نبرد وبسختی هلاک شد طائفه برسیدند ودرمهاش دیدند پیش رویش نهاده
وبرخاک نوشته **قطعه** گرهمه زرجعفری دارد ✤ مردبی توشه بزنگیرد گام ✤ دربیابان فقیر
سوخته را ✤ شلغم نخچه به که نقره خام ✤ قاع بقاف وعین مهمله زمین هموار بسیط زمین
فراخ وصفت کاشفه لفظ قاع قوت بالضم والتشدید نیرو وزور وبسکون واو رزق و
روزی وتقدیم هرواحد بریکدیگر جائزست زرجعفری زرخالص منسوب بجعفر نام کیمیاگری
ودرشرح عربی نوشته که دینار یست کبیر مشهور که خالص باشد مثل دینار افرنجی کام بکاف
عربی بمعنی مراد وجائزست که بکاف فارسی بمعنی قدم باشد شلغم بفتح شین معجمه تره ایست
معروف نقره خام بضم نون سیم خالص غیر مضروب **حکایت** هرگز از دور زمان
ننالیده بودم وروی از گردش آسمان درهم نکشیده مگر وقتیکه پایم برهنه بود واستطاعت
پای پوشی نداشتم بجامع کوفه درآمدم دل تنگ یکی را دیدم که پای نداشت سپاس نعمت
حق بجای آوردم وبرسبکدشی صبر کردم وگفتم **قطعه** مرغ بریان بچشم مردم سیر ✤ کمتر از
برگ تره برخوان ست ✤ وانکه را دستگاه ودقدرت نیست ✤ شلغم نخچه مرغ بریان ست ✤
استطاعت بکسر همزه توانستن سیر بکسر اول با یای مجهول نقیض گرسنه تره بالفتح ودوم مشدد
رشتنی ست که بسبزش توان خورد دستگاه با تای موقوف وکاف فارسی کثرت اسباب
غنا وسرمایه وقدرت **حکایت** یکی از ملوک با تنی چند از خاصان درشکارگاهی بزمستان
ازعمارت دور افتاد تا شب درآمد خانه دهقانی دیدند ملک گفت شب آنجا رویم تا زحمت سرما
نباشد یکی از وزرا گفت لائق قدر بلند پادشاهان نباشد التجا بخانه دهقانی رکیک بردن ست
اینجا خیمه زنیم وآتش افروزیم دهقان را خبر شد ناحضری ترتیب کرد وپیش آورد وزمین
خدمت ببوسید وگفت قدر بلند سلطان بدین قدر نازل نشدی ولیکن نخواستند که قدر

جوهریان بصره حکایت همی کرد که وقتی در بیابان راه گم کرده بودم و از زاد معین بمن چیزی
نمانده دل بر هلاک نهادم که ناگاه کیسهٔ یافتم پر از مروارید هرگز آن ذوق و شادی فراموش
نکنم پنداشتم که گندم بریان ست باز آن تلخی و ناامیدی که معلوم کردم که مروارید ست قطعه
در بیابان خشک و ریگ روان * تشنه را در دهان چه دُر چه صدف * مرد بی توشه کاوفتد از پای *
بر کمر بند او چه زر چه خزف * اعرابی بالفتح عرب بادیه نشین زاد بزای معجمه توشه راه که
همراه مسافر باشد معین بضم میم و تشدید و فتح یای تحتانیه مشخص و مقرر و در اکثر نسخ زاد
معنی دیده شد و صاحب سروری نوشته که فائده زیاده کردن لفظ معنی غیر ظاهر ست لیکن
اطلاق لفظ معنی بر امر مبهم می توان کرد فقط و در شرح ملا سعد لفظ معین نوشته است و
برین تقدیر بیان معنی بی تکلف می شود ذوق بالفتح چشیدن و در عرف بمعنی شادی
و لذت ست ریگ روان از شدت وزیدن و تندی باد ریگی که بجنبش و حرکت در آید صدف
بفتحتین صاد و دال مهملتین خلاف مروارید دُر بضم دال و تشدید رای مهملتین گوهر باشد
اوفتاد از پای یعنی عاجز شد خزف بفتحتین خا و زای معجمتین خرمهره و سفال بالکسر
و بالضم و آن ظرف گلی باشد **حکایت** یکی از عرب در بیابان از غایت تشنگی میگفت
م شعر یا لیت قبل منیتی * یوما افوز بمنیتی * نهر تلاطم رکبتی * فاظل املاء قربتی یعنی ای
کاش که پیش مرگ خود روزی رسیدمی به آرزوی خود جوی آبی را که موج بر موج زده است
زانوی مراد بودمی که در و پر کردمی مشک خود را یا لیت ای کاشکی قبل بالفتح ظرف زمان
مضاف منصوب بنا بر ظرفیت منیة بفتح میم و کسر نون و تشدید و فتح یای تحتانیه فعیلة بمعنی
الموت والاجل من صراح یوم بالفتح ظرف و منصوب بنا بر ظرفیت افوز بالفتح و ضم فا مضارع
متکلم واحد معلوم نصر مشتق از فوز بالفتح یعنی رسیدن منیة بالضم و سکون نون و فتح یای
تحتانی آرزو نهر بالجر بسبب آنکه بدل ست از منیتی بالضم و جائز ست رفع آن اگر خبر مبتدای
محذوف گویند ای هی تلک المنیة نهر و در شرح ملا سعد آنرا مفعول نوشته است و منصوب
بنا بر مفعولیة تلاطم ماضی معلوم تفاعل مشتق از تلاطم بضم طای مهمله یعنی موج بر موج زده است
و ضمیر مستتر فاعل آن جمله صفت نهر و اختیار لفظ ماضی از جهت اظهار کثرت حرص و رغبت ست

بتازی عصفور بالضم خوانند من برهان قاطع برتابد یعنی بپیچد و ایذا دهد تجاسر بفتح
تای فوقانیه وضم سین مهمله دلیری کردن استغفار بالکسر آمرزش خواستن م قوله تعالی
ولو بسط الله الرزق لعباده لبغوا فی الارض یعنی اگر فراخ کند الله تعالی روزی را
بر بندگان خود هر آئینه نافرمانی کنند در زمین تو بالفتح حرف شرط بسط ماضی نصر الله
فاعل رزق مفعول لام جار عباد بالکسر جمع عبد مجرور لام مفتوح تاکید بغوا
بفتحتین باو غین معجمه ماضی معلوم جمع مذکر ضرب مشتق از بغی بمعنی ستم کردن و از حد گذشتن
فی جار ارض مجرور م **شعر** ماذا اخاضک یا مغرور فی الخطر ❊ حتی هلکت فلیت العمل
لم یطر ❊ یعنی چه چیزست که انداخت ترا ای فریب خورده در ترس تا نیست شدی و
کاش که مورچه نمی پریدی اخاض ماضی معلوم افعال ضمیر مستتر راجع بماذا فاعل او مشتق
از اخاضه بالکسر بمعنی بآب در آوردن ستور را ثم فی غیر ذلک مجازا قوله ماذا اخاضک
احتمال دو وجه دارد یکی آنکه ما استفهامیه باشد و ذا بمعنی الذی و اخاض صله آن و مجموع
خبر ما یعنی ای شئ الذی اخاضک و وجه دیگر آنکه لفظ ماذا اسم واحد باشد بمعنی
ای شئ و مبتدا مرفوع المحل و اخاضک جمله فعلیه خبر آن یا حرف ندا مغرور منادی
فی جار خطر بفتحتین مجرور بمعنی ترس حتی حرف انتها هلک ماضی معلوم واحد مخاطب
مذکر ضرب لیت بالفتح یکی از حروف مشبه بفعل نمل بفتح نون و سکون میم مورچه لم یطر
مجزوم معلوم غائب ضرب اصله لم یطیر مثل لم یضرب **رباعی** سفله چو جاه آمد و سیم و زرش ❊
سیلی خواهد بضرورت سرش ❊ این مثل آخر نه حکیمی زده است ❊ مور همان به که بنا شد پرش ❊
مثل پدر را عمل بسیار ست ولیکن پسر گرمی دار ست **بیت** آنکس که تو انگرت نمیگرداند
او مصلحت تو از تو بهتر داند ❊ سفله بالکسر فرومایه سیلی باهر دو یای معروف گردنی و در
برهان قاطع ست که سیلی آنکه انگشتان دست را راست کنند و بهم چسپانند و تیغ وار بر گردن
مجرمان زنند قوله ولیکن پسر گرمی دار ست یعنی پسر حارمزاج ست و شهد با طبعش
موافقت نمی کند لهذا حکمت منع می کند او را از خوردن شهد و پدرش عسل نمی دهد او را
همچنین ست فعل حکیم مطلق که خالی از حکمت نباشد **حکایت** اعرابی را دیدم در حلقه

پیش کسی و کنایت از گدائی کردن و نیز کنایه از منع کردن و دست بدعا برداشتن ست
اما این معنی دریخا غیر مراد ست من برهان قاطع پرنیان بفتح بای فارسی و قبل تازی
و کسر نون حریر منقش و دیبای چینی در نهایت لطافت و نزاکت نسیج بفتح نون و کسر سین
مهمله و سکون یای تحتانی مجهول جامهٔ حریر زربافته نااهل ناکس و ناقابل لاجورد سنگی ست
کبود که ازان نگین سازند و آنرا صلابه کرده نقاشان بکار برند طلا بالکسر معروف
دریخا مراد طلاکاری ست **حکایت** حاتم طائی را گفتند از خود بزرگ همت تر
در جهان دیده یا شنیده گفت بلی روزی جمل شتر قربان کرده بودم و بامرای عرب
بگوشهٔ صحرائی بیرون رفته خارکنی را دیدم که پشته خار فراهم آورده گفتمش به مهمانی حاتم چرا
نروی که خلقی بر سماط او گرد آمده اند گفت **بیت** هر که نان از عمل خویش خورد ❊ منت
حاتم طائی نبرد ❊ من او را به همت و جوانمردی برتر از خود دیدم خارکن شخصی باشد که
پیوسته خار از زمین بکند و در بعضی نسخ خارکش بفتح کاف تازی دیده شد و آن شخصی را
گویند که پیوسته خار بکند پشته باریکه بر پشت توان برداشت سماط بالکسر صف
نطع و دسترخوان **حکایت** موسی علیه السلام درویشی را دید از برهنگی بر یک اندام
شده گفت ای موسی دعا کن تا حق تعالی مرا کفافی دهد که از بی طاقتی بجان آمده ام
موسی علیه السلام دعا کرد تا حق تعالی او را دستگاهی داد پس از چند روزی که باز آمد دیدش
گرفتار و خلقی انبوه بر وی گرد آمده گفت این را چه حالت ست گفتند خمر خورده و عربده کرده
و یکی را کشته اکنون بقصاص فرموده اند **بیت** گر به مسکین اگر پر داشتی ❊ تخم کنجشک
از جهان برداشتی ❊ **بیت** عاجز باشد که دست قدرت یابد ❊ برخیزد و دست عاجزان
برتابد ❊ موسی علیه السلام بحکمت جهان آفرین اقرار کرد و از التجا سر خویش استغفار نمود
خمر بفتح خای معجمه و سکون میم شراب عربده بفتحتین اول و سوم و سکون دوم جنگ
و بدخوئی قصاص بالکسر کشنده را بعوض کشته کشتن تخم بضم اول و سکون ثانی
اصل هر چیز باشد و بمعنی اصل و نسب و نژاد نیز آمده است و مطلق بیضه را نیز گفته اند
اعم از ماکیان و غیر آن کنجشک بضم کاف فارسی و سکون نون و کسر جیم مرغ خانگی

دور از دوستان که سخن در وصف او ترک ادب ست خاصه در حضرت بزرگان بطریق
اهمال ازان درگذشتن هم نشاید که طائفهٔ بر عجز گوینده حمل کنند بدین دو بیت اختصار
کنم که اندکی دلیل بسیاری بود و مشتی نمونهٔ خرواری اهمال بالکسر فروگذاشتن عجز
بفتح اول وسکون ثانی ناتوانی دلیل راه نما خروار بالفتح دو تنگی بار جامه و قماش
وجز آن که خر تواند برداشت واصل این ست و درین زمان بار شتر و ستور را نیز گویند
قطعه تتری گر کشد مخنث را * تتری را دگر نباید کشت * چند باشد چو جسر بغدادش *
آب در زیر و آدمی بر پشت * تتری بفتحتین دو تای فوقانیه منسوب بولایت تتر که
کفرستان ست و او را تتار و تاتار نیز گویند جسر بفتح جیم وسکون سین مهمله پل و بدین معنی
بکسر اول وسکون دوم نیز آمده است یعنی اگر تتری که کافر حربی ست و واجب القتل
آن مخنث را بکشد بدی و بدکاری او بحدیست که بقضای وی تتری را نباید کشت و بیت
ثانی بطریق دعای بد ست و جملهٔ معترضه و اشارت بر لواطت کنانیدن اوست یعنی
تا چند آن بدکار مانند پل بغداد آب منی در زیرش و آدمی بر پشتش سوار باقی و قائم باشد
جهنم واصل نشود و ذکر بغداد اتفاقی ست و چندان دخل به مطلب ندارد چنین شخصی
که طرفی از نعت او شنیدی دران سال نعمت بیکران داشت تنگدستان را سیم
و زر دادی و مسافران را سفره نهادی گروهی درویشان از جور فاقه بجان آمده بودند
آهنگ دعوت او کردند و مشورت بمن آوردند سر از موافقت باز زدم قطعه
نخورد شیر نیم خوردهٔ سگ * گر بسختی بمیرد اندر غار * تن بیچارگی و گرسنگی * بنه و دست
پیش سفله مدار * گر فریدون شود به نعمت و ملک * بی هنر را به هیچ کس مشمار *
پرنیان و نسیج بر نااهل * لاجورد و طلاست بر دیوار * طرفی بفتحتین اول و ثانی
با یای مجهول پاره و اندکی نعت بفتح نون وسکون عین مهمله صفت کردن بجان آمدن
کنایه از به تنگ آمدن دعوت بالفتح خواندن بسوی طعام مشورت بالفتح و ضم
شین صلاح کار اندیشیدن من منتخب اللغات موافقت بالضم با کسی هم کار بودن
و سازگاری نمودن سر باز زدن قبول نکردن دست پیش داشتن دست بستن

شدن وعدم نیکی حال خواست مختصر خواستن **حکایت** درویشی را ضرورتی
پیش آمد کسی گفتش فلان نعمت بی قیاس دارد اگر بر حاجت تو واقف گردد همانا که در قضای
آن توقف روا ندارد گفت من او را ندانم گفت منت رهبری کنم دستش بگرفت تا به منزل
آن کس در آورد یکی را دید لب فرو هشته و سر نشسته سخن نگفت و باز گشت گفت چه کردی
گفتش عطای او بلقای او نبخشیدم **قطعه** مبر حاجت بنزدیک ترش روی ✤ که از خوئی
بدش فرسوده گردی ✤ اگر گوئی غم دل با کسی گوی ✤ که از رویش به نقد آسوده گردی ✤
همانا بفتح اول وثانی ونون بالف کشیده بمعنی گویا وشاید وماناو فرق میان ماناو همانا
تحقیق نزدیک تر از ماناست وبعضے گویند همانا بمعنے ظاهر ویقین باشد وماناب معنے پنداری
وگمان وبمعنی نظیر ومانند هم نظر آمده است من برهان قاطع قضاء بالفتح ومد همزه گذاردن
واجب وتمام کردن وحکم نمودن لقاء بالکسر والمد دیدن ورسیدن فرسوده بالفتح
سخت رنجیده شده وخلل پذیرفته **حکایت** خشک سالی در اسکندریه پدید آمد چنانکه
عنان طاقت درویشان از دست رفته بود ودرهای آسمان بر زمین بسته وفریاد اهل ستیز
باسمان پیوسته خشک سالی بیای مجهول قحطے اسکندریه بالکسر نام شهریست بنا کرده
سکندر شاه عنان بالک دوال لگام که سوار بدست گیرد تا اسب شوخی نکند درهای
آسمان یعنے درهای فیض آسمان **قطعه** نماند جانور از وحش وطیر ماهی ومور ✤ که بر فلک
نشد از بی نوائی اضطرابش ✤ عجب که دود دل خلق جمع می نشود ✤ که ابر گرد دو سیلاب
دیده بارانش ✤ وحش بفتح واو وسکون حای مهمله جانور دشتی وحشی واحد طیر
بفتح طای مهمله وسکون یای تحتانیه مرغان واین لفظ جمع ست وبر واحد نیز اطلاق میکنند
افغان بالفتح فریاد وزاری باشد می نشود یعنے نمی شود ابر بسکون ثانی معروف
ست که بعربی آنرا سحاب گویند وآن عبارت از بخار مجتمع ومنعقد ست باران سحاب
متقاطر باشد یعنے قطره قطره بارنده وبعربی آنرا مطر نامند پس معنی چنین باشد که باوجود
چندین ناله وآه که از زمینیان بوقوع می آمد عجب ست که دود دل مخلوقات مانند بخار
مجتمع نمی گشت که مثل ابر نمایان شود وسیلاب اشک دیده ابر مطیر آن درچنین سالی

شعدے ست یعنی زیادہ کردن و کم کردن یعنی از ناکسان و فرومایگان ہر آنچہ بمنت درخواست کردی
و بدست آوردی خواہ آن چیز گران بہا باشد یا ادنی در زیادہ کردن سرمایہ کوشیدی و از عزت
و آبرو کہ عزیز مثل جان ست کم کردی و نقصان ساختی **حکایت** یکی از علما خورندہ بسیار
داشت و کفاف اندک با یکی از بزرگان کہ حسن ظن بلیغ در حق او داشت بگفت روی از
توقع وی درہم کشید و تعریض سوال از اہل ادب در نظرش ناپسند آمد **قطعہ** بزخت روے
ترش کردہ پیش یار عزیز ✤ مرو کہ عیش برو نیز تلخ گردانی ✤ بجا حتی کہ روی تازہ روے
و خندان باش ✤ فرو نہ بند دکار کشادہ پیشانی ✤ آوردہ اند کہ اندکی در وظیفۂ او زیادت
کرد و بسیار از ارادت کم پس از چند روز چون محبت معہود برقرار ندید گفت کفاف بالفتح
روزی و روزگذار توقع بروزن تفعل چشم داشتن روی درہم کشید یعنے روی بگرداند
و اعراض کرد تعریض بکنایہ سخن گفتن وظیفہ چیزے کہ برای کسی در روزہ مقرر شدہ باشد
ارادت بالکسر خواستن محبت بفتحتین اول و ثانی و تشدید و فتح بای موحدہ دوستی
معہود قرار دادہ شدہ و دانستہ شدہ من منتخب اللغات م **شعر** بئیس المطاعم
حین الذل کسبہا ✤ القدر منتصب والقدر مخفوض ✤ یعنے بدست طعامہای کہ کسب بیکنی
آنہا را وقت خواری و بیگ برپا کردہ شدہ است و قدر و منزلت پست بئیس بکسر بای
موحدہ و سکون ہمزہ فعل ذم و این فعل جامد ست مطاعم بفتح میم و کسر عین مہملہ جمع
مطعم بالفتح بمعنے طعام یعنے خوردنی و فاعل بئس و مخصوص بالذم محذوف ست و آن
مطاعم دیگر باشد کہ برای ضرورت شعری حذف گشتہ حین بالکسر ظرف مضاف
ذل بضم ذال معجمہ و تشدید لام مضاف الیہ بمعنی خواری و خوار شدن تکسب مضارع
مخاطب مذکر از ضرب و ضمیر مستتر فاعل آن تا ضمیر مفعول راجع بسوی مطاعم قدر
بکسر قاف و سکون دال مہملہ بمعنی دیگ و مبتدا منتصب اسم مفعول انتصاب یعنے
برپا کردہ شدہ خبر مبتدا قدر بفتح قاف مرتبہ و منزلت مبتدا مخفوض بمعنے پست
کردہ شدہ خبر آن **بیت** نانم افزود و دو آبرویم کاست ✤ بی نوائی بہ از مذلت خواست ✤
مذلت بفتحتین میم و ذال معجمہ و تشدید و فتح لام خوار شدن بی نوای بے سامانی و بی روزے

بضم خای معجمه درشتی ضد نرمی نقمت بفتحتین تای فوقانیه ونون عیب وخطای کسی جستن بواب بفتح بای موحده وتشدید واو دربان تقاضا بالفتح طلبیدن **حکایت** جوانمردی را در جنگ تاتار جراحتی هولناک رسید کسی گفتش فلان بازرگان نوشدارو دارد اگر نجواهی باشد که دریغ ندارد گویند آن بازرگان به بخل معروف بود **بیت** گر بجای نانش اندر سفره بودی آفتاب ✤ تا قیامت روز روشن کس ندیدی در جهان ✤ جوانمرد گفت اگر نوشدارو خواهم دهد یا ندهد واگر دهد منفعت کند یا نکند بهرحال خواستن از زهر قاتل ست جوانمرد کنایت از کریم وسخی وصاحب همت باشد تاتار ولایتی ست که مشک خوب از انجا آورند وترکان آنجا را تتر گویند هولناک چیزیکه از دیدن او بترسند هول بفتح اول وسکون ثانی بمعنی ترس وبیم ست وناک خداوند وصاحب وبدین معنی مرکب استعمال کرده اند مثلاً دردناک وهولناک وبمعنی آلوده واغشته هم آمده است نوش دارو تریاک وپازهر بگویند وباعسل سرشند وگویند نوشدارو کنایه از شراب ست من برمان قاطع **بیت** هرچه از دونان بمنت خواستی ✤ در تن افزودی واز جان کاستی ✤ وحکیمان گفته اند اگر آب حیات فی المثل بابروی فروشند دانا نخرد که مردن بعلت به از زندگانی به مذلت **بیت** اگر حنظل خوری از دست خوشخوی ✤ به از شیرینی از دست ترش روی ✤ دون بالضم فرومایه وخوار وزبون آبرو بالمد عزت علت بکسر عین مهمله وتشدید وفتح لام مرض وبیماری مذلت بفتحتین میم وذال معجمه وتشدید وفتح لام خوار شدن حنظل بفتح های مهمله وسکون نون وفتح ظای معجمه مانند کدوی خورد که در صحرا باشد وبرگ درخت او مانند برگ درخت بهندوانه است وقیل کدوی تلخ من کشف القناع قوله در تن افزودی واز جان کاستی جان روح حیوانی را گویند اما از انجا که عزت وآبرو هم چو جان عزیز ومحبوب ست دریغا مرا دازان آبرو وقار باشد واز تن مراد سرمایه وظاهر حال افزودی وکاستی بیای خطاب مشتق از افزودن وکاستن

شعدی

وبرگزاف خرج کردن ومفعول فعل **بیت** نه چندان بخور کز دهانت برآید ✤ نه چندان که
از ضعف جانت برآید ✤ **قطعه** بانکه در وجود طعام ست عیش نفس ✤ رنج آورد
طعام که بیش از قدر بود ✤ گر گل شکر خوری به تکلف زیان کند ✤ ور نان خشک و
خوری گل شکر بود ✤ عیش بالفتح زندگانی کردن قدر بفتحتین اندازه گاشکر
بضم کاف فارسی گلقند تکلف بروزن تفعل رنج برخود نهادن **حکایت**
رنجوری را گفتند دلت چه میخواهد گفت آنکه چیزی نخواهد **بیت** معده چو پر گشت
شکم درد خواست ✤ سود ندارد همه اسباب راست رنجور بفتح نیم وضم سوم مریض و
خداوند رنج قوله گفت آنکه چیزے نخواهد یعنے بیمار گفت که خاطرم همین میخواهد که چیزی
طلب نکند معده بکسر میم وسکون عین مهمله وفتح میم وکسر عین عضوی از آدمی
که طعام دران قرار گیرد وهضم شود سود بضم اول وسکون ثانی معروف ست که
مقابل زیان باشد ودر برهان قاطع بمعنی سور هم آمده است که جشن وشادمانی باشد
قوله سود ندارد همه اسباب راست یعنے چیزهای راست وموافق طبع ناگوار باشد
وخوش نیاید ومی توان گفت که معالجه مجرب به نفع نه بخشد **حکایت** بقالے را
درے چند بر صوفیان گرد آمده بود ودر واسط هر روز مطالبت کردی وسخنهای ناخوشت
گفتی اصحاب از تعنت او خسته خاطر بودند از تحمل چاره نبود صاحبدلی دران میان
گفت نفس را وعده دادن به طعام آسان ترست که بقال را بدرم **قطعه**
ترک احسان خواجه اولی تر ✤ کاحتمال جفای بوابان ✤ به تمنای گوشت مردن به ✤
که تقاضای زشت قصابان ✤ بقال بفتح بای موحده وتشدید قاف تره فروش
وعامه غله فروش راگویند ودوکاندار درم بکسر اول وفتح دوم مهر مس وزر ونقره و
وزن آن سه باشه وچهار جوے باشد صوفی بضم صاد مهمله باواو وتازی پشمینه پوش
ودر اصطلاح سالکان صوفی آنرا گویند که نگاه دارد دل خود را از غیر خدا یتعالے
وخطره نفسانی وشیطانی را در سراپرده دل راه ندهد واسط بفتح واو وکسر سین مهمله
نام شهری ست مطالبت بضم میم وفتح لام باز جست کردن وخواستن خشونت

قوی که روزی سه بار خوردی قضارا بر در شهرے به تهمت جاسوسی گرفتار آمدند و هر دو
را بخانهٔ در کردند و درش بگل بر آوردند بعد از دو هفته معلوم شد که بیگناه اند در بگشادند
قوی را دیدند مرده و ضعیف جان بسلامت برده درین عجب بماندند حکیمی گفت خلاف
این عجب بودی که آن یکی بسیار خوار بود طاقت بی نوائی نداشت هلاک شد و آن دیگر
خویشتن دار بود بر عادت خود صبر کرد و بسلامت ماند **قطعه** چو کم خوردن طبیعت شد
کسے را * چو سختی پیشش آید سهل گیرد * وگر تن پرورست اندر فراخے * چو تنگی بیند
از سختے بمیرد * ملازم بضم میم و کسر زای معجمه اسم فاعل مفاعلة باهم لزوم گیرنده
سیاحت بالکسر سیر کردن و رفتن در زمین افطار بالکسر روزه گشادن قوله
بهر دو شب افطار کردی یعنے مدام به شب دوم افطار کردن معمول او بود قضارا
یعنے بارادت خدا بغیر قصد و مراد ناگاه تهمت بضم تا و فتح ها و مشهور بسکون ها ست
گمان بد بردن و گمان بد من منتخب اللغات جاسوسی بیای مصدری جست و جو
کردن احوال و اخبار و از یکی بدیگر خبر بردن قوله درش بگل بر آوردند یعنی دروازهٔ
آن خانه را به گل و لای مسدود ساختند نوا بالفتح روزی و خوراک و بمعنے سامان
و نکوئی حال هم می آید من برهان قاطع **حکایت** یکی از حکما پسرش را نهی کرد
از بسیار خوردن که سیری مردم را رنجور دارد گفت ای پدر گرسنگی بکشد نشنیدهٔ
ظریفان گفته اند بسیری مردن به که گرسنگی بردن گفت اندازه نگهدارم کلوا و اشربوا
ولا تسرفوا ان الله لا یحب المسرفین یعنے بخورید و بنوشید و از حد نگذرید در خوردن
و نوشیدن بدرستی که الله تعالی دوست نمیدارد بی اندازه و هرزه خرج کنندگان را
کلوا جمع امر حاضر مذکر نصر در اصل اءکلوا بود همزهٔ دوم را حذف کردند برای
کثرت استعمال و اول را برای عدم حاجت اشربوا جمع امر حاضر مذکر از علم
لا تسرفوا جمع نهی حاضر مذکر افعال ان بکسر همزه و تشدید و فتح نون حرف مشبه
بالفعل الله اسم آن لا یحب مضارع منفی مذکر غائب از باب افعال ضمیر مستتر
فاعل آن مسرفین اسم فاعل اسراف بالکسر از باب افعال بمعنی بی اندازه

خلل بهرسد سر انگشت بطرف لقمه آن وقت دراز نمی کند که از ناخوردن بجان
آید لاجرم یعنی لابد والحق سخن گفتن او برای دفع تخلل عین حکمت باشد وخوردن او
بهنگام اشتداد گرسنگی تند رستی بار آورد ولفظ سر در سر انگشت زائد ست مانند سر چشمه
وسر زمین وسر پنجه ومانند آن **حکایت** یکی توبه بسیار کردی وباز شکستی تا یکی
از مشائخ بدو گفت چنین میدانم که بسیار خوردن عادت داری وقید نفس از موی باریک تر
ست ونفس را چنین که تو می پروری زنجیر بگسلاند وآید روزی که ترا بدر دهد **بیت**
یکی بچه گرگ می پرورید ✤ چو پرورده شد خواجه را بر درید ✤ قوله زنجیر بگسلاند مضارع
از گسلانیدن متعدی بدو مفعول وفاعل آن پرورش ست یعنی پروردن تو نفس را
بدان ماند که بشکستن زنجیر قادر گرداند او را خواجه رئیس خانه وکدخدا **حکایت**
در سیرت اردشیر بابکان آمده است که حکیم عرب را پرسیدند که روزی چه مایه طعام باید خورد
گفت صد درم سنگ کفایت کند گفت این قدر چه قوت دهد گفت اردشیر بابکان
در برهان قاطع ست نام بهمن اسفندیار پدر واراب ست گویند چون جدش گشتاسب
او را بسیار دلیر وشجاع دید بدین نام موسوم ساخت ومعنی ترکیبی آن شیر خشمناک
باشد چه ارد بمعنی قهر خشم نیز آمده است ونام پسر شیرویه بن پرویز هم هست که او را
اردشیر بابکان می گفتند قوله صد درم سنگ یعنی مقدار صد درم چه سنگ در برهان قاطع
بمعنی وزن وگرانی هر چیز هم آمده است م هذا المقدار یحملک ومازاد علی ذلک
فانت حامله یعنی انقدر ترا برپای بدارد وهر چه برین زیادت کنی حمال آنی
بیت خوردن برای زیستن وذکر کردن ست ✤ تو معتقد که زیستن از بهر
خوردن ست ✤ هذا مبتدا موصوف مقدار صفت یحمل مضارع معلوم ضرب
وجمله خبر مبتدا که مصدرش حمل بفتح اول وسکون ثانی بمعنی برداشتن وبار بر نهادن است
ما موصوله زاد ماضی معلوم ضرب صله موصول علی جار ذلک مجرور فانت برای
تعقیب انت ضمیر منفصل مبتدا حامله خبر **حکایت** دو درویش خراسانی
ملازم صحبت یکدیگر سیاحت کردندی یکی ضعیف بود که بهر دو شب افطار کردی وآن دیگر

کریم بخشنده وجوانمرد واز گناه درگذرنده عمیم بفتح عین معامله همه را فراگیرنده وتمام
ودراز من منتخب اللغات قوله بر دردلها نشسته یعنی از کثرت سخا وکرم صورتش
دردلها نقش بسته ومیتوان گفت که از بذل وکرم دلها را قید کرده وبپاس دلها پرداخته
پاس بمعنی نگاهداشتن ونگهبانی رقعه بضم پارهٔ جامه وپارهٔ کاغذ که بران نامه نویسند
الزام بالکسر لازم کردن وکاری برگردن کسی انداختن حقا بفتح حای مهمله وتشدید
قاف بمعنی راست ودرست پای مردی مددگاری **حکایت** یکی از ملوک عجم
طبیبی حاذق را بخدمت مصطفی صلی الله علیه وسلم فرستاد سالی چند در دیار عرب بود
کسی بتجربتی پیش او نیامد ومعالجتی ازوی درنخواست پیش پیغمبر علیه السلام آمد وگله
کرد که مرا برای معالجت اصحاب فرستاده اند درین مدت کسی التفاتی نکرد تا خدمتی
که بر بنده معین ست بجای آرد رسول علیه السلام فرمود که این طائفه را قاعده ست
که تا اشتها غالب نشود نخورند وهنوز اشتها باقی باشد که دست از طعام بازدارند حکیم
گفت این موجب تندرستی پس زمین خدمت ببوسید وبرفت حاذق بجای مهمله و
کسر ذال معجمه زیرک ونیک دریافت کننده من صراح تجربه بروزن تذکره آزمودن
معالجت بضم میم وفتح لام درمان کردن اصحاب یاران اشتها بالکسر آرزوکردن
ودرعرف بمعنی گرسنگی ست **مثنوی** سخن انکه کند حکیم آغاز * یا سر انگشت سوی
لقمه دراز * که زنا گفتنش خلل زاید * یا زنا خوردنش بجان آید * لاجرم حکمتش
بود گفتار * خوردنش تندرستی آرد بار * باید دانست که درین ابیات صنعت لف ونشر
ست وآن عبارت ازان ست که اول چند چیز را مفصلاً یا مجملاً ذکر کنند وبعد ازان
منصوب هر یک را بلا تعیین مذکور سازند باعتماد انیکه سامع هر منسوبی را بصاحبش
برمی گرداند اما لف ونشر مفصل بر دو نوع ست مرتب وغیر مرتب مرتب آنست
که ترتیب لف مطابق ترتیب نشر باشد وغیر مرتب آنکه ترتیب لف مخالف ترتیب
نشر واقع شود ودرین مثنوی بیت اول لف ست وبیت ثانی نشر وباز بیت
ثانی لف ست وبیت ثالث نشر یعنی مرد حکیم سخن آنوقت شروع کند که از سخن نه گفتن

شکر نعمت باری تعالی بر من ست که میراث پیغمبران یافتم یعنی علم و ترا میراث فرعون
وہامان رسیده یعنی ملک مصر **مثنوی** من آن مورم که در پایم بمالند ✤ نه زنبورم که از
نیشم بنالند ✤ کجا خود شکر این نعمت گذارم ✤ که زور مردم آزاری ندارم ✤ امیر بالفتح
سردار و پادشاه و فرمان فرمای علامه بفتح عین مهمله و تشدید لام صیغهٔ مبالغه بمعنی
بسیار بسیار داننده عزیز مصر پادشاه مصر یا وزیر مصر سلطنت غلبه و پادشاهی
مسکینیت درویشی و بیچارگی میراث بالکسر از مرده باقی مانده فرعون بکسر فا و
فتح عین مهمله لقب پادشاه مصر و بمعنی متکبر نیز آمده است و در تفسیر بیضاوی مذکور ست
که ولید بن مصعب که لقب آن فرعون موسی بوده است آن کافر ست و دیگر
فرعون یوسف مومن و تقدم و تاخر در زمان هر دو چهار صد سال بود هامان نام
وزیر فرعون قوله بمالند فاعل ان انسان ست زنبور بضم زای معجمه و نون و سین
ست که آن دو نوع ست از یکی شهد حاصل می شود و دیگر نیش زن ست **حکایت**
درویشی را شنیدم که در آتش فاقه می سوخت و خرقه بجرقه سید و خت و تسکین خاطر
خود را می گفت **بیت** نان خشک قناعت کنیم و جامهٔ دلق ✤ که با محنت خود به کس
بار منت خلق ✤ خرقه بالکسر جامه که از پارها دوخته باشند تسکین خاطر خود را
یعنی برای قراری و آرام خاطر خود دلق بفتح اول و سکون ثانی پشمینه ایست
که درویشان پوشند و آنرا ژنده هم گویند خشک بضم اول و سکون ثانی معروف ست
که در مقابل تر باشد و بمعنی محض و صرف نیز آمده است و در اینجا هر دو معنی اراده
می توان کرد من برهان قاطع بار در هر دو موضع بمعنی حمل بکسر اول ست
کسی گفتش چه نشینی که فلان درین شهر طبع کریم دارد و کرمی عمیم میان نجد منت
آزادگان بسته و بر در دلها نشسته اگر بر صورت حالت مطلع گردد پاس خاطر عزیزان
داشتن منت دارد و غنیمت شمارد گفت خاموش که در نیستی مردن به که حاجت
پیش کسی بردن **قطعه** هم رقعه دوختن به و الزام گنج صبر ✤ کز بهر جامه رقعه خر
نوشت ✤ حقا که با عقوبت دوزخ برابرست ✤ رفتن بپای مردی همسایه در بهشت ✤

حکیمی را پرسیدند از شجاعت وسخاوت کدام بهتر ست گفت آنرا که سخاوت ست شجاعت حاجت نیست **بیت** نوشت ست برگور بهرام گور ✤ که دست کرم به ز بازوی زور ✤ **قطعه** نماند حاتم طائی ولیک تا باید ✤ بماند نام بلندش به نیکوئی مشهور ✤ زکوة مال بده کن که فضله زر را ✤ چو باغبان ببرد بیشتر دهد انگور ✤ شجاعت بالفتح بردلی ودلیری نمودن درمخاوف زکوة بالتحریک بخشی ازمال که درراه خدا صرف کنند وآن بانواع ست درنقره ازچهل ویک ست فضله درصراح وکشف اللغات بفتح فا وسکون ضاد معجمه بمعنی انچه زیاده آمده باشد ازچیزی اما درمنتخب اللغات بضم فا بهمین معنی دیده شد زز بفتح رای مهمله وسکون زای معجمه درخت انگور باشد وفقط انگور را هم گویند وباغ انگور را خصوصًا من برهان قاطع

باب سوم درفضیلت قناعت

حکایت خواهندهٔ مغربی درصف بزازان حلب می گفت ای خداوندان نعمت اگر شمارا انصاف بودی ومارا قناعت هیچ سوال ازجهان برخاستی **قطعه** ای قناعت تونگرم گردان ✤ که ورای تو هیچ نعمت نیست ✤ کنج صبر اختیار لقمان ست ✤ هرکرا صبر نیست حکمت نیست ✤ مغربی بفتح میم وکسر رای مهمله زرفاضل ومهریست خواهندهٔ مغربی یعنی سائل مغربی صفت بالفتح والتشدید رشته هرچیزی ودرجه درجه کردن وبصف ایستادن وتخفیف فا برای ضرورت ست بزاز بفتح بای موحده وتشدید زای معجمه جامه فروش حلب بفتحتین نام شهریست قناعت بالفتح راضی شدن باندک چیز سوال بضم سین مهمله خواستن گنج بفتح کاف فارسی وسکون نون خزینه وتواند بود که دریجا بضم کاف عربی وسکون نون بمعنی زاویه وگوشه باشد **حکایت** دوامیرزاده درمصر بودند یکی علم آموخت ودیگری مال اندوخت آن علامهٔ عصر شد واین عزیز مصر گشت پس تونگر به چشم حقارت درفقیه نظر کردی وگفتی من به سلطنت رسیدم تو همچنان درمسکنیت بماندی گفت ای برادر

بالکسه سکری که کار او از زیرکی و کیاست بود دبلی باک وبلی قید باشد عبا بفتح
عین مهمله وبای موحده پوششی ست پشمین معروف که آنرا عرب پوشند بگلیم معروف
ست چنانکه از معنی از فرهنگ ومنتخب اللغات وکشف اللغات به تحقیق رسیده قبا
بالفتح جامه ایست معروف پنبه در وکرده می پوشند قطعه ای درونت برهنه از تقوی ✤
وز برون جامهٔ ریا داری ✤ پردهٔ هفت رنگ در مگذار ✤ تو که در خانه بوریا داری ✤ تقوی
بالفتح وبالف مقصوره پرهیزگاری وترس از حق تعالی ریا بالکسه کار یکه بروی مردم
کنند برای نمایش بوریا از برگ خرما واشال آن که بساط گستردنی میبافند آنرا حصیر
وبوریا می نامند قوله پردهٔ هفت رنگ ورمگذار یعنی پردهٔ منقش وهفت رنگ را
در دروازه مگذار چه در خانهٔ خود غیر از حصیر نمیداری **حکایت منظوم**
دیدم گل تازه چند دسته ✤ بر گنبدی از گیاه بسته ✤ گفتم چه بود گیاه ناچیز ✤ تا در صفت
گل نشیند او نیز ✤ بگریست گیاه گفت خاموش ✤ صحبت نکند کرم فراموش ✤
گر نیست جمال ورنگ وبویم ✤ آخر نه گیاه باغ اویم ✤ من بندهٔ حضرت کریم ✤ پروردهٔ
نعمت قدیم ✤ گر بی هنرم وگر هنرمند ✤ لطف ست امیدم از خداوند ✤ با آنکه بضاعتی
ندارم ✤ سرمایهٔ طاعتی ندارم ✤ او چارهٔ کار بنده داند ✤ چون هیچ وسیلتش نماند ✤
رسمی ست که مالکان تحریر ✤ آزاد کنند بندهٔ پیر ✤ ای بار خدای گیتی آرای ✤ بر بندهٔ پیر
خود ببخشای ✤ سعدی ره کعبهٔ رضا گیر ✤ ای مرد خدا ره خدا گیر ✤ بدبخت کسی که
سر بتابد ✤ زین درکه دری دگر نیابد ✤ صحبت بالضم یاری کرم بفتحتین جوانمردی
ومردی یعنی مروت وحلم قوله صحبت نکند کرم فراموش فاعل نکند لفظ کرم ست وصحبت مفعول آن
یعنی کرم صحبت را فراموش نکند وتواند بود که صحبت فاعل فعل باشد وکرم مفعول آن یعنی صحبت اثری دارد
وکرم را فراموش نمیکند مالک بکسر لام خداوند چیزی تحریر بفتح اول وسکون ثانی بنده را آزاد کردن
ونقش خط برگرفتن من منتخب اللغات پس معنی قوله مالکان تحریر خداوندان آزاد کردن باشد قوله ای
بار خدای لفظ بار بفتح بای موحده در مدار الافاضل بمعنی بزرگ آمده است یعنی
ای خدای بزرگ وسوای ازین بسیار معنی دارد اما در اینجا غیر مراد ست **حکایت**

از پادشاهی خوشتر است بسبب آنکه گذاشتن پادشاهی موجب حسرت ست و ترک
گدائی سبب راحت ظاهر درویش جامهٔ ژندست و موی سترده و حقیقت آن دل
زنده است و نفس مرده **قطعه** نه انکه بر در دعوی نشیند از خلقی ✤ وگر خلاف کنند شر
بجنگ برخیزد ✤ که گر ز کوه فرو غلطد آسیا سنگے ✤ نه عارف ست که از راه سنگ برخیزد
جامهٔ ژند بفتح زای فارسی وسکون نون جامهٔ پاره شده و ژنده نیز گویند موی سترده
بفتحتین سین مهمله وتای قرشت تراشیده و دور کرده در شرح عربی موی سترده کنایت
از تجرد نوشته است نفس مرده بسکون فا یعنی نفس اماره را از کثرت ریاضت
کشته دارند آسیا سنگ معروف ست که آن سنگی باشد مسطح و مدور بالای سنگ دیگر
که آب و باد و آدمی و حیوان آنرا بگردانند و بعضے گویند انچه بآب گردد آسیا گویند
و انچه بدست گردانند آنرا دست آس گویند و انچه بخر و گاو گردانند خراس و آسیا در اصل
آس آب بود یک الف ممدود آب بیا بدل گشته من برهان قاطع **قوله** نه آنکه بر در دعوی
نشیند از خلقی الخ یعنی عارف آن نباشد که مثل بدخویان ستیزه روی از خلائق بر در
دعوی نشیند ای دعوی انا لاغیری کند و اگر کسی مخالفت او بجنگش برخیزد بلکه عارف
آنست که اگر آسیا سنگ از کوه فرو غلطد او از جای خود حرکت نه کند تا بمخالفت مردم
چه رسد طریق درویشان ذکرست و شکر و خدمت و طاعت و ایثار و قناعت و توحید
و توکل و تسلیم و تحمل هر که بدین صفتها موصوف ست بحقیقت درویش ست اگرچه در قبا
ست اما هر زه گوی بی نماز هوا پرست هوس باز که روزها به شب آرد و در بند شهوت
و شبها روز کند در خواب غفلت بخورد هر چه در میان آید و بگوید هر چه بر زبان آید
رندست اگرچه در عباست ایثار بکسر همزه برگزیدن و اختیار کردن قناعت
بالفتح راضی شدن باندک چیز توحید بالفتح یکی گفتن و یکی دانستن و در اصطلاح سالکان
تخلیص دل و تجرید از آگاهی به غیر حق سبحانه تعالی توکل از باب تفعل اعتراف بعجز خود
کردن و اعتماد کردن بر کسی و کار خود سپردن تسلیم بالفتح سپردن و گردن نهادن
و سلام کردن تحمل بر وزن تفعل بر داشتن بار و بر خود رنج و مشقت نهادن رند

زشت باشد دبیقی و دیبا * که بود بر عروس نازیبا * فقیه بروزن علیم دانشمند بجای زنان رسیده یعنی بالغه شده و خون حیض دیده جهاز بالفتح والکسر رخت عروس من صراح مناکحت بضم میم و فتح کاف عربی عقد زناشوئی دبیقی بفتح دال مهمله و کسر بای موحده وسکون یای تحتانی نوعی از قماش باشد در نهایت لطافت من برهان قاطع دیبا بروزن زیبا قماش ست از حریر الوان و حریر جامهٔ ابریشمی باشد من کشف اللغات عروس بفتح عین مهمله زن و مرد نو کدخدا فی الجمله بحکم ضرورت بافریدی عقد نکاحش ببستند آورده اند که دران تاریخ حکیمی از سرندیب برسید که دیدهٔ نابینایان روشن کردی فقیه را گفتند چرا دامادت را علاج نکنی گفت ترسم که بینا شود دخترم را طلاق دهد **مصرع** شوی زن زشت روی نابینا به * ضریر بفتح صاد معجمه و کسر راے غیر منقوطه نابینا سراندیب نام کوهی ست مشهور که آدم صفی الله علیه السلام بدانجا فرود آمده بود و مقام کرده و نقش قدم او در انجاست و سراندیل هم گویند طلاق بالفتح رها شدن زن از قید نکاح **حکایت** پادشاهی بچشم حقارت در طائفه درویشان نظر کردی یکی از ایشان بفراست دریافت و گفت ای ملک ما درین دنیا بیش از تو کمتریم و عیش از تو خوشتر و بمرگ برابریم و بقیامت بهتر حقارت بفتح حای مهمله خوار و زبون شمردن فراست بالکسر دانائی و شناخت به نشان و نظر عیش بفتح اول وسکون ثانی لشکر و سپاه عیش بالفتح در عربی زندگانی و در فارسی شادی ست **مثنوی** اگر کشور خدای کامران ست * وگر درویش حاجتمند نان ست * دران ساعت که خواهند این و آن مرد * نخواهند از جهان بیش از کفن برد * چو رخت از مملکت بربست خواهی * گدائی بهتر ست از پادشاهی * کشور خدا بادشاه را گویند و معنی ترکیبی آن صاحب اقلیم باشد کامران بامیم موقوف آنکه کارهایش بمراد برآمده باشد و رانندهٔ کام کفن بفتحتین جامهٔ مرده رخت بربستن کنایت از سفر کردن و مردن از برای انقطاع ست چنانکه گذشت یعنی چون مملکت را گذاشته ازین جهان رخت اقامت خواهی بست و پادشاهی تو پایدار نخواهد ماند نظر بران گدائی

لک بر علم فلا تطعما **بیت** هزار خویش که بیگانه از خدا باشد ✤ فدای یک تن بیگانه
کاشنا باشد ✤ یعنی اگر کوشش کنند مادر و پدر تو بر آنکه شریک آری و انباز سازی
تو بمن آنرا که نیست ترا بآن دانشی پس فرمان مبر آن هر دو را آن بکسر همزه حرف شرط
جاهدا تثنیهٔ ماضی معلوم مجاهدة از باب مفاعلة یعنی کوشش کردن علی حرف جر آن
بفتح همزه وسکون نون حرف ناصب فعل مضارع تشرک بالضم مضارع معلوم مخاطب
مذکر افعال لیس ماضی معلوم فعل ناقص واین فعل جامدست علم بالکسر مصدر
اسم لیس لک جار مجرور خبر لیس لا تطع نهی حاضر مذکر از افعال که مصدرش اطاعت
بالکسرست **حکایت منظومه** پیر مردی لطیف در بغداد ✤ دخترش را بقفش داد
واد ✤ مرد ک سنگدل چنان بگزید ✤ لب دختر که خون از و بچکید ✤ بامداد ان پدر
چنان دیدش ✤ پیش داماد رفت و پرسیدش ✤ کای فرومایه این چه دندان ست ✤
چند خائی لبش نه انبان ست ✤ به مزاحت نگفتم این گفتار ✤ هزل بگذار و جد ازو
بردار ✤ خوی بد در طبیعتی که نشست ✤ ندهد جز بوقت مرگ از دست ✤ کفش بفتح
کاف تازی معروف که پا افراز باشد و پاپوش خوانند کفش دوز بمعنی ترکیبی
پاپوش دوزنده مرد ک بکاف تصغیر مفید تحقیر انبان بالفتح پوست بز غاله دباغت
کرده شد قوله بمزاحت نه گفتم الخ مزاح بکسر میم مصدرست بمعنی بازی ولاغ کردن
وبالضم اسم بمعنی خوش طبعی وبازی وتازی مزاحت برای خطاب ست یعنی ای سامع
بطور بازی وخوش طبعی این حکایت ترا نه گفتم هزل بفتح اول وسکون ثانی مسخرگی
کردن وبیهوده گفتن جد بکسر اول وتشدید ثانی درستی نقیض هزل وکوشیدن
در کار من صراح وهر دو معنی در اینجا مفید مطلب ست یعنی هزل بگذار ونظر براو بکن و
درستی پند ازوی بردار ای اخذ پند ازو کن وعادی به هزل مشو بسبب آنکه اگر خوی بد
در طبیعت کسی مستحکم نشیند ازالهٔ اش جز بمرگ صورت نه بندد از دست دادن ترک کردن
وگذاشتن باشد **حکایت** فقیهی دختری داشت بغایت زشت روی
بجای زنان رسیده باوجود جهاز ونعمت کسی به مناکحت او رغبت نمی نمود **بیت**

وآنکه کارهای دنی کند لاف سرپنجگی لاف زورآوری وقوت قوله عاجز نفس فرومایه چه مردی چه زنی
مردی وزنی بیای مصدری ست یعنی عاجز نفس فرومایه را مردی وزنی هردو برابرست ومیتوان گفت
که عاجزه شدهٔ نفس فرومایه مرد بودن تو هردو برابرست **قطعه** اگر خود بر درد پیشانی پیل * نه مردست
آنکه در وی مردمی نیست * بنی آدم سرشت از خاک دارد * اگر خاکی نباشد آدمی نیست * مردمی
بفتح اول وضم ثالث مروت وحلم وبردباری قوله اگر خاکی نباشد خاکی شدن کنایت
از افتادگی کردن ومتواضع شدن باشد **حکایت** بزرگی را پرسیدم از سیرت
اخوان صفا گفت کمینه آنکه مراد خاطر یاران بر مصالح خویش مقدم دارد وحکما گفته اند
برادر که در بند خویش ست نه برادرست نه خویش ست اخوان بالکسر برادران جمع
اخ صفا بالفتح روشن وصاف وبیغش خلاف کدر ومراد از اخوان صفا مردم
خداشناس وروشن دل ست چه دستور عرب آنست که در مقام التصاق واقتران
لفظ اب واخ می آرند خویش بمعنی خود وقبیله واین تجنیس تام ست **مثنوی**
همراه گر شتاب کند همره تو نیست * دل در کسی مبند که دل بستهٔ تو نیست * چون نبود
خویش را دیانت وتقوی * قطع رحم بهتر از مودت قربی * یاد دارم که مدعی درین بیت
بر قول من اعتراض کرد وگفت حق جل وعلا در کتاب مجید از قطع رحم نهی کرده است
وبمودت ذوی القربی فرموده انچه تو گفتی مناقض آنست گفتم غلط کردی موافق
قرآن ست دیانت بالکسر راستی ودینداری تقوی بالفتح وبالف مقصوره
پرهیزگاری وترس از حق تعالی من کشف اللغات قطع بفتح اول وسکون ثانی
بریدن رحم بفتح اول وسکون ثانی ونیز بضم اول بخشودن ومهربانی کردن ودر
سروری مرقوم ست که رحم درینجا بمعنی قرابت واقع ست یعنی بریدن خویشی وقطع نظر
ازان کردن مودت بفتحتین وتشدید دال مهمله محبت ودوستی قربی بضم قاف
نزدیکی وخویشی اعتراض بالکسر سرکشی کردن وبانکار پیش آمدن نهی بفتح نون و
سکون ها باز داشتن ذوی القربی خداوند خویشی ونزدیکی مناقض بضم میم وکسر
قاف مخالف وشکننده م قال الله تعالی ان جاهداک علی ان تشرک بی ما لیس

بمضمون حدیث مُوتوا قبلَ اَن تَمُوتُوا یعنی بمیرید بمرگ ارادی پیش از انکه بمیرید
بموت طبعی **حکایت** این حکایت بشنو که در بغداد ❊ رایت و پرده را خلاف افتاد ❊
رایت از گرد راه و رنج رکاب ❊ گفت با پرده از طریق عتاب ❊ من و تو هر دو خواجه تاشانیم
❊ بنده بارگاه سلطانیم ❊ من ز خدمت دمی نیاسودم ❊ گاه و بیگاه در سفر بودم ❊
تو نه رنج آزموده نه حصار ❊ نه بیابان و باد و گرد و غبار ❊ قدم من بسعی پیشتر است ❊ پس
چرا عزت تو بیشتر است ❊ تو بر بندگان مه روئی ❊ با کنیزان یاسمن بوئی ❊ من فتاده
بدست شاگردان ❊ به سفر پای بند و سر گردان ❊ گفت من سر بر آستان دارم ❊
نه چو تو سر بر آسمان دارم ❊ هر که بیهوده گردن افرازد ❊ خویشتن را بگردن اندازد ❊
رایت علم بفتحتین پرده بفتح بای فارسی چیزیکه درمیان حائل بود از جامه وغیر
آن وعوام آنرا اقمشه گویند خلاف بالکسر مخالفت و ناسازگاری کردن رکاب
بالکسر شتر سواری وچیزیکه برزین اسپ بندند تا پای بر و نهند عتاب بالکسر
سرزنش و نکوهش قوله رایت از گرد راه و رنج الخ یعنی رایت از گرد و غبار راه
صعوبت ها کشیده و از رنج و آلام همراه رکاب دویدن پریشان شده با پرده از
طریق سرزنش گفت خواجه تاشان چاکران یک خداوند حصار بالکسر قلعه و در
شرح عربی مرقوم ست که باعتبار معنی مصدری یعنی محاصره کردن عدو و ضیق و تنگ
ساختن آن مراد ست و درین مقام همین معنی مناسب باشد بر بندگان یعنی نزد
بندگان یاسمن گلی ست خوشبو سفید و زرد میباشد هندیش چنبیلی گویند شاگردان
نوکران و چاکری کنندگان خویشتن را بگردن اندازد یعنی نگوسازد و در افگند
حکایت یکی از صاحبدلان زور آزمائی را دید بهم برآمده و در خشم شده و کف
بر دهان آورده گفت این را چه حالت ست کسی گفت فلان دشنام داده است
او را گفت این فرومایه هزار من سنگ بر میدارد و طاقت سخنی نمی آرد **قطعه**
لاف سرپنجگی و دعوی مردی بگذار ❊ عاجز نفس فرومایه چه مردی چه زنی ❊ گرت از دست
برآید دهنی شیرین کن ❊ مردی آن نیست که مشتی بزنی بر دهنی ❊ فرومایه بی هنر

مضاف الیه لم بکسر لام وفتح میم در اصل لما بود الف برای تخفیف افتاده لاتمر مضارع
منفی مخاطب معلوم نصر کریم حال از ضمیر فاعل لاتمر **قطعه** متاب ای پارسا روا ز گنهگار
به بخشایندگی در وی نظر کن * اگر من ناجوان مردم بکردار * تو بر من چون جوان مردان
گذر کن * متاب نهی از تافتن یعنی مگردان پارسا با سوم موقوف کسی که از جرم و معاصی
پاک باشد به بخشایندگی در وی نظر کن یعنی به ترحم و شفقت در گنهگار ببین کردار
بالکسر فعل و عمل **حکایت** طائفه رندان بخلاف درویشی بدر آمدند و سخنان ناسزا
گفتند و بزدند و برنجانیدند حکایت پیش پیر طریقت برد که چنین حالتی رفت گفت
ای فرزند خرقهٔ درویشان جامهٔ رضاست هر که درین کسوت تحمل نامرادی نکند مدعی ست
و خرقه بر و حرام **بیت** دریای فراوان نشود تیره بسنگ * عارف که برنجد تنک آب ست
هنوز * رند بالکسر منکری که کار او از زیرکی و کیاست خارج باشد و شوخ و بی حیا
و حیله گر رندان جمع خلاف بالکسر ناسازگاری نمودن و دگرگون کردن رضا بالفتح
خوشنودی کسوت بالکسر جامه و رخت پوشیدن تحمل بر وزن تفعل بر داشتن
بار و بر خود رنج و مشقت نهادن نامرادی بضم میم با یای مصدری بیحاصلی و عدم
دست داد خواسته و قصد مدعی بضم میم دعوی کننده و نام و نسب خویش گوینده
در جنگ و در عرف دشمن و منحرف از راه صواب تیره بالکسر مکدر عارف بکسر رای
مهمله مرد خدا شناس و در کنز اللغات آمده است عارف آنرا گویند که بطریق حال و شهود
مشاهدهٔ ذات و اسما و صفات الهی از دیده کرده باشد چنانکه گفته اند که عارف از دیده
گوید و عقل از شنیده تنک بفتح تای فوقانیه و ضم نون کم و اندک و سبک و رقیق آب
معروف و نیز رونق و فیض و رواج و رونق کار یعنی مرد عارف اگر از مکروهات زمانه
برنجد هنوز تنک آب ست یعنی بفیض کامل فیاض مطلق بهره مند نشده و احتمال دارد
که مراد از تنک آب کم سرمایه باشد **قطعه** گر گزندت رسد تحمل کن * که بعفو از گناه
پاک شوی * ای برادر چو عاقبت خاک ست * خاک شو پیش از آن که خاک شوی *
گزند بکاف فارسی و زای معجمه آفت و چشم زخم عاقبت پایان چیزی قوله خاک شو الخ

یعنی گمراه میباشد و می گوید که خفته را خفته کی کند بیدار این خیال باطل و دعوی فاسد است
به سبب آنکه اگرچه عالم بی عمل از فیض علم خویش محروم ست اما دیگران از علم او بهره مند
می شوند پس در نفس الامر خفته نباشد **قطعه** صاحبدلی بمدرسه آمد ز خانقاه ❊ بشکست
عهد صحبت اهل طریق را ❊ گفتم میان عالم و عابد چه فرق بود ❊ تا اختیار کردی ازان این
فریق را ❊ گفت آن گلیم خویش بدر می برد ز موج ❊ وین جهدی کند که بگیرد غریق را ❊ خانقاه
و خانقه بکسر نون عبادتخانه عهد بالفتح زنهار و پیمان و ساختن و وفا بچیزی کردن اهل طریق
مراد درویشان و خدا پرستان فریق بالفتح گروه آن و این اشارت بر عابد و عالم ست
جهد بالفتح کوشش و رنج **حکایت** یکی بر سر راهی مست خفته بود و زمام اختیار
از دست رفته عابدی بر سر او گذر کرد و در حالت مستقبح او نظر کرد جوان سر برآورد
و گفت زمام بکسر زای معجمه مهار و رسنی که در چوب بینی شتر کنند و دوال نعلین که بر پشت
پای بود مستقبح اسم مفعول استقباح بمعنی زشت و مکروه م قال الله تعالی وَاِذَا مَرُّوْا
بِاللَّغْوِ مَرُّوْا کِرَامًا یعنی وقتیکه بگذرند مومنان باهل لغو بگذرند در حالیکه بزرگان اند یعنی
بی تعرض احوال اهل لغو و بی خوض و طعن در کار ایشان اذا بکسر حرف شرط مروا
ماضی معلوم جمع مذکر غائب از نصر با حرف جر لغو بالفتح مجرور بمعنی بیهوده گفتن و
سخن باطل و بر فعل عبث هم اطلاق می شود و مراد از و اهل لغو و شغل کنندگان آن ست
کراما بالکسر جمع کریم و بالضم بمعنی کریم و حال از نسبت مروا باللغو م **شعر** اِذَا رَأَیْتَ
اَنْیُمَا کن ساترا و حلیما ❊ یَا مَنْ تَقَبَّحَ اَمْرِی لَمْ لَا تَقَبَّحُ کَرِیْمًا ❊ یعنی وقتیکه ببینی گناهکاری
را باش پوشنده و بردبار ای کسیکه زشت میدانی کار مرا چرا نمی گذری در حالیکه بزرگ
هستی اذا حرف شرط رایت ماضی معلوم مخاطب مذکر مشتق از رویت البصر و بمعنی
دریافتن و دانستن هم آمده انیم بروزن علیم بمعنی گناهکار مفعول رایت کن بالضم
واحد مذکر امر حاضر از نصر ساترا اسم فاعل ستر بالفتح بمعنی پوشیدن خبر کن حلیم
بروزن کریم بردبار معطوف بر ساترا یا حرف ندا من بالفتح موصول منادی تقبح مضارع
مخاطب معلوم از تقبیح بمعنی زشت دانستن امری بفتح همزه مضاف و مفعول بفتح یای متکلم

مضاف الیه

بمعنی نیکی و راستی تنسون مضارع معلوم جمع مذکر علم انفس بفتح همزه و سکون نون و ضم
فا جمع نفس بالفتح مفعول تنسون **بیت** عالم که کامرانی دین پروری کند * او خویشتن
گم ست کرا رهبری کند * پدر گفت ای پسر بمجرد این خیال باطل نشاید روی از
تربیت ناصحان برتافتن و راه بطالت گرفتن و علما را بضلالت منسوب کردن و در طلب
عالم معصوم و از فوائد علم محروم ماندن همچون نابینائی که شبی در وحل افتاد و گفت ای
مسلمانان چراغی فرا راه من دارید زنی فاجره بشنید و گفت تو که چراغ نه بینی بچراغ
چه بینی همچنین مجلس وعظ چون کلبهٔ بزازان ست آنجا تا نقد نه دهی بضاعتی نستانی
و اینجا تا ارادتی نیاری سعادتی نبری کامران با میم موقوف آنکه کارهایش بمراد
برآمده باشد و اننده کام و در آداب الفضلا ست آنکه کارهای خود بر مراد خود کند
و یای کامرانی برای مصدریت ست یعنی راندن کام قوله خویشتن گم ست یعنی
آن عالم خود گم شده است و میتوان گفت که او خود را گم کرده است مجرد بضم میم
و تشدید و فتح رای مهمله تنها بطالت بالفتح معطل و بیکار شدن و بالکسر دلیر شدن
من منتخب اللغات ضلالت بالفتح گمراهی طلب بفتحتین جستن معصوم بالفتح بیگناه
و نگاه داشته شده محروم بالفتح بی بهره قوله در طلب عالم معصوم الخ یعنی عالم بی عمل
را گمراه تصور کرده رو از وی تافتن و در جست و جوی عالم معصوم بوده از فوائد علم
محروم ماندن وحل بفتحتین گل و لای و در گل و لای افتادن فاجره بفتح فا و کسر جیم زن بدکاره
کلبه بالضم دوکان بزاز بفتح با و تشدید زای معجمه اول و ثانی موقوف جامه و متاع
فروش قوله همچون نابینائی که شبی در وحل افتاد تا آخر در شرح عربی مرقوم ست که ارتباط
این کلام بما قبلش واضح نباشد چه تشبیهی که بقول همچون نابینائی الخ ذکر کرده تطابق
آن خالی از تکلف نیست و این معنی بر ذوق سلیم ظاهر ست **قطعه** گفت عالم بگوش
دل بشنو * ور نماند بگفتنش کردار * باطل ست آنکه مدعی گوید * خفته را خفته کی کند بیدار *
مرد باید که گیرد اندر گوش * ور نوشت ست پند بر دیوار * گفت عالم با اضافت یعنی
گفتن عالم قوله باطل ست آنکه مدعی گوید الخ یعنی مدعی که عالم بی عمل را خفته تصور میکند

صاحب دعوت گفت ای یار زمانی توقف کن که پرستارانم کوفته بریان می سازند
درویش سر برآورد گفت **فرد** کوفته در سفرهٔ من گو مباش ✤ کوفته را نان تهی
کوفته است ✤ پرستار بفتح بای فارسی کنیزک و مطلق پرستنده از غلام و خدمتگار
وغیر آن گو برای تاکید و مبالغه است و گذشت کوفته بضم کاف تازی با واو
فارسی و فای موقوف آزرده و مانده شده و نیز نان خورشی که گوشت کوفته غلوله سازند
و برشته کنند و تکرار کوفته در مصرع ثانی تجنیس تام ست **حکایت** مریدی گفت
پیری را چه کنم که از خلائق بزحمت اندرم از بسیاری که بزیارتم همی آیند و اوقات عزیز
مرا از تردد ایشان تشویش حاصل میشود گفت هرچه درویشانند ایشانرا وامی بده
و هرچه تونگرانند از ایشان چیزی بخواه که دیگر گرد تونگردند **بیت** گر گدا پیش رو
لشکر اسلام بود ✤ کافر از بیم توقع برود تا در چین ✤ مرید بالضم خواهنده زحمت
بفتح زای معجمه رنج و انبوهی من منتخب اللغات عزیز کم یاب و غالب تردد از باب
تفعل آمد شد کردن و گردیدن قوله گر گدا پیش رو الخ یعنی اگر گدا پیش رو لشکر مسلمانان
که برای جنگ کافران می روند بوده باشد کافر از خوف سوال و امید داشتن و
طلبیدن گدا تا چین گریزد و نستیزد و این کلام بطریق اغراق و مبالغه است
حکایت پسر فقیهی پدر را گفت هیچ از سخنان دلاویز متکلمان در من
اثر نمی کند بعلت آنکه نمی بینم ایشان را کردار موافق گفتار **مثنوی** ترک دنیا
بمردم آموزند ✤ خویشتن سیم و غله اندوزند ✤ عالمی را که گفته باشد بس ✤ چون
بگوید نگیرد اندر کس ✤ عالم آن کس بود که بد نکند ✤ نه بگوید بخلق و خود نه کند ✤ فقیه
دانشمند و دانندهٔ علم دین و شریعت کردار بکسر کاف عمل قوله گفت باشد بس
یعنی گفتار بلا عمل باشد فقط نگیرد ای اثر نکند م اتامرون الناس بالبر و تنسون
انفسکم یعنی آیا حکم می کنید مردم را به نیکی و فراموش میکنید ذاتهای خود را آ بالفتح
برای استفهام تامرون بضمتین میم و رای مهمله فعل مضارع معلوم جمع مذکر نصر و ضمیر
در و فاعل ناس مفعول با حرف جر بر بکسر بای موحده و تشدید رای مهمله مجرور

بمعنی نیکی

یا فعل تفرقه بکسر اول وفتح سوم جدا کردن و پراگنده نمودن شبانگه وقت درآمدن
شب ارادت بالکسر خواستن ورغبت کردن اقرار بالکسر ثابت کردن بر خود
چیزی را بزبان خود گفتن برای اثبات وبقرار آوردن کاری را انکار بالکسر باور
نداشتن وناشایسته وناپسندیده داشتن **حکایت** یکی از علمای راسخ را
پرسیدند چه گوئی در نان وقف گفت اگر از بهر جمعیت خاطر و فراغ عبادت می ستانند
حلال ست واگر مجموع از بهر نان نشینند حرام **بیت** نان از برای کنج عبادت
گرفته اند ✤ صاحبدلان نه کنج عبادت برای نان ✤ راسخ بکسر سین مهمله استوار
فراغ پرداختن از کاری حلال بفتح بیرون آمدن از حرام من منتخب اللغات
مجموع فراهم کرده شده وفراهم آمده قوله اگر مجموع از بهر نان نشینند حرام یعنی
اگر فقرا نان وقف بستانند صرف برای جمعیت خاطر از تلاش نان ومجموع از بهر
نان نشینند حرام باشد کنج بضم کاف تازی گوشهٔ خانه وجز آن گرفته اند یعنی
عهد کرده اند وقرار داده **حکایت** درویشی به مقامی رسید که صاحب آن
بقعه کریم النفس بود طائفه اهل فضل وبلاغت در صحبت او هر یک بذله ولطیفه چنانکه
رسم ظریفان باشد گفتند درویش راه بیابان قطع کرده بود ومانده شده وچیزے
نخورده یکی ازان میان بطریق انبساط گفت ترا هم چیزے باید گفت مرا چون دیگران
فضل وبلاغت نیست وچیزی نخوانده ام بیک بیت از من قناعت کنید همگنان
برغبت گفتند بگوی گفت **بیت** من گرسنه در برابر سفرهٔ نان ✤ همچو عزبم
بر در حمام زنان ✤ کریم النفس بزرگ ذات وبخشنده فضل بفتح فا وسکون
ضاد معجمه افزون شدن بلاغت تیز زبانی ورسیدن بمرتبهٔ کمال در ایراد کلام
بذله ولطیفه هر دو بمعنی واحد ست یعنی سخن خوب ونیکو ظریف زیرک وخوش طبع
انبساط بالکسر گستاخی کردن سفره بالضم خوانچه ودسترخوان من کشف اللغات
عزب بفتحتین مرد بی زن وعزبه زن بے شوہر عزاب بالضم جمع هر دو من منتخب اللغات
حمام بالفتح والتشدید گرمابه یاران نهایت عجز او بدانستند وسفرهٔ پیش آوردند

گدائی کردن بنا گوش بضم باء موحده نرمه گوش وآن جای گوشواره باشد گوشوار
وگوشواره حلقه که در گوش دهند فیروزه سنگی ست سبز قیمتی خاتم فیروزه انگشتری
نگینین آن از فیروزه باشد **قطعه** درویش نیک سیرت وفرخنده رای را ✤ نان رباط
ولقمه دریوزه گو مباش ✤ خاتون خوبصورت پاکیزه روی را ✤ نقش ونگار وخاتم فیروزه
گو مباش ✤ **بیت** تا مراهست دیگرم باید ✤ گر نخوانند زاهدم شاید ✤ فرخنده
بفتح نون وضم سوم مبارک وقیل بفتح سوم بمعنی زیباست رباط بکسر رای مهمانخانه
بسرای وتکیه که وقف می کنند من کشف اللغات قوله گو مباش درسروری مرقوم است
که لفظ گو بکاف تازی افاده تاکید ومبالغه می کند. ودر شرح عربی نوشته که لفظ گو زائد
ست خاتون که بانو نقش ونگار نقش کردن ونگاشتن بر رخساره برای زینت
وزیب قوله تا مراهست دیگرم باید الخ تقدیم وتاخیر عبارت برعایت وزن شعر است
واصل عبارتش اینکه دیگرم باید تا مراهست یعنی خیال طلب دیگرشی در سر ما تا که
باقی باشد اگر مرا زاهد نخوانند سزاوارست خلاصه اینکه تا که زاهد برا بی سازی
دست ندهد وقناعت حاصل نشود زاهد نباشد **حکایت** مطابق این سخن
بادشاهی را مهمی پیش آمد گفت اگر انجام این حالت بمراد من باشد چندین درم زاهدان
را بدهم چون حاجتش برآمد وفای نذرش بموجب شرط لازم آمد یکی را از بندگان خاص
کیسه درم داد تا بزاهدان تفرقه کند گویند غلام عاقل وهوشیار بود همه روز بگردید و
شبانگه باز آمد در مهابوسه داد وپیش ملک بنهاد گفت زاهدان را نیافتم گفت این چه
حکایت ست انچه من میدانم درین شهر چهارصد زاهد اند گفت ای خداوند جهان
آنکه زاهدست نمی ستاند وآنکه می ستاند زاهد نیست ملک بخندید وندیمان را گفت چند انکه مراد حق
این طائفه خداپرستان ارادت ست واقرار این شوخ دیده را عداوت ست
وانکار وحق بجانب اوست **بیت** زاهد که درم گرفت ودینار ✤ زاهد ترازو کسے
بدست آر ✤ وفا بالفتح بجا آوردن عهد نذر بفتح نون وسکون ذال معجمه عهد پیمان
شرط بفتح اول وسکون ثانی بچیزی وابستن قول یا فعل خود را وحصول قولے

از تعلقات دنیا و مشغولی باحق تعالی ست فقیه فقه دان زبان آور بالضم شاعر
نفس بفتحتین دم مراد سخن باشد عسل بفتحتین شهد باری ملک بدین اورعنت
کرد عابد را دید از هیبات تحسین گردیده و سرخ و سفید گشته و فربه شده و بر بالش دیبا
تکیه زده و غلام پری پیکر بامروحه طاؤسی بر بالای سرش ایستاده بر سلامت حالش
شادمانی کرد و از هر دری سخن گفتند تا ملک بانجام سخن گفت من این دو طائفه را در جهان دوست
میدارم علما و زهاد را وزیر فیلسوف جهان دیده حاضر بود گفت ای ملک شرط دوستی
آنست که با هر دو طائفه نیکوئی کنی علما را زبده تا دیگران بخوانند و زهاد را چیزی مده تا زاهد
بمانند **بیت** نه زاهد را درم باید نه دینار ✤ چو بستد زاهدی دیگر بدست آر ✤ هیات
بالفتح صورت و ساخته شدن و تهیه از اینجا مشتق ست من منتخب اللغات دیبا بالکسر
و بایای فارسی جامه ایست ابریشمی که سلاطین پوشند و دیبا و دیبه هر دو گویند پش مروحه
بکسر میم و فتح واو باد بیزن و باوزن و بالفتح جایی باد وزیدن طاؤس باشباع
ضمه معروف ست که از پرهای او باد بیزن سازند از هر دری یعنی از هر گونه و هر نوع
زهاد بالضم والتشدید جمع زاهد علما بضم اول و فتح ثانی جمع عالم فیلسوف بفتح فا
و سکون یای تحتانیه زیرک و دانا و راست کار که تبازیش حکیم خوانند و این کلمه در اصل
یونانی ست مرکب از فیل بالفتح بمعنی دوستدار و سوف بالضم بمعنی حکمت و جمعش
فلسفه آید درم بکسر یکم و فتح دوم در فارسی مهرمس و زر و نقره و در منتخب اللغات
آمده که وزن درم شش دانگ باشد و دانگ دو قیراط و قیراط چهار جو میانه را گویند
ده درم شرعی هفت مثقال ست **قوله** چو بستد زاهدی دیگر بدست آر یعنی اگر زاهد دینار و درم بستد
زاهد دیگر طلب کن و بدست آر زیرا که آن زاهد نیست **قطعه** آن را که سیرت خوش
و سری ست با خدای ✤ بی نان وقف و لقمه دریوزه زاهد ست ✤ انگشت خود بروی
و بنا گوش دلفریب ✤ بی گوشوار و خاتم فیروزه شاهد ست ✤ سیرت بالکسر عادت
و طریقه سر بکسر یکم و تشدید دوم پنهانی و آنچه پنهان داشته باشد و در صراح ست که
راز را گویند وقف بفتح واو و سکون قاف وقف کردن چیزی را بر فقرا دریوزه

وشراب نمیدهد ہلک ماضی معلوم ضرب ناس فاعل هول بفتح اول وسکون ثانی
بمعنے گرد اگرد چیزے منصوب بنابر ظرفیت عطشش بفتحتین اول وثانی تمیز از نسبت
ہلک بسوی فاعل او بمعنی تشنہ شدن وتشنگی واو حرف عطف یاکہ حالیہ ہو بضم ہا
وفتح واو ضمیر منفصل مبتدا ساقی بمعنے شراب وآب دہندہ خبر مبتدا در اصل ساقے
بود یا افتادہ یری مضارع معلوم منع لایسقے مضارع معلوم ضرب بروزن یرمی
معطوف بر یری ومفعول ہر دو فعل حذف گشتہ بمجرد اختصار بقرینۂ مقام اغنے
ہو ساق یریہم الکاس ولا یسقیہم الشراب یعنے می نماید مردمان را جام وشراب نمی دہد
بیت دیدہ از دیدنش نگشتی سیر ✤ همچنان کز فرات مستسقے ✤ عابد از طعامہای
لطیف خوردن گرفت وکسوتہای لطیف پوشیدن واز فواکہ ومشموم حلاوت
وتمتع یافتن ودر جمال غلام وکنیزک نظر کردن وخردمندان گفتہ اند زلف خوبان
زنجیر پای عقل ست ودام مرغ زیرک فرات بالضم آب خوشگوار ونام رودخانہ
ایست در کوفہ من کشف اللغات وظاہر آن ست کہ دریجا مراد معنی اول باشد
مستسقے بضم میم اسم فاعل استسقا وآن نام علتی ست کہ صاحب آن مرض ہر چند
آب خورد تشنگی او نرود وشکمش ہر روز بزرگ تر شود وآن علت را در ہندے
جلندہر گویند لطیف بغایت پاکیزہ ونازک کسوت بالکسر پوشش لطیف
پاک فواکہ بالفتح میوہا جمع فاکہ مشموم خوشبو حلاوت بالفتح شیرینی تمتع
بروزن تفعل برخوردار شدن **بیت** درسر کار تو کردم دل ودین باہمہ داش ✤
مرغ زیرک بہ حقیقت منم امروز تو دامی ✤ فی الجملہ دولت وقت مجموعش بزوال آید
چنانکہ گفتہ اند **قطعہ** ہر کہ بہت از فقیہ وپیر ومرید ✤ وز زبان آوران پاک نفس ✤
چون بدنیای دون فرود آید ✤ بہ عسل در بماند ہیچو مگس ✤ سر بالفتح خیال کار
بفتح کاف تازی شغل وعمل دین بالکسر کیش وشان وعادت وراہ وروش
وفرمان بردار گشتن من کشف اللغات یعنی در خیال کار عشق تو دل را ودین را
متوجہ کردم وقت مجموع یعنے وقت فراہم کردہ شدہ ومراد ازان فراغ وبی تعلقی

از تعلقات

آفت سردی زمستان بایشان نرسیده بود و اطلاق شیر بر نهیب بر دعجوز بطریق تحکم و استهزاست مثل بشرهم بعذاب الیم یعنی مژده ده کافران را بالعذاب دردناک و تواند بود که مراد از شیر ناخورده طفل تر و تازه و نوزاد باشد زیرا که طفل نوزاده پیش از شیر خوردن خیلی نرم و نازک و لطیف و پاکیزه می باشد و لفظ از برای انقطاع قرار دهند چه حرف از بواسطه انقطاع در کلام اکابر بسیارست ازان جمله است این بیت شیخ قدس سره **بیت** یکبار از جهان دل در تو بستم * ندانستم که برگردی بزودی * یعنی یکبارگی از جهان قطع کرده دل در تو بستم پس معنی چنین باشد که همچنان یعنی مثل طفل نوزاده گل و سنبل از انقطاع نهیب بر دعجوز شیر ناخورده بود یعنی خیلی تر و تازه و نازک و لطیف م **شعر** وافانین علیها جلنار * علقت بالشجر الاخضر نار * یعنی شاخهائیکه بران شاخها گل انارست بان می ماند که آویخته شده است بدرخت سبز آتش افانین بالفتح جمع افان بفتح همزه جمع فنن بفتحتین بمعنی شاخ مبتدا است علیها جار مجرور ظرف جلنار بضم جیم و سکون لام بمعنی گلنار مبتدا و علیها خبر مقدم و جمله خبر افانین علقت ماضی مجهول مؤنث غائب تفعیل با جار شجر بفتحتین مجرور و موصوف اخضر بفتح همزه و سکون خای معجمه صفت نار بنون مفعول العالم یسم فاعل علقت ملک در حال کنیزک خوبروی پیشش فرستاد **نظم**

ازین مه پاره عابد فریبی * ملائک صورتی طاؤس زیبی * که بعد از دیدنش صورت نبندد * وجود پارسایان را شکیبی * همچنان در عقبش غلامی بدیع الجمال لطیف اعتدال مه پاره مراد محبوب شکیب بکسر تین اول و ثانی صبر بدیع الجمال نادر حسن لطیف الاعتدال نازک طبیعت و نیک خلق قوله ازین مه پاره عابد فریبی الخ کاف در اول مصرع بیت ثانی بیان لفظ ازین ست یعنی ازین خوبی و لطافت مه پاره عابد فریبی و جز آن کنیزک مذکور بوده است که بعد دیدنش پارسایان را صبر صورت نبندد م **شعر** هلک الناس حوله عطشا * وهو ساقی یری ولا یسقی * یعنی هلاک شدند مردمان گرداگرد او از روی تشنگی در حالیکه او شراب دهنده است جام می نماید

وکسر بای موحده اسم فاعل تعبد یعنی پرستنده بیشه بکسر بای تازی نیستان و جنگل راگویند فراغ بالفتح پرداختن از کاری میسر بضم میم وفتحتین یاوسین مشدد آسان کرده شده برکات بفتحات جمع برکت بمعنی بالیدن وافزون شدن انفاس بالفتح دمها وبالکسر کسی را به چیزی راغب کردن اقتدا بکسر همزه وتای فوقانیه پیروی کردن کدورت بضمتین تیرگی وتیره شدن پرداختند یعنی خالی کردن مثنوی

گل سرخش چو عارض خوبان ✤ سنبلش هم چو زلف محبوبان ✤ همچنان کز نهیب برد عجوز ✤ شیر نا خورده طفل دایه هنوز ✤ گل سرخ گل گلاب عارض بکسر رای مهمله رخساره نهیب بکسر نون وبا وسکون یای مجهول ترس وبیم سن برهان قاطع وبعضی فضلا نوشته اند که نهیب اماله نهاب ست که بالکسر در عربی بمعنی غارت کردن باشد برد بالفتح سرما عجوز بضمتین ضعیف وپیر شدن زن وبفتح اول وضم ثانی زن پیر وسال خورده راگویند ودر منتخب اللغات عجوز بمعنی ایام عجوز آمده است وآن پنج روز ست نزدیک عرب که آن ایام سرمای سخت ست وبعضی هفت روز نیز گفته اند ودر شرح عربی هم دیده شد که برد عجوز بردی ست مخصوص که نازل می شود برای ایام قلیل عنقریب آمدن مرغ لک لک در روم بالجمله از صراح وکشف اللغات ومنتخب اللغات وقاموس بتحقیق رسیده که لفظ عجوز بمعنی مطلق پیر نباشد بلکه بمعنی زن پیر وضعیف شدن زن می آید درین صورت از لفظ عجوز بطریق تجرید مطلق پیر اراده کردن وجمله برد عجوز را ترکیب توصیفی گفتن نشاید چرا که لفظ برد دلالت بر داخل معنی عجوز نمی کند بلکه دال بر خارج معنی آن ست ودر تجرید لازم ست که لفظ مجرد بدال بر داخل معنی مجرد عنه باشد نه بر خارج معنی آن کما لا یخفی پس اولی آنست که از عجوز باعتبار معنی ایام عجوز سرمای سخت مراد باشد وجمله برد عجوز را ترکیب اضافی گویند باضافت بیانی وترکیب توصیفی نگویند پس معنی بیت چنین باشد که همچنان یعنی مانند طفل دایه که گل وسنبل ست در لطافت ونزاکت از ترس وباک سرمای سخت شیر نخورده بود یعنی شیر ترس سرمای سخت نه نوشیده خلاصه اینکه

آفت سردی

نفس ناطقه است وازجان روح حیوانی سن برهان قاطع چنگال بفتح وجیم فارسی پنجهٔ حیوانات مثل شیر وگرگ وباز وغیر آن ازجانوران درنده وغیر درنده گرگ بضم کاف فارسی معروف ست که جانور درنده باشد **حکایت** یکی ازپادشاهان عابدی راپرسید که اوقات عزیزت چون میگذرد گفت همه شب درمناجات وسحر دردعای حاجات وهمه روز دربند اخراجات ملک فرمود تا وجه کفاف اومعین دارند تابارعیال ازدل او برخیزد **مثنوی** ای گرفتار پای بند عیال ✤ وگرآزادگی پسند خیال ✤ غم فرزند ونان وجامه وقوت ✤ بارنت آرد زسیر درملکوت ✤ همه روز اتفاق می سازم ✤ که بشب باخدای پردازم ✤ شب چو عقد نماز می بندم ✤ چه خورد بامداد فرزندم ✤ مناجات بضم میم باهم رازگفتن کفاف بالفتح روزی وروزگذار عیال بالکسر اولاد وزن وآنکه تکفل وتعهد حال ومئونت ایشان باید نمود ونفقه باید داد قوت بضم اول وسکون ثانی خوردنی وزاد ملکوت بفتحتین میم ولام وضم کاف در اصطلاح متصوفه عالم ارواح وعالم معنی راگویند عقد بفتح اول وسکون ثانی بستن گره ودر منتخب اللغات بمعنی حسنات کردن وگردن سوی چیزی آوردن هم آمده است قوله شب چون عقد نماز می بندم تا آخر یعنی هرگاه بشب مستعد نماز گذاردن می شوم وعقد آن می بندم بسبب عدم دست رس این قصه راتشویش چه خورد بامداد فرزندم دردل میگذرد وعقد همین دردل می بندم **حکایت** یکی ازمتعبدان شام دربیشه سالها عبادت کردی وبرگ درختان خوردی پادشاه آن طرف بحکم زیارت بنزدیک اورفت وگفت اگر مصلحت بینی درشهر ازبرای تومقامی سازم که فراغ عبادت ازین بهتر میسر شود ودیگران ببرکات انفاس شما مستفید شوند وبراعمال صالح شما اقتدا کنند زاهد قبول نکرد ارکان دولت گفتند پاس خاطر ملک رامصلحت آنست که چندروزی بشهر درآئی وکیفیت مقام معلوم کنی پس اگرصفای وقت عزیزان راازصحبت اغیار کدورتی باشد اختیار باقی ست آورده اند که عابد بشهر درآمد بستان سرای خاص ملک راازبرای او پرداختند مقامی دلکشای وروان آسای متعبد بضم میم وتشدید

به که با بیگانگان در بوستان ✤ بر حالت من رحم آورد و به ده دینار از قید فرنگم خلاص
کرد و بجلب بر دو دختری داشت در عقد نکاح من آورد بکابین صد دینار چون مدتی
برآمد دختر بدخوی و ستیزه روی و نافرمان بود زبان درازی کردن گرفت و عیش مرا
منغص داشتن کابین مهر زنان را گویند که مبلغ در نکاح شرط کنند ستیزه بکسر تین
اول و ثانی و یای مجهول جنگ و خصومت و خشم ستیزه روی یعنی جنگ جو و ساخته
و پرداخته از جنگ و خصومت و سبب آن چه روی در کتب لغات بمعنی تفحص و تجسس
و ساختگی و سبب هم آمده است منغص بکدر و تیره **مثنوی** زن بد در سرای
مرد نکو ✤ هم در ین عالم ست دوزخ او ✤ زینهار از قرین بد زنهار ✤ وقنا ربنا عذاب
النار ✤ یعنی نگهدار ما را ای پروردگار من از عذاب آتش واو حرف عطف
ق بالکسر امر حاضر وقایه از باب ضرب در اصل اوقی بود و ضمیر مستتر فاعل او نا مفعول
اول ربنا منادی مضاف و منصوب حرف ندا از و حذف گشته عذاب مفعول
دوم و منصوب بنزع خافض ای عن عذاب النار نار مضاف الیه عذاب و قیل
این اقتباس ست از قول الله تعالی ربنا آتنا فی الدنیا حسنة وفی الآخرة حسنة
وقنا عذاب النار یعنی ای پروردگار ما بده ما را در ین جهان و در آخرت نکوئی
گفته اند نکوئی این جهان قناعت ست و نکوئی آن جهان شفاعت و در شرح عربی
مرقوم ست که از جناب علی مرتضی کرم الله وجهه مروی ست که نکوئی دنیا زن صالحه ات
و نکوئی آخرت محفوظ بودن از عذاب نار عذاب نار در دنیا زن بد است باری زبان
تعنت دراز کرده همی گفت تو آن نیستی که پدرم ترا از قید فرنگ به ده دینار باز خرید
گفتم بلی به ده دینار خرید و به صد دینار بدست تو گرفتار کرد **مثنوی** شنیدم گوسفندے
را بزرگے ✤ رهانید از دهان و دست گرگے ✤ شبانگه کارد بر حلقش بمالید ✤ روان
گوسفند از وی بنالید ✤ که از چنگال گرگم در ربودی ✤ چو دیدم عاقبت خود گرگ بودی
تعنت بفتح تای فوقانیه و تشدید و فتح نون خطا و گناه کسی جستن روان بالفتح
و ثانی با لف کشیده جان و نفس ناطقه و روح باشد و بعضے گویند که مراد از روان

نفس ناطقه

ناسازگار ✤ چو خواهد شدن دست پیشش مدار ✤ ضبط بفتح اول وسکون ثانی
نگاهداشتن چیزی را بهوش صادر باز گردنده و واقع بزه بفتح اول وثانی بمعنی گناه
وخطا باشد وبمعنی جور وحیف هم آمده است بل بکسر اول وسکون ثانی امر از هشتن
بمعنی بگذار حریف ترسش روی یار ناموافق ومخالف باشد دست پیش داشتن
کنایت از منع کردن ست من برهان قاطع وظاهر آن ست که این حکایت ازین
کتاب نباشد چنانچه بعضی از محققین گفته اند که این را در رساله شرح لغات شیخ قدس سره
دیده ام اما کسی از ناسخین از ملحقات این کتاب نموده است من شرح عربی

حکایت از صحبت یاران دمشقم ملالتی پدید آمده بود سر در بیابان قدس
نهادم وبا حیوانات انس گرفتم تا وقتیکه اسیر قید فرنگ شدم ودر خندق طرابلس
باهبود انم بکار گل بداشتند تا یکی از روسای حلب که سابقه معرفتی میان ما بود گذرش
وشناخت گفت این چه حالت ست گفتم **قطعه** همی گریختم از مردمان بکوه ودشت ✤
که از خدای نبودم بدیگری پرداخت ✤ قیاس کن که چه حالم بود درین ساعت ✤
که در طویله نامردمم بباید ساخت ✤ دمشق بکسر دال وفتح میم ونیز بکسر آن شهریست
مشهور پای تخت شام بنا کرده دمشاق بن نمرود قدس بضم اول وسکون ثانی
کوهی ست عظیم بزمین نجد ونیز نام شهر قدس خلیل ست انس بالضم الفت طرابلس
بضم طای مهمله وضمتین بای موحده ولام شهری ست بشام جهود بضمتین اول وثانی گبر
رؤسا بضم اول وفتح ثانی جمع رئیس چنانکه جلیس وجلساء حلب بفتحتین نام
شهریست نبودم مضارع منفی ست یعنی نباشدم پرداخت بمعنی ساخته وآراسته
ومشغول گردیده ودریخا بعد مضارع بمعنی مصدر واقع ست یعنی از مردمان بکوه و
صحرا گریزان بودم تاکه متوجه بسوی غیر حق نشوم وبا دیگران مشغولی من نباشد
نامردم یعنی حیوان غیر ناطق چه مردم ترجمه انسان ست طویله زمینی دراز
وسطبر که دران اسپان بندند ونیز اصطبل ومجازاً گله اسپان وجز آن را گویند
ساخت بمعنی پرداخت باشد که مذکور شد **بیت** پای در زنجیر پیش دوستان

تصغیر هریره بکسرها وتشدید رای مهمله هر روز بخدمت مصطفی صلی الله علیه وسلم آمدی
گفت م یا اباهریرة زرغبا تزدد حبا ✤ ای ابوهریره زیارت کن مرا در هفته یکبار
تا زیاده کنی دوستی را یعنی هر روز میا تا محبت زیاده گردد یا حرف ندا آبا منادی
مضاف هریره مضاف الیه وغیر منصرف غب بکسر غین معجمه وتشدید بای موحده
در هفته یکبار دیدن کسی را وقیل یک روز بزیارت کسی آمدن ویک روز نیامدن
تزدد دراصل تزداد بود مضارع مخاطب مذکر از افتعال که مصدرش ازدیاد است
حرف دال بدل از تاست ومجزوم ست بنابر آنکه جواب امراست والف تزداد بعد
مجزوم شدن بالتقای ساکنین ساقط گشته حب بضم حای مهمله وتشدید بای موحده
دوستی صاحبدلی را گفتند بدین خوبی که آفتاب ست نشنیده ایم که کسی اورا دوست
گرفته است وعشق آورده گفت ازبرای آنکه هر روزمی توانش دید مگر در زمستان
که محجوب ست محبوب **قطعه** بدیدار مردم شدن عیب نیست ✤ ولیکن نه چندانکه
گویند بس ✤ اگر خویشتن را ملامت کنی ✤ ملامت نباید شنیدن زکس ✤ صاحبدل
آنکه بحقیقت دل رسیده باشد ومراد ازان ولی الله است محجوب در پرده شده
محبوب دوست داشته شده شدن بمعنی رفتن ملامت بالفتح نکوهش و
سرزنش قوله اگر خویشتن را ملامت الخ یعنی اگر از کثرت زیارت وملامت
مردم خویشتن را نکوهش وعتاب کنی وباز داری ملامت از کسی نشنوی ومیتوان گفت
که اگر خویشتن را از متابعت نفس اماره وارتکاب جرم وعصیان سرزنش کنی
وباز داری ملامت دیگران نشنیدن نیاید لیکن بدین تقدیر بابیت سابقه چندان
ربطی ندارد **حکایت** یکی را از بزرگان باد مخالف در شکم پیچیدن گرفت وطاقت
ضبط آن نداشت بی اختیار ازوی صادر شد گفت ای دوستان مرا در انچه کردم
اختیاری نبود بزه آن برمن منویسید که راحتی بمن رسید شما بکرم معذور دارید
قطعه شکم زندان بادست ای خردمند ✤ ندارد هیچ عاقل باد در بند ✤ چو باد
اندر شکم پیچد فروهل ✤ که باد اندر شکم باری ست بردل ✤ **بیت** حریفی ترش روی

تا نظر در ثواب او نکنی ✤ کز بزرگان شنیده ام بسیار ✤ صبر درویش به ز بذل غنی ✤

بیت اگر بریان کند بهرام گوری ✤ چون پای ملخ باشد زموری ✤ شنگوفه بکسر شین معجمه وضم کاف تازی وفتح فا گل ناشگفته وگل درخت میوه دار باشد خوشیده بمعنی خشک وپژمرده تعزیت بفتح تای فوقانیه وکسر زای معجمه پرسش کردن خویشاوند مرده را تهنیت مبارک باد گفتن آشوب بالمد شور وفتنه وغوغا وفاعل وامر باین معنی هم آمده است اما درین مقام بمعنی فاعل واقع ست یعنی آشوبنده وپریشان کننده هنی بفتح ها وکسر نون گوارا وبکاری که بی مشقت حاصل آید قوله مطلب گر تونگری الخ یعنی اگر تونگری شدن خواهی ورای قناعت چیزی دیگر طلب مکن که آن دولتی ست خوش ولی بمشقت حاصل آینده قوله تا نظر در ثواب الخ تا زینهار لیست ثواب بالفتح پاداش عمل نیک بذل بالفتح دادن ودر باختن گور بکاف فارسی وواو مجهول جانور وحشی یعنی اگر برای مهمانی خلائق گوری را بهرام گور بریان کند برابر مهمانی پای ملخی که مور کند نباشد **حکایت** یکی را دوستی بود که عمل دیوان پادشاه کردی مدتی اتفاق دیدن نیفتاد کسی گفت فلان را دیر شد که ندیدی گفت من او را نمی خواهم که مبنیم قضارا از کسان او یکی حاضر بود گفت چه خطا کرده است که از دیدن او ملولی گفت خطائی نیست اما دوست دیوانی را وقتی توان دید که معزول باشد **قطعه**

در بزرگی ووا گیر عمل ✤ ز آشنایان فراغتی دارند ✤ روز ورماندگی ومعزولی ✤ دوستان آرند پیش دوستان ✤ عمل بفتحتین کار کردن وکار دیوان بالکسر دفتر حساب قضارا تا گاه ملول بفتح اول وضم ثانی آزرده واگیر گیرودار باشد یعنی حکومت **حکایت** ابوهریره رضی الله عنه ابوهریره بضم ها وفتح هر دو راء مهمله نام یکی از اصحاب ست که گربه را دوست میداشت وگویند که نام او در جاهلیت عبد شمس ودر اسلام عبد الرحمن بود وکنیت او ابوهریره برای آنست که روزی رسول علیه السلام در پارچه اش چیزی پنهان دیده فرمود ندای عبد الرحمن به پارچه تو چیست گفت هره گفت انت ابوهریره یعنی تو پدر گربه هستی لهذا باین کنیت اشتهار یافت هریره

اتفاقاً اول کسی که درآمد گدائی بود که همه عمر لقمه اندوختی و خرقه دوختی ارکان دولت
و اعیان حضرت وصیت ملک بجای آوردند و ملک و خزاین بدو ارزانی داشتند و مدتی
مملکت راند تا بعضی از امرای دولت گردن از اطاعت او پیچانیدند ملوک از هر طرف
به منازعت خاستن گرفتند و بمقاومت لشکر آراستن فی الجمله سپاه و رعیت بهم برآمدند
و برخی از بلاد از قبضهٔ تصرف او بدر رفت درویش ازین واقعه خسته خاطر می بود
تا یکی از دوستان قدیمش که در حالت درویشی قرین او بود از سفر باز آمد و او را در چنان
مرتبه دید گفت منت خدایرا عزوجل که گلت از خار و خارت از پای برآمد و بخت بلندت
یاوری کرد و اقبال و سعادت رهبری تا بدین پایه رسیدی م ان مع العسر یسرا
بدرستیکه با دشواری آسانی ست سپری بکسر سین مهمله و فتح پای فارسی بمعنی
آخر و تمام باشد و بمعنی پایمال و ناچیز هم هست من برهان قاطع وصیت بفتح اول
و کسر ثانی و تشدید و فتح یای تحتانیه بنده و اندرز من صراح تفویض باز گذاشتن کار
به کسی مملکت بفتح میم اول و سکون ثانی و ضم لام و فتح کاف عربی مواضع که در ملک
آید ارکان بالفتح جمع رکن بالضم جوانب قوی تر چیزی و مراد از ارکان دولت وزرا
و امرا و متصدیان مهمات ست اعیان بالفتح بزرگان اطاعت بالکسر فرمانبری
نمودن منازعت بضم میم و فتح زای معجمه جنگ کردن مقاومت برو زن منازعت
همسری کردن قوله سپاه و رعیت بهم برآمدند ای در غضب شدند و منتشر گشتند
برخی بضم اول و کسر خای معجمه و سکون یای تحتانی مجهول بمعنی حصه و پاره و اندکی
از بسیار و بدین معنی بفتح اول هم هست خسته مجروح و زخم خورده **بیت**
شکوفه گاه شگفته است و گاه خوشیده ✤ درخت وقت برهنه است وقت پوشیده ✤
گفت ای برادر تعزیتم کن چه جای تهنیت ست آنگه که تو دیدی غم نانی داشتم امروز
تشویش جهانی **مثنوی** اگر دنیا نباشند در دمندیم ✤ وگر باشند بهرش پای بندیم ✤
بلائی زین جهان آشوب تر نیست ✤ که رنج خاطرست ار هست و ور نیست ✤ **قطعه**
مطلب گر تونگری خواهی ✤ جز قناعت که دولت ست غنی ✤ گر غنی رز بدامن افشاند ✤

بکسر عین مهمله وسکون نون ظرف مضاف هبوب بضمتین اول وثانی وزیدن باد
وبا نفتح باد گرد انگیز من صراح ناشرات بکسر شین جمع ناشره بمعنی بادها ووجه تسمیه
باد بناشره آنکه سحاب را منتشر می سازد در جو یعنی میان زمین وآسمان من شرح عربی
علی جار حمی بکسرهای مهمله وفتح میم وسکون یای تحتانیه صیغهٔ واحد مؤنث غائب
مضارع معلوم ضرب که مصدرش میل بمعنی خمیدن ست من صراح غصون بضمتین
غین معجمه وصاد مهمله شاخهای درخت جمع غصن بالضم فاعل تمیل بان درختی ست
که قد خوبان را بدان تشبیه دهند واز دانه اش روغن گیرند ودر شرح عربی بمعنی مطلق
درخت هم آمده است حجر بفتحتین سنگ صلد بفتح صاد مهمله وسکون لام سخت
وهموار از سنگ **مثنوی** بذکرش هر چه بینی در خروش ست ✤ ولی داند درین
معنی که گوش ست ✤ نه بلبل بر گلش تسبیح خوانی ست ✤ که هر خاری به تسبیحش زبانی ست
ذکر بکسر ذال معجمه یاد کردن ویاد آوردن وثنا بزبان من منتخب اللغات خروش
بضم اول وثانی وسکون ثالث مجهول بانگ وفریاد با گریه وبانگ بی گریه را نیز گویند
قوله گوش ست یعنی همه تن گوش شده است تسبیح بپاکی یاد کردن خدا را
وسبحان الله گفتن یعنی هر انچه در عالم امکان ست بیاد حق تعالی هر دم در ناله
وفغان ست اما دلی را اطلاع آن باشد که در نمعنی یعنی بشنیدن کلمه حق وذکر
وتسبیح خلق از کثرت شوق واستیلای عشق همه تن گوش ست واین اشارت
بر آگاه دلانیکه دیدهٔ دل شان کشاده وگوش دل شنوا واستیلای شوقش بحدی
دارند که بشنیدن کلمهٔ حق دل را همه تن گوش ساخته اند ودر بیت ثانی بعد ذکر گل
وبلبل عمداً که ذکر خار نموده است نظر بر عایت لوازم شعری ست چنانکه ذکر رقیب
با ذکر حبیب می باشد اما مقصود ازان مبالغه باشد نه خار یعنی مپندار که صرف بلبل
بر گل اوصافش تسبیح خوان ست بلکه جمیع موجودات را به تسبیح او زبانی حاصل ست
حکایت یکی را از ملوک مدت عمرش بسر می شد وقائم مقامی نداشت وصیت
کرد که بامدادان نخستین کسی که بشهر در آید تاج شاهی بر سرش نهند وتفویض مملکت بوی کنند

واقع ست یعنی شاید آواز من بگوش یکی از دوستان رسیده گفت باور نداشتم تا آخر
یعنی یکی از مخلصان گفته آری اما باور نداشتم که ترا الخ و باید دانست که ابیات قطعه هذا
یعنی دوش مرغی بصبح می نالید تا آخر مقوله مصنف ست بطریق اظهار سرگذشت
خویش از بیان نمودن حال خود روزی پیش دوستان بقوله دوش مرغی الخ و جواب
دوستی بقوله گفت باور نداشتم الخ **حکایت** وقتی در سفر حجاز طائفه جوانان
صاحبدل همدم من بودند و همقدم وقتها زمزمه بکردندی و ابیات محققانه بگفتندی
و عابدی در سبیل منکر حال درویشان بود و بی خبر از ایشان تا برسیدم به نخیل بنی هلال
کودکی سیاه از حی عرب بدر آمد و آوازی برآورد که مرغ از هوا در آورد اشتر عابد را
دیدم که برقص در آمد و عابد را بینداخت و راه بیابان گرفت گفتم ای شیخ در حیوانی
اثر کرد و ترا نمی کند **رباعی** دانی چه گفت مرا آن بلبل سحری ✤ تو خود چه آدمیی
کز عشق بی خبری ✤ اشتر بشعر عرب در حالت ست و طرب ✤ گر ذوق ترا نیست
کز طبع جانوری ✤ **بیت** شتر را چو شور و طرب در سرست ✤ اگر آدمی را نباشد
خرست ✤ زمزمه بالفتح آواز رعد و کلماتیکه آتش پرستان در ستایش باری تعالی
هنگام پرستش کنند و در فارسی بمعنی آواز آهسته و شور و فریاد مستعمل ست محققانه
یعنی سزاوار محقق ای راست و درست کننده منکر بضم میم و فتح کاف عربی ناشایسته و
غیر مشروع نخیل و نخله بمعنی درخت خرما باشد نخیل بنی هلال نام موضعی ست
در مکه و آن نخلستانی ست حی بفتح حای مهمله و تشدید یای تحتانیه قبیله و بمعنی دیه هم ست
رقص بالفتح پای زدن حالت در اصطلاح کیفیت غیر راسخ طرب بفتحتین شادی
کژ بفتح کاف عربی و سکون زای فارسی ضد راست ذوق بالفتح چشیدن و آزمودن
و در اصطلاح سالکان عبارت از مستی که از چشیدن شراب عشق عاشق را حاصل شود
و شوقیکه از استماع کلام محبوب و از مشاهده دیدارش روی نماید و عاشق از آن
بوجد آید م عند هبوب الناشرات علی الحمی ✤ تمیل غصون البان لا الحجر الصلد ✤
نزدیک وزیدن بادها بر مرغزار می جنبد شاخهای درخت نه سنگ سخت عند

ماذا ینفقون قل ما انفقتم من خیر فللوالدین والاقربین والیتامی والمساکین وابن السبیل
در اینجا سوال از بیان نفقه است وجواب از بیان مصارف یعنی جای خرج کردن آن
واین معنی تنبیه بر انست که مهم از سوال مصارف اوست بسبب آنکه نفقه غیر معتد به
باشد اگر واقع نشود وبمعنی آن بس سوال از حقیقت تصوف وجواب از ترک دعاوی
کتمان معانی وپرهیز از ریا مخبر بران باشد که مهم از سوال ترک دعاوی وجزآن ست
وتصوف غیر معتبر ست اگر اینهمه موجود نباشد وارادهٔ مجیب از جواب هذا اینکه سائل را
لازم بود از اصلاح وفساد تصوف سوال کردی نه از حقیقت آن بسبب آنکه سائل
بلاغت دریافت حقیقت تصوف ندارد **حکایت** یاد دارم که شبی در کاروانی
همه شب رفته بودم سحر بر کنار بیشه خفته شوریده که دران سفر همراه ما بود نعره بزد واه
بیابان گرفت وبکینفس آرام نیافت چون روز شد گفتمش آن چه حالت بود گفت بلبلان
را دیدم که بنالش درآمده بودند از درخت وکبکان از کوه وغوکان از آب وبهائم
از بیشه اندیشه کردم که مروت نباشد همه در تسبیح ومن بغفلت خفته **قطعه** دوش مرغی
بصبح می نالید ✤ عقل وصبرم ببرد طاقت وهوش ✤ یکی از دوستان مخلص را ✤ مگر آواز
من رسید بگوش ✤ گفت باور نداشتم که ترا ✤ بانگ مرغی چنین کند مدهوش ✤ گفتم
این شرط آدمیت نیست ✤ مرغ تسبیح خوان ومن خاموش ✤ کاروانی بیای مجهول
قافله باشد بیشه جنگل ونیستان راگویند من برهان قاطع شوریده بضم شین معجمه
وسکون واو فارسی پریشان ودیوانه وسرگشته نالش بکسر لام حاصل بالمصدر
نالیدن وآن آواز وصدای باشد دازروی دردوزاری می آید غوک بضم غین
معجمه باکاف تازی معروف ست که در عربی ضفدع ودر فارسی چغز گویند بهائم بفتح
بای موحده جمع بهیمه چارپایه دوش بضمه صحیحه شب گذشته وبضمه مجهوله بمعنی کتف
قوله عقل وصبرم ببرد الخ یعنی عقل وصبر وطاقت وجزآن ببرد بحدی رسیدم که
نعره زدم من شرح عربی مخلص بکسر لام دوست خالص که دوستی ومحبت را از
شائبهٔ ریا خالص سازد قوله مگر آواز من رسید الخ مگر در اینجا بمقام شک وگمان

یعنی عیب ما ظاهر نکنند و فاش نسازند عالم الغیب بکسر لام و فتح غین معجمه دانندهٔ
نهان و اطلاق آن بر خدا یتعالی برین معنی ست که هر انچه غائب نسبت به مخلوقات است
او تعالی جل شانه داننده آنهاست و الا نزد یک خدا یتعالی همه چیز ظاهر و آشکار است
و باید دانست که لفظ بسته در اول بیت اولی ماضی مطلق ست نه مفعول و ضمیر فاعل
آن راجع بطرف لفظ خود و در بیت ثانی بسته بمعنی بسته شده یعنی از مردم دروازه را
بروی خود بسته ام تا عیب ما فاش نکنند اما دروازه که بسته شده است سودی ندارد
به سبب آنکه الله تعالی داننده نهان و آشکار است **حکایت** پیش یکی از مشائخ
گله کردم که فلان در حق من بفساد گواهی داده است گفت بصلاحش خجل کن **قطعه**
تو نیکو روش باش تا بدسگال ✤ به نقص تو گفتن نیابد مجال ✤ چو آهنگ بربط بود مستقیم ✤
کی از دست مطرب خورد گوشمال ✤ فساد بالفتح ضد صلاح که نیکی ست سگال بکسر
سین مهمله و فتح کاف فارسی بمعنی فکر و اندیشه و بدسگال بمعنی ترکیبی خصم و بد اندیش
باشد نقص بفتح اول و سکون ثانی کم کردن و کم شدن و کمی لازم و متعدی هر دو آمده
است مجال جای جولان نمودن مراد توانائی و طاقت آهنگ بالمد موزونی
ساز و آواز باشد و آواز یکه در اول خوانندگی و گویندگی برگشته من برهان قاطع
حکایت یکی را از مشائخ شام پرسیدند که حقیقت تصوف چیست گفت
پیش ازین طایفه بودند در جهان بصورت پراگنده و بمعنی جمع و امروز قومی اند
بظاهر جمع و بباطن پریشان **قطعه** جوهر ساعت از تو بجای ✤ رود دل ✤ به تنهائی
اندر صفائی نه بینی ✤ گرت مال و جاه است و زرع و تجارت ✤ چو دل با خدایت خلوت نشینی ✤
تصوف بر وزن تفعل صوفی شدن و پاک گشتن پراگنده با کاف فارسی متفرق
و پریشان جمع بالفتح فراهم آمدن و در اصطلاح متصوفه جمع شهود حق ست و بی خلق
بودن قوله پیش ازین طائفه بودند الخ مخفی نخواهد بود که این جواب مطابق سوال
نیست چه سوال سائل از حقیقت تصوف ست و جواب از ترک دعاوی و کتمان معانی
و پرهیز از ریاست اما می توان گفت که تاویل جواب مثل قول الله تعالی ست لیسألونک

بفتح میم جمع منهی بالفتح باز داشته شده توفیق مدد کردن کسی را بکاری یعنی گم شده
در مناهی را بخشایش الهی چراغ توفیق فرا راه داشت حلقه بالفتح دائره مردم تحقیق
بالفتح درست و راست کردن چیزی و در اصطلاح متصوفه بحقیقت ظهور حق رسیدن
اهل تحقیق راستان و بحقیقت رسیدگان ذمایم جمع ذمیمه بمعنی مذمومه یعنی صفات بد
حمائد جمع حمیده یعنی ستوده معول بضم میم و تشدید و فتح واو اسم مفعول تعویل
یعنی معتمد و معتبر طاقت جور زبانها نیاورد و شکایت پیش پیر طریقت برد شیخ بگریست
و گفت شکر این نعمت چگونه گذاری که بهتر از آنی که می پندارندت **قطعه** چند گوئی
که بد اندیش و حسود * عیب جویان من مسکین اند * گه بخون ریختنم برخیزند * گه به بد
خواستنم بنشینند * نیک باشی و بدت گوید خلق * به که بد باشی و نیکت بینند * ولیکن
مرا بین که حسن ظن همگنان در حق من بکمال ست و من در عین نقصان **بیت**
گر آنها که می گفتمی کردمی * نکو سیرت و پارسا بودمی * طریقت روش و مذهب و راه
و در اصطلاح سالکان سیرتی که مختص بود از قطع منازل و ترقی در مقامات بما لا انا
الا لک الی الله قوله گر آنها که می گفتمی و کردمی الخ یعنی اگر قول و کردار من باهم موافق
بودی نیک سیرت و پارسا بودمی م **شعر** انی لمستتر من عین جیرانی * والله یعلم
اسراری و اعلانی * بدرستیکه من پنهانم از چشم همسایگان خود و خدا میداند نهان ها
و آشکارهای مرا انی بکسر همزه و تشدید نون حرف مشبه بالفعل و یای متکلم اسم ان
لمستتر لام مفتوح برای تاکید مستتر اسم فاعل استتار خبر آن من جار عین مجرور
و مضاف جیران بکسر جیم جمع جار بالتخفیف مضاف الیه الله مبتدا یعلم فعل
مضارع معلوم علم خبر مبتدا اسراری بفتح همزه جمع سر مضاف یای متکلم مضاف الیه
اعلانی بفتح همزه جمع اعلن بمعنی آشکارا و قیل الاسرار بکسر همزه مصدر اسررت الشیء
ای کتمته و همچنین اعلان بکسر همزه مصدر اعلن ای اظهر **قطعه** در بسته بروی خود
ز مردم * تا عیب نگسترند ما را * در بسته چه سود عالم الغیب * دانای نهان و آشکارا
قوله نگسترند ما را صیغه جمع مضارع از گستردن که بمعنی پهن کردن و فرازیدن می آید

اسمای مقامات علم موسیقی ست من شرح عربی حنجره بفتح حای مهمله وسکون نون وفتح جیم
حلقوم **حکایت** لقمان را گفتند ادب از که آموختی گفت از بی ادبان هرچه از ایشان
در نظرم ناپسند آمد از فعل آن پرهیز کردم **قطعه** نگویند از سر بازیچه حرفی ✤ کزان پندی
نگیرد صاحب هوش ✤ وگر صد باب حکمت پیش نادان ✤ بخوانند آیدش بازیچه در گوش ✤
ادب بفتحتین طریقه پسندیده ودانش وفرهنگ ونگاهداشت حد هر چیزی فعل بفتح فا
وسکون عین مهمله کردن وبکسر فا بمعنی کردار من صراح بازیچه بفتح جیم فارسی انچه بدان
بازی کنند من برهان قاطع ودر شرح عربی مرقوم ست که بازیچه تصغیر بازی ست حرف
بالفتح کنار چیزی وحرف تهجی ومراد ازو پاره واندکی باشد قوله نگویند از سر بازیچه حرفی الخ
ای بر وجه مزاح وطریق لعب سخنی نگویند که ازان صاحب هوش پند نگیرد **حکایت**
عابدی را حکایت کنند که شبی ده من طعام خوردی وتا سحر ختمی در نماز کردی صاحبدلی
بشنید وگفت اگر نیم نان بخوردی وبخفتی بسیار فاضل تر ازان بودی **قطعه** اندرون
از طعام خالی دار ✤ تا درو نور معرفت بینی ✤ تهی از حکمتی بعلت آن ✤ که پری از طعام
تا بینی ✤ من بفتح اول وسکون ثانی انچه در زمان متعارف ست چهل استار باشد
وهر استار پانزده مثقال که مجموع شش صد مثقال باشد بوزن تبریز وهر مثقال شش
دانگ ودانگی هشت حبه وحبه بوزن یک جو باشد وباین معنی عربان حرف نون را مشدد
کنند پری بضم اول وبیای معروف بمعنی پُر ومملو هستی ای خالی از دانش وفرهنگ
برای آنی که از طعام تا بینی مملو هستی قوله تا درو یعنی در اندرون ودر شرح عربی
تا در نور معرفت مرقوم ست **حکایت** بخشایش الهی گم شده را در مناهی چراغ
توفیق فرا راه داشت تا بحلقهٔ اهل تحقیق در آمد وبه یمن صحبت درویشان وصدق نفس
ایشان ومائم اخلاقش بحمائد مبدل گشته ودست از هوا وهوس کوتاه کرد وزبان طاعنان
در حق وی دراز که همچنان بر قاعده اول ست وزهد وصلاحش نامعول **بیت**
بعذر وتوبه توان رستن از عذاب خدای ✤ ولیک می نتوان از زبان مردم رست ✤
بخشایش بروزن افزایش از جرم وگناه کسی گذشتن من برهان قاطع مناهی

انسان کامل ست که در شریعت وطریقت وحقیقت بالغ بود درم بکسر اول وفتح ثانی بمعنی
اقچه واخچه واز مؤید الفضلا منقول از شرف نامه است که بمعنی مهر نقره وطلا باشد وقیل مهریست
از مس وترکان زر رائج را اقچه واخچه گویند کف بالفتح والتشدید وتخفیف برای ضرورت
ست بمعنی پنجه قراضه بضم قاف ریزهٔ زر دف سازیست مشهور مثنوی مطرب
دور ازین خجسته سرای ✤ کس دوبارش ندیده در یکجای ✤ راست چون بانگش از دهن
برخاست ✤ خلق را موی بر بدن برخاست ✤ مرغ ایوان زهول او به پرید ✤ مغز مابرد وخلق
خود بدرید ✤ خجسته بضم خای معجمه وفتح جیم مبارک ومیمون قوله دور ازین خجسته سرای
جمله معترضهٔ دعائیه است راست بمعنی مستقیم وتمام ونام مقامی ست از موسیقی بانگ
بسکون ثالث وکاف فارسی فریاد وآواز بلند ایوان بفتح سقف بزرگ ودرتاج اسامی
ست خانه پیش کشاده وبلند هول بالفتح خوف وترس مغز مابرد یعنی سرما خالی
کرد من کشف اللغات گفتم مصلحت آن ست که زبان تعرض کوتاه کنی که مرا کرامت
او ظاهر شد گفت مرا بر کیفیت آن مطلع گردان تا همچنین تقرب نمایم ومطایبه که رفت استغفار
کنم گفتم بحکم آنکه مرا شیخ بارها ترک سماع فرموده بود وموعظهای بلیغ گفته ودر سمع قبول من
نیامد امشب مرا طالع میمون ودولت همایون بدین بقعه رهبری کرد تا بدست این مطرب توبه کردم
که دیگر بار گرد سماع ومخالطت نگردم قطعه آواز خوش از کام ودهان لب شیرین ✤ گر نغمه
کند ور نه کند دل بفریبد ✤ در پردهٔ عشاق وصفاهان وحجازست ✤ از چنگ همطرب مکروه
نزنید ✤ کرامت بالفتح بزرگی ونوازش کیفیت بفتح کاف تازی وکسر فا وتشدید یای
تحتانی چگونگی تقرب از باب تفعل نزدیک شدن ونزدیکی جستن مطایبه بضم میم و
فتح یای تحتانیه خوش طبعی ومزاح کردن باکسی استغفار بالکسر آمرزش خواستن سماع
بالفتح شنیدن وقبول کردن ودر فارسی بمعنی سرود آمده است من کشف اللغات موعظ
بالفتح پند مواعظ جماعت سمع بفتح اول وسکون ثانی شنوائی وپند شنیدن وگوش
توبه بالفتح از گناه باز گشتن مخالطت بضم میم وفتح لام آمیزش کردن باهم نغمه بفتح
اول وسکون ثانی آواز نرم وملایم ومراد از سرود دست پردهٔ عشاق وپردهٔ صفاهان وحجاز

وفتح غین معجمه وتشدید وکسر نون اسم فاعل تغنیه از باب تفعیل بمعنی سرود گوینده آن حرف شرط سکت بادغام دوتا ماضی مخاطب مذکر از نصر تطیب صیغه مضارع معلوم مخاطب مذکر اطابته بمعنی خوش کردن که مصدر باب افعال ست **بیت** نه بیند کسی در سماعت خوشی ✤ مگر وقت رفتن که دم در کشی ✤ **مثنوی** چون در آواز آمد آن بربط سرای ✤ کدخدایا گفتم از بهر خدای ✤ زیبقم در گوش کن تا ننشنوم ✤ یا درم بگشای تا بیرون روم ✤ فی الجمله پاس خاطر یاران را موافقت کردم وشبی بچندین مجاهده بروز آوردم دم درکشی یعنی خاموش شوی بربط سرای یعنی بربط نوازنده چه لفظ سرای درحالت ترکیب بمعنی سراینده ونوازنده آمده است کدخدای بمعنی صاحب خانه باشد زیبق بالکسر سیماب و گویند اگر سیماب درگوش کسی ریزند کر شود مجاهده بضم میم کوشیدن **قطعه** مؤذن بانگ بی هنگام برداشت ✤ نمیداند که چند از شب گذشت ست ✤ درازی شب از مژگان من پرس ✤ که یکدم خواب در چشمم نگشت ست ✤ بامداد ان بحکم ترک دستاری از سر و دیناری از کمر بگشادم وپیش مغنی نهادم ودر کنارش گرفتم وبسی شکر گفتم یاران ارادت من در حق وی برخلاف عادت دیدند وبرخفت عقل من حمل کردند ونهفته بخندیدند یکی از ایشان زبان تعرض دراز کرد وملامت کردن آغاز کرد که این حرکت مناسب حال خردمندان نکردی خرقه مشائخ بچندین مطربی دادن که بهمه عمرش درمی برکف نبوده است وقراضه دردف حکم بضم حای مهمله وسکون کاف تازی فرمان دادن ودانستن وداوری کردن من کشف اللغات تبرک از باب تفعل برکت گرفتن ومبارک بودن یعنی بوقت بامداد دستاری از سر ودیناری از کمر گشاده پیش مغنی نهادم بحکم تبرک ای بحکم آنکه آن دستار ودینار را تبرک شمارد وموجب برکت پندارد ودر بعضی نسخ ترک بفتح تای فوقانیه وسکون رای مهمله دیده شده وآن از تصرفات ناسخان ست کمر تکمر بندرا گویند ارادت بالکسر خواستن عادت بالفتح خوی خفت بکسر خای معجمه وتشدید فا سبکی تعرض از باب تفعل پیش آمدن کسی را مراد طعن باشد خرقه بالکسر پاره جامه ودریجا مراد همان دستار ست مشائخ بفتح میم وکسر همزه جمع شیخ که بمعنی پیر وخواجه است ودر اصطلاح سالکان شیخ

شیخ اجل شمس الدین ابوالفرج خوارزمی بخلوت وعزلت اشارت کردی عنفوان شبابم غالب
آمدی وهوا وهوس طالب ناچار بخلاف رای مربی قدمی چند برفتمی واز سماع ومخالطت
حظ برگرفتمی وچون بنصیحت شیخم یاد آمدی گفتمی اجل بفتحتین همزه وجیم وتشدید لام بزرگتر
شمس الدین لقب ابوالفرج کنیت خوارزم نام شهریست معروف از ترکستان خلوت
بالفتح تنهائی عنفوان بضم عین مهمله اول هر چیز شباب بالفتح جوانی مربی بضم میم تربیت کننده
سماع بالفتح سرود مخالطت بضم میم وفتحتین لام وطای مهمله آمیختن حظ بفتح حای مهمله
وتشدید طای معجمه بهره ونصیب **بیت** قاضی ارباما نشیند برفشاند دست را محتسب
گرمی خورد معذور دارد دست را ✤ تا بشبی درمجمع قومی برسیدم ودران میان مطربی دیدم
بیت گوئی رگ جان می گسلد زخمهٔ سازش ✤ ناخوشتر از آوازهٔ مرگ پدر آوازش ✤
گاهی انگشت حریفان ازود در گوش وگاهی بر لب که خاموش **قوله** قاضی ارباما نشیند
برفشاند الخ دست برفشاندن ودست افشاندن کنایت از رقصیدن باشد وباید دانست
که مصرع اول این بیت جملهٔ شرطیه باشرط وجزاست ومصرع ثانی علت جزا واقع شده
یعنی قاضی اگر باما نشیند برقص آید وبار دیگر بمزاحمت نپردازد چه محتسب اگر می خوارگرد مست را
معذور دارد واز نهی منکر باز ایستد **قوله** رگ جان می گسلد از گسستن بمعنی شکستن و
سست گردانیدن وبرید ق من برهان قاطع زخمه بالفتح چوبی ست خرد که بدان سازها
همچو رباب وبربط ومانند آن نوازند من کشف اللغات ودر بعضی نسخ نغمه سازش
نوشته است ونغمه آواز نرم وخوب وصدای سخن کردن را گویند **قوله** ناخوشتر از آوازهٔ مرگ
پدر الخ یعنی آوازش ناخوشتر از آواز مرگ پدر بود م **شعر** نهاج الی صوت الاغانی لطیبه
وانت مغن ان سکت تطیب ✤ یعنی میل می کنم بسوی آواز سرودها برای خوشی وحالانکه
توخنیاگر مطربی اگر خاموش شوی خوش می کنی نهاج صیغهٔ متکلم مضارع معلوم من ناج
الی الشئ یهیجانا ای مال الیه وانبعث من شرح عربی الی بکسر همزه حرف جر صوت بالفتح
بمعنی آواز مجرور اغانی بفتح همزه وکسر نون جمع اغنیه بضم همزه وتشدید یای تحتانی بمعنی
سرودها طیب بالکسر خوشی وبوی خوش واو حالیه انت ضمیر منفصل مبتدا مغن بضم میم

قبله نماز مے گذارند در حقیقت پشت بر قبله دارند و رو بطرف خلق **حکایت** کاروانی را
در زمین یونان بزدند و نعمت بی قیاس ببردند بازرگانان گریه وزاری کردند و خدا و رسول
را شفیع آوردند فائده نداد **بیت** چو پیروز شد دزد تیره روان ✤ چه غم دارد از گرگ
کاروان ✤ کاروان قافله بازرگان بجای موحده و کاف فارسی سوداگر شفیع خواهش گر
و درخواهنده گناه مردم پیروز کسر بای فارسی مظفر و منصور یعنی غالب شدن و
غالب آمدن بر اعدا تیره روان بمعنی شب روان وصف ترکیبی ست من شرح عربی
و نیز لفظ روان بالفتح در کتب لغات بمعنی جان معروف ست و بالضم خطاست یعنی دزد
تاریک دل لقمان حکیم دران میان بود یکی از کاردانیان گفت کلمه چند از حکمت و موعظت
با انیان بگوی باشد که طرفی ازمال ما دست بدارند و بلغ باشد که چندین نعمت ضائع گردد
لقمان گفت و بلغ باشد کلمه حکمت با ایشان گفتن **بیت** آهنی را که موریانه بخورد ✤
نتوان برد از و بصیقل زنگ ✤ با سیه دل چه سود گفتن و عظ ✤ نرود میخ آهنی در سنگ
موعظت بفتح میم و کسر عین مهمله پند سواعظ جمع آن طرف بفتحتین اول و ثانی کرانه
و کناره مراد اندک باشد موریانه بکسر ثالث زنگاری که آهن و فولاد را ضائع کند و
آنرا مورچانه باجیم فارسی هم گویند من برهان قاطع صیقل بالفتح آلت زدودن
زنگ شمشیر و آئینه و جز آن و تحقیق آن ست که صیقل صیغه صفت ست بمعنی زداینده
زنگ سیه دل تاریک دل و بنبرن و جلا در انیز گویند وعظ بالفتح پند **قطعه**
بروز گار سلامت شکستگان دریاب که خبر خاطر مسکین بلا بگرداند ✤ چو سائل از تو بزاری
طلب کند چیزی ✤ بده وگرنه ستمگر بزور بستاند ✤ روزگار سلامت ایام رستگاری
و بلی گزند شکستگان دریاب یعنی احوال عاجزان و درماندگان دریافت کن و بر عایت
و پاس خاطر ایشان بردار من شرح عربی خیر بفتح اول و سکون ثانی نکوئی و احسان
خبر خاطر مسکین عبارت از بذل و کرم بر مسکینان باشد و در شرح عربی پاس خاطر مسکین
مرقوم ست و حاصل معنی هر دو واحد ست چه بذل و کرم را بر عایت خاطر و نیز بخبر خاطر مسکینان
اطلاق می توان کرد و قوله بلا بگرداند لان الصدقة ترد البلاء **حکایت** چندانکه مرا

ازان کلاه وقبا سازند من شرح عربی کلاه تتری منسوب به شهر تتر بفتحتین وآن کلاه ایرانی باشد **حکایت** پیاده سر وپا برهنه با کاروان حجاز از کوفه بدر آمد وهمراه ما شد خراسانی همی رفت ومی گفت **نظم** نه برانشتر سوارم به چو خر زیر بارم ✤ نه خداوند رعیت نه غلام شهریارم غم موجود پریشانی معدوم ندارم ✤ نفسی می زنم آسوده عمری بسر آرم ✤ حجاز بالکسر مکه ومدینه وطائف وشهرهای دیگر که میان نجد وغور واقع شده خراسان بالکسر بناز راه رونده قوله نفسی میزنم آسوده یعنی بی مزاحمت احدی وبی مشقت خفته وخوابیده نفسی برمی آرم اشتر سواری گفتش ای درویش کجامی روی بازگرد که بسنجی بمیری نشنیدند وقدم در بیابان نهاد وبرفت چون به نخلهٔ محمود رسیدم تونگر را اجل فرا رسید ومرد درویش ببالینش بیامد وگفت ما به سنجی نمردیم تو بر نجی مردی **بیت** شخصی همه شب برسر بیمار گریست ✤ چون روز شد آن بمرد وبیمار بزیست ✤ **قطعه** ای بسا اسب تیز رو که بماند ✤ که خر لنگ جان بمنزل برد بسکه در خاک تندرستان را ✤ دفن کردند زخم خورده مرد ✤ نخلهٔ محمود درختان چند خرما که قریب کعبهٔ معظمه است ونام مقامی ست در راه مکه مقدسه در شرح عربی دحلهٔ محمود دیده شد وآن اسم مکانی ست قوله شخصی همه شب الخ در شرح ملا سعد نوشته است که بسبب اتفاق شخصی تمام شب برسر بیماری گریه کرد ودم صبح گریه کننده بمرد وبعضی ناترا شیدگان که درین بیت ژاژ خائی می کنند ومراد چراغ گیرند مقتضای ناترا شیدگی ست انتهی کلامه **حکایت** عابدی را پادشاهی طلب کرد عابد اندیشید که دارویی بخورم تا ضعیف شوم مگر اعتقاد در حق من زیاده کند آورده اند که دارو قاتل بود بخورد ومرد **قطعه** آنکه چون پسته دید لبش همه مغز ✤ پوست بر پوست بود هم چو پیاز ✤ پارسایان روی در مخلوق ✤ پشت بر قبله می کنند نماز ✤ **بیت** چون بنده خدای خویش خواند ✤ باید که بجز خدا نداند ✤ اعتقاد بالکسر در دل گرفتن وقرار دادن در دل وسخت ومحکم شدن چیزی من منتخب اللغات قوله آنکه چون پسته دیدی اش الخ بیای خطاب یعنی آنرا که حکیم بزرگ وعاقل وهوشیار تصور کردی هم چو پیاز بی مغز بود یعنی نادان پارسایان روی در مخلوق عبارت از زاهدان ریاکار ست قوله پشت بر قبله می کنند الخ یعنی ریاکاران که ظاهر را بسوی

پوستین بمعنی عیب یعنی چون به سختی درمانی تن بعجز اندر مده دشمنان را ای پیش
دشمنان خود را زبون و عاجز منمای پوست برکن دوستان را پوستین یعنی
ظاهر کن پیش دوستان عیب و خواری خود را **حکایت** یکی از پادشاهان پارسائی را
گفت هیچت از ما یاد می آید گفت بلی هرگه که خدای را فراموش میکنم **بیت** هر سو
دود آنکس ز در خویش براند * وان را که بخواند بدر کس نه دواند * یعنی آنکس که
رانده شده بارگاه کبریائی اوست در اطراف و جهات سرگردان باشد و آنرا که
مقبول سازد محتاج دروازه کسی نگرداند من شرح عربی **حکایت** یکی از صالحان
بخواب دید پادشاهی را به بهشت و پارسائی را در دوزخ پرسید که موجب درجات
این چیست و سبب درکات آن چه که ما بخلاف این می پنداشتیم گفته آن پادشاه
به محبت درویشان در بهشت ست و این پارسا بتقرب پادشاهان در دوزخ درجات
جمع درجه بمعنی پایه و پایگاه و منزلات بهشت درکات جمع درکه منازل دوزخ
که النار درکات والجنة درجات قوله آن پادشاه به محبت درویشان در بهشت ست
محبت بفتحتین میم و حای مهمله و تشدید و فتح بای موحده دوستی و دوست داشتن
یعنی آن پادشاه بسبب دوست داشتن درویشان و راغب بودن بدرویشی
و اتقا در بهشت ست چه دوست داشتن خداوند عملی را بی رغبت بطرف عمل آن نمی شود
تقرب بر وزن تفعل نزدیک شدن و نزدیکی جستن و بیان معنی این جمله بطور
جمله سابق ست که گذشت **قطعه** دلقت بچکار آید و تسبیح و مرقع * خود را ز عملهای
نکوهیده بری دار * حاجت بکلاه برکی داشتنت نیست * درویش صفت باش و
کلاه تتری دار * دلق بالفتح خرقه تسبیح پاکی و بپاکی یاد کردن خدا را و سبحان الله
گفتن و در بعضی نسخ بجای تسبیح لفظ میخی دیده شد و آن معروف ست که نوعی
از دلق باشد پلاسی مرقع اسم مفعول ترقیع پاره پاره دوخته شده نکوهیده بکسر نون
با کاف تازی و واو مجهول مذمومه و زشت بری بمعنی پاک کلاه برکی بفتحتین بای
موحده و رای مهمله و کسر کاف تازی جامه ایست که از پشم شتر بافند و درویشان

ازان کلاه

بالضم مکروهی که بآدمی رسد معصیت بفتح میم وکسر صاد مهمله بی فرمانی کردن خلاف
طاعت من صراح زار بالفتح ضعیف ونحیف ونالان وگریان یعنی اگر مرا که ضعیف
ولاغرم بگشتن سر دای تقبل کردن تانگوئی بیای خطاب یعنی زنهار نگوئی قوله
گویم الخ یعنی این جمله گویم که از بندهٔ مسکین چه گنه صادر گشته که بسبب آن یارم
دل آزرده شد **حکایت** درویشی راضرورتی پیش آمد گلیمی ازخانه یارے
بدزدید حاکم فرمود که دستش ببرید صاحب گلیم شفاعت کرد که من اورا محل کردم
گفت بشفاعت تو حد شرع فرو نگذارم گفت راست فرمودی اما هرکه ازمال وقف
چیزی بدزد قطعش لازم نیاید م که الفقیر لایملک شیئا یعنی فقیر مالک هیچ چیز
نمی گردد تجل بکسر تین باي موحده وحای مهمله درگذشتن ازگناه شفاعت
بالفتح خواهش کردن من صراح حد بفتح حای مهمله وتشدید دال غیر منقوطه باز داشتن
ونهایت هر چیزی واندازه کردهٔ خدای تعالی من صراح شرع بالفتح راه راست
وراه روشنی که خدا ورسول نهاده وقف بفتح اول وسکون ثانی انچه درراه خدا
بفقرا واگذارند هرچه درویشان راست وقف محتاجان ست حاکم دست ازو
بداشت وگفت جهان بر تو تنگ آمده بود که دزدی نکردی الا ازخانهٔ چنین یاری
گفت نشنیدهٔ که گفته اند خانهٔ دوستان بروب در دشمنان مکوب **بیت**
چون فرومانی بسختی تن بعجز اندر مده * دشمنان را پوست برکن دوستان را پوستین
قوله خانهٔ دوستان بروب درشرح عربی ست المراد به خذکل ماتجد فیه یعنی بگیر
هرانچه بیابی دران مکوب نهی از کوفتن یعنی بدروازهٔ دشمنان مرو وعرض احتیاج
مکن قوله چون فرومانی به سختی الخ فرومانده عاجز شدن وسرگشته ومتحیر گردیدن
یعنی اگر به سختی عاجز شوی خود را ازبون مساز بلکه پوست دشمنان بکن وبرایشان
غالب باش قوله دوستان را پوستین یعنی پوستین دوستان بکن یعنی انچه
درکار وضرورت باشد از دوستان بزور بستان وبعضے از فضلا چنین تقریر
کرده اند که پوست برکندن کنایه از ظاهر کردن وراز دل پیش کسی گفتن باشد

مراد از فضله قدح آخر سخن ست دور بالفتح گردیدن نعره بفتح اول وسکون ثانی
بانگ وآواز خروش بضم اول وثانی وسکون ثالث مجهول بانگ وفریاد باگریه باشد
وبانگ بی گریه رانیز گویند جوشش بمعنی جوشیدن وبهم برآمدن سبحان الله بالضم
یعنی پاک می گنم خدارا از هر بدی ودر صراح ست که این کلمه در محل تعجب گویند حضور بالضم
حاضر شدن ودر اصطلاح متصوفه حضور مقام وحدت راگویند بصر بفتحتین بینائی
ودانا شدن وبمعنی دانش وبینش هم آمده است مستمع بضم میم هم فاعل استماع
یعنی شنونده متکلم گوینده فصحت بالضم فراخی گوی گوی تجنیس ست اول
بمعنی ترکیبی گوینده دوم بمعنی گلوله چوگان بازی **حکایت** شبی در بیابان مکه
از بی خوابی پای رفتنم نماند سر بنهادم وشتربان راگفتم دست ازمن بدار **قطعه**
پای مسکین پیاده چند رود ✤ کز تحمل ستوه شد بختی ✤ تا شود جسم فربهی لاغر ✤
لاغری مرده باشد از سختی ✤ گفت ای برادر حرم درپیش ست وحرامی ازپس
وگر رفتی بردی واگر خفتی مردی **بیت** خوش ست زیر مغیلان براه بادیه خفت ✤
شب رحیل ولی ترک جان نباید گفت ✤ تحمل برداشتن بار وبرخود رنج ومشقت
نهادن ستوه بضم اول ملول وعاجز وباز مانده بختی بالضم شتر خراسانی که قوی باشد
من کشف اللغات ودر شرح عربی ست که بختی بالضم نوعی از شتر ست حرم بفتحتین
گرداگرد کعبه حرامی بالفتح دزد ورهزن قوله اگر رفتی بردی یعنی جان بردی
مغیلان بالضم درختی ست که اورا درهندی ببول گویند بادیه بیابان
رحیل بفتح اول وکسر ثانی کوچ **حکایت** پارسائی رادیدم برکنار دریاکه
زخم پلنگ داشت وهیچ دارو به نمی شد مدتها دران رنجور بود دم بدم شکر خدا بجای
می گفت الحمد لله بمصیبتی گرفتارم نه بمعصیتی **قطعه** گرمرا زار بکشتن بردان یار عزیز ✤
تا نگوئی که دران دم غم جانم باشد ✤ گویم از بنده مسکین چه گنه صادر شد ✤ که دل
آزرده شد از من غم آنم باشد ✤ پارسا بیای فارسی پرهیزگار ودوراز معاصی
مدت بضم میم وتشدید وفتح دال مهمله پاره از زمان من منتخب اللغات مصیبت

درجامع بعلبک کلمه چند بطریق وعظی گفتم باجماعتی افسرده دل مرده راه از عالم
صورت بعالم معنی نبرده دیدم که نفسم درنمی گیرد و آتش گرم درهیزم تر اثر نمی کند
دریغ آمدم تربیت ستوران و آئینه داری در محلهٔ کوران ولیکن در معنی باز بود
وسلسلهٔ سخن دراز در بیان این آیت که ما نحن اقرب الیه من حبل الورید یعنی
ما نزدیک تریم بسوی بنده از رگ گردن جامع مسجد جامع بعلبک بفتحتین بر دو
بای موحده وسکون عین مهمله وفتح لام نام شهریست جماعت گروه افسرده بفتح
همزه وضم سین مهمله سرد بمعنی دل سرد شده هم آمده است ودل سرد آن را گویند
که عشق نداشته باشد ودل گرم عبارت از عاشق ست دل مرده یعنی تاریک دل
خلاف زنده که عبارت از روشن دل ست نفسم بفتحتین یعنی سخنم درنمی گیرد
ای نمی سوزد وکار گر نمی آید من کشف اللغات ستور بضمتین سین مهمله وتای
فوقانیه عموماً اسپ وشتر را گویند وخصوصاً خر را محلّه بفتحتین اول وثانی وتشدید
لام جای باش سخن بجای رسانیده که می گفتم قطعه دوست نزدیک تر از من
بمن ست ❊ وین عجب تر که من ازوی دورم ❊ چکنم باکه توان گفت که او ❊ در
کنار من ومن مهجورم ❊ قوله دوست نزدیک تر از من بمن ست الخ یعنی هر قدر که
مرا قربت بذات ماست دوست زیاده تر ازان نزدیک بانفس من ست چراکه
مرا بسبب عدم معرفت نفس خود مغائرت ودوری از نفس من حاصل ست و
او سبحانه جلشانه که عالم الغیب والشهاده وصف ذات اوست دانندهٔ احوال
نفس واسرار نهانی من زیاده تر از من ست من از شراب این سخن مست و
فضلهٔ قدح در دست که روندهٔ بر کنار مجلس گذر کرده ودور آخر در واثر لغزه چنان زد
که دیگران بموافقت او در خروش آمدند وخاتمان مجلس در جوش گفتم سبحان الله
دوران باخبر در حضور ونزدیکان بی بصر دور قطعه فهم سخن چون نکند مستمع ❊
قوت طبع از متکلم مجوی ❊ نصحت سیدان ارادت بیار ❊ تا بزند مرد سخنگوی گوی ❊
فضله بفتح فا وسکون ضاد معجمه زیاده مانده من مراح قدح بفتحتین کاسهٔ گرد

ی اختلاط و مصاحبت کردی **بیت** دیدار می نمائی و پرهیز می کنی ❊ بازار خویش
و آتش ما تیز میکنی ❊ قوله تیز میکنی تعلق بلفظ بازار دارد و هم بلفظ آتش یعنی رونق کار
خود می افزائی و آتش عشق ما در اشتعال می آری م **شعر** اشاهد من اهوی بغیر
وسیلة ❊ فیلحقنی شان اضل طریقا ❊ یوجج نارا ثم یطفی برشة ❊ کذلک ترانی محرقا و غریقا ❊
یعنی می بینم کسی را که دوست میدارم بی وسیله پس عارض می شود مرا امری و حالیکه
گم می کنم راه را روشن می کند آتش عشق از فرقت خود آن شخص که او را دوست
میدارم پس سرد میکند بآب زدن برای همین می بینی مرا سوزنده و در آب فرو رونده
اشاهد واحد متکلم مضارع معلوم مفاعلت من بالفتح موصوله اهوی بفتح همزه
صیغه مضارع واحد متکلم معلوم در اصل اهواه بود ها را که ضمیر عاید بسوی موصول ست برای
ضرورت شعر حذف کردند با جار غیر مجرور مضاف وسیله مضاف الیه یلحق
مضارع معلوم علم اضل بفتح همزه و کسر ضاد معجمه و تشدید لام واحد متکلم مضارع معلوم ضرب مشتق از ضلالت
بمعنی گمراهی ضد رشاد طریقا مفعول یوجج بضم یای تحتانیه و تشدید و کسر جیم مضارع معلوم من تاجیج
از باب تفعیل بمعنی روشن کردن آتش من صراح نارا مفعول فعل ثم بضم ثای مثلثه و تشدید و فتح میم
حرف عطف یطفی مضارع معلوم افعال تری مضارع معلوم مخاطب منع محرقه اسم
مفعول احراق و مفعول دوم تری غریق آنکه آب از سرش گذشته باشد **حکایت**
منظومه یکی پرسید زان گم کرده فرزند ❊ که ای روشن گهر پیر خردمند ❊ ز مصرش
بوی پیراهن شنیدی ❊ چرا در چاه کنعانش ندیدی ❊ بگفت احوال ما برق جهان ست ❊
دمی پیدا و دیگر دم نهان ست ❊ گهی بر طارم اعلی نشینم ❊ گهی بر پشت پای خود نه بینم ❊
اگر درویش بر حالی بماندی ❊ سر دست از دو عالم بر فشاندی ❊ آن گم کرده فرزند
اشارت به یعقوب علیه السلام ست گهر بکاف فارسی مخفف گوهر ذات و اصل و
نژاد را گویند شنیدی یعنی بوئیدی برق بالفتح درخشیدن برق من منتخب اللغات
طارم بطای مهمله بام اعلا بفتح همزه بالف مقصوره بلند تر سر دست فشاندن
عبارت از ترک کردن یعنی هر دو عالم را ادنی تصور کردی و ترک نمودی **حکایت**

پای زشت خویش ❊ شخصم کالبدمن منظر بفتح جای دیدن وصورت خبث بالضم
پلید شدن خجلت بالفتح شرمندگی طاؤس نام جانوریست معروف **حکایت**
یکی از صلحای جبل لبنان که مقامات او در دیار عرب مذکور بود و کرامات او مشهور بجامع
دمشق در آمد و بر کنارهٔ برکهٔ کلاسه طهارت می کرد پایش بلغزید و بحوض در افتاد و مشقت
بسیار از انجا خلاص یافت چون از نماز بپرداختند یکی از اصحاب گفت مرا مشکلی ست
گفت آن چیست گفت یاد دارم که شیخ بر روی دریای مغرب برفت قدمش تر نشد
امروز درین یک قامت آب از هلاکت چیزی باقی نمانده درین چه حکمت ست شیخ سر
بجیب فرو برد و پس از تامل بسیار گفت نشنیده که سید عالم محمد مصطفی صلی الله علیه وآله
گفت مع الله وقت لا یسعنی فیه ملک مقرب ولا نبی مرسل مرا با خدای تعالی
وقتی ست که نمی گنجد مرادران وقت فرشته نزدیک کرده شده و نه پیغمبر که فرستاده است
صلحا بضم صاد مهمله و فتح لام جمع صالح بمعنی نکوکار لبنان بضم لام وسکون بای موحده نام
کوهی ست مقامات بالفتح مراتب جمع مقامه بمعنی مرتبه کرامات بالفتح بزرگی ها جمع کرامت
مذکور یاد کرده شده جامع دمشق مسجد جامع دمشق برکه بالکسر حوض کلاسه بالضم
نام مقامی ست طهارت بالفتح پاکی هلاکت بالفتح نیست شدن تامل از باب تفعل
اندیشه کردن ونیک نگریستن ونه گفت علی الدوام وقتی که چنین فرمود جبرئیل و
میکائیل نپرداختی ودیگر وقت با حفصه وزینب درساختی م مشاهدهٔ الابرار بین التجلی
والاستتار می نماید ومی رباید یعنی دیدن نیکان خدایرا درمیان آشکار شدن
وپنهان شدن ست ابرار جمع بر بفتح بای موحده وتشدید رای مهمله بمعنی محسن قوله
می نماید ومی رباید یعنی وقوع تجلی برابرار دوالهٔ شدن ایشان نیست درهمه وقت
بلکه بسبب ورود من جانب حق گاهی می نماید وگاهی می رباید یعنی گاهی ظاهر می شود
وگاهی مخفی علی الدوام پیوسته نپرداختی یعنی مشغول نشدی حفصه بفتح حای مهمله
وسکون فا وفتح صاد مهمله نام یکی از زوجات پیغمبر صلی الله علیه وسلم دختر عمر رضی الله عنه
همچنین زینب بالفتح دختر جحش بفتح جیم وسکون حای مهمله که یکی از اصحاب ست درسماع

یکی سر برنمی دارد که دوگانه نگذارد چنان خفته اند که گوئی مرده اند گفت جان پدر تو نیز اگر
بخفتی به که در پوستین خلق افتی طولیت بضمتین طای مهمله وفا کودکی متعبد بضم میم فاعل
تعبد بمعنی پرستنده موقع بضم میم وفتح لام بلا تشدید حریص وفی لغیة من صراح مصحف
اسم مفعول اصحاف کتاب الله باشد پوستین کنایه از غیبت وندمت وعیب من
برهان قاطع **قطعه** نه بیند مدعی جز خویشتن را * که دارد پرده پندار در پیش * اگر چشم خدا
بینیش بخشد * نه بیند هیچ کس عاجز تر از خویش * مدعی بضم میم وتشدید وفتح دال مهمله
اسم فاعل ادعاء بمعنی دعوی کننده بر کسی ونسب ونام خویش گوینده در جنگ مراد خصم
وحاسد باشد جز خویشتن را یعنی غیر نفس خود پرده پندار یعنی پرده تصور وخیال
وخود بینی وتکبر کردن چشم خدا بین عبارت از چشمی ست که از ماسوی الله به پوشد
وغیر حق نه بیند یعنی خصم دعوی کننده وعداوت در دل دارنده سوای نفس خود چیزی
دیگر را نه بیند وانصاف را بخود راه ندهد به سبب آنکه پرده عداوت وخود بینی وتصور وخیال
باطل پیش چشم دل اوست **حکایت** بزرگی را در محفلی همی ستودند ودر اوصاف
جمیلش مبالغه می نمودند سر برآورد وگفت من آنم که من دانم سمع بمعنی گفتیت اذی یا من
تعد محاسنی * هذا علانیتی وکم تدر باطنی * پس آمده شدی یعنی پسندیدی تو اذیت و
رنجش را ای کسیکه می شماری خوبی های مرا ظاهر من این ست وندانی آنرا که در پنهان ست
گفتیت ماضی مجهول واحد مخاطب مذکر ضرب مشتق از کفایة بمعنی بس آمدن اذی
منصوب بنابر مفعولیت ست در صراح ست هو اسم من الایذاء بمعنی رنجش تقدیره ما تیاذی به اذی
تعد بضم عین وتشدید دال مهملتین مضارع معلوم واحد مخاطب مذکر فصر محاسن بفتح میم و
کسر سین مهمله جمع حسن بالضم برخلاف قیاس مفعول تعد علانیة بفتح عین مهمله وکسر
نون مبتدا ویا در آخر محاسنی وعلانیتی یای متکلم ست هذا اسم اشارت مذکر خبر مبتدا تواند بود
که هذا مبتدا باشد وعلانیتی خبر لم تدر بروزن لم ترم من الدرایة بمعنی دانستن ودریافت
کردن باطنی مفعول له **قطعه** شخصم به چشم عالمیان خوب منظرست * واز جنبت باطنم
سرخجالت فگنده پیش * طاؤس را نقش ونگاری که هست خلق * تحسین کنند او خجل از

جمع گاوان را از ان ناحیه براند گفتم منت خدایرا عزوجل که از فوائد درویشان محروم
نماندم اگرچه از صحبت فرید شدم و بدین حکایت که گفتی مستفید گشتم و امثال مرا در همه عمر
این نصیحت بکار آید **مثنوی** بیک ناتراشیده در مجلسی * برنجد دل هوشمندان بسی *
اگر برکه پر کنند از گلاب * سگی در وی افتد کند منجلاب * فرید بالفتح یگانه و تنها مستفید
بضم میم فائده گیرنده ناتراشیده کنایه از مردم درشت و ناهموار و بی اصول و بی ادب باشد
من برهان قاطع برکه بالکسر حوض و مانند آن منجلاب بفتح اول و ثالث آب بدبو
گندیده را گویند و نیز گوی را گویند که در پس خانه ها و مطبخها کنند تا آب چرکین و مستعمل
بدانجا رود آنرا پارکین هم گویند **حکایت** زاهدی مهمان پادشاهی بود چون بر سفره
نشستند کمتر از ان خورد که ارادت او بود و چون به نماز برخواستند بیشتر از ان کرد
که عادت او بود تا ظن صلاحیت در حق او زیادت کنند **فرد** ترسم نرسی بکعبه ای اعرابی *
کین ره که تو میروی بترکستان ست * چون بمقام خویش آمد سفره خواست تا تناول
کند پسری داشت صاحب فراست گفت ای پدر در دعوت سلطان چیزی نخوردی
گفت در نظر ایشان چیزی نخوردم که بکار آید گفت نماز را هم قضا کن که چیزی نکردی
که بکار آید **قطعه** ای هنرها نهاده بر کف دست * عیب ها را گرفته زیر بغل * تا چه خواهی
خریدن ای مغرور * روز درماندگی بسیم دغل * زاهد بکسر ها آنکه رغبت و خواهش دنیا
ندارد و پرستندهٔ حق سفره بضم سین مهمله و سکون فا توشه دان و زاد مسافر و آنچه
برو طعام خورند و خوانچه و بفتحتین نویسندگان و خوانندگان من صراح و کشف اللغات
ارادت بالکسر خواستن صلاحیت بفتح صاد مهمله نیکو بودن اعرابی بفتح همزه عربیان
بادیه نشین ترکستان ولایتی ست معروف تناول بضم واو فرا گرفتن و برداشتن
فراست بالکسر دانائی و شناخت به نشان و نظر دعوت بالفتح خواندن بسوی طعام
قضا ادای نماز فوت شده مغرور فریفته دغل بفتحتین ناسره **حکایت** یاد دارم
که در عهد طفولیت متعبد بودم و شب خیز و مولع بزهد و پرهیز شبی در خدمت پدر نشسته بودم
همه شب دیده بهم نه بسته و مصحف عزیز در کنار گرفته و طائفه گرد ما خفته پدر را گفتم از ینان

ز صاحبدلان گوی دولت برد ✤ که دانا و شمشیرزن پرورد ✤ یعنی سر که دانا و شمشیرزن
پرورد درین صورت معنی چنین باشد که ظاهر حال عارفان و خداشناسان دلق ست
ای از دلق بظاهر عارف گفته مے شود و اینقدر برای او کافی ست هر که روی در خلق ست
یعنی ریاکار و متوجه بطرف خلق روزی تا شب رفته بودیم و شبانگاه در پای حصاری
خفته که در دزدی بی توفیق ابریق رفیق برداشت که بطهارت می رود و بغارت میرفت
بیت بارسا بین که خرقه در بر کرد ✤ جامهٔ کعبه را اجل خر کرد ✤ شبانگاه باکاف فارسی
بمعنی در آمدن شب ست پای حصار یعنی فرود قلعه توفیق دست دادن و مدد کردن
کسی را بکاری ابریق بالکسر کوزهٔ با دسته و بانای مشربه طهارت بالفتح پاکی غارت
بالفتح تاراج خرقه بکسر خای معجمه جامه ایست که از پارها دوخته باشند جل بضم جیم و تشدید
لام پوشش ستور چندان که از نظر درویشان غائب شد به بریے برفت و در جے
بدزدید تا روز روشن شد آن تاریک دل مبلغی راه رفته بود و رفیقان بیگناه خفته با مداد ان
همه را بالقلعه در آوردند و بزندان کردند ازان تاریخ ترک صحبت گفتم و طریق عزلت گرفتم مع السلامة
فی الواحدة یعنی سلامتی در تنهائی ست برج بالضم رکن قلعه و کوشک درج بضم اول و سکون
ثانی صندوقچه و طبله که سرایه و جواهر دران نهند مبلغ بالفتح جای رسیدن و حد رسیدن و
در فارسی مال را گویند و در اینجا مراد پارهٔ راه است تاریخ وقت چیزے پیدا کردن یقال
ارخت الکتاب و ورخته عزلت بالضم گوشه نشین و تنهائی **قطعه** چو از قومے
یکے جیده انشی کرد ✤ نه که را منزلت ماند نه مه را ✤ یعنی که را منزلت ماند نه مه را ✤ یعنی
همه گاوان ده را ✤ که بکسر کاف تازی و سکون ها یعنے کهتر و حقیر منزلت قدر و مرتبه
مه بکسر میم و سکون ها بمعنے مهتر علف بفتحتین خورش ستور و جز آن علاف بالکسر
جمع سن صراح نزار بزای معجمه بمعنے مکان روئیدن همچو گلزار و علف زار و غیر آن و بمعنی
ابنوهی و سبزه هم آمده است الآید مضارع از آلودن بمعنی ملوث کردن و در شرح عربے
نوشته بیلاید همه گاوان ده را ✤ ای جمیع گاوان قریه را ایذا دهد باعتبار متعرض شدن
شبان در حفظ و حراست همه گاوان و باعتبار اینکه هر گاه صاحب و مالک آنجا بنشیند

ارزان سیان گفت ازین سخن که شنیدی دل تنگ مدار که درین روزها درویشان بصورت درویشان درآمد و خود را در سلک صحبت ما منتظم کرد **بیت** چه دانند مردم که در جامه کیست ✤ نویسنده داند که در نامه چیست ✤ از انجا که سلامت حال درویشان ست گمان فضولش نبردند و بیاری قبولش کردند سلک بالکسر رشته و بالفتح کشیدن چیزی در چیزی و ملازم شدن چیزی را صحبت بالضم یاری و یاری نمودن منتظم بضم میم سیم فاعل انتظام بمعنی راست شدن و کشیده شدن در در رشته من صراح سلامت بالفتح بی عیب و بی گزندگی فضول بالضم زیادتها وافزونیها و در شرح عربی نوشته که فضولش بکسر لام و سکون شین معجمه و اصل فضولی اش بود یا از آخر فضولی و همزه از اول لفظ اش حذف شده و کسره بلام گذاشته انتهی کلامه فضولی بیائی معروف آنکه زیاده سری کند و به انا لا غیری مشغول باشد **نظم** ظاهر حال عارفان دلق ست ✤ اینقدر بس که روی در خلق ست ✤ در عمل کوش هر چه خواهی پوش ✤ تاج بر سر نه و علم بر دوش ✤ زاهدی در پلاس پوشی نیست ✤ زاهد پاک باش و اطلس پوش ✤ ترک دنیا و شهوت ست و هوس ✤ پارسائی نه ترک جامه و بس ✤ در قضا گند مرد باید بود ✤ بر نخست سلاح جنگ چه سود ✤ دلق بفتح اول و سکون ثانی پشمینه ایست که درویشان پوشند و آنرا ژند هم گویند و در شرح عربی معنی دلق خرقه نوشته است و آن جامه ایست که از پاره ها دوخته باشند علم بفتحتین رایت و رقم جامه که کار زر و جز آن بر جامه کنند بوقت بافتن و آنرا علم جامه گویند و در بیجا مراد همین معنی ثانی ست یعنی تاج شاهی بر سر نه و جامه زرکار بر دوش پلاس بفتح بای فارسی پشمینه ایست سطبر و درشت که درویشان پوشند اطلس نام جامه ایست ابریشمی قزاگند جامه را گویند که دران پنبه پر کنند و در روز جنگ پوشند و آنرا قزاغند نیز گویند و در شرح عربی بزبان فارسی نوشته است قوله ظاهر حال عارفان دلق ست اینقدر بس الخ یعنی دلق ظاهر حال عارفان ست اے از دلق باعتبار ظاهر خرقه پوشان را عارف توان گفت و این دلق پوشی که روی در خلق ست یعنی ظاهر نماست اینقدر بس ای تا مقدار همین ظاهر حال کفایت می کند و زیاده ازین نه بس بنفس الامر خرقه پوشی اعتباری ندارد و اعتماد در انشاندن نظر برین در ابیات لاحقه گفته که در عمل کوش هر چه خواهی پوش تا آخر و تواند بود که لفظ که بمعنی هر که باشد چنانکه درین بیت بوستان

سودت اہل صفا چہ دزروی چہ در قفا نہ چنانکہ از پست عیب گیرند و پشت میرند **بیت**
در برابر چو گوسپند سلیم ❊ در قفا ہم چو گرگ مردم خوار ❊ گلیم بکسر اول معروف ست محروم
بالفتح بی نصیب میسر بضم میم آسان کردہ شدہ مقام بالفتح جای ایستادن و مراد از و
مرتبہ و قدرست مودت بفتحتین اول و ثانی و تشدید دال مہملہ دوستی و دوست داشتن
صفا بالمد روشنی خلاف کدر قفا بالفتح پس گردن پشت میرند پیش ظرف مکان ست
یعنی روبروی تو خود را نثار سازند سلیم بالفتح درست و سادہ گرگ بضم کاف اول فارسی
معروف کہ جانور درندہ است **بیت** ہر کہ عیب دگران پیش تو آورد شمرد ❊ بیگمان عیب
تو پیش دگران خواہد برد ❊ یعنی ہر کس کہ عیب دیگر کسان پیش تو آورد و یکیک بیان کرد
بدان کہ بے شک عیب تو نیز پیش دیگر کسان خواہد برد **حکایت** تنی چند از روندگان
متفق سیاحت بودند و شریک رنج و راحت خواستم کہ مرافقت کنم موافقت نکردند گفتم از کرم اخلاق
بزرگان بدیع ست روی از مصاحبت مسکینان تافتن و فائدہ دریغ داشتن کہ من در نفس
خویش اینقدر قوت و قدرت می شناسم کہ در خدمت مردان یار شاطر باشم نہ بار خاطر
متفق اسم فاعل اتفاق یعنی بر یک چیز واقع شونده سیاحت بالکسر سیر کردن در
زمین شریک انباز مرافقت بضم میم و فتح فا با کسی ہمراہی کردن و یاری نمودن موافقت
بضم میم سازگاری کردن و با کسی معا بیک حد ایستادن بدیع نادر و غریب مصاحبت
بضم ہم ہمنشینی تافتن بمعنی گردانیدن قدرت بالضم توانائی شاطر بشین معجمہ چست
و چالاک م شعر اِن لم اکن راکب المواشی ❊ اسعی لکم عامل الغواشی ❊ یعنی اگر نیستم من
سوار ستوران دوم از برای شما در حالیکہ غاشیہ بردارم ان بکسر ہمزہ حرف شرط
لم اکن صیغہ متکلم خاص وحدہ فعل مستقبل معروف از نصر راکب بکسر کاف مضاف بمعنی
سوار مواشی بفتح میم مضاف الیہ جمع ماشیہ بمعنی ستور و ستور عموماً چہارپای را گویند از اسب
و شتر و خر را خصوصاً اسعی صیغہ واحد متکلم مضارع از سعی کہ مصدرش سعی بمعنی دویدن
و شتاب کردن و کسب و کار نمودن ست عامل بکسر میم اسم فاعل مضاف بمعنی
بردارنده حال از ضمیر اسعی غواشی جمع غاشیہ مضاف الیہ بمعنی زین پوش سیلکی

سرمایه درویزه و دریوزه بفتح اول گدائی یعنی آنانکه گناهکار اند از گناه توبه می کنند و نجات یابند
و عارفان از اعتماد عبادت و پرستش که کرده اند آمرزش می خواهند و عابدان ثواب و پاداش
طاعت و بندگی می طلبند و سوداگران قیمت سرمایهٔ خویش و من بنده مقصر الخدمت امیدے
بحضور آورده ام نه طاعت و بندگی و گدائی آمده ام نه بتجارت و سوداگری ع انصنع بنا ما انت
اهله ولا تفعل بنا ما نحن اهله یعنے بکن من کاری را که تو سزاوار آنی و مکن با من کاریرا که
ما سزاوار آنیم و در شرح عربی نوشته که در کشاف مذکور ست هرگاه بر قوم یونس علیه السلام عذاب
نازل گشت ایشان گفتند اللهم ان ذنوبنا عظمت وجلت وانت اعظم منها واجل فافعل بنا ما
انت اهله ولا تفعل بنا ما نحن اهله فکشف عنهم العذاب یعنے خدایا بتحقیق گناهان ما بزرگ
و عظیم ست و تو بزرگ تر از آنی تا آخر **بیت** گر کشی ور جرم بخشی روی و سر بر آستانم ✤
بنده را فرمان نباشد هر چه فرمائی برآنم ✤ **قطعه** بر در کعبه سایلی دیدم ✤ که همی گفت و
می گریستی خوش ✤ من نگویم که طاعتم بپذیر ✤ قلم عفو بر گناهم کش ✤ جرم بضم جیم عربی
وسکون رای مهمله گناه عفو بالفتح درگذشتن از گناه قلم کشیدن کنایت از خط ابطال
کشیدن باشد **حکایت** عبد القادر گیلانی را دیدند رحمة الله علیه در حرم کعبه رو بر حصا نهاده همی گفت
ای خداوند به بخشای اگر مستوجب عقوبتم در قیامت مرا نابینا برانگیز تا در روی نیکان شرمسار
نشوم **قطعه** روی بر خاک عجز می گویم ✤ هر سحر که بادمی آید ✤ ای که هرگز فراموشت نکنم ✤ هیچت
از بنده یاد می آید ✤ عبد القادر نام یکی از اولیا باشندهٔ گیلان ست حرم بفتحتین اول
وثانی گرد اگرد خانهٔ کعبه حصا بالفتح حای مهمله سنگ ریزه مستوجب بضم میم وکسر جیم اسم فاعل
استیجاب یعنی سزاوار ولائق عقوبت بضمتین عذاب عجز بالفتح ناتوانی گویم بکاف تازی
مشتق از گوفتن و در بعضے نسخ گویم از گفتن هم آمده است دران حال مفعول گویم بیت ثانی
باشد یعنی هر سحرگاه که بادمی آید روی بر خاک عجز گذاشته می گویم این را ای که هرگز از
حکایت دزدی در خانهٔ پارسائی در آمد چندانکه طلب کرد چیزی نیافت دل تنگ شد پارسا را خبر شد
گلیمی که بران خفته بود در ره گذر دزد انداخت تا محروم نرود **قطعه** شنیدم که مردان راه خدا
دل دشمنان را نکردند تنگ ✤ ترا کی میسر شود این مقام ✤ که با دوستانت خلاف ست و جنگ ✤

درحق او بطعنه سخن ها گفته اند گفت برظاهرش عیب نمی بینم و در باطنش غیب نمیدانم
قطعه هرکرا جامه پارسا بینی ✤ پارسا دان و نیک مرد انگار ✤ ورندانی که در نهانش چیست
محتسب را درون خانه چه کار ✤ پارسا بنای فارسی پرهیزگار و دور از معاصی و ذمائم
جامه بروزن نامه لباس و پوشیدنی دپارچه بافته نادوخته در پنجا مراد ظاهر حال ست
انکار باکاف تازی امر از انکاشتن بمعنی الظن محتسب بضم میم وفتح تای فوقانیه
منع کننده از کار بد من صراح یعنی ظاهر حال هر کس که دور از معاصی و ذمایم بینی او را پرهیزگار
تصور کن و نیک مرد پندار قوله ورندانی که در نهانش الخ مصرع اول شرط ست و جزای
آن محذوف و مصرع ثانی علت جزای مقدر واقع شده یعنی اگر احوال باطنی او ندانی
ندانسته باش بسبب آنکه محتسب را نهی منکر لازم ست نه وقوف از اندرون خانه

حکایت درویشی را دیدم که سر بر آستان کعبه نهاده می نالید و می گفت یا غفور
و یا رحیم تو دانی که از ظلوم و جهول چه آید که ترا شاید آستان بالمد میانه چارچوب
درخانه غفور بالفتح آمرزگار رحیم بالفتح بخشاینده من صراح ظلوم بالفتح بغایت
ستم کننده جهول بالفتح بغایت نادان قوله از ظلوم و جهول چه آید که ترا شاید
یعنی ای آمرزگار وای بخشاینده ترا اعلم این معنی ست که از ستمگر و نادان کدام فعل بوقوع
می آید که شایسته قبول بارگاه عز و جلال تو می گردد و بوساطت آن او را مقبول
میسازی چه اکثر کسانند که ظهور ظلم و ستم از ایشان می شود و به جهل و بیدانشی موصوف اند
و با وصف آن مقبول تو اند و اکثر آن را با وجود عبادت و طاعت مردود می سازی

بیت عذر تقصیر خدمت آوردم ✤ که ندارم بطاعت استظهار ✤ عاصیان از گناه
توبه کنند ✤ عارفان از عبادت استغفار ✤ عابدان جزای طاعت خواهند و بازرگان
بهای بضاعت من بنده امید آوردم نه طاعت و بدریوزه آمده ام نه تجارت عذر
بالضم بهانه تقصیر کوتاهی استظهار بکسر همزه یاری خواستن و قوی پشت شدن
عاصی گناهکار توبه بالفتح از گناه برگشتن عارف شناسنده استغفار بکسر
همزه آمرزش خواستن بازرگان بالفتح زای معجمه سوداگر بضاعت بکسر با موحده

چشمهٔ صاف ملحد بضم میم وکسر حای مهمله از حق گذرنده اسم فاعل الحاد وکسر همزه بمعنی
از حق برگشتن ملک را این لطیفه خوش آمد وگفت سیاه را بتو بخشیدم کنیزک را
چه کنم گفت کنیزک را هم بسیاه بخش که نیم خوردهٔ او هم او را شاید **قطعه** هرگز او را بدوستی
نپسند ✤ که رود جای ناپسندیده ✤ تشنه را دل نخواهد آب زلال ✤ نیم خورده دهان گندیده
قطعه دست سلطان دگر کجا باید ✤ چون لب گیتی دراوفتاد ترنج ✤ تشنه را دل کجا
بخواهد آب ✤ کوزه بگذشت بر دهان سکنج ✤ زلال بالضم آب شیرین وخوشگوار
دهان گندیده بفتح کاف فارسی گنده دهان وبدبو سکنج بضمتین سین مهمله وکاف
تازی گنده دهان راگویند ولعربی انجر گویند که بوی دهان داشته باشد ودرشرح عربی
آمده است بکسر اول وفتح کاف تازی نام ماریست بشدت زهر معروف **حکایت**
اسکندر رومی را پرسیدند که دیار مشرق ومغرب بچه گرفتی که ملوک پیشین را خزاین وملک
وعمر ولشکر بیش ازین بود وچنین فتح میسر نشده گفت بعون خدای تعالی هر مملکتی که گرفتم
رعیتش را نیازردم ونام بادشاهان جز بنکوئی نبردم **بیت** بزرگش نخوانند اهل خرد ✤
که نام بزرگان بزشتی برد ✤ **قطعه** این همه هیچ ست چون می بگذرد ✤ تخت وبخت
وامر ونهی گیرودار ✤ نام نیک رفتگان ضایع مکن ✤ تا بماند نام نیکت برقرار ✤ خزاین
بفتح خای معجمه وکسر همزه جمع خزینه میسر بضم میم وفتح یای تحتانیه وتشدید سین مهمله اسم
مفعول بتیسیر یعنی آسان کرده شد عون بالفتح یاری کردن هیچ بالکسر وبا جیم فارسی
بمعنی معدوم وچیزی نه امر بالفتح فرمودن نهی بالفتح بازداشتن گیرودار دربرهان قاطع
بمعنی حکومت آمده است ودرشرح عربی نوشته که گیرودار لفظ واحد ست درجنگ وجدال
مستعمل میشود کذافی بحر الغرائب ضایع بکسر همزه تباه وتلف شده قوله نام نیک
رفتگان الخ یعنی نام نیک وفات یافتگان تباه مکن تا نام نیک تو نیز بعد وفات باقی ماند

باب دوم در اخلاق درویشان

حکایت یکی از بزرگان پارسائی را گفت که چه گوئی در حق فلان عابد که دیگران

مع الغیر از نصر یعنی پناه گیرم بخدای تعالی این کلمه در محل نفرت گویند مرداد بضم اول
نام ماه پنجم ست از سال شمسی هنگام تابستان مردار لاشه و مرده سیاه را دران مدت
نفس طالب بود و شهوت غالب مهرش بجنبید مهرش برداشت بامداد ان ملک کنیزک را
جست و نیافت ماجرا بگفتند خشم گرفت و فرمود تا سیاه را با کنیزک دست و پا استوار
ببندند و از بام جوسق بخندق در اندازند یکی از وزرا روی شفاعت بر زمین نهاد و گفت
سیاه را درین خطائی نیست که سائر بندگان بخشش و انعام خداوندی مقعود اند گفت
اگر در مقاوضهٔ او شبی تاخیر کردی چه شدی گفت ای خداوند نشنیده که گفته اند نفس
بفتح اول و سکون دوم ذات و شخص آورده اند که نفس سه اند یکی نفس اماره و آن
مائل بود بطبیعت بدینه دائر بلذات و شهوات جسمانی می کند و دل را بطرف سفلی جذب
کند و این نفس مادای شر و منبع اخلاق ذمیمه و افعال شنیعه است دوم نفس لوامه
و آن بنور دل هدایت یابد و با صلاح حال خود متردد بود سوم مطمئنه و آن از لباس
تلبیس و صفات ذمیمه مسلخ گشته بخلعت لطیف اخلاق حمیده ملبس شده و در اینجا مراد نفس
اماره است شهوت بالفتح آرزوی نفس مهرش بجنبید بکسر میم یعنی محبت و شفقت او
بجنبش در آمد مهرش برداشت بضم میم یعنی بکارت و دوشیزگی او را باطل کرد قوله
جست و نیافت یعنی از احوال کنیزک تفحص کرد و در حالت بکارت و دوشیزگی سلامت
نیافت ماجرا یعنی انچه گذشته است ما موصوله است جرا فعل ماضی معلوم ضرب
بمعنی جاری شد و گذشت جوسق بمعنی کوشک یعنی خانهٔ بزرگ که از سنگ و جز آن
سازند بام بالای سقف را گویند مقعود بضم میم و کسر دال مشدید داود خوگر مقاوضه
بضم میم و فتح واو در صراح ست بمعنی سخن پیوسته و با هم انبازی و برابری کردن در کار
و در شرح عربی هم بمعنی مکالمه آمده است یعنی در با هم گفتن سخن اگر شبی تاخیر کردی
چه شدی و در شرح ملا سعد بمعنی سپردن و حوالت کردن نوشته است اما در کتب لغات
یافته نشده قطعه تشنهٔ سوخته در چشمهٔ روشن چو رسد ❊ تو مپندار که از سیل دمان اندیشد
ملحد گر سنه در خانهٔ خالی برخوان ❊ عقل باور نکند کز رمضان اندیشد ❊ چشمهٔ روشن

چشمهٔ صاف

چه ارج بالفتح بمعنے قدر و مرتبه و مند بمعنے صاحب و خداوند ست و بمعنی بی همتا و غلبه کننده
هم آمده است خرابه بالفتح ویرانه نقیض آباد گنج بفتح کاف فارسی وسکون نون انبار
زر که در زیر زمین دفن کنند قوله بخت و دولت بکاردانی تا آخر یعنے طالع دولت و اقبال
موقوف منحصر بدانستن کار و پیشه نیست قوله او فتاده است در جهان بسیار الخ یعنے واقع
ست در جهان باکثر جاکه بے تمیز محترم و معزز ست و عاقل خوار و ذلیل من شرح عربے

حکایت یکی را از ملوک کنیزک چینی آورده بودند خواست که در حالت مستی با وے
جمع آید دختر ممانعت کرد ملک درخشم شد و مر او را از بندگان بسیاهی بخشید که لب زبرینش
از پرهٔ بینی گذشته بود و لب زیرینش بگریبان فرو هشته هیکلی که صخرهٔ چینی از طلعت او
برمیدی و عین القطر از نعلش بگندیدے **مثنوی** تو گوئی تا قیامت زشت روی
بروختم ست و بر یوسف نکوئی ✤ قوله یکی را از ملوک یعنے برای یکی از ملوک جمع آید
یعنے مباشرت کند ممانعت بضم میم وفتح نون باز داشتن پره بفتح بای فارسے و
تشدید رای مهمله و امن وطرف وکنار هر چیز را گویند همچو پرهٔ بیابان و پرهٔ قفل و پرهٔ بینی
و امثال آن من برهان قاطع گریبان جیب ست هیکل بفتح هاو کاف صورت و شکل
صخره چینی بفتح جیم تازی وکسر نون وتشدید یای تحتانیه نام دیوی ست که انگشتر
سلیمان علیه السلام دزدید و آنرا دیو سفید گویند من شرح عربی عین بالفتح چشمه قطر
بکسر قاف وسکون طای مهمله مس گداخته گندیدی بکاف فارسی گنده شدی ای چشمه مس
گداخته بد بو از نعل آن غلام گنده می شد و تواند بود که گندیدی بکاف تازی بمعنی چکیدی
باشد قوله تو گوئی تا قیامت الخ یعنے تا قیامت زشت روشدن بر وختم ست چنانکه
بر یوسف علیه السلام حسن وخوبی ختم شده **قطعه** شخصے نچنان کریه منظر ✤ کز زشتی او
خبر توان داد ✤ وانگه نعلش نعوذ بالله ✤ مردار بآفتاب مرداد ✤ کریه بفتح کاف تازی
وکسر رای مهمله وتشدید وفتح یای تحتانیه وتخفیف برای ضرورت ست بمعنی مکروه چنانکه
فعیل بمعنے مفعول می باشد منظر بالفتح جای نگریستن کز زشتی او خبر توان داد یعنے زشتی او
بمرتبه ئیست که بگفتن در آید و مخبری خبرش توان داد نعوذ بالله صیغه مضارع متکلم

سخن گفتن نشاید ٭ وگر بینم که نابینا وچاهست ٭ اگر خاموش بنشینم گناه است ٭ کسری بکسر اول وسکون ثانی لقب نوشیروان عادل ست وهریک ازپادشاهان عجم راکسرے میگفته اند بحث بفتح اول وسکون ثانی کاویدن سخن من صراح اطبا بفتح همزه وکسر طای مهمله وتشدید بای موحده جمع طبیب چنانکه احبا جمع حبیب سقیم بفتح سین مهمله وکسر قاف مریض وعلیل فضول بضم فا زیادتیها وافزونی ها جمع فضل بالفتح نهج بفتح اول وسکون ثانی راه پیدا وکشاده من صراح **حکایت** هارون الرشید اچون ملک مصر مسلم شد گفت بخلاف آن طاغی که بغرور مصر دعوی خدائی کرد بخشم این مملکت رابکمترین بنده سیاهی داشت کودن خصیب نام ملک بوی ارزانی داشت گویند عقل کفایت او بحدے بود که طائفه حراث مصر شکایت آوردند که پنبه کاشته بودیم برکنار نیل باران بیوقت آمد تلف شد گفت پشم بالیستی کاشتن صاحبدلی بشنید وگفت هارون الرشید نام یکے ازخلفای عباسیه که بما قبل گذشت مسلم بضم میم وتشدید وفتح لام سلامت داشته وتمام گرفته شده طاغی بکسر غین معجمه سرکش ونافرمان واین اشارت ست بفرعون علیه اللعنة که بادشاه مصر بود ودعوی خدائی کرده خصیب بضم خای معجمه وفتح صاد مهمله بصیغه تصغیر وقیل بفتح خای معجمه وکسر صاد مهمله بروزن فعیل نام غلامی من شرح عربے کودن غبی حراث بضم حا وتشدید وفتح رای مهملتین مزارعان وبزرگران جمع حارث تلف بفجعتین ضائع وتباه **مثنوی** اگر روزی بدانش برفزودی ٭ زنادان تنگ روزی ترنبودی ٭ بنادان آن چنان روزی رساند ٭ که صد دانا دران حیران بماند ٭ حیران بالفتح سرگشته ومتردد یعنی اگر رزق روزی از علم وفضل بفیزودی ومنوط ومربوط بفهم وادراک بودے کسے تنگ روزے تر ازنادان نبودی **مثنوی** بخت ودولت بکاردانی نیست ٭ جز بتائید آسمانی نیست ٭ اوفتاده ست درجهان بسیار ٭ بی تمیز ارجمند وعاقل خوار ٭ کیمیا گر بغصه مرده ورنج ٭ ابله اندر خرابه یافته گنج ٭ کاردانی بیای مصدری دانستن کار تائید بکسر همزه قوت دادن تمیز بالفتح جدا کردن بی تمیز احمق ونادان ارجمند بفتح همزه با جیم موقوف بمعنے عزیز وگرامی وصاحب قدر

که موصوفش محذوف گشته یعنی عملا صالحا اسماء ماضی معلوم باب افعال در اصل اصوا بود
واو الف گشت **قطعه** تا توانی درون کس مخراش ✤ کاندرین راه خارها باشد ✤
کار درویش مستمند برآر ✤ که ترا نیز کارها باشد ✤ مخراش بفتحتین میم وفای معجمه یعنی آزرده
مکن خارها مراد آفت وبلاها مستمند بضم میم وتای موقوف محتاج غمگین ونیازمند
حکایت دو برادر بودند یکی خدمت سلطان کردی ودیگر بسعی بازو نان خوردی
باری این تونگر درویش را گفت چرا خدمت سلطان نکنی تا از مشقت کار کردن برهی
گفت تو چرا کار نکنی تا از مذلت خدمت رهائی یابی که حکما گفته اند نان جو خوردن و نشستن
به که کمر زرین بستن وبخدمت ایستادن مذلت بفتحتین میم وذال معجمه وتشدید لام خواری
کمر بالفتح انچه بر میان بندند خدمت بالکسر چاکری کردن **بیت** بدست آهک
نقشه کردن خمیر ✤ به از دست بر سینه پیش امیر ✤ آهک بمد همزه چونه نقشه بالفتح گرم
خمیر چیزی که اورا سرشته باشند آهک نقشه خمیر کردن مراد مزدوری کردن وکار دنی
اختیار نمودن باشد قوله به از دست بر سینه تا آخر رسم قدیم است که دست بر سینه نیکدا ایستند
چنانکه الحال بزانو می نهند وبادب می ایستند **قطعه** عمر گرانمایه درین صرف شد ✤
تا چه خورم صیف وچه پوشم شتا ✤ ای شکم خیره بنانی بساز ✤ تا نکنی پشت بخدمت دوتا
صرف بالفتح خرج کردن وگردانیدن صیف بفتح صاد مهمله تابستان شتا بالکسر زمستان
خیره بالکسر شوخ وبی حیا دوتا خمیده وکج **حکایت** کسی مژده پیش نوشیروان
عادل آورد که فلان دشمنت را خدای تعالی برداشت گفت هیچ نشنیدی که مرا فروگذاشت
بیت مرا مرگ عدو جای شادمانی نیست ✤ که زندگانی ما نیز جاودانی نیست ✤ مژده
بضم میم وسکون زای فارسی خبر خوش عدو بفتح عین مهمله وضم دال غیر منقوطه وتشدید
واو دشمن وتخفیف برای ضرورت است **حکایت** گروهی از حکما دربارگاه کسری
در مصلحتی سخن می گفتند بزرجمهر خاموش بود گفتندش چرا درین بحث با ما سخن نگوئی گفت
وزرا بر مثال اطبا اند طبیب دارو ندهد جز سقیم را چون بینم که رای شما بر نهج صواب است
مرا در وی سخن گفتن حکمت نباشد **مثنوی** چو کاری بی فضول من برآید ✤ مرا در وی

وراندن عفو درگذشتن از گناه کسے انتقام بکسر تین همزه وتای فوقانیه کینه کشیدن

قطعه نه مردست آن بنزدیک خردمند * که با پیل دمان پیکار جوید * بلی مرد آن کس

ست از روی تحقیق * که چون خشم آیدش باطل نگوید * دمان بالفتح تند وخشمناک پیکار

بفتح بای فارسی وسکون یای تحتانیه جنگ تحقیق راست کردن وثابت داشتن باطل

نادرست ودروغ یعنے با پیل تن خشمناک بجنگ پیوستن پیش ارباب دانش دلیل شجاعت

ومردانگی نیست بلکه نزدیک خردمندان مرد آنکس باشد که بوقت خشم وغضب عقل مصلحت آموز را

مغلوب دیو خشم نسازد وسوای حق چیزی دیگر نگوید واز حد تجاوز نکند **مثنوی** یکی را زشت خوئی

داد دشنام * تحمل کرد وگفت ای نیک فرجام * بتر زانم که خواهی گفت آنی * که دانم عیب

من چون من ندانی * زشت خو بدخلق فرجام بالفتح نکوئی آخر کار نیک بمعنی بهتر

بتر مختصر بدترست یعنی هر انچه تو خواهی گفت بدتر از انم به سبب آنکه عیب خود چنان که

من میدانم تو نمیدانی **حکایت** با طائفه بزرگان در کشتی بودم زورقی در پای ما غرق

شد ودو برادر در گردابی در افتادند یکی از بزرگان ملاح را گفت بگیر این هر دو را تا ترا

صد دینار بدهم ملاح تا یکی را خلاص کرد دیگرے هلاک شد گفتم بقیت عمرش نمانده بود از آن

در گرفتن او تاخیر کردی ملاح بخندید وگفت انچه تو گفتی یقین ست ودیگر میل خاطر من برهانیدن

این بیشتر بود که وقتی در بیابان مانده بودم این مرا بر اشتر نشاند واز دست آن دیگر

تازیانه خورده بودم در طفلی گفتم زورق بفتح زای معجمه وزای مهمله کشتی خرد پای که مخفف

آن پی ست بمعنی دنبال وپس وعقب باشد گرداب بکسر کاف فارسی پیچیدن وگردیدن آب

وگره کردن آن دینا بکسر دال مهمله مهر طلا واشرفی را گویند در اصل دنار بدو نون بود یکی را بیا بدل

کردند بدلیل جمع بودن او بر دنانیر تازیانه که مخفف آن تازانه است قمچی را گویند من

برهان قاطع م صدق الله العظیم که من عمل صالحا فلنفسه ومن اساء فعلیها راست

گفته است خدا که بزرگ ست کسیکه کند کار نیک پس از برای نفس اوست وکسیکه کند

کار بد پس بر نفس اوست صدق ماضی معلوم نصر الله فاعل عظیم صفت مشبه وصفت

الله من بالفتح برای شرط عمل بفتح اول وکسر ثانی ماضی معلوم علم صالح مفعول وصفت

وسکون طای مهمله وفتح یای تحتانیه نام شهرے من صراح نفی بفتح نون وسکون فا نیست
نمودن وراندن ودور کردن غریب بالفتح فقیر ودور از وطن وآنکه از ولایت دیگر آمده باشد
ماست جغراتی که درو آب داخل کنند چمچه بفتح دو جیم فارسی قاشق لغو بفتح لام وسکون غین
معجمه چیزی عبث وبیهوده **حکایت** یکی از وزرا بر زیردستان رحمت آوردی وصلاح
همگنان جستی اتفاقاً بخطاب ملک گرفتار آمد همگنان در استخلاص او سعی کردند وموکلان در
معاقبتش ملاطفت کردندی وبزرگان ذکر سیرت خویش بپادشاه گفتند تا ملک از سر خطاب
او درگذشت صاحبدلی برین حال اطلاع یافت وگفت صلاح بالفتح نیکی ضد فساد همگنان
بفتح ها وکسر کاف فارسی همه کسان واز استاد شیخ محمد خضری منقول ست که همگنان همسران را
نیز گویند خطاب بالکسر باکسی رو برو سخن گفتن ودر عرف بمعنی عتاب ست استخلاص
بالکسر طلب رهائی موکل بضم میم وتشدید وفتح کاف تازی اسم مفعول توکیل بمعنی سپرده شده کار
معاقبت بضم میم وفتح قاف باکسی عقوبت کردن ودر پی درآمدن وغنیمت یافتن ملاطفت
باکسی نیکوئی کردن من صراح **قطعه** تا دل دوستان بدست آری * بوستان پدر فروخته به *
پختن دیگ نیک خواهان را * هرچه رخت سراست سوخته به * با بد اندیش هم نکوئی کن *
دهن سگ به لقمه دوخته به * رخت بالفتح اسباب خانه وجز آن سوخته معروف ست
که آتش دران افتاده سوخته باشد ومراد ضائع شده یعنی برای پختن دیگ نیک خواهان
اسباب متاع خانه اگر ضائع شود وبرباد گردد هم بهترست **حکایت** یکی از پسران
هارون الرشید پیش پدر آمد خشمناک که فلان سرهنگ زاده مرا دشنام مادر داده هارون ارکان دولت
را گفت جزای این چه باشد یکی اشارت بکشتن کرد ودیگر بزبان بریدن ودیگرے
بمصادره ونفی هارون گفت ای پسر کرم آن ست که عفو کنی واگر نتوانی تو نیز دشنام
مادرش ده نه چندانکه انتقام از حد گذرد آنگاه ظلم از طرف تو باشد هارون الرشید
نام یکی از خلفای عباسیه یعنی منسوب بعباس که آن اسم عم رسول صلی الله علیه وسلم ست
سرهنگ سردار وپیشرو لشکر وسپاه باشد جزا بالفتح پاداش نیکی وبدی مصادره بضم
میم تاوان گرفتن وآن انچه ادایش لازم باشد نفی بفتح اول وسکون ثانی نیست کردن

رای اندیشه وتدبیر ونیز بمعنی خرد وفضل آمده است ونیز باجتهاد چیزی گفتن بزر چهر بفتحتین بای موحده وزای معجمه وسکون رای مهمله وجیم فارسی نام وزیر نوشیروان مرتبت بفتح میم وزای معجمه وتشدید وفتح یای تحتانیه افزونی سر بالکسر مع التشدید پنهان وانچه پنهان داشته باشند مشیت بروزن مرتبت خواستن معاتبت بضم میم وفتحتین تا ئی فوقانیه وبای موحده سرزنش کردن مثنوی خلاف رای سلطان رای جستن ✤ بخون خویشین باشد دست شستن ✤ اگر خود روز را گوید شب ست این ✤ بباید گفت اینک ماه وپروین ✤ دست بخون شستن عبارت از ترک خوی گفتن واز خویشتن نومید شدن ست اینک بکسر اول وفتح ثالث مصغر این ست که اشاره به قرب ونزدیک باشد پروین بفتح بای فارسی وکسر واو منزلی از منازل قمر که شش ستاره اند در برج **حکایت**

شیادی کیسوان برنافت که من علوی ام با قافله حجاز به شهر در آمد که از حج می آیم وقصیده پیش ملک برد که من گفته ام یکی از ندمای ملک دران سال از سفر آمده بود گفت من او را در عید الضحی در بصره دیده ام حاجی چگونه باشد ودیگری گفت پدرش نصرانی بود در ملطیه علوی چگونه بود وشعرش در دیوان انوری یافتند ملک فرمود تا بزنندش ونفی کنند که چندین دروغ چرا گفت گفت ای خداوند روی زمین سخنی دیگر بگویم اگر راست نباشد هر عقوبت که فرمائی سزاوارم گفت آن چیست گفت قطعه غریبی گرت ماست پیش آورد ✤ دو پیمانه اب است ویک چمچه دوغ ✤ گر از بنده لغوی شنیدی مرنج ✤ جهان دیده بسیار گوید دروغ ✤ ملک بخندید وگفت ازین راست تر سخن در عمر نگفته ئی بفرمود تا انچه مامول اوست مهیا دارند شیاد بفتح شین معجمه وتشدید وفتح یای تحتانیه صیغهٔ مبالغه بمعنی بسیار مکر وتزویر کننده کیسوان برنافت یعنی زلف تاب داده دستور زمان سلف چنین بود که سادات وپیرزادگان گیسو میدادند علوی بفتحتین عین مهمله ولام وکسر واو منسوب بحضرت مرتضی علی یعنی فرزند علی قافله بفتح قاف وکسر فا کاروان حجاز بکسر حای مهمله مکه ومدینه وشهرهای دیگر که باقبل گذشت قصیده شعر دراز مقابل قطعه ندما بضم نون وفتح دال همنشینان جمع ندیم عید الضحی عید قربان بصره بفتح بای موحده وسکون صاد مهمله نام شهریست ملطیه بفتحتین میم ولام

وسکون طای مهمله وفتح یای تحتانیه نام شهرے من صراح نفی بفتح نون وسکون فا نیست
نمودن وراندن ودور کردن غریب بالفتح فقیر ودور از وطن وآنکه از ولایت دیگر آمده باشد
ماست جغرائی که در واب داخل کنند چمچه بفتح دو جیم فارسی فاشق لغو بفتح لام وسکون غین
معجمه چیزی عبث وبیهوده حکایت یکی از وزرا بر زیردستان رحمت آوردی وصلاح
همگنان جستی اتفاقا بخطاب ملک گرفتار آمد همگنان در استخلاص او سعی کردند وسوگلان در
معاقبتش ملاطفت کردندی وبزرگان ذکر سیرت خویش بپادشاه گفتند تا ملک از سر خطاب
او در گذشت صاحبدلی برین حال اطلاع یافت وگفت صلاح بالفتح نیکی مند فساد همگنان
بفتح ها وکسر کاف فارسی همه کسان واز استاد شیخ محمد خضری منقول ست که همگنان همسران را
نیز گویند خطاب بالکسر باکسی رد بر وسخن گفتن ودر عرف بمعنی عتاب ست استخلاص
بالکسر طلب رهائی سوگل بضم میم وتشدید وفتح کاف تازی اسم مفعول توکیل بمعنی سپرده شده کار
معاقبت بضم میم وفتح قاف باکسی عقوبت کردن ودر پی درآمدن وغنیمت یافتن ملاطفت
باکسی نیکوئی کردن من صراح قطعه تا دل دوستان بدست آری * بوستان پدر فروخته به
پختن دیگ نیک خواهان را * هر چه رخت سراست سوخته به * باید اندیشیش هم نکوئی کن *
وهن سگ به لقمه دوخته به * رخت بالفتح اسباب خانه وجز آن سوخته معروف ست
که آتش دران افتاده سوخته باشد ومراد ضائع شده یعنی برای پختن دیگ نیک خواهان
اسباب متاع خانه اگر ضائع شود وبر باد گردد هم بهتر ست حکایت یکی از پسران
هارون الرشید پیش پدر آمد خشمناک که فلان سرهنگ زاده مرا دشنام مادر داده هارون ارکان دولت
را گفت جزای این چه باشد یکی اشارت بکشتن کرد ودیگر بزبان بریدن ودیگرے
بمصادره ونفی هارون گفت ای پسر کرم آن ست که عفو کنی واگر نتوانی تو نیز دشنام
مادرش ده نه چندانکه انتقام از حد گذرد آنگاه ظلم از طرف تو باشد هارون الرشید
نام یکی از خلفای عباسیه یعنی منسوب بعباس که آن اسم عم رسول صلی الله علیه وسلم ست
سرهنگ سردار ودبیر ولشکر وسپاه باشد جزا بالفتح پاداش نیکی وبدی مصادره بالضم
سیم تاوان گرفتن وآن انچه ادائش لازم باشد نفی بفتح اول وسکون ثانی نیست کردن

رای اندیشه وتدبیر ونیز بمعنی خرد وفضل آمده است ونیز باجتهاد چیزی گفتن بزرجمهر
بفتحتین بای موحده وزای معجمه وسکون رای مهمله وجیم فارسی نام وزیر نوشیروان مرتبت
بفتح میم وزای معجمه وتشدید وفتح یای تحتانیه افزونی سر بالکسر مع التشدید پنهان وانچه
پنهان داشته باشند مشیت بروزن مرتبت خواستن معاقبت بضم میم وفتحتین تا
فوقانیه وبای موحده سرزنش کردن مفتوی خلاف رای سلطان رای جستن ❊ بخون
خویش باشد دست شستن ❊ اگر خود روز را گوید شب ست این ❊ بباید گفت اینک
ماه وپروین ❊ دست بخون شستن عبارت از ترک غوی گفتن واز خویشتن نومید شدن
ست اینک بکسر اول وفتح ثالث مصغر این ست که اشاره به قرب ونزدیک باشد پروین
بفتح بای فارسی وکسر واو منزلی از منازل قمر که شش ستاره اند در برج حکایت
شنیدی کیسوان برتافت که من علوی ام با قافله حجاز به شهر در آمد که از حج می آیم وقصیده
پیش ملک برد که من گفته ام یکی از ندمای ملک دران سال از سفر آمده بود گفت من او
در عید الضحی در بصره دیده ام حاجی چگونه باشد ودیگری گفت پدرش نصرانی بود در ملطیه
علوی چگونه بود وشعرش در دیوان انوری یافتند ملک فرمود تا بزنندش ونفی کنند که چندین
دروغ چرا گفت گفت ای خداوند روی زمین سخنی دیگر بگویم اگر راست نباشد هر عقوبت که فرمائی
سزاوارم گفت آن چیست گفت قطعه غریبی گرت ماست پیش آورد ❊ دو پیمانه اب است
ویک چمچه دوغ ❊ گر از بنده لغوی شنیدی مرنج ❊ جهان دیده بسیار گوید دروغ ❊ ملک بخندید
وگفت ازین راست تر سخن در عمر نگفته ام بفرمود تا انچه مامول اوست مهیا دارند شیاد بفتح
شین معجمه وتشدید وفتح یای تحتانیه صیغهٔ مبالغه بمعنی بسیار مکر وتزویر کننده کیسوان برتافت
یعنی زلف تاب داد چه دستور زمان سلف چنین بود که سادات وپیرزادگان گیسو میدادشتند
علوی بفتحتین عین مهمله ولام وکسر واو منسوب بحضرت مرتضی علی یعنی فرزند علی قافله
بفتح قاف وکسر فا کاروان حجاز بکسر حای مهمله مکه ومدینه وشهرهای دیگر که باقبل گذشت
قصیده شعر دراز مقابل قطعه ندما بضم نون وفتح دال همنشینان جمع ندیم عید الضحی
عید قربان بصره بفتح بای موحده وسکون صاد مهمله نام شهریست ملطیه بفتحتین میم ولام

ومعطوف علیه ذکر می کنند ومناسب یکی ازان دو مضاد خواه معطوف یا معطوف علیه
لفظ دیگر آورند چنانکه امید مناسب نیکی وراحت ست وغم مناسب رنج وبدی وازفحوای
کلام کنایه بر معنی که مستفاد شود اراده می کنند پس معنی قطعه چنین باشد که اگر در روش
بحضرت باری احتیاج دنیا رند اشتی وهمیشه در معرض خوف وتلوسه نبودی پایش بر فلک
بودی یعنی از فرط خوشی وانتعاش طبیعت بر خود بالیدی ودر پیرهن نه گنجیدی واگر وزیر
چنانکه از پادشاه می ترسد از خدای عزوجل ترسیدی از رتبهٔ انسانی گذشته بمرتبهٔ ملائک
رسیدی ودر شرح عربی نوشته گر نبودی امید راحت ورنج الخ یعنی اگر در روش عبادت
خالق بصدق نیت وخلوص محبت به مجرد استحقاق عبادت ولیاقت ذاتی وتعظیم وجلال
او سبحانه تعالی نمودی پایش بر فلک بودی یعنی بدرجهٔ اعلی رسیدی اما این تقریر خالی
از تسامح نباشد **حکایت** پادشاهی بکشتن بیگناهی فرمان داد گفت ای ملک
بموجب خشمی که ترا بر من ست آزار خود مجوی گفت چگونه نگفت این عقوبت بیک نفس
بر من برآید وبزه آن بر تو جاوید بماند رباعی دوران بقا چو باد صحرا بگذشت ✤ تلخی
وخوشی وزشت وزیبا بگذشت ✤ پندا شت ستمگر که جفا بر ما کرد ✤ بر گردن او بماند وبر ما بگذ
ملک را نصیحت او سود مند آمد واز سر خون او در گذشت بزه بفتحتین بای موحده و
زای معجمه وهای مختفی گناه دوران بفتحتین گردیدن مراد زمانه پندا شتن بکسر بای فارسی
گمان بردن وتصور کردن وبمعنی عجب وتکبر هم آمده است زشت بکسر اول بد زیبا
زینت وآرایش **حکایت** وزرای نوشیروان در مهمی از مصالح مملکت اندیشه
میکردند وهر یکی بر وفق دانش خود رای میزد ملک نیز همچنین اندیشه میکرد بزرجمهر رای
ملک اختیار افتاد وزیران در سر گفتندش رای ملک را چه مزیت دیدی بر فکر چندین حکیم
گفت ازانکه انجام کار معلوم نیست ورای هم گنان در مشیت ست که صواب آید یا خطا
پس موافقت رای ملک اولی ترست تا اگر خلاف صواب آید بعلت متابعت او از معاتبت
ایمن باشم مهم بضم میم وکسر هاء وتشدید میم ثانی کار سخت ودشوار وضروری مصالح
بفتح میم وکسر لام جمع مصلحت وفق بفتح واو وسکون فا موافق آمدن وسازگاری

یکی امروز کامران بینی ✤ دیگری را دل از مجاهده ریش ✤ روزکی چند باش تا بخورد ✤ خاک
مغز سر خیال اندیش ✤ فرق شاهی و بندگی برخاست ✤ چون قضائی نوشته آمد پیش ✤
گر کسی خاک مرده باز کند ✤ نشناسی تونگر از درویش ✤ کامران بامیم موقوف آن که
کارهایش بمراد او برآید مجاهده بضم میم وفتح جیم کوشش کردن ورنج وتعب کشیدن ریش
جراحت وزخم که ازان ریم وخون بیرون آید اما در ینجا بمعنی مجروح وزخمی واقعست یعنی
دل مجروح قضا بالتحریک مرگ وعبادتی که وقتش گذشته باشد اما در ینجا مراد معنی اول است
من کشف اللغات ملک را گفتار درویش استوار آمد گفت از من چیزی بخواه گفت
آن هیچ اهم که دیگر زحمت ندهی گفت مرا پندی بده گفت **بیت** دریاب کنون که
نعمت هست بدست ✤ کاین دولت وملک میرود دست بدست ✤ زحمت بالفتح
رنج دریاب امر از وریافتن یعنی بشناس وبه امداد ومعاونت دیگران بپرداز من کشف اللغات
حکایت یکی از وزرا پیش ذوالنون مصری رفت وهمت خواست که روز وشب
بخدمت سلطان مشغولم وبه خیرش امید وار واز عقوبتش ترسان ذوالنون بگریست
وگفت اگر من از خدای عزوجل چنین ترسیدمی که تو از سلطان از جمله صدیقان بودمی
ذوالنون بضم ذال معجمه نام ولی ایست که در مصر بود صدیق بکسر صاد مهمله وتشدید وکسر
دال غیر منقوطه بسیار راست گو وآنکه گفتار خود را بکردار راست کرده چنانچه یوسف
علیه السلام وامیر المومنین ابو بکر رضی الله عنه **قطعه** گر نبودی امید راحت ورنج ✤
پای درویش بر فلک بودی ✤ ور وزیر از خدا بترسیدی ✤ همچنان کز ملک ملک بودی ✤
پای بر فلک بودن عبارت از خوشحالی مفرطست ملک بفتح میم وکسر لام پادشاه
بفتحتین فرشته واین تجنیس ناقصست امید راحت ورنج بودن عبارت از احتیاج
داشتن ودر معرض خوف وتلوسه بودن ست مثلاً گویند که از نیک وبد شما توقعی ندارم
ومراد ازان عدم احتیاج ولی پروائی باشد یعنی محتاج شما نیستم واز شما باکی ندارم خلاف
کلام اینکه بهیچ نوع در معرض خوف واندوه نیستم بالجمله از طرز کلام استادان سلف
بدریافت آمد که دو لفظ متضاد را مثلاً نیک وبد وراحت ورنج وامثال آن بطریق معطوف

ومعطوف علیه

نشانه نکرد ❊ صنعت بفتحتین معاد وعین مهملتین وسکون نون کار وپیشه من صراح
بسر آمده بود یعنی بدرجهٔ کمال رسیده فاخر بفتح فا وکسر خای معجمه گران مایه من صراح میل
بفتح اول وسکون ثانی در منتخب ست یعنی خمیدن وجنبیدن ودر فارسی بمعنی عشق وخواهش
مستعمل ست تعلیم آموختن کسی را دفع بالفتح دور کردن وباز داشتن مصارعت بضم
میم وفتح رای مهمله باهم کشتی گرفتن متسع بضم میم وتشدید تای فوقانیه فراخ وکشاده
صدمت بفتح صاد مهمله کوفتن وآسیب رسانیدن روئین انچه از روی ساخته باشند
ورروی مس باقلعی گداخته است غریب نادر وعجیب غریو بفتح غین معجمه وکسر رای مهمله
شور وفریاد لبر نبردی یعنی باتمام نرساندی دقیقه چیزی باریک دست یافتن
غالب آمدن وظفر یافتن باشد من کشف اللغات **حکایت** درویشی مجرد بگوشهٔ
صحرائی نشسته بود پادشاهی بر وی گذشت درویش از انجا که فراغ ملک قناعت ست بدو
التفات نکرد وسلطان از انجا که سطوت سلطنت ست بهم برآمد وگفت این طایفهٔ
خرقه پوشان بر شال حیوانند وزیر گفت ای درویش پادشاه روی زمین بر تو گذر کرد چرا
خدمت نکردی وشرط ادب بجا نیاوردی گفت ملک را بگو متوقع خدمت از کسی دار که
توقع نعمت از تو دارد دیگر آنکه ملوک از بهر پاس رعیت اند نه رعیت از بهر طاعت ملوک

قطعه پادشه پاسبان درویش ست ❊ گرچه نعمت بفر ودولت اوست ❊ گوسپند از برای
چوپان نیست ❊ بلکه چوپان برای خدمت اوست ❊ مجرد بضم میم وتشدید وفتح رای مهمله
آنکه اسباب دنیاوی هیچ ندارد وتنها صحرا بالفتح والمد دشت فراغ بالفتح از کاری
پرداختن وفرصت قناعت بالکسر راضی شدن باندک چیزی وزیادت نخواستن
سطوت بالفتح حمله بردن وسخت گرفتن بهم برآمد یعنی در غضب شد شرط بالفتح لازم
گردانیدن ولازم شدن چیزی وعهد وپیمان ادب بفتحتین طریقهٔ پسندیده ودانش
وفرهنگ ونگاهداشت حد هر چیزی فر بفتح اول وتشدید ثانی گرفتن ودر فارسی
بمعنی شان وشوکت وزیبندگی آمده است قوله گرچه نعمت بفر ودولت اوست
یعنی اگرچه مال ونعمت بازیب وشوکت ودولت واقبال اوراست **قطعه**

که تکرار حرف چه در عبارت فارسی گاهی برای مساوات می باشد مثلاً **مصرع** چه بر تخت
مردن چه بر روی خاک ✤ یعنی بر روی خاک مردن و بر تخت فوتیدن هر دو یکسان ست
و گاهی برای عموم و شمول افرادی آید و معنی همه پیدا کند چنانچه **مصرع** همه جا خانهٔ عشق
ست چه مسجد چه کنشت ✤ یعنی همه از مسجد و کنشت خانهٔ عشق عاشقان ست قوله
نخواهد رفت در آخر هر دو بیت این قطعه استفهام انکاری ست یعنی خواهد رفت پس
معنی چنین باشد که همه از سالهای فراوان و عمرهای دراز بر سر ما مخلوق و مجبول که بر روی
زمین هستیم نخواهد رفت ای خواهد رفت و پایدار نخواهد ماند **حکایت** یکی در صنعت
کشتی گرفتن بسر آمده بود سه صد و شصت بند فاخر دانستی و هر روز بنوعی کشتی گرفتی
مگر گوشهٔ خاطرش با جمال یکی از شاگردان میلی داشت سه صد و پنجاه و نه بندش در آموخت
مگر یک بند که در تعلیم آن دفع انداختی فی الجمله پسر در قوت و صنعت بسر آمد و کسی را با او امکان
مقاومت نبود تا بجدی که پیش سلطان گفت استاد را که فضیلتی بر من ست از روی
بزرگی ست و حق تربیت والا بقوت از و کمتر نیستم و به صنعت با او برابر ملک را این
ترک ادب از وی پسندیده نیامد فرمود تا مصارعت کنند مقامی متسع معین کردند
و ارکان دولت و اعیان حضرت حاضر شدند پسر چون پیل مست در آمد بصد دستی که
اگر کوه رویین بودی از جای برکندی استاد دانست که جوان از و بقوت برتر ست
بدان بند غریب که از وی پنهان داشت باوی در آویخت جوان دفع آن ندانست
استاد بدو دست از زمین برداشت و بالای سر بر دو بر زمین زد غریو از خلق برخاست
ملک فرمود استاد را خلعت و نعمت دادن و پسر را از جبر و ملامت کردکه با پرورندهٔ خویش
دعوی مقاومت کردی بسر بزیر دی گفت ای خداوند بزور بر من دست نیافت بلکه در علم
کشتی گیری دقیقهٔ ماندہ بود که از من دریغ میداشت امروز بدان دقیقه بر من دست یافت
استاد گفت از بهر چنین روز نگه میداشتیم که حکما گفته اند دوست را چندان قوت مده
که اگر دشمنی کند توانند نشنیدهٔ که چه گفت آنکه از پرورده خویش جفا دید قطعه یا وفا خود
نبود در عالم ✤ یا مگر کس درین زمانه نکرد ✤ کس نیاموخت علم تیر از من ✤ که مرا عاقبت

اهل زمین باشندگان زمین وبیت ثانی این قطعه مشتمل برصنعت طباق ست وتعریفش
چنان ست که دو معنی راکه فی الجمله تقابل وتضاد درمیان شان باشد در کلام ذکر کنند
مثلاً **مصرع** ای سوئی بالا چو آتش سوی پستی هم چو آب ✤ پس ذکر لفظ زمین که موصوف
به صفت پستی ست مقابل بالا ست که آسمان موصوف بدان صفت ست ظالم ازین سخن
برنجید وروی ازو درهم کشید وبدو التفات نکرد تا شبی که آتش از مطبخ در انبار
هیزمش افتاد وسائر املاکش بسوخت واز بستر نرمش بخاکستر گرمش نشاند اتفاقاً
همان صاحبدل بروگذشت شنیدندش که با یاران همی گفت ندانم که این آتش از کجا
درسرای من افتاد گفت از دود دل درویشان **مطبخ** بفتحتین میم وباء موحده جای
پختن وبکسر میم آلت پختن **سائر** بکسر همزه باقی ونیز بمعنی سیر کننده **املاک** بفتح
همزه جمع ملک بکسر میم وسکون لام وآن چیزیست که حق کسی باشد **بستر** بالکسر
چیزی که بگسترانند **قوله** از بستر نرمش بخاکستر گرمش نشاند صنعت مرصع ست وترصیع
عبارت است از بخش بخش کردن هر کلمه در کلام که همه یکدیگر در وزن روی یکسان باشند
مثلاً **بیت** نشعرم خامه را شکر زبان کن ✤ زعطر نامه را عنبر فشان کن ✤ **قطعه**
حذر کن زدود درون های ریش ✤ که ریش درون عاقبت سر کند ✤ بهم برمکن تا توانی دلی
که آهی جهانی بهم برکند ✤ ریش بایای فارسی جراحت عاقبت آخر وپایان چیزی
سر بفتح اول وسکون ثانی معروف ودرکتب لغات بمعنی زور وقوت وبالا هم آمده است
کند بضم اول وفتح ثانی مضارع از کردن یعنی ریش دل آخر الامر زور وقوت بهم رساند
وغلبه کند وستمگران را زبون سازد وهم برمکن یعنی پریشان مکن ودربرهان قاطع
بهم بکسر اول بمعنی آری وبرکردن بمعنی آتش افروختن آمده است یعنی آری ناتوانی
آتش دلی را میفروزد که یک آه جهانی را بسوزاند وبهم آتش افروزد واگر بهم برکند بفتح کاف
تازی خوانند جهانی را از جای برکند معنی آن باشد **حکمت** برتاج کیخسرو نوشته بود
قطعه چه سالهای فراوان چه عمرهای دراز ✤ که خلق برسر ما برزمین نخواهد رفت ✤
چنانکه دست بدست آمده است ملک بما ✤ بدست های دگر هم چنین نخواهد رفت ✤ بایددانست

پرستندگان مخلص را ✤ که ناامید نگردند از آستان الله ✤ مرسوم نشان کرده شده
و آیین کرده شده مراد رانبه و وظیفه مضاعف بضم میم دوچند کرده شده ملازم بضم میم
و کسر زای معجمه اسم فاعل ملازمت یعنی باشنده درجای مترصد اسم فاعل ترصد یعنی
منتظر و امیدوار لهو بالفتح بازی لعب بالفتح بمعنی لهو متهاون بضم میم و کسر واو سستی
و آهستگی کننده صاحبدل آنکه بحقیقت دل رسیده باشد مراد ازان ولی الله است مخلص
بضم میم و کسر لام دوست خالص که دوستی و محبت را از شائبه ریا خالص سازد و بفتح لام
خالص کرده شده **مثنوی** مهتری در قبول فرمان ست ✤ ترک فرمان دلیل حرمان ست ✤
هر که سیمای راستان دارد ✤ سر خدمت بر آستان دارد ✤ مهتری بیای مصدری
بزرگ تر شدن و این مرکب ست از مه بکسر میم بمعنی بزرگ و از کلمه تر بمعنی زیاده دلیل
راه و راهنما و برهان حرمان بالکسر نومیدی سیما بالکسر نشان و علامت که در روی
باشد و کیفیت باطن از و معلوم شود از استاد شیخ محمد خضری منقول ست که در فارسی
بمعنی روی و رخساره آمده است سر خدمت بر آستان داشتن عبارت از گردن نهادن
و اطاعت و فرمان بری کردن ست آستان بالمد چارچوب دروازه **حکایت**
ظالمی را حکایت کنند که هیزم در ویشان خریدی بجیف و تونگران را دادی بطرح صاحبی
بر وگذشت و گفت **بیت** ماری تو هر کرا بینی بزنی ✤ یا بوم که هر کجا نشینی بکنی ✤ جیف
بالفتح جور و ستم طرح بالفتح انداختن و دور کردن یعنی از پایه قیمت انداخته بارزش
کم به تونگران سیداد و احتمال دارد که مراد ازان بی عوض باشد یعنی تونگران را بی عوض
سیداد بوم بضم اول و سکون ثانی چغد را گویند و آن پرنده ایست که به نحوست
اشتهار دارد و بعضی گویند بوم پرنده است از جنس چغد لیکن بسیار بزرگ و سر
و گوش و چشم های او بگونه می ماند و شبها شکار کند و روزها پرواز نتواند کرد کهنی بفتح
کاف تازی و کسر نون مضارع مخاطب از کندن و مراد خراب و ویران ساختن ست
قطعه زورت ار پیش میرود با ما ✤ با خداوند غیب دان مزن ✤ زورمندی مکن
بر اهل زمین ✤ تا دعائی بر آسمان نرود ✤ پیش رفتن غالب شدن و سبقت نمودن باشد

التفات بالکسر واپس نگریستن و در عرف عبارت از توجه و میل نمودن ست اعیان
بالفتح بزرگان مفتخر بضم میم و فتح تای فوقانیه اسم مفعول افتخار بمعنی نازیده شده منتظر
امیدوار مکتوب نامه حظ بفتحتین بهلاک نزدیک شدن ظهر بفتح اول و سکون ثانی
پشت من صراح اعلام بالکسر خبر کردن مراسلت بضم میم و فتح سین مهمله باهم نامه و
پیام کردن رسالہ بالکسر پیغام بهم برآمدن کنایه از غضب شدن قوله تشریف
قبولی که فرموده اند تشریف بزرگ گردانیدن و بزرگ داشتن کسی را یعنی ارشاد حسن طلب
کرد تشریف یعنی بزرگ داشتن و بزرگ گردانیدن در حق این کس ست بپذیرفتن
آنکه فرموده اند امکان بالکسر توانائی و دست دادن اجابت بالکسر قبول کردن
بجای تست یعنی در حق تست عذر بالضم بهانه ملک راحق شناسی او پسند آمد خلعت
و نعمت بخشید و عذر خواست که خطا کردم گفت ای خداوند تقدیر خدای تعالی چنین بود
که این بنده را مکروهی برسد پس بدست تو اولی تر ست که سوابق نعمت برین بنده
داری و ایادی منت **مثنوی** گر گزندت رسد ز خلق مرنج ✤ که نه راحت رسد ز خلق
نرنج ✤ از خداوان خلاف دشمن و دوست ✤ که دل هر دو در تصرف اوست ✤ گرچه تیر
از کمان همی گذرد ✤ از کماندار بیند اهل خرد ✤ تقدیر اندازه کردن و هموار کردن چیزی مکروه
ناپسندیده ایادی بالفتح نیکوئی ها و نعمت ها و منت ها و دستها جمع ایدی منت بالکسر
نیکی و احسان کردن باکسی و سپاس نعمت پس معنی قوله ایادی منت چنین باشد که نیکوئی ها
و نعمت ها که منت گذار و سپاس دار آن باید شد برین بنده داری گزند بفتح کاف فارسی
زحمت و آزار قوله خلاف دشمن و دوست یعنی کار دوست که موافقت و موانست
و عمل دشمن برعکس آن صدور این خلاف را از خداوان **حکایت** یکی از ملوک عرب
متعلقان را فرمود که مرسوم فلان بنده چند انگه هست مضاعف کنید که ملازم درگاه است
و مترصد فرمان و سائر خدمت گاران بلهو و لعب مشغول اند و در ادای خدمت متهاون
صاحبدلی بشنید و گفت علو درجات بندگان بدرگاه حق تعالی همین مثال دارد قطعه
دو بامداد گر آید کسی بخدمت شاه ✤ سوم هرآنه دروی کند بلطف نگاه ✤ امید هست

وکسر ذال معجمه ایذا و رنج رسانیده قوله سخنش تلخ نخواهی یعنی اگر سخن تلخش شنیدن نخواهی
چه قطع ضمیر از کلمهٔ و وصل آن بدیگری در فارسی شائع ست دهنش شیرین کن یعنی
نیکی و احسان به نسبت او کن و به سخاوت و انعام او را خشنود دار پس معنی این قطعه
چنین باشد که اگر با دشمن اراده صلح و آشتی داری هرگاه او در پس پشت عیب تو گوید
تو در نظر به نیکوئی نسبت کن او را به سبب آنکه از زبان مفسد سوای بدگوئی چیزی دیگر
نمی آید و هر چند سعی بکار رود آخر بدهان موذی سخن بد مے گذرد پس اگر سخن تلخش
شنیدن نخواهی دهنش شیرین کن یعنی نیکی و احسان به نسبت او مرعی دار و بسخاوت
او را خشنود ساز و میتوان گفت سخنش تلخ نخواهی یعنی سخن تلخ او را مگو و به شیرین زبانی
و انعام دهنش شیرین کن انچه مضمون خطاب ملک بود از عهدهٔ بعضے بیرون آمد
و به بقیتی در زندان ماند یکی از ملوک آن نواحی در خفیه پیغامش فرستاد که ملوک آنطرف
قدر چنان بزرگواری ندانستند و بی عزتی کردند اگر خاطر عزیز فلان احسن الله عواقبه بدینجانب
التفات کند در رعایت خاطرش هر چه تمام تر سعی کرده شود که اعیان این مملکت بدیدار او
مفتخر اند و بجواب مکتوب منتظر خواجه برین وقوف یافت از خطر اندیشید جوابی مختصر
چنانکه مصلحت دید بر ظهر ورق نوشت و روان کرد یکی از متعلقان ملک برین واقعه
مطلع شد ملک را اعلام کرد و گفت فلان را که حبس فرموده با ملوک نواحی مراسلت دارد
ملک بهم بر آمد و کشف این خبر فرمود قاصد را بگرفتند و رساله را بخواندند نوشته بود که حسن ظن
بزرگان بیش از فضیلت بنده است و تشریف قبولی که فرموده اند بنده را امکان
اجابت آن نیست بحکم آنکه پروردهٔ نعمت این خاندانم و باندک مایهٔ تغیر خاطر با ولی نعمت
خود بی وفائی نتوان کرد **بیت** آنرا که بجای تست هر دم کرمے * عذرش نه از کند
بعمری ستمی * مضمون بفتح اول و ضم ثالث معنی خطاب بالکسر با کسی سخن روبرو
گفتن عهده بالضم انچه بر کسی لازم آید و تیمارداری نواحی بفتح نون و کسر حای مهمله
اطراف و جوانب جمع ناحیه خفیه بضم خای معجمه پوشیده احسن الله عواقبه عواقب
بفتح اول و کسر ثالث جمع عاقبت بمعنی پایان کار یعنی نیک کند الله تعالی پایان کار او را

التفات

کلام را از ظاهر بخلاف ظاهر و بیان کردن انچه سخن با و باز گردد شرع بالفتح راه راست
که حق تعالی پیدا کرده برای بندگان و بدان امر نموده اجازت بکسر همزه و فتح زای معجمه
دستوری دادن و فروگذاشتن و رواداشتن قصاص بالکسر کشنده را بعوض کشته گشتن
صدقه بفتحتین انچه که بدرویشان داده شود در راه خدا کلوخ انداز در برهان قاطع
که سوراخها باشد در زیر کنگرهای دیوار قلعه سازند تا چون دشمن نزدیک دیوار قلعه آید
ازان سوراخها سنگ و آتش و خاکستر بر سرش ریزند و بمعنی فلاخن هم آمده است اما
در اینجا مراد ازان صفت ترکیبی ست یعنی مرد خشن و خشت پارچهٔ خام و پخته یا گل خشک
اندازنده آماج بالمد نشانی که بر و تیر اندازند **حکایت** ملک زوزن را خواجه بود
کریم النفس نیک محضر که همگنان را در مواجه خدمت کردی و در غیبت نکوئی گفتی اتفاقا ازو
حرکتی در نظر ملک ناپسندیده آمد مصادره فرمود و عقوبت کرد سرهنگان ملک بسوابق نعمت
او معترف بودند و بشکر آن مرهن لاجرم در مدت توکیل او ملاطفت کردندی و زجر و معاتبت
روا نداشتندی خواجه باثانی معدوله که خداوند رئیس خانه را گویند و خدمتکاری که
آلت تناسل او بریده باشد زوزن بالفتح نام بادشاه و نیز نام ولایتی ست کریم النفس یعنی
ذات بخشنده و از گناه درگذرنده مواجه بضم میم و فتح جیم روبروی کردن مصادره بضم میم
و فتح دال مهمله در صراح ست خون کسی را بمال او فروختن و آن تاوان گرفتن باشد که انچه
ادای آن لازم و متحتم گردد سرهنگان سرداران و پیشروان لشکر و سپاهان سوابق
بفتح سین مهمله و کسر بای موحده پیش دستی ها جمع سابقه معترف بضم میم قبول کننده مرهن
اسم مفعول ارتهان بمعنی گرو گرفته شده یعنی مرهون شکر نعمت او بودند و بحقوق التفاتش
ممنون توکیل سپردن و کار را بکسی گذاشتن ملاطفت بضم میم و فتح طای مهمله نیکوئی
نمودن و نوازش کردن زجر بالفتح ترسانیدن و از کاری باز داشتن معاتبت به کسی
عتاب کردن **قطعه** صلح با دشمن اگر خواهی هر گه که ترا ❊ در قفا عیب کند در نظرش تحسین
کن ❊ سخن آخر بدهان می گذرد موذی را ❊ سخنش تلخ نخواهی دهنش شیرین کن ❊ قفا
بالقصر پس سر مراد از غیبت تحسین به نیکوئی نسبت کردن و نیکو نمودن موذی بضم میم

وداد خواه باشم پس پیش کدام کس از دست جورت فریاد خواهم کرد سلطان را دل
ازین سخن بهم برآمد و آب در دیده بگردانید و گفت هلاک من اولی ترست از خون بیگناهی
رنجیتن سر و چشمش ببوسید و نعمت بیکران بخشید و آزاد کرد گویند که ملک هم دران هفته شفا
یافت **قطعه** همچنان در فکر آن بیتم که گفت * پیلبانی برلب دریای نیل * زیر پایت گر
بدانی حال مور * هم چو حال تست زیر پای پیل * همچنان در اصل هم چون آن بود یعنی
بدستور سابق فکر بالکسر اندیشه و بیت اول این قطعه مقوله قائل ست و بیت ثانی مقوله
پیلبان یعنی برلب دریای نیل بیتی که پیلبان گفته بسبب لطافت مضمون و معانی آن همچنان
در فکر آن بیتم ای تا حال اندیشهٔ آن از یادم نرفته و تواند بود توجیه آن چنین باشد
که همچنان یعنی برحسب سرگذشت پیش در اندیشه بستن مضمون بیت آینده هستم که پیلبان
مضمون آن برلب دریای نیل گفته **حکایت** یکی از بندگان عمرولیث گریخته بود کسان
در عقبش برفتند و باز آوردند وزیر را باوی غرضی بود اشارت بکشتن کرد تا دیگر بندگان
چنین نه کنند بنده پیش عمرولیث سر بر زمین نهاد و گفت عمرولیث بفتح عین مهمله نام
بادشاهی که شیراز آباد ان کردهٔ اوست و بعضے گفته اند آباد ساختهٔ حضرت سلیمان ست
عمرو بالفتح نام ولیث که بمعنی شیرست لقب او و احتمال دارد که عمر نام بادشاه باشد و لیث
اسم پدر او عقب بفتح عین مهمله و کسر قاف دنبال غرض بفتحتین اول و ثانی دل تنگی
و ملالت و خواست و قصد **بیت** هر چه رود بر سرم چون تو پسندی رواست *
بنده چه دعوی کند حکم خداوند راست * اما بموجب آنکه پرورده نعمت این خاندانم نخواهم
که در قیامت بخون من گرفتار آئی اگر نخواهی کشت باری تاویل شرع بکش گفت تاویل
چگونه کنم گفت اجازت فرمائی تا من وزیر را بکشم آنگه بقصاص او مرا بکش تا بحق کشته
باشی ملک بخندید و وزیر را گفت چه مصلحت بینی گفت ای خداوند به صدقهٔ گور پدرت
این حرام زاده را آزاد کن تا مرا هم در بلا نیفگند گناه ازمن ست که قول حکمارا معتبر نداشتم
که گفته اند **قطعه** چو کردی با کلوخ انداز پیکار * سر خود را بنادانی شکستی * چو تیر
انداختی بر روی دشمن * حذر کن کاندرا ناجش نشستی * تاویل بکسر واو گردانیدن

بسبب آنکه عاقلان تسلیم و رضا اختیار نموده اند حذف جزا در کلام اکابر کثیر الوقوع ست
چنانچه نظامی فرماید **بیت** گر آید بیاری گری شهریار * وگرنه بتاراج رفت آن دیار * یعنی
اگر پادشاه اعانت کند فهو المرام وگرنه آن کشور بتاراج رفت **بیت** چون نداری ناخن
درنده تیز * با بدان آن به که کم گیری ستیز * هر که با فولاد بازو پنجه کرد * ساعد مسکین خود را
رنجه کرد * باش تا دستش به بندد روزگار * پس بکام دوستان مغزش برآر * فولاد بازو
عبارت از مردم پرزور و سخت بازو غالب دست ست پنجه معروف ست که پنج انگشت
یا کف دست و پا باشد دوست کام نقیض دشمن کام ست یعنی کاری که بر حسب مطلوب
و مراد دل خود حاصل باشد **حکایت** یکی را از ملوک مرضی هائل بود که اعادت ذکر آن
موجه نبود طائفه حکمای یونان متفق شدند که مر این درد را دوائی نیست مگر زهره آدمی
که به چندین صفت موصوف بود به فرمود طلب کردند دهقان پسری یافتند بدان صفت
که حکیمان گفته بودند ملک پدر و مادرش را بخواند و به نعمت بیکران خشنود کرد و قاضی فتوی
داد که خون یکی از رعیت ریختن سلامتی پادشاه را روا باشد جلاد قصد کشتن کرد پسر روی
بسوی آسمان کرد و بخندید ملک گفت درین حالت چه جای خنده است پسر گفت ناز فرزند
بر پدر و مادر باشد و دعوی پیش قاضی برند و داد از پادشاه خواهند اکنون پدر و مادر
بعلت حطام دنیا مرا بخون در سپردند و قاضی بکشتنم فتوی داد و سلطان صحت خویش در هلاک
من می بیند بجز خدایتعالی پناهی نمی بینم هائل بکسر همزه ترساننده اعادت بکسر همزه
بازگردانیدن یونان بواو معروف ولایتی ست مشهور که اکثر حکما از ان ولایت بوده اند
موجه بضم میم و تشدید و فتح جیم خوب و پسندیده و آنچه بسوی آن روی کرده شود زهره بالفتح
تلخه دهقان بالکسر زراعت کننده و رئیس ده معرب ده گان بکاف فارسی حطام
بضم حای مهمله و تشدید و فتح طای غیر منقوطه اندک مال دنیاوی و ریزه و شکسته هر چیزی
صحت بکسر اول و تشدید و فتح ثانی تندرستی خلاف سقم **بیت** پیش که برآورم ز دست
فریاد * هم پیش تو از دست تو گر خواهم داد * فریاد آواز بلند که مظلومان کنند داد
عدالت و به تظلم وارسیدن را هم داد گویند یعنی روبروی تو هم اگر از دست تعدی تو بنالم

حیوانات جمع حیوان بفتحتین اما فارسیان بسکون ثانی استعمال کرده اند ومعنی آن بهائم گفته شتر گاو وگوسفند وجز آن اتفاق بکسر همزه وتشدید وکسر تای فوقانیه همدیگر موافقت کردن تمییز بدو یای تحتانیه بودیکی را برای تخفیف حذف کرده اند ودر فارسی بمعنی دانش و فهم مستعمل شده مسکین بالکسر خوار وضعیف ملک را طرفی از ذمایم اخلاق او معلوم شد وشکنجه کشید وبانواع عقوبت بکشت **قطعه** حاصل نشود رضای سلطان ✤ تا خاطر بندگان نجوئی ✤ خواهی که خدای بر تو ببخشد ✤ با خلق خدای کن نکوئی ✤ طرف بفتحتین کرانه وپاره ازچیزی ذمایم بفتح دال معجمه جمع ذمیمه معیوب ونکوهیده شکنجه بالکسر عذاب وآلتی ست بجلدی را یکی از ستمدیدگان برو بگذشت وگفت **قطعه** نه هرکه قوت بازوی منصبی دارد ✤ بسلطنت بخورد مال مردمان بگزاف ✤ توان بخلق فرو بردن استخوان درشت ✤ ولی شکم مادر دو چون بگیرد اندر ناف ✤ منصب بفتح یکم وکسر سوم پایگاه ومرتبه وصل شدن سلطنت بالفتح تسلط وغلبگی گزاف بکسر کاف فارسی بیهوده وهرزه سخن وبضم اول نیز درست ست و نون در اول مصرع این قطعه استفهام انکاریه است یعنی نیست این معنی درست در سنت اولوالالباب که هرکس قوت بازوی پایگاه ومرتبه دار دمال مردمان به تسلط وهرزه گوئی بخورد **حکایت** مردم آزاری را حکایت کنند که سنگی بر سر صالحی زد در رویش را امجال انتقام نبود سنگ را نگاه میداشت تا وقتیکه ملک بران لشکری خشم گرفت ودر چاهش کرد درویش بیامد وآن سنگ را بر سرش انداخت گفت تو کیستی واین سنگ بر من چرا زدی گفت من فلانم واین همان سنگ ست که در فلان تاریخ بر سر من زدی گفت چندین مدت کجا بودی گفت از جاهت اندیشه می کردم اکنون که در چاهت دیدم فرصت را غنیمت شمردم امجال بالفتح میم جامی تاختن اسپ ودر فارسی بمعنی قوت وقدرت ست انتقام بالکسر کینه کشیدن از کسی فرصت نوبت چیزی وپروای کار غنیمت مالی که از حرب کفار حاصل آید وهم چیزی که بی عوض بدست رسد **مثنوی** ناسزائی را چو بینی بختیار ✤ عاقلان تسلیم کردند اختیار ✤ تسلیم گردن نهادن ومصرع اول این بیت شرط ست وجزای آن محذوف ومصرع ثانی علت جزا واقع شده یعنی اگر ناسزائی را اقبال یاور بینی تواضع وتسلیم اختیار کن

با بای ابجد یعنی قارون که چهل خانه گنج داشت هلاک شد و از هستیش نشانی نماند نوشیروان
اگرچه ظاهر مرده است در حقیقت نمرده چرا که نام نیک او در جهان ثابت و برقرارست و میتوان
گفت که کاف در مصرع ثانی کاف مبالغه بمعنی بلکه واقع ست یعنی نوشیروان نمرد بلکه نام نیک خود را
در جهان گذاشت که دلیل حیات ابدی اوست **حکایت** آورده اند که نوشیروان عادل را
در شکارگاهی صیدی کباب می کردند نمک نبود غلامی را بروستا فرستادند تا نمک آورد نوشیروان
گفت به قیمت بستان تا رسمی نگردد و ده خراب نه شود گفتندش ازین قدر چه خلل زاید گفت
بنیاد ظلم در جهان اندک بوده است هر که آمد بران مزید کرد تا بدین غایت رسید نوشیروان
عادل را یعنی برای نوشیروان عادل روستا بواو مجهول و تای فوقانیه بالف کشیده
ساکن ده **قطعه** اگر ز باغ رعیت ملک خورد سیبی ✤ برآورند غلامان او درخت از بیخ ✤
به بیخ بیضه که سلطان ستم روا دارد ✤ زنند لشکریانش هزار مرغ به سیخ ✤ سیب بیای مجهول میوه ایست
که به عربی تفاح خوانند بیضه بفتح تخم مرغ لشکری بیای معروف سپاهی و درین قطع یای
مجهول لفظ بیخ قافیهٔ اول ست و یای معروف لفظ سیخ قافیهٔ دوم و این در کلام اکابر
بسیارست **بیت** نماند ستمگار بد روزگار ✤ بماند برو لعنت پایدار ✤ بد روزگار با کاف
فارسی یعنی بدور روزگار میتوان گفت بد عمل چه روزگار بمعنی عمل هم آمده است لعنت بالفتح
دوری از رحمت خدا **حکایت** ظالمی را شنیدم که خانهٔ رعیت خراب کردی تا خزینهٔ
سلطان آبادان کند بیخبر از قول حکما که گفته اند هر که خلق خدای تعالی را بیازارد تا دل
خلق بدست آرد خدایتعالی همان خلق را بروی گمارد تا دمار از روزگارش برآرد خزینه
بالکسر گنجینه و خزاین جمع آن دمار بالفتح هلاکی **بیت** آتش سوزان نکند بر سپند ✤
آنچه کند دود دل دردمند ✤ سپند بکسر اول و فتح ثانی دانهٔ سوختنی معروف دود دل
کنایت از آه است یعنی هرچند آتش سوزان سپند را سوخته و برشته می سازد اما هر آنچه
دود دل دردمندان بر ستمگاران می کند بدرجهٔ آن نمیرسد **لطیفه** سردار جملهٔ حیوانات شیرست
و کمترین جانوران خر و باتفاق خر باربر به که شیر مردم در **مثنوی** مسکین خر اگرچه بی تمیز
ست ✤ چون باربر دهمی عزیزست ✤ گاوان و خران باربردار ✤ به از آدمیان مردم آزار ✤

جمع اولش اودر بفتح همزه وضم واو وجمع ثانی دیار یعنی کعبه چون قبلهٔ حاجت خورد و بزرگ
شده است بنابران خلائق از کشورهای دور دراز قطع فرسنگها نموده بزیارت او می روند
وقضای حاجت ازو خواهند وتو که قبلهٔ حاجت محتاجان هستی ترا تحمل و بردباری امثال ما مستمندان
باید کرد چه درختی که بی برست کسی بروی سنگ نمی زند **حکایت** ملک زادهٔ گنج فراوان
از پدر میراث یافت دست کرم بگشاد و داد سخاوت بداد و نعمت بیدریغ بر سپاه و رعیت بریخت
قطعه نیاساید مشام از طبلهٔ عود * بر آتش نه که چون عنبر ببوید * بزرگی بایدت بخشندگی
کن * که دانه تا نیفشانی نروید * میراث از مرده باقی مانده مشام بفتح میم اول وتشدید
میم ثانی بینی ها جمع مشم ومواضع قوت شامه طبله بالفتح معروف وخریطهٔ ادویه عود بضم اول
وسکون دوم معروف ست وآن چوبی باشد سیاه رنگ که بجهت بخور سوزانند عنبر خوشبوایست
معروف وگویند آن سرگین جانور بحری ست وصحیح آنست که مومی ست خوشبو که در کوهست
از زنبور عسل که انواع گیاه خوشبو می خورد بهم میرسد یکی از جلسای بی تدبیر نصیحتش آغاز کرد
که ملوک پیشین مر این نعمت را بسعی اندوخته اند وبرای مصلحتی نهاده دست ازین حرکت کوتاه
کن که واقعها در پیش ست ودشمنان در پس نباید که بوقت حاجت درمانی **قطعه** اگر گنجی
کنی بر عامیان بخش * رسد هر کدخدائی را برنجی * چرا نستانی از هر یک جو سیم * که گرد آید ترا
هر روز گنجی * جلسا بضم جیم وفتح لام همنشینان جمع جلیس تدبیر پایان کار اندیشیدن
واقع حادثه وسختی وجنگ کدخدا صاحب خانه چه کد وکده بمعنی خانه است خدا خداوند
برنجی بیای مجهول مقدار یک برنج ملک زاده روی ازین سخن درهم کشید وگفت خدای
تعالی مرا مالک این مملکت گردانیده است تا بخورم وبه بخشم نه پاسبانم که نگهدارم **بیت**
قارون هلاک شد که چهل خانه گنج داشت * نوشیروان نمرد که نام نکو گذاشت * روی
درهم کشیدن عبارت از روی گردانیدن واعراض نمودن ست قارون ابن عم
موسی علیه السلام که مال بسیار داشت وبه بخل معروف بود حق تعالی او را بواسطه سوء ادب
با موسی علیه السلام بزمین فرو برد نوشیروان نام پادشاهی ست پیغمبر ما صلعم در زمان او
بظهور آمدند وکوشکی که آنرا ایوان کسری گویند بنا کردهٔ اوست وعربان ابوشروان خوانند

با بای ابجد یعنی قارون که چهل خانه گنج داشت هلاک شد و از هستیش نشانی نماند نوشیروان
اگرچه ظاهر مرده است در حقیقت نمرده چرا که نام نیک او در جهان ثابت و برقرار است متنبی
گفت که کاف در مصرع ثانی کاف مبالغه بمعنی بلکه واقع ست یعنی نوشیروان نمرد بلکه نام نیک خود را
در جهان گذاشت که دلیل حیات ابدی اوست **حکایت** آورده اند که نوشیروان عادل را
در شکارگاهی صیدی کباب می کردند نمک نبود غلامی را بروستا فرستادند تا نمک آورد نوشیروان
گفت به قیمت بستان تا رسمی نگردد و ده خراب نه شود گفتند ازین قدر چه خلل زاید گفت
بنیاد ظلم در جهان اندک بوده است هر که آمد بران مزید کرد تا بدین غایت رسید نوشیروان
عادل را یعنی برای نوشیروان عادل روستا بواو مجهول و تای فوقانیه بالف کشیده
ساکن ده **قطعه** اگر ز باغ رعیت ملک خورد سیبی ✤ برآورند غلامان او درخت از بیخ ✤
ببیخ بیضه که سلطان ستم روا دارد ✤ زنند لشکریانش هزار مرغ بسیخ ✤ سیب بیای مجهول معروف است
که به عربی تفاح خوانند بیضه بفتح تخم مرغ لشکری بیای معروف سپاهی و درین قطع یای
مجهول لفظ بیخ قافیهٔ اول ست و یای معروف لفظ سیخ قافیهٔ دوم و این در کلام اکابر
بسیار ست **بیت** نماند ستمگار بد روزگار ✤ بماند برو لعنت پایدار ✤ بدروزگار با کاف
فارسی یعنی بدور روزگار متوان گفت بدعمل چه روزگار بمعنی عمل هم آمده است لعنت بالفتح
دوری از رحمت خدا **حکایت** ظالمی را شنیدم که خانهٔ رعیت خراب کردی تا خزینهٔ
سلطان آباد دان کند بخیر از قول حکما که گفته اند هر که خلق خدای تعالی را بیازارد تا دل
خلق بدست آرد خدا یتعالی همان خلق را بروی گمارد تا دمار از روزگارش برآرد خزینه
بالکسر گنجینه و خزاین جمع آن دمار بالفتح هلاکی **بیت** آتش سوزان نکند بر سپند ✤
آنچه کند دود دل دردمند ✤ سپند بکسر اول و فتح ثانی دانهٔ سوختنی معروف دود دل
کنایت از آه است یعنی هرچند آتش سوزان سپند را سوخته و برشته می سازد اما هر آنچه
دود دل دردمندان بر ستمگاران می کند بدرجهٔ آن نمیرسد **لطیفه** سردار جملهٔ حیوانات شیر ست
و کمترین جانوران خروبا تفاق خر بار بر به که شیر مردم در **مثنوی** مسکین خر اگرچه بی تمیز
ست ✤ چون بار برد همی عزیز ست ✤ گاوان و خران بار بردار ✤ بر از آدمیان مردم آزار ✤

جمع اولش اودر بفتح همزه وضم واو وجمع ثانی دیار یعنی کعبه چون قبلهٔ حاجت خورد و بزرگ
شده است بنابران خلائق از کشورهای دور دراز قطع فرسنگها نموده بزیارت او می روند
وقضای حاجت ازو خواهند و تو که قبلهٔ حاجت محتاجان هستی ترا تحمل و بردباری امثال ما مستمندان
باید کرد چه درختی که بی برست کسی بروی سنگ نمی زند **حکایت** ملک زادهٔ گنج فراوان
از پدر میراث یافت دست کرم بگشاد و داد سخاوت بداد و نعمت بیدریغ بر سپاه و رعیت بریخت
قطعه نیاساید مشام از طبلهٔ عود * بر آتش نه که چون عنبر ببوید * بزرگی بایدت بخشندگی
کن * که دانه تا نیفشانی نروید * میراث از مرده باقی مانده مشام بفتح میم اول وتشدید
میم ثانی بینی ها جمع مشم ومواضع قوت شامه طبله بالفتح معروف وخریطهٔ ادویه عود بضم اول
وسکون دوم معروف ست وآن چوبی باشد سیاه رنگ که بجهت بخور سوزانند عنبر خوشبوایست
معروف وگویند آن سرگین جانور بحری ست وصحیح آنست که مومی ست خوشبو که در کوهست
از زنبور عسل که انواع گیاه خوشبو می خورد بهم میرسد یکی از جلسای بی تدبیر نصیحتش آغاز کرد
که ملوک پیشین مر این نعمت را بسعی اندوخته اند وبرای مصلحتی نهاده دست ازین حرکت کوتاه
کن که واقعها در پیش ست ودشمنان در پس نباید که بوقت حاجت درمانی **قطعه** اگر گنجی
کنی بر عامیان بخش * رسد هر کدخدائی را برنجی * چرا نستانی از هر یک جو سیم * که گرد آید ترا
هر روز گنجی * جلسا بضم جیم وفتح لام همنشینان جمع جلیس تدبیر پایان کار اندیشیدن
واقع حادثه وسختی وجنگ کدخدا صاحب خانه چه کد وکده بمعنی خانه است خدا خداوند
برنجی بیای مجهول مقدار یک برنج ملک زاده روی ازین سخن درهم کشید وگفت خدای
تعالی مرا مالک این مملکت گردانیده است تا بخورم وببخشم نه پاسبانم که نگهدارم **بیت**
قارون هلاک شد که چهل خانه گنج داشت * نوشیروان نمرد که نام نکو گذاشت * روی
درهم کشیدن عبارت از روی گردانیدن واعراض نمودن ست قارون ابن عم
موسی علیه السلام که مال بسیار داشت وبه بخل معروف بود حق تعالی او را بواسطه سوء ادب
با موسی علیه السلام بزمین فرو برد نوشیروان نام پادشاهی ست پیغمبر ما صلعم در زمان او
بظهور آمدند وکوشکی که آنرا ایوان کسری گویند بنا کردهٔ اوست وعربان ابوشروان خوانند

بکسر تین کاف فارسی ورای مهمله ترجمهٔ جیب واین لفظ مرکب ست از گری بمعنی گردن
وبان که حافظ ونگهدارنده است چندانکه مقربان حضرت آن بزرگ برحال من واقف
شدند باکرامم درآوردند وبرتر مقامی معین کردند اما بتواضع فروتر نشستم وگفتم بیت
بگذار که بندهٔ کمینم * تا درصف بندگان نشینم * گفت الله الله چه جای این سخن ست بیت
گر بر سر وچشم من نشینی * نازت بکشم که نازنینی * فی الجمله نشستم واز هر دری سخن پیوستم
تا حدیث زلت یاران درمیان آمد گفتم اکرام بالکسر گرامی کردن مقام بالفتح جای
استادن ودرعرف بمعنی مطلق مکان ست تواضع بفتح تای فوقانیه وضم ضاد معجمه فروتنی
کردن صف بالفتح والتشدید وتخفیف برای ضرورت ست رسته وبه صف ایستادن
الله الله مبرای تعجب ست ازهر دری سخن پیوستم یعنی از هر نوع سخن گفتم زلت بفتح زای
معجمه وتشدید وفتح لام لغزیدن پای درگل وزبان درسخن مراد جرم وخطاست قطعه
چه جرم دید خداوند سابق الانعام * که بنده در نظر خویش خوارمی دارد * خدای را ست
مسلم بزرگواری ولطف * که جرم بیند وزان برقرارمی دارد * حاکم را این سخن پسندیده آمد
اسباب معاش یاران فرمود تا برقاعدهٔ ماضی مهیا دارند ومؤنت ایام تعطیل وفا کنند
شکر نعمت بگفتم وزمین خدمت ببوسیدم وعذر جسارت خواستم وگفتم جرم بضم میم گناه انعام
بالکسر نعمت دادن سابق بکسر بای موحده پیش شونده مسلم اسم مفعول تسلیم یعنی سلامت
داشته شده وسپرده شده اسباب جمع سبب معاش بالفتح زندگانی وانچه بدان
زندگانی کنند قاعده بکسر عین مهمله بنیاد خانه وزن نشسته ودرعرف بمعنی طرز وروش
باشد ماضی گذشته مهیا بضم میم وتشدید یای تحتانیه موجود مؤنت بفتح میم وضم همزه وسکون
واو برداشتن ومایحتاج کسی بخود گرفتن تعطیل خالی گذاشتن وفا بالفتح وعده بجا آوردن
دلبر بردن دوستی جسارت بفتح جیم دلیری قطعه چو کعبه قبلهٔ حاجت شد از دیار بعید *
روند خلق بدیدارش از بسی فرسنگ * ترا تحمل امثال ما بباید کرد * که هیچ کس نزند بر درخت
بی برسنگ * کعبه خانهٔ خدا معروف قبله بالکسر طرفی که بدان رو آرند وقت نماز فرسنگ
بالفتح سه گروه امثال جمع مثل بمعنی مانند دیار بالکسر خانها وشهرها جمع الجمع دار بمعنی سرا وشهر

بمعنی آغشته و آلوده به جهت اتصاف محبوصفی در آخر کلمات می آرند تلاطم بر وزن
تفاعل بر یک دیگر زدن موج **بیت** یا زر بهر دوست کند خواجه بر کنار ✤ یا موج
روزی افگندش مرده بر کنار ✤ خواجه باوا و معدوله مالدار و صاحب جمعیت و رئیس
خانه را گویند کنار در آخر مصرع اول بالکسر بمعنی آغوش و بغل ست و در آخر مصرع
دوم بالفتح بمعنی لب و کنار مصلحت ندیدم ازین بیش ریش درویش را خراشیدن
و نمک پاشیدن بدین دو بیت اختصار کردم **قطعه** ندانستی که بندی سخت بر پای ✤
چو در گوشت نیاید پند مردم ✤ دگر زه گر نداری طاقت منش ✤ مکن انگشت در سوراخ
گزدم ✤ ریش بیای مجهول زخم اختصار بالکسر کم کردن ره مخفف راه معروف
و بمعنی مرتبه و باره هم آمده است نیش بیای مجهول تیزی سر هر چیز را گویند همچو
سر کارد و خنجر و نیش عقرب و امثال آن گزدم بفتح کاف تازی و سکون زای فارسی
جانوریست گزنده که آنرا عقرب خوانند یعنی آیا ندانستی این معنی را که اگر در گوش خود
پند مردم را جا ندهی بر پای خود بند خواهی دید و در زندان خواهی ماند پس بار دیگر
اگر طاقت تحمل نیش گزدم نداری در سوراخش انگشت مکن خلاصه اینکه بار دیگر مرتکب
امری مشو که اهتمام و انصرام آن از تو نگردد و آخر کار ندامت بری **حکایت**
تنی چند در صحبت من بودند ظاهر ایشان بصلاح آراسته یکی از بزرگان در حق
این طائفه حسن ظن بلیغ داشت ادراری معین کرده بود مگر یکی از ایشان حرکتی کرد
نامناسب حال درویشان ظن آن شخص فاسد شد و بازار اینان کاسد خواستم تا بطریقی
کفاف یاران متخلص کنم آهنگ خدمتش کردم دربانم رها نکرد و جفا کرد معذورش داشتم
که گفته اند **قطعه** در میر و وزیر و سلطان را ✤ بی وسیلت مگرد پیرامن ✤ سگ و دربان
چو یافتند غریب ✤ این گریبان گرفت آن دامن ✤ ادرار بالکسر روان شدن
و پیوسته بخشش کردن مراد وظیفه دراتبه است حرکت بفتحتین جنبش ضد سکون
فاسد بکسر سین مهمله تباه کاسد متاع و بازار بی رواج کاسد شدن بازار عبارت
از بی رونقی کار و بارست جفا بالفتح ستم کردن غریب مسافر و درویش گریبان

وسکون باجائز نیست مگر بضرورت شعر اما در اینجا معنی اول یعنی شکیبائی مراد است
بر بالفتح میوه و مراد مال وحاصل ومنفعت ست چنانچه مثنوی مولوی معنوی ۵ صبر تلخ آمد
ولیکن عاقبت میوهٔ شیرین دهد پر منفعت ❊ دران مدت مارا باجمع درباران اتفاق سفر
مکه افتاد چون باز آمدم بدو منزلم استقبال کرد ظاهر حالش دیدم پریشان و در هیئت
درویشان گفتم حال چیست گفت چنانکه تو گفتی طائفه عسر بردند و بخیانتم منسوب کردند
وملک درکشف حقیقت آن استفسار نفرمود و یاران قدیم و دوستان رحیم از کلمهٔ حق
خاموش شدند و صحبت دیرینه فراموشش کردند استقبال بکسر همزه و تمای فوقانیه
پیش آمدن و روی بچیزی آوردن خیانت بالکسر وغلی ونار استی کشف بالفتح
گشاده و برهنه کردن حقیقت خلاف مجاز وانچه واجب شود بر کسی حمایت آن
استفسار بالکسر طلب بیان کردن قطعه نه بینی که پیش خداوند جاه ❊ ستایش کنان
دست بر بر نهند ❊ وگر روزگارش در آرد زپای ❊ همه عالمش پای بر سر نهند ❊
ستایش بکسر سین مهمله دعای نیک وآفرین بر بفتح اول وسکون ثانی سینه و
آغوش از پای در آوردن کنایه از عاجز ساختن وبه لغزش در آوردن باشد
پای بر سر نهادن عبارت از خفیف ولی عزت ساختن ست یعنی نمی بینی که مردم
پیش خداوند جاه ستایش وآفرین کنان دست بر سینه می نهند چه رسم قدیم در تواضع
ست دست بر سینه نهادن چنان که درین ایام دست بر بالای ناف می گذارند واگر
به سبب گردش زمانه از پای در آید خفیف وذلیل می کنند فی الجمله بانواع عقوبت
گرفتار بودم تا درین هفته که مژدهٔ سلامتی حجاج برسید از بند گرانم خلاص کردند وملک
سورد شم خاص گفتم آن نوبت اشارت من قبول نکردی که عمل با دشمنان چون سفر
دریاست سود مند وخطرناک یا گنج برگیری یا در تلاطم بمیری عقوبت بضمتین عین
مهمله وقاف عذاب حجاج بضم حای مهمله وتشدید جیم اول حج کنندگان جمع حاج وبفتح
حای مهمله بسیار حجت وقصد کننده ملک بکسر لام مالک چیزی شدن وانچه حق کسی
بوده باشد موروث بمیراث گرفته شده خطر بفتحتین ترس وباک ناک کلمه ایست

یعنی نصیحتم را گفتگوی غرض من می شمارد و میتوان گفت که نصیحت من از ملالت و دل تنگی گوش میکند صاحب دیوان مالک دفتر حساب سابقه بکسر بای موحده پیشدستی نصب بالفتح برپا کردن نجم ستاره ترقی مصدر تفعل بالارفتن مشارالیه معتمدالیه بضم اول اشاره کرده شده بسوی او و تکیه کرده شده براو و در عرف این دو کلمه بر شخص معتبر و معتمد اطلاق کنند سلامت بفتح سین مهله بی گزندگی **بیت** زکار بسته میندیش و دل شکسته مدار ✤ که آب چشمهٔ حیوان درون تاریکی ست ✤ کار بسته کاری که برآر نشده باشد کشائش نیافته شکسته بالکسر تنگ آمده و منهزم حیوان بفتحتین اول و ثانی مصدر ست بمعنی زنده بودن و زندگانی و فارسیان بسکون دوم استعمال کرده اند آب چشمهٔ حیوان عبارت از آبحیات باشد و مشهور ست که آبحیات در ظلمات میباشد یعنی به سبب بستگی و عدم کشائش کار اندیشه مکن و دل تنگ و ملول مباش چه آبحیات زندگی بخش سرمدی در ظلمات از چشم خلائق پوشیده است نه در حضور همچنین کشائش و برآر مقاصد که در زنده کردن تمنا و آرزو حکم آبحیات دارد غائب از چشم می باشد و بگاه معین و وقت مقرر بمقتضای کل امر مرهون باوقاتها از پردهٔ خفا بجلوهٔ شهود در می آید م **شعر** الا لا تحزنن اخا البلیة ✤ فارحمان الطاف خفیة ✤ یعنی آگاه باش غم مخور ای مقارن و مجاور آفت پس مرخدائی راست نوازش های پوشیده الا بالفتح حرف تنبیه لا تحزن صیغه نهی مخاطب مؤکد بنون ثقیله از باب علم اخا منادی مضاف حرف ندا از و حذف گشته بلیه بفتح بای موحده و کسر لام و تشدید و فتح یای تحتانیه و سکون های مضاف الیه بمعنی بلا و آفت و از بعضی فضلا منقول ست که طریق عرب آن ست که در مقام بیان حالت اقتران و التصاق لفظ اب و اخ می آرند پس معنی اخا البلیه مقارن آفت و گرفتار بلا خواهد بود فا برای تعلیل لام جار رحمان مجرور و خبر مقدم الطاف خفیه صفت با موصوف مبتدا **افسرده** منشین ترش تو از گردش ایام که صبر ✤ تلخ ست ولیکن بر شیرین دارد ✤ صبر بالفتح شکیبائی و بکسر اول و ضم ثانی کرانه و ناحیهٔ چیزی و بفتح اول و کسر بای موحده عصارهٔ درختی ست تلخ

که ملک قناعت راحراست کنی وترک ریاست گوئی که عاقلان گفته اند مخافت بفتح میم
ترسیدن سخره بضم سین مهمله وسکون خای معجمه بیگار گرفتن سفینه بفتح سین مهمله وکسر
فا بیخ دوسبک تریاق بکسر تای فوقانیه معرب تریاک وآن پازهرست عراق بکسر
عین مهمله نام شهریست دیانت بکسر دال مهمله راستی ودینداری کمین بمعنی پنهان شدن
بقصد دشمن معرض بفتح میم وکسر رای مهمله جای عرض وپیداشدن چیزی خطاب بالکسر
باکسی سخن روبرو گفتن عتاب بالکسر ملامت کردن وخشم گرفتن مقالت بفتح میم وقاف
گفتار حراست بکسر حای مهمله نگاهداشتن ریاست بالکسر سرداری **بیت** بدر یا
در منافع بیشمارست * وگر خواهی سلامت برکنارست * بدر یا در یعنی در دریا وبازائده است
سلامت بفتح سین مهمله بی گزندگی رفیق این سخن بشنیدند بهم برآمد وروی درهم کشید
وسخنهای رنجش آمیز گفتن گرفت که این چه عقل کفایت ست وفهم ودرایت وقول
حکما درست آمد که دوستان در زندان بکار آیند وبر سفره همه دشمنان دوست نمایند
کفایت بالکسر بس شدن درایت بکسر دال مهمله دانائی سفره بضم اول چیزی که بران
طعام خورند وبمعنی دستارخوان هم آمده است من برهان قاطع **قطعه** دوست مشمار
آنکه در نعمت زند * لاف یاری وبرادرخواندگی * دوست آن دانم که گیرد دست دوست
در پریشان حالی ودرماندگی * نعمت بالکسر ناز وآسایش وعطا لاف کلام فضول
وخویشتن ستائی وخودنمائی باشد دیدم که متغیر می شود ونصیحت من به غرض می شمرد
نزدیک صاحب دیوان رفتم وبسابقه معرفت که میان ما بود صورت حالش بگفتم تا بکاری
مختصرش نصب کردند چندروز برین برآمد لطف طبعش بدیدند وحسن تدبیرش بپسندیدند
کارش ازان درگذشت وبمرتبه برتر ازان متمکن شد وهمچنین بخم سعادتش در ترقی
بود تا باوج ارادت برسید ومقرب حضرت سلطان شده مشار الیه ومعتمد علیه بر سلامت
شادمانی کردم وگفتم متغیر بضم میم وفتح تای فوقانیه وغین معجمه وتشدید وکسر یای تحتانیه
از حالی بحالی گردنده غرض بفتحتین نشانه تیر وخواست وآهنگ ودل تنگ ملول شدن
وستوه آمدن وآزرمند شدن من منتخب اللغات قوله نصیحت من به غرض می شمرد

پیش فتنه که عبارت از نواخانه باشد بسیار گفت این سخن موافق حال من نگفتی وجواب
سوال من نیاوردی نشنیده که گفته اند هر که خیانت ورزد دستش از حساب لرزد **قطعه**
راستی موجب رضای خداست ✤ کس ندیدم که گم شد از ره راست ✤ وحکما گفته اند چهار کس
از چهار کس بجان برنجند حرامی از سلطان ودزد از پاسبان وفاسق از غماز وروسپی از
محتسب واز آنرا که حساب پاک ست از محاسبه چه باک ست خیانت بکسر خای معجمه نار استی
ودغلی حرامی دزد وراهزن وحرام زاده وولد الحرام ست ودر اینجا مراد راهزن باشد
فاسق بکسر سین مهمله بدکار واز راه راست تجاوز کننده غماز بفتح غین معجمه وتشدید میم
عیب جوی وخبر مردم برنده پیش کسی روسپی بابای فارسی ویای معروف زن فاحشه
وبدکاره محتسب بضم میم وکسر سین مهمله نهی کننده از کارهای بد حساب بالکسر شمار
محاسبه بضم میم وفتح سین مهمله بکسی شمار کردن **قطعه** مکن فراخ روی در عمل اگر خواهی
که وقت رفع تو باشد مجال دشمن تنگ ✤ تو پاک باش ومدار ای برادر از کس باک ✤
زنند جامه ناپاک گازران بر سنگ ✤ فراخ روی بفتح رای مهمله کنایه از کسی ست که از حد خود
برون رود ومسرف وهرزه خرج باشد من فرهنگ جهانگیری عمل بالفتح کار رفع بالفتح
برداشتن مراد معزولی ست ودر بیت اول این قطعه جزا مقدم ست وشرط موخر یعنی
اگر خواهی که هنگام معزولی تو مجال دشمن تنگ باشد در حالت مشغولی وعمل اسراف
وهرزه خرج مکن واز حد خود مگذر گفتم حکایت آن روباه مناسب حال تست که دیدند
گریزان وافتان وخیزان کسی گفتش چه آفت ست که موجب چندین مخافت ست
گفت شنیدم که شتر را به سخره می گیرند گفتند ای سفیه شتر را با تو چه مناسبت ست
وترا با او چه مشابهت گفت خاموش اگر حسودان به غرض خود گویند که این شتر ست
وگرفتار آیم کرا غم تخلیص من باشد تا نفتیش حال من کند وتا تریاق از عراق آید مار گزیده
بمیرد وترا همچنین فضل ست ودیانت اما حسودان در کمین اند ومدعیان
گوشه نشین اگر آنچه حسن سیرت تست بخلاف آن تقریر کنند ودر معرض خطاب
بادشاه افتی ودر محل عتاب دران حالت کرا مجال مقالت باشد مصلحت آن می بینم

گر ملک قناعت

مروت بضمتین مردی وجوانمردی حمل بالفتح بار قوله سعی مراد حق عیال بر عدم مروت حمل
کنند ای کوشش ما را بر نامردمی وعدم بردباری وحلم نسبت به عیال واطفال حمل کنند
یعنی بدانند که من در حق عیال اغماض نظری ونامردمی کردم قطعه ببین آن بی حمیت را
که هرگز ✽ نخواهد دید روی نیک بختی ✽ تناسائی گزیند خویشتن را ✽ زن وفرزند بگذارد بسختی
بی حمیت بفتح حای مهمله وکسر میم وتشدید وفتح یای تحتانیه بی غیرت وبی ننگ تناسائی بیای
مصدری بمعنی آسودگی وتندرستی باشد چه تناسا بفتح اول در برهان قاطع بمعنی آسوده و
تندرست آمده است را بمعنی برای یعنی آسودگی وتندرستی صرف برای تن خویش گزیند
ودر علم محاسبه چنانکه معلوم ست چیزی دانم اگر بجاه شما جهتی معین گردد که موجب جمعیت خاطر
باشد وبقیه عمر از عهده شکر آن نتوانم بیرون آمدن گفتم ای یار عمل بادشاه دو طرف دارد
امید نان وبیم جان وخلاف رای خردمندان ست بدین امید دران بیم افتادن محاسبه
بضم میم وفتح سین مهمله شمار کردن جهت بکسر جیم وفتح ها سبب در صراح ست که جهت در اصل
وجه بوده است اما بقاعده صرفی جهت شده عهده بضم عین مهمله تفویض امر بکسی برای
اصلاح آن وتیمارداری قطعه کس نیاید بخانه درویش ✽ که خراج زمین وباغ بده ✽ یا
به تشویش وغصه راضی شو ✽ یا جگر بند پیش زاغ بنه ✽ خراج بفتح خای معجمه باج وبندش
خزانه گویند تشویش پریشانی واضطراب جگربند در برهان قاطع ست مجموع جگر وششر
ودل را گویند خواه از آدمیان خواه از حیوان وبعربی سواد البطن خوانند وهر چیزکه آن لاغر
وزبون باشد وجگربند کنایه از فرزند هم ست زاغ معروف ست وفتنه وآشوب را نیز گویند
یعنی اگر خراج نمی دهی به تشویش وغصه غربت وفقر وفاقه راضی شو واز وطن آوارگی اختیار کن
یا جگربند را که عبارت از ذات زبون ولاغر تست پیش فتنه وآشوب بنه یعنی ببارگاه سلطانی
حاضر شده هر عقوبتی که سلطان به پسند وحامل آن شود می توان گفت که دستور ایام سلف
چنین بود که چون کسی را از کسی زر یا چیزی طلب بودی در عوض آن پسر یا برادر خود را
گرو گذاشتندی وآن کس را که بگرو می گذاشتند نظر بر بندی بودن او نوامی نامیدند
درین صورت معنی چنین باشد اگر خراج نمی دهی به تشویش وغصه قید وایذا راضی شو یا پسر

حضرت سلطان زر بیابد و باشد که سر برود و حکما گفته اند از تلون طبع بادشاهان پرحذر
باید بود که گاه بسلامی برنجند و گاه بدشنامی خلعت دهند و گفته اند ظرافت بسیار هنر
ندیمان ست و عیب حکیمان **بیت** تو بر سر قدر خویش باش و وقار ٭ بازی و ظرافت
به ندیمان بگذار ٭ سیاه گوش با کاف فارسی جانوریست درنده که گوشهای او سیاه باشد
و سلاطین و امرا بدان شکار کنند ملازمت بضم میم و فتح زای معجمه با یکدیگر لزوم گرفتن صحبت
بالضم یاری فضله بفتح فا و کسر ضاد معجمه و فتح لام و فضاله بضم فا زیاده مانده حمایت
بالکسر نگاهداشتن اعتراف بالکسر اقرار کردن مخلص بضم میم و کسر لام اسم فاعل
اخلاص بمعنی دوست خالص که دوستی و محبت را از شائبه ریا خالص سازد و بفتح لام خالص
کرده شده بطش بفتح اول و سکون ثانی سخت گرفتن و حمله کردن ایمن بکسر همزه و
کسر میم بی ترس اماله آمن ست همچنان یعنی چنانکه معلوم ست یا بدستور سابق
گبر بفتح کاف فارسی و سکون بای موحده آتش پرست افتد یعنی اتفاق افتد
ندیم بفتح نون هم نشین بزرگان و حریف شراب تلون بفتحتین تای فوقانیه و لام و
تشدید و ضم واو گوناگون شدن و بریک خو نبودن ظرافت بفتح ظای معجمه زیرکی و در عرف
خوش طبعی ست وقار بالفتح گرانی **حکایت** یکی از رفیقان شکایت روزگار
نامساعد نزدیک من آورد که کفاف اندک دارم و عیال بسیار و طاقت بار فاقه ندارم
بارها در دلم آمد که باقلیمی دیگر روم تا در هر صورت که زندگانی کنم کسی را بر نیک و بد من
اطلاع نباشد **بیت** بس گرسنه خفت و کس ندانست که کیست ٭ بس جان بلب آمد
که برو کس نگریست ٭ باز از شماتت اعدا می اندیشم که بطعنه در قفای من بخندند
و سعی مرا در حق عیال بر عدم مروت حمل کنند و گویند مساعد بضم میم و کسر عین مهمله
یاری کننده و معاون من صراح کفاف بالفتح روزی و روزگذار عیال بکسر عین مهمله
و فتح یای تحتانیه اولاد و زن و آنکه تکفل تعهد حال مؤنت ایشان باید نمود و نفقه باید داد
شماتت بالفتح شادی کردن بر خواری دشمن اعدا بالفتح دشمنان جمع عدو طعنه
بالفتح نیزه زدن و عیب کردن بر کسی قفا بفتح قاف وفا گردن و پس سر من صراح

بطن بالفتح شکم مضاف الیه یطش مضارع معلوم ضرب **حکایت** یکی از وزرا
معزول شده به حلقهٔ درویشان در آمد و برکت صحبت ایشان در وی اثر کرد و جمعیت
خاطرش دست داد ملک بار دیگر بر سر دل خوش کرد و عمل فرمود قبول نکرد و گفت معزولی
به که مشغولی معزول بالفتح اسم مفعول عزل بفتح اول وسکون ثانی بیکار کردن وجدا
کردن حلقه بفتح حای مهمله گروه برکت بفتحتین بای موحده ورای مهمله افزونی دست داد
یعنی حاصل شد عمل بفتحتین کار قبول بفتح قاف پذیرفتن واین مصدر شاذ ست
چه در توضیح شرح تنقیح مذکور ست که همین یک مصدر خلاف قیاس بالفتح آمده است والا
وزن مصدر مفعول بضمتین ست مشغول اسم مفعول شغل بفتح اول وسکون ثانی وبضم
اول وسکون ثانی کار ونا پروائی وکاف که مشغولی برای استفهام نفی ست یعنی نه مشغولی

نظم آنانکه بکنج عافیت بنشستند ✤ دندان سگ و دهان مردم بستند ✤ کاغذ
بدریدند وقلم بشکستند ✤ وز دست وزبان حرف گیران رستند ✤ کنج بضم کاف تازی
معروف ست که گوشه وپیغوله خانه باشد وعربان زاویه خوانند حرف گیر بکسر کاف فارسی
مردم متعرض واعتراض کننده راگویند وکنایه از عیب جوی وخطا گیرنده هم هست ملک
گفت هر آئنه ما را خردمند کافی باید که تدبیر مملکت را شاید گفت نشان خردمند کافی
آنست که به چنین کارها تن در ندهد **بیت** همای بر همه مرغان ازان شرف دارد ✤
که استخوان خورد و جانور نیازارد ✤ کافی بکسر فا بسنده تن در ندهد ای راضی نشود
وقبول نکند چه تن در دادن در برهان قاطع کنایه از راضی شدن وقبول کردن آمده است
همای بالضم نام جانوریست که استخوان فرسوده وبوسیده می خورد وسایهٔ او بر هر که افتد
بادشاه شود من کشف اللغات **مثل** سیاه گوش را گفتند که ترا ملازمت صحبت شیر
بچه وجه اختیار افتاد گفت تا فضلهٔ صیدش می خورم از شر دشمنان در پناه صولتش زندگانی
میکنم گفتند اکنون که بظل حمایتش در آمدی ولشکر نعمتش اعتراف کردی چرا نزدیک تر نمیائی
تا بحلقهٔ خاصانت در آرد واز بندگان مخلصت شمارد گفت همچنان از بطش او ایمن
نیستم **بیت** اگر صد سال گبر آتش فروزد ✤ اگر یکدم در و افتد بسوزد ✤ افتد که ندیم

یکی از پادشاهان پیشین در رعایت مملکت سستی کردی و لشکر بسختی داشتی لاجرم دشمن
صعب روی نمود همه پشت دادند **بیت** چو دارند گنج از سپاهی دریغ ✤ دریغ آیدش
دست بردن بر تیغ ✤ یکی از آنان که عذر کردند با منش دوستی بود ملامتش کردم و گفتم
دون ست و ناسپاس و سفله و ناحق شناس که با ندک تغیر حال از مخدوم قدیم برگردد و
حقوق نعمت سالیان در نوردد گفت اگر بگویم معذوری شاید که اسیم بی جو بود
و نمدزین در گرد و سلطان که بزر با سپاهی بخیلی کند با او بجان جوانمردی نتوان کرد
رعایت بالکسر نگاهداشتن لاجرم بفتحتین جیم و رای مهمله ناچار بپشت دادن کنایه از
روی گردانیدن دگرگونه باشد عذر بالفتح بیوفائی کردن ملامت بالفتح نکوهش
دون بالضم فرومایه ناسپاس بکسر سین مهمله فرومایه حق راست تغیر بفتحتین
تاو غین معجمه و تشدید و ضم یای تحتانیه از جائی بجائی گردیدن مخدوم بالفتح میم و ضم دال
مهمله خدمت کرده شده حقوق بضمتین اول و ثانی جمع حق و آن چیزی ست که بر کسی
ثابت باشد سالیان بفتح اول و کسر ثالث بمعنی سالهاست که جمع سال باشد و بمعنی همه
روزه هم آمده است من برهان قاطع نورد به پیچد قوله اگر بگویم معذوری شاید
یعنی اگر بگویم سزاوار ست که معذوری نمدزین نمدی باشد که بر پشت اسپ نهند
و زین را بر بالای آن گذارند **بیت** زبده مرد سپاهی را تا سر به نهد ✤ و گرش زر دهی
سر به نهد در عالم ✤ سر نهد یعنی مطیع و فرمان بردار شود و سر افگندگی اختیار کند سر به نهد
در عالم یعنی بدر رود متوجه عالم گردد **شعر** م اذا شبع الکمی یصول بطشا ✤
و خاوی البطن یطبش بالفرار یعنی وقتیکه سیر شود دلاور حمله می کند سخت گرفتن را و خالی
شکم سخت می گیرد گرسختین را اذا با سر همزه حرف شرط شبع بفتح شین معجمه و کسر باء موحده
ماضی معلوم منع یعنی سیر شود از طعام کمی بفتح کاف تازی و کسر میم و تشدید یای تحتانیه
مرد دلاور و سلاح پوشیده شده یصول بفتح اول و ضم ثانی مضارع معلوم صول
بالفتح یعنی حمله کردن و برجستن از باب کرم یکرم بطش بفتح اول و سکون ثانی سخت
گرفتن و حمله کردن مفعول به خاوی بجای معجمه و کسر او بمعنی خالی و تهی مبتدا مضاف

کفایت اوشان شود نداشته باشند یا آنکه فقر اوشان را از حرکت و قوت باز داشته
باشد و خوار و ضعیف طعمه بالضم خورش اخوان بکسر همزه و سکون خای معجمه برادران
جمع اخ و شیاطین جمع شیطان بمعنی متمرد و سرکش از آدمی و جز آن و اطلاق اخوان الشیاطین
بر سر فلان بدلیل قول الله تعالی ست م ان المبذرین کانوا اخوان الشیاطین یعنی
اسراف کنندگان برادران شیاطین اند و وجه برادر شیطان بودن آنها عدول از جاده
معقول ست که خدایان امر فرموده پس هر که نافرمانی حق کند گویا برادر شیطان ست
چه شیطان در ترک فرمان حق مثل شده است شمع بفتح اول و سکون ثانی موم اما فارسیان
بمعنی چیزی که از موم و چربی سازند و برافروزند استعمال نمایند و این مجاز ست شمع کافوری
شمعی که سفید همرنگ کافور باشد چراغ فتیله باشد که آنرا با چربی و روغن و امثال آن
روشن کنند کفاف بالفتح روزگذار و روزی وجه کفاف سبب روزی و مال
روزگذار باشد تفاریق بالفتح جمع تفریق بمعنی پراگنده کردن مجری بضم میم و سکون
جیم و الف مقصوره روان کردن و روان کرده شده نفقه بفتح نون و سکون فا
روزی ما یحتاج معاش اسراف بکسر همزه زیاده از حد خرج کردن زجر بفتح اول و سکون
ثانی باز داشتن و نهی کردن منع بفتح میم و سکون نون باز داشتن خسته بالفتح مجروح
و زخم خورده **بیت** بروی خود در اطماع باز نتوان کرد ❊ چو باز شد بدرشتی فراز نتوان کرد
اطماع بکسر همزه امیدوار کردن و در طمع انداختن باز بمعنی گشاده مقابل بسته فراز
بالفتح بسته و گشاده در اینجا بمعنی بسته مستعمل ست یعنی دروازه طمع و امیدواری مردم بروی خود
وا کردن دشوار ست چه انسان بی سخاوت و جوانمردی بوقوع نمی آید و آن قدرت و توانائی
هر کس نیست و هرگاه باز شد بدرشتی و درشت خوئی بسته نمیگردد **قطعه** کس نبیند که تشنگان
حجاز ❊ بلب آب شور گرد آیند ❊ هر کجا چشمه بود شیرین ❊ مردم و مرغ و مور گرد آیند
حجاز بالکسر مکه و مدینه و طائف و شهرهای دیگر که میان زمین نجد و غور واقع شده و نجد
زمین ست بلند از بلاد عرب و غور زمین پست نهایت تا عراق و از انجا که در نواحی بلاد
عرب اکثر دشتهای وسیع بی آب واقع ست نظر بر اکثریت تشنگان حجاز گفته حکایت

ایشان بمعضلات امور مملکت متعلق باشد وتحمل از دهام عوام نکنند بهم برآمدن کنایه
از دو غضب شدن باشد روی درهم کشیدن عبارت از اعراض کردن وروی گردانیدن
فطنت بکسر فا وسکون طای مهمله زیرکی وتیزی خاطر ودانستن خبرت بکسر خای معجمه
آزمایش وبضم خای معجمه آگاهی ودانستن چیزی حدت بکسر حای مهمله وتشدید ودفتح
دال غیر منقوطه تیزی سورت بفتح سین مهمله تیزی وخشم سلطان خذر بفتحتین وبکسر
مع سکون الوسط پرهیز کردن غالب بکسر لام اکثر وبیشتر معضلات بضم میم وسکون
عین مهمله وکسر ضاد معجمه سختیها امور بالضم کارها جمع امر تحمل بتشدید وضم میم بار بردا
از دهام بکسر همزه وسکون زای فارسی انبوهی کردن **مثنوی** حرامش بود نعمت بادشاه
که هنگام فرصت ندارد نگاه ❊ مجال سخن تا نه بینی زپیش ❊ به بیهوده گفتن مبر قدر خویش
نعمت بالکسر نازد آسایش وعطا فرصت بضم فا پروای کار ونوبت چیزی مجال
بالفتح جای جولان نمودن وباید دانست که ضمیر شین حرامش بطریق اضمار قبل الذکر
راجع ست بکاف که در ابتدای مصرع دوم یعنی هر که واقع شده واضمار قبل الذکر در فارسی
شائع ست یعنی هر که وقت فرصت را نگاه دارد ونعمت بادشاه بروی حرام باشد گفت
برانید این گدای شوخ مبذر را که چندین نعمت باندک مدت برانداخت ندانند که خزینه
بیت المال لقمه مساکین ست نه طعمه اخوان الشیاطین **بیت** الهی کور روز روشن
شمع کافوری نهد ❊ زود بینی کش بشب روغن نباشد در چراغ ❊ یکی از وزرای ناصح
گفت ای خداوند مصلحت آنست که چنین کسان را وجه کفاف به تفاریق مجری دارند
تا در نفقه اسراف نه کنند اما انچه فرمودی از زجر ومنع مناسب ارباب همت نیست یکی را
بلطف امیدوار کردن وباز بنومیدی خسته گردانیدن شوخ بضم اول وسکون ثانی
بمعنی دلیر وبیباک وفضول وبی حیا ودزد وراهزن باشد من برهان قاطع مبذر بضم میم
وتشدید وکسر ذال معجمه اسم فاعل تبذیر بمعنی هرزه خرج کننده خزینه بالکسر گنجینه
بیت المال خانه مالی که همه مسلمانان را دران حقی بود من کشف اللغات لقمه بالضم
انچه یکبار در دهان توان نهاد ومرغ مساکین بفتحه میم جمع مسکین بالکسر والفتح انانکه هیچ ندارند وانچه

باشد و ولایت سیستان را نیز گویند بدین سبب که چون سلیمان علیه السلام بآنجا رسید
زمین آن را پر آب دید دیوان را فرمود تا خاک بریزند در نیم روز از خاکش پر کردند بعضی
گویند که خسرو چین آنجا را تا نیم روز لشکرگاه کرده بود و جوهات دیگر نیز دارد امّا درینجا مراد معنی
اول ست یعنی هنگام رسیدن آفتاب بر دائرهٔ نصف النهار ظالمی را خفته دیدم قوله گفتم
این فتنه است یعنی گفتم این کس فتنه و آشوب ست مانند زید عدل بد زندگانی
آنکه زندگانی او سبب حصول بدی باشد **حکایت** یکی را از ملوک شنیدم که شبی در
عشرت روز کرده بود و در پایان مستی می گفت **بیت** ما را بجهان خوشتر ازین یکدم
نیست ٭ کز نیک و بد اندیشهٔ و از کس غم نیست ٭ درویشی برهنه بسر ما خفته بود گفت
بیت ای آنکه باقبال تو در عالم نیست ٭ گیرم که غمت نیست غم ما هم نیست ٭ اقبال
بالکسر سعادتمندی و پیش آمدن و روی آوردن بر چیزی نقیض ادبار عالم بفتح لام
آفریدگان به تمامی و آنچه در میان فلک الافلاک باشد یعنی ای آن ذی اقبال تو احدی
در عالم نیست یعنی اقبالیکه تو داری در عالم کسی ندارد چه باقبال کسی بودن عبارت از
اقبالمند شدن مانند کسی باشد تسلیم کنم که غم خویشتن نمی داری امّا غم ما هم نداری
ملک را خوش آمد صرهٔ هزار دینار از روزن بیرون داشت و گفت ای درویش دامن
بدار گفت دامن از کجا آرم که جامه ندارم پادشاه را بر حال ضعیف او رحمت آمد خلعتی
بران مزید کرد و پیشش فرستاد درویش آن نقد را باندک مدت تلف کرده باز آمد **بیت**
قرار بر کف آزادگان نگیرد مال ٭ نه صبر در دل عاشق نه آب در غربال ٭ صره بضم صاد و
تشدید رای مهملتین همیان و کیسه دینار بالکسر مهر زر سرخ باشد روزن و روزنه بفتح اول
و ثالث مطلق سوراخ و منفذ باشد مزید بفتح میم و کسر زای معجمه افزونی و افزون کرده شده
تلف بفتحتین هلاک شدن آزاد بالمد نزد محققین آنست که از تعلقات ظاهری و
باطنی خلاص یابد غربال بالکسر پرویزن و آن آلتی باشد که بدان آرد و مثال آن بیزند
در حالتی که ملک را پروای او نبود حالش بگفتند بهم برآمد و روی از وی درهم کشید و ازینجا
گفته اند اصحاب فطنت و خبرت که از حدت و سورت پادشاهان پرحذر باید بود که غالب

وقبول کردن ست دعوات بفتحتین دال وعین مهملتین جمع دعوت بمعنی خواندن و دعا
کردن بغداد نام شهریست از عراق اصل آن باغ داد بود بسبب آنکه هر هفته یکبار نوشیروان
عادل دران باغ بار عام دادی و دادرسی مظلومان کردی وبکثرت استعمال بغداد شده است
حجاج بفتح حای مهمله وتشدید وفتح جیم اول بسیار حجت کننده ودلیل وبرهان آرنده ولقب
بادشاه ظالم بن یوسف ست قوله جانش بستان شین ضمیر اضافت بمعنی این واقع ست
یعنی جان این کس بستان واین قسم ضمیر شین در فارسی کثیر الوقوع ست چنانچه جامی علیه الرحمه
فرماید **بیت** یکی گفت این زحسرت خون مار یخت ✤ بخون ریزیش باید حیله
انگیخت ✤ یعنی بخونریزی این کس حیله انگیختن باید قوله دعای خیرست ترا وجمله
مسلمانان را یعنی دعای خیر درحق تو ازین روکه بعد مرگ از ارتکاب گناه باز مانی و
برای مسلمانان بجهت اینکه پس از تو از دست تعدی رهائی یابند تخصیص ذکر مسلمانان بعلت
آنکه کافران حربی به سبب اختلاف ملت مخالف اهل اسلام اند نه از خیر سلاطین اسلام
امیدی دارند نه از عقوبت شان ترسی پس این معنی دعای خیر برای کافران حربی نباشد
وذمی زینهاری اند وتابع دین متین نظر بران ذکرشان ضروری ندارد بلکه ذکر لفظ مسلمان
کافی ست **بیت** ای زبردست زیردست آزار ✤ گرم تا کی بماند این بازار ✤ بچکار آیدت
جهان داری ✤ مردنت به که مردم آزاری ✤ بازار گرم ماندن کنایه از بحال ماندن رونق
کار وبارست جهانداری بیای مصدری بادشاهی ونگاهداشتن جهان یعنی ای زبردست
آزار رسنده زیردستان تا کی رونق کار تو باقی خواهد ماند وجهانداری تو بچه کار خواهد آمد
به سبب آنکه نه ترا از و نفعی متحقق ست نه خلائق را سودی متصور پس مردن بهتر از زیستن
تراست چرا که مردم آزار هستی و بعد مرگ از مردم آزاری دست بردار شوی **حکایت**
یکی از ملوک بی انصاف پارسائی را پرسید که از عبادت ها کدام فاضل ترست گفت ترا
خواب نیم روز تا دران یک نفس خلق را نیازاری **قطعه** ظالمی را خفته دیدم نیم روز ✤
گفتم این فتنه است خوابش برده به ✤ وانکه خوابش بهتر از بیدارست ✤ آنچنان بد زندگانی
مرده به نیم روز معروف ست یعنی نصف روز وآن رسیدن آفتاب بر دائره نصف النهار

اصابع ای انگشتان چنانچه در شرح عربی همین نوشته است و تواند بود که سر دست بمعنی بالا دست باشد چه سر بمعنی بالا هم آمده است یعنی قوت غالب دست پنجه معروف است که پنج انگشت با کف دست و پا باشد پنجه شکستن خورد و زبون و منهزم ساختن پنجه پنجه شکستن بمعنی منهزم ساختن و خورد کردن هم آمده است و مراد جور و ظلم باشد افتاده کنایه از خراب گردیده و عاجز از پای درآمدن کنایه از لغزیدن و افتادن باشد بیهده بکسر اول و ضم ها مخفف بیهود بمعنی ناحق و باطل چیده بمعنی حق ست و بمعنی بی نفع هم آمده است پنبه از گوش برون آوردن کنایه از دور کردن غفلت باشد و پنبه در گوش نهادن کنایه از غفلت داشتن و سخن ناشنودن روز داد عبارت از روز قیامت یعنی کسیکه بر عاجزان و خراب شدگان رحمت و بخشایش نه نماید او را باید که از این معنی اندیشه کند که اگر از پای درآید یعنی خراب شود و بمصیبتی گرفتار آید کسی دست گیری او نخواهد کرد کما قال النبی صلی الله علیه وسلم مَنْ لَا یَرْحَمْ لَا یُرْحَمْ **قطعه** بنی آدم اعضای یک دیگرند ✤ که در آفرینش ز یک گوهرند ✤ چو عضوی بدرد آورد روزگار ✤ دگر عضوها را نماند قرار ✤ تو کز محنت دیگران بی غمی ✤ نشاید که نامت نهند آدمی ✤ بنی آدم پسران آدم علیه السلام اعضا بالفتح اندامها جمع عضو بالضم والکسر آفرینش خلقت و طبیعت گوهر بفتح کاف فارسی بمعنی اصل و نژاد و ذات باشد یک گوهر اشارت بر ذات آدم علیه السلام ست یعنی فرزندان آدم علیه السلام در اعضا شریک همدیگر اند بعلت آنکه اصل خلقت شان از یک گوهر یعنی ذات آدم علیه السلام ست بعد ازان متولد از یکدیگر زاده پس می باید که از رنج و محنت یکی هم دیگری بی غم نباشد چه اگر عضوی از اعضای جسمی بدرد آید از انجاکه اعضای جسمی در طینت شریک همدیگر اند اندامهای دیگر را قرار نمی ماند پس ای ستم پیشه تو که از رنج و محنت دیگران غم نمیداری نشاید که نام تو آدمی نهند **حکایت** درویش مستجاب الدعوات در بغداد پدید آمد حجاج یوسف بخواندش و گفت دعای خیر بر من کن گفت خدایا جانش بستان گفت از بهر خدا این چه دعاست گفت دعا خیرست ترا و جمله مسلمانان را استجابت بضم میم و سکون سین مهمله قبول کرده شده اسم مفعول استجابت که بمعنی جواب گفتن

مسجد شهر گردآرندهٔ مردم دمشق بکسر دال وفتح میم وکسر آن شهریست مشهور پای تخت ملک
شام بناکردهٔ دمشاق بن کنعان زیارت بالکسر دیدن جای متبرک یا سخن متبرک
بیت درویش وغنی بندهٔ این خاک درانند * وآنانکه غنی تراند محتاج تراند * غنی
مالدار وبی نیاز درویش مراد از ومفلس وتهی دست خاک در مراد دنیاست واین بیت
بطریق استهزا مقولهٔ شیخ قدس سره بر اهل دنیا از تهیدست ومستغنی ست یعنی چه درویش وچه
مالدار همه کس بنده دنیا نیازمند دنیای دون اند خصوصاً آنانکه مال وزر زیاده تر دارند
احتیاج بیشتر دارند ودر بعضے از شروح مرقوم ست که بادشاهان جهان چون بغمی خسته
شوند استعانت از درگوشه نشینان طلبند نظر بران گفته که درویش وغنی بنده ونیازمند
این خاک درانداى خاک دروازهٔ گوشه نشینان اما این تقریر ضعیف ست بسبب آنکه
از لفظ این خاک در دروازهٔ جمیع گوشه نشینان اراده کردن ناصحیح ست کما لا یخفی
واگر از لفظ این صرف تربت یحیی پیغمبر اراده کنند احتیاج جمیع کسان برین خاک متحقق
نمی شود آنکه مرا گفت ازان جاکه همت درویشان ست وصدق معاملهٔ ایشان خاطر
همراه من کن که از دشمن صعب اندیشه ناکم گفتم بر رعیت ضعیف رحمت کن تا از دشمن قوی
زحمت نه بینی همت بکسر اول وتشدید وفتح ثانی قصد وآهنگ صدق بالکسر راستی
معاملة بضم میم وفتح عین مهمله با یکدیگر کار کردن همراه همعنان وهم سیر را گویند قوله
خاطری همراه من کن خاطر بمعنی لغوی انچه در دل خطور کند وبمعنی دل مجاز ست یعنی
دعا دهنده را که در دل خطور کننده است همعنان وهم سیر من کن صعب بالفتح دشوار و
تند وسرکش زحمت بالفتح رنج قوله بر رعیت ضعیف رحمت کن تا از دشمن قوی زحمت
نه بینی عملا بقول النبی صلی الله علیه وسلم ارحموا من فی الارض یرحمکم الرحمن بیت
به بازوان توانا وقوت سردست * خطاست پنجهٔ مسکین ناتوان بشکست * بترسد
آنکه برافتادگان نه بخشاید * که گر زپای درآید کسش نگیرد دست * هر آنکه تخم بدے
کشت وچشم نیکی داشت * ومباغ بیهده پخت وخیال باطل بست * زگوش پنبه برون آر
و داد خلق بده * وگر تو می ندهی دان که روز دادی هست * قوت سردست یعنی قوت

اصلاح

این مژده مرا نیست دشمنانم را راست یعنی وارثان مملکت بشارت بضم باء موحده وهم بکسر آن مژده دادن و بالفتح شادشدن من صراح نفس سرد بفتحتین آه باشد مژده بضم میم وسکون زای فارسی خبر خوش وارث میراث گیرنده و میراث مالیکه از مرده بکسی رسد **قطعه** درین امید بسر شد دریغ عمر عزیز * که آنچه در دلم ست از درم فراز آید * امید بسته برآمد ولی چه فائده زانکه * امید نیست که عمر گذشته باز آید * فراز بمعنی نزد بیک وپیش وحضور وکشاده وسوای ازین بسیار معنی دارد امّا در اینجا غیر مراد ست امید بسته امید یکه برآرزو نشده باشد وکشایش نیافته **قطعه** کوس رحلت بکوفت دست اجل * ای دو چشمم وداع سر بکنید * ای کف دست وساعد وبازو * همه توديع یکدگر بکنید * بر من افتاده دشمن کام * آخرای دوستان گذر بکنید * روزگارم بشد بنادانی * من نکردم شما حذر بکنید * ساعد بکسر عین مهمله بازوی مردم وبال مرغ وآن از دوش تا مرفق دست ست ولفظ بازو که بعد ساعد واقع شده تکرار نفظ واحد ست واین در فارسی کثیر الوقوع ست ودیع بالفتح بدرود و رخصت توديع بدرود کردن دشمن کام اضافت محمول بر قلب ست یعنی کام دشمن ومراد ازان مرگ باشد چه مقصود دشمن غیر ازین نباشد قوله بر من افتاده یعنی بر من واقع شده قوله آخرای دوستان گذر بکنید یعنی بار دیگر ای دوستان بر من گذر به کنید وحالت تباه من معائنه نمائید وتواند بود که مراد از آخر آخر کار ونوبت آخر باشد یعنی بنوبت آخر که هنگام رحلت من ست ای دوستان گذر بکنید واگر لفظ آخر را زائد قرار دهید هم جائز ست اما برین تقدیر با بکسر خای معجمه ودر صورت معنی اول بفتح آن خواهد بود وچون اعضای جسمی بعد مرگ از هم جدا شوند وبپاشند لهذا هر عضوی از اعضا خطاب کرده وتوديع هم دیگر امر نموده **حکایت** بر بالین تربت یحیی پیغمبر علیه السلام معتکف بودم در جامع دمشق یکی از ملوک عرب که به بی انصافی موصوف بود اتفاقاً بزیارت آمد نماز کرد و حاجت خواست بالین آنچه زیر سر نهند ش هنگام غلطیدن ونیز طرف سر تربت بالضم خاک یحیی بفتح یای تحتانیه والف نام پیغمبریست بن ذکریا علیه السلام معتکف بضم میم و کسر کاف تازی در مسجد درنگ کننده به نیت عبادت جامع بکسر میم جمع کننده ودر عرف

دوزخ نیازموده اعراف را دوزخ میدانند و دوزخیان که همیشه در آتش دوزخ می سوزند دگاهی روی آسایش ندیده اعراف را بهشت می شمارند **بیت** فرق ست میان آنکه یارش در بر ❊ با آنکه دو چشم انتظارش بر در ❊ فرق بالفتح اول وسکون ثانی آغوش و کنار مخفی نماند که بای موحده مرکب بالف در برهان قاطع آمده است چنانکه بمعنی مع برای مصاحبت می باشد بمعنی به بفتح بای ابجد هم در می آید فقط نظر بر آن بوضوح انجامیده که حرف بای اول مصرع ثانی این بیت بمعنی میان واقع ست و واو عطف قبل او مقدر باعتبار اینکه بای مفرده بمعنی در می آید ولفظ در بمعنی میان هم مستعمل ست مثلاً گویند در خواندن ونخواندن شما فرقی نیست ومراد ازان میان ست پس معنی بیت چنین باشد که فرق حاصل ست میان آن کس که یارش در آغوش اوست ومیان آن شخص که دو دیده انتظار خود بر در معشوق دارد یعنی از رنج محنت این کس که دو چشم انتظارش بر در معشوق ست آن نامحنت آزموده راکه یارش در آغوش اوست اطلاعی نیست **حکایت** هرمز را گفتند از وزیران پدر چه خطا دیدی که بندفرمودی گفت خطائی معلوم نکردم ولیکن دیدم که مهابت من در دل الیشان بیکران است وبر عهد من اعتماد کلی ندارند ترسیدم که از بیم گزندخویش قصد هلاک من کنند پس قول حکمارا کار بستم که گفته اند هرمز بضمتین ها ومیم نام پسر نوشیروان مهابت بفتح میم وبای موحده ترس وترسیدن عهد بفتح اول وسکون ثانی زنهار وپیمان وسوگند ونگاهداشت **قطعه** ازان کز تو ترسد ترس ای حکیم ❊ وگرچه بود صد برآئی بجنگ ❊ نه بینی که چون گربه عاجز شود ❊ برآرد بچنگال چشم پلنگ ❊ ازان مار بر پای راعی زند ❊ که ترسد سرش راکوبد بسنگ ❊ چنو بضم اول وثانی وسکون واو مخفف چون او باشد چنگال بفتح پنجهٔ جانوران ومردم راعی بکسر عین مهملہ چوپان وشبان حکیم دانش مند ورست کار یعنی کسیکه از تو می ترسد ای حکیم از وی بترس اگرچه باشل او صد کس تنها بجنگ برآئی **حکایت** یکی از ملوک عرب رنجور بود در حالت پیری امید از زندگانی قطع کرده سواری از در در آمد وبشارت آورد که فلان قلعه را بدولت خداوندی گشادیم ودشمنان اسیر شدند وسپاه ورعیت آن طرف به جملگی مطیع فرمان گشتند ملک نفسی سرد برآورد وگفت

امین بکسر همزه وسکون بای مجهول وکسر میم آماله آمن بالمد وکسر میم بی ترس **حکایت**
پادشاهی با غلام عجمی در کشتی بود غلام دیگر دریا ندیده بود ومحنت کشتی نیاموزده گریه وزاری
ورنها دولرزه در اندامش افتاد چندانکه ملاطفت کردند آرام نگرفت ملک را عیش ازو
منغص می بود وچاره نمی دانستند حکیمی دران کشتی بود گفت اگر فرمائی من اورا خاموش کنم
پادشاه گفت غایت لطف باشد حکیم فرمود تا غلام را ببر دریا اندا ختند باری چند غوطه بخورد
پس مویش بگرفتند وسوی کشتی آوردند بهر دو دست در دنبال کشتی آویخت چون برآمد
بگوشه به نشست وقرار یافت ملک را عجب آمد که درین چه حکمت بوده است گفت اول
محنت غرق شدن نه چشیده بود وقدر سلامتی نمی دانست هم چنین قدر عافیت کسی داند
که بمصیبت گرفتار آید **ملاطفت** باکسی نیکوئی کردن **منغص** بضم وتشدید وفتح غین
معجمه اسم مفعول تنغیص بمعنی تیره گردانیدن عیش **دنبال کشتی** سکان کشتی ودنباله
کشتی باشد **بگوشه به نشست** یعنی به کنجی وطرفی از کشتی به نشست **قطعه**
ای سیر ترا نان جوین خوش نه نماید ✤ معشوق من ست آنکه به نزدیک تو زشت ست ✤ حوران
بهشتی را دوزخ بود اعراف ✤ از دوزخیان پرس که اعراف بهشت ست ✤ **سیر** بکسر
اول وسکون ثانی مجهول معروف ست که نقیض گرسنه باشد ونیز در کتب لغات بمعنی سیر شده
یعنی مستغنی ولی نیاز آمده است **نان جوین** نانیکه از جو پزند ونان جو غذای سائر طبقات
انام ست بخلاف نان گندم که آن خاص باشد **حور** بضم حای مهمله وسکون واو جمع حوراء
بفتح اول وسکون ثانی زنان خوش چشم یعنی زنانیکه سپیدی چشمشان بغایت سپید و
سیاهی چشم بغایت سیاه بود اما در فارسی لفظ حور مفرد مستعمل ست لهذا با لف ونون جمع کرده
اعراف بالکسر موضع ست میان بهشت ودوزخ ودر صراح ست سوری ست میان
بهشت ودوزخ واین قطعه بطریق تمثیل عبارت سابقه واقع ست وبیت ثانی نظیر بیت اول
یعنی ای سیر مصیبت ناآزموده گرسنگی نان جوین مرا خوش نمی آید ومرغوب ومطبوع
نمی نماید حال آنکه چیزی را که تو زشت ومکروه می پنداری معشوق ومرغوب من گرسنه
همان ست چه حوران بهشتی که پرورش یافته ناز ونعمت بهشت اند گاهی مصیبت تاب آتش

خداوند ده عیب چه آگ بالمد عیب ست ضحاک ده عیب داشت و آن اینست کریه منظره
قصر قامت - نخوت - قلت حیا - کثرت اکل - بسیاری ظلم - بدزبان - شتاب مهمات - خبث -
ابلهی - و در بعضی کتب نوشته که ضحاک چهار سال در شکم مادر بود و دندان در رحم برآورده و وقت
زادن خنده کرد لهذا نام او ضحاک گذاشتند چه ضحاک بسیار خنده کننده ست قوله در زوال
مملکت ضحاک و عهد فریدون لعین مقام شاه نامه ست که میخوانند تعصب به تشدید و ضم
صاد مهمله پشتی دادن و حمایت کردن تقویت بفتح تای فوقانیه و کسر واو قوت دادن

بیت همان به که لشکر بجان پروری * که سلطان به لشکر کند سروری * ملک گفت
موجب گرد آمدن سپاه و رعیت چیست گفت پادشاه را عدل باید تا بر و گرد آیند و رحمت
تا در سایه دولتش ایمن نشینند و ترا این هر دو بیت **مثنوی** نکند جور پیشه سلطانی *
که نیاید ز گرگ چوپانی * پادشاهی که طرح ظلم فکند * پای دیوار ملک خویش بکند * جور پیشه
ظالم و ستمگر سلطانی بیای مصدری یعنی پادشاهی طرح بفتح اول و سکون ثانی انداختن
و فارسیان بمعنی طرز و روش ایراد کرده اند پای دیوار بنا و فرود دیوار باشد ملک بضم
میم و سکون لام پادشاهی یعنی ستمگر پادشاهی نمیتواند کرد چه از گرگ درنده سوای خونخواری
گمبانی رمه گوسفند نمی آید ملک را پند و زیرکانه ناصح موافق طبع نیامد و بزندان فرستاد
بسی بر نیامد که بنی عم سلطان به منازعت برخاستند و ملک بدر خواستند قومی که از دست
تطاول او بجان آمده بودند پریشان شده برایشان گرد آمدند و تقویت کردند تا ملک
از تصرفش بدر رفت و برآنان مقرر گشت **قطعه** پادشاهی کو روادار دستم بر زیردست *
دوستدارش روز سختی دشمن زور آورست * با رعیت صلح کن و ز جنگ خصم ایمن نشین * زانکه
شاهنشاه عادل را رعیت لشکرست * ناصح به کسر صاد مهمله پند گو بنی بفتح باء موحده
و کسر نون پسران در اصل بنین بود نون بدای اضافت افتاده عم بالفتح و التشدید برادر
منازعت بضم میم و فتح زای معجمه باهم جنگ کردن بجان آمدن کنایه از تنگ آمدن و
عاجز شدن باشد قوله پریشان شده برایشان گرد آمدند یعنی از وطن متفرق و آواره
شده بر لشکر بنی عم سلطان گرد آمدند و تواند بود که معنی پریشان بدحال ولی خود باشد

این

از سیاهی آفتاب راست می خواهی **حکایت** یکی را از ملوک عجم حکایت کنند که دست تطاول بمال رعیت دراز کرده بود و جور و اذیت آغاز خلق از مکائد ظلمش در جهان برفتند و از کربت جورش راه غربت گرفتند چون رعیت کم شند ارتفاع ولایت نقصان پذیرفت و خزینه تهی ماند و دشمنان از هر طرف زور آوردند تطاول بفتح تای فوقانیه وضم واو گردن کشی و تکبر کردن اذیت بفتح همزه وکسر ذال معجمه وتشدید وفتح یای تحتانیه رنجش مکائد بفتح میم وکسر همزه بدسگالیها جمع مکیده در جهان برفتند یعنی در جهان متفرق ومنتشر شدند کربت بالضم غم واندوه غربت بالضم از وطن رفتن ارتفاع بالکسر از جای برآمدن وغله دانه که از مزرعه بردارند خزینه بالکسر گنجینه **قطعه** هر که فریادرسی روز مصیبت خواهد ✤ گو در ایام سلامت بجوان مردی کوش ✤ بنده حلقه بگوش ار نه نوازی برود ✤ لطف کن لطف که بیگانه شود حلقه بگوش ✤ فریاد بفتح آواز که مظلومان کنند فریادرسی بیای مصدری بفریاد رسیدن برای معاونت و بعضی یای فریادرسی را یای وحدت نوشته اند مصیبت بضم میم وکسر صاد مهمله مکروهی که بادمی رسد گو امر از گفتن ایام سلامت ایام بی گزند جوانمردی کنایه از سخاوت وبخشندگی وعالی همتی ست حلقه بگوش کنایه از مطیع وفرمان بردار قوله لطف کن لطف تکرار لفظ لطف برای تاکید ست یعنی در مهربانی اهمال روا مدار پس معنی چنین باشد که هر کس استمداد معاونت روز مصیبت آرزو دارد بگو که آنکس در ایام سلامت بسخاوت سعی کند چه این معنی ظاهر ست که بندهٔ فرمان بردار خود را اگر نوازش نکنی رو بفرار می نهد واز لطف وکرم بیگانه مطیع وفرمان بردار می شود روزی در مجلس او کتاب شاه نامه می خواندند در زوال مملکت ضحاک وعهد فریدون وزیر ملک را پرسید که فریدون گنج وملک وحشم نداشت بادشاهی بر وچگونه مقرر شد گفت آنچنانکه شنیدی خلقی بر وی تعصب گرد آمدند وتقویت کردند بادشاهی یافت وزیر گفت چون گرد آمدن خلق موجب بادشاهی ست تو خلق را چرا پریشان می کنی مگر سر بادشاهی نداری شاه نامه نام کتابی ست مشهور مشتمل بر تواریخ سلاطین عجم مملکت بفتح میم اول وسکون ثانی وضم لام مواضع بادشاهی ضحاک بفتح ضاد معجمه وتشدید حای مهمله معرب ده آگ یعنی

وسکون سین غیر منقوطه ماضی مطلق رستن بمعنی رها شدن اما در اینجا ماضی بمعنی مصدر است به سبب آنکه بعد لفظ نتوان واقع ست چه در محاورهٔ اهل فارس اگر ماضی بعد شاید و باید وتوان ومانند آن واقع شود بمعنی مصدر استعمال کنند چنانکه نتوان گفت یعنی نتوان گفتن وامثال آن ودر اخلاق ناصری مرقوم ست که صاحب حسد پیوسته رنجور میباشد ورنج او هرگز زائل نمی گردد الا بمرگ به سبب آنکه حاسد زوال نعمت مردم می خواهد و زوال نعمت حسب خواهش او از هر کس ممکن نیست واحیانا اگر از یکی زائل شود بدیگری می رسد ومراد حاسد حسب دلخواه برنمی آید پس منشای قول مصنف قدس سره از مشقت آن جز بمرگ نتوان رست همین ست **قطعه** شوربختان بآرزو خواهند ✤ مقبلان را زوال نعمت وجاه ✤ گر نه بینند بروز شپره چشم ✤ چشمهٔ آفتاب را چه گناه ✤ راست خواهی هزار چشم چنان ✤ کور بهتر که آفتاب سیاه ✤ شوربخت بدبخت ودر شرح عربی نوشته که شوربخت در اینجا بمعنی فتنه واقع ست یعنی مردم فتنه وشر مقبل اسم فاعل اقبال یعنی نیک بخت شپره چشم باضافت محمول بر قلب بمعنی چشم شپره باشد مانند جهان پهلوان که در اصل شب پرنده بود وشپره در تازی خفاش را گویند چشمهٔ آفتاب وچشمهٔ خاور آفتاب را گویند راست مقابل کج وباطل جمله راست خواهی تا آخر به تقدیر حرف اگر شرط ست ومابعدش جزای آن چه تقدیر حرف شرط در فارسی به نظم کلام کثیرالوقوع ست چنانچه نظامی علیه الرحمة فرماید **بیت** فتد زنگ بر تیغ آئینه رنگ ✤ من آئینه ام کز من افتاد زنگ ✤ تیغ آئینه رنگ تیغ مصقل ومصفا وزنگ زنگی که بر تیغ افتد واز زنگ دوم ولایت زنگبار مراد ست یعنی اگر زنگ بر تیغ مصقل می افتد او را زبون می سازد من آن تیغ مصقلم که از من زنگ افتاد یعنی زنگبار عاجز وزبون گردید پس معنی بیت چنین باشد که اگر راست خواهی یعنی بشنیدن کلمهٔ حق خواهش کنی وناحق پسندی روا نداری همچنین هزار چشم آفتاب دشمن نابینا بهتر ست نه سیاهی تاریکی آفتاب حاصل مطلب اینکه مقهوری نامرادی حاسدان بهتر ست نه زوال نعمت وبلاکے مقبلان وبعضے چنین تقریر کرده اند اگر خواهی که هزار چشم مثل شپره کور شدن بهتر ست

که بمعنی قدرت و توانائی ست و گر بفتح کاف فارسی مرادف گار و الف توان بعد ترکیب
بکثرت استعمال حذف شده و اطلاق تونگر بر صاحب مال بسبب آنست که او بوساطت
مال وزر بر امور دینوی قادر می گردد پس معنی قوله تونگری به هنرست نه بمال چنین باشد
که قادر و توانا گردیدن بر امور دینوی مثلاً حاصل کردن عزت و اعتبار در چشم خلائق و سرخروئی
و بار یافتن به بارگاه امرا و سلاطین و امثال آن بسبب فضل و کمال و پاکی از عیب ست
نه منحصر بر مال و زر چه بسیار صاحب مال که از فضل و هنر بی بهره اند و به بخل و بی دانشی معروف
باوجود مال و زر مانند مفلسان بخواری گوشمال می خورند و در چشم خلائق حقیر می نمایند و
اصحاب فضل و کمال بی وساطت زر و مال بسبب کمالیت مقبول امرا و سلاطین می گردند
و بر امور دینوی قادر می شوند خلاصهٔ معنی اینکه تونگری صرف بمال نیست بلکه سبب آن اجتماع
مال و فضل و کمال ست یا صرف فضل و کمال و فقرهٔ ثانی بزرگی بعقل ست نه بسال بهمان
طریق ست یعنی بزرگی و افزونی بر دیگران به سبب عقل ست نه صرف به سال چه بسیار
کهن سالانند که از عقل و دانش بهره ندارند و در چشم خلائق حقیر می نمایند و صاحب عقل
به سبب حزم و دانشوری باوجود قلت سن و سال بر دیگران بزرگی و افزونی می دارند
ابنای جنس مراد ملازمان و نواحقان بارگاه سلطانی و معنی لغوی آن بما قبل گذشت
حسد بفتحتین بدخواهی خیانت بالکسر دغلی و نارستی متهم بضم میم و تشدید و فتح
های فوقانی اسم مفعول اتهام یعنی دروغ بسته شده و گمان بد برده شده خصم بالفتح
دشمن و یا در آخرش برای مصدریت ست قوله مگر حسود برای استثناست و حسود مستثنی
و اتمام کلام سابق از بنجاست و علاقه با عبارت ما بعد ندارد یعنی در سایهٔ دولت خداوندی
همگنان را راضی و خشنود کردم مگر حسود یعنی غیر دشمن چرا که او راضی نمیشود مگر به نیست شدن
نعمت من قطعه توانم آنکه نیازارم اندرون کسی ✤ حسود را چه کنم کو ز خود برنج درست
بمیرتا برهی ای حسود کین رنجیست ✤ که از مشقت آن جز بمرگ نتوان رست ✤ برنج درست
یعنی در رنج ست و با در اول زایده است قوله کین رنجی ست یعنی این حسود بدخواهی رنجی
ست مشقت بفتح میم و تشدید و فتح قاف دشوار آمدن کار بر کسی رست بفتح را بمعنی

بای موحده گیاهی ست خوشبو که آنرا سنبل الطیب خوانند قوله سنبل برنیارد یعنی
سنبل نروياند اثل بفتحتین امید ضائع بکسر همزه ناچیز شونده ومعنی بیت ثانی اینکه
بدی درحق نیکان کردن چنان که عقلا ونقلا بد باشد بابدان نیکی را احسان کردن
همان اثر دارد که نتیجه آن جز به بدی حاصل نه شود **حکایت** سرهنگ زاده بر درسرای
اغلمش دیدم که عقل وکیاستی وفهم وفراستی زائد الوصف داشت هم از عهد خوردی آثار
بزرگی در ناصیه او پیدا **بیت** بالای سرش زهوشمندی میتافت ستاره بلندی
سرهنگ باکاف فارسی سردار وپیشرو لشکر وسپاه باشد چه هنگ بمعنی سپاه هم آمده است
اغلمش بضمتین همزه ولام وفتح میم وسکون غین معجمه وشین منقوطه نام بادشاهی
است از بادشاهان عجم واین لفظ ترکی ست کیاست بکسر کاف تازی دانائی
وبعضے بکاف فارسی که می خوانند غلط ست زائد الوصف یعنی زیاده از صفت کردن
ناصیه سوی پیشانی محل آن ودر فارسی پیشانی ست قوله بالای سرش الخ یعنی
بالای سر آن پسر از سبب هوشمندی ستاره بلندی که همان بلندی باشد روشن
می شد یعنی از شکل وصورت او بلندی قدر ورفعت منزلت مشهود بود فی الجمله مقبول
سلطان آمد که جمال صورت وکمال معنی داشت وحکما گفته اند که تونگری بهتر ست
نه بمال وبزرگی به عقل ست نه بسال ابنای جنس او بر وحسد بردند وبخیانتی متهم کردند
ودر کشتن او سعی بی فائده نمودند **مصرع** دشمن چه کند چو مهربان باشد دوست
ملک پرسید که موجب خصمی ایشان درحق تو چیست گفت درسایه دولت خداوندی
همگنان را راضی کردم مگر حسود که راضی نمی شود الا بزوال نعمت من ودولت واقبال
خداوندی باد مقبول پذیرفته جمال بالفتح خوب شدن وخوبی صورت وسیرت
کما قال النبی صلی الله علیه وسلم اطلبوا الخیر عند حسان الوجوه کمال بالفتح تمام شدن
قوله کمال یعنی داشت یعنی در فضل وبلاغت ودانشمندی ودوربینی آخر آمده بود تونگر
بضم تای فوقانیه وفتح کاف فارسی یعنی توانا وقدرت دارنده ویا در آخرش برای
مصدریت ست هنر ضد عیب ولفظ تونگر مرکب ست از توان بضم تای فوقانیه

بمعنی اطوار پسندیده و نگاهداشتن های حد هر چیز شمائل بفتح شین معجمه و کسر همزه عادتها
جمع شمال بالکسر شمه بفتح شین معجمه و تشدید میم پاره جبات بکسر تین جیم و بای موحده
و تشدید و فتح لام آفرینش تبسم بفتحتین اول و ثانی و تشدید و ضم سین مهمله آهسته خندیدن
و لب شیرین کردن عاقبت بکسر قاف پایان چیزے سالی دو برین برآمد طائفه اوباش
محله بدو پیوستند و عقد مرافقت بستند تا بوقت فرصت وزیر را باد و پسرش به کشت
و نعمت بی قیاس برداشت و در مغاره دزدان بجای پدر بنشست ملک دست تحیر
بدندان گرفت و گفت اوباش جمع بوش بالفتح به تقدیم واو بر با بخلاف قیاس
یعنے مردم مختلط از هر جنس و بوند محله بفتحتین میم و حای مهمله و تشدید و فتح لام جای
باش و جای فرود آمدن عقد بفتح اول و سکون ثانی بستن و گره دادن مرافقت
بضم میم و فتح فا باهم همراهی کردن مغاره بفتح میم و غین معجمه غاری که در کوه باشد تحیر
بفتحتین اول و ثانی و تشدید و ضم یای تحتانیه سرگشته شدن دست تحیر بدندان گرفتن
عبارت از حیران و شوریده شدن و افسوس و تاسف خوردن باشد **قطعه** شمشیر
نیک زآهن بد چون کند کسی ✤ ناکس به تربیت نه شود ای حکیم کس ✤ باران که در لطافت
طبعش خلاف نیست ✤ در باغ لاله روید و در شوره بوم خس ✤ نیک بای مجهول خوب و بهتر
ناکس فرومایه و نادان و ناسزا گویند کس دانشمند و مردم باشد لطافت پاکی و پاکیزگی
طبع بالفتح سرشت روید در شرح عربی ست مشتق از روئیدن یعنی رویانیدن بالاشتراک
و در متعدی و لازمی بالمجاز شوره بوم زمینی که ذات نمک باشد یعنی شمشیر خوب که در رزم معرکه
بکار آید از آهن ناپخته و خام کسی چگونه بسازد چه تربیت و تعلیم ناسزا را دانشور نتواند
ای دانا و راست کار مثلاً باران که سرشت او لطیف و پاکیزه ست و در لطافت طبعش سر مو
اختلاف نیست بسبب اختلاف تاثیرات محال در زمین شور خس میرویاند و در باغ لاله
پیدا می کند خلاصه اینکه تربیت واحد ست اما بسبب اختلاف طبایع محلات مختلف
بظهور می آید **قطعه** زمین شوره سنبل بر نیارد ✤ در و تخم اهل ضایع مگردان ✤ نکوئی
با بدان کردن چنانست ✤ که بد کردن بجائی نیک مردان ✤ سنبل بضمتین سین مهمله و

که بمعنی دوست موافق و یار صادق ست و در عدد اصحاب کهف اختلاف ست جمعی گفته اند
که سیصد بوده اند و فرقه بران رفته که پنجاه اند اما حق آنست که هفت شخص اند و نام سگ اصحاب
کهف قطمیر ست بکسر قاف و گویند که بروز قیامت او را در صورت آدمی مبعوث خواهند کرد
به برکت صحبت اصحاب کهف چنانچه در سروری مرقوم ست قال محشر من الحیوانات یدخلون
الجنة عجل ابراهیم و کبش اسمعیل و ناقه صالح و بقره موسی و حوت یونس و حمار عزیر و نمله سلیمان
و هدهد بلقیس و کلب اصحاب کهف و ناقه محمد صلی الله علیه وسلم یعنی از حیوانات ده حیوان داخل
جنت خواهند شد گوساله ابراهیم و گوسپند اسمعیل و ناقه صالح و گاو موسی و ماهی یونس
و خر عزیر و اسپ سلیمان و غیر آن پی گرفتن بمعنی پی روی کردن و پس رفتن باشد
این بگفت و طائفه از ندمای ملک باوی به شفاعت یار شدند تا ملک از سر خون او در گذشت
و گفت ببخشیدم اگرچه مصلحت ندیدم رباعی دانی که چه گفت زال با رستم گرد * دشمن توان
حقیر بی چاره شمرد * دیدیم بسی آب ز سرچشمه فرو خورد * چون بیشتر آمد شتر و بار ببرد * ندما بضم
نون و فتح دال مهمله جمع ندیم بمعنی مصاحبان و همنشینان شفاعت بفتح شین معجمه و زهواستن
از سر خون او در گذشت یعنی از خیال قتل او در گذشت زال نام پدر رستم پهلوان که مشهور
ست گرد بضم کاف فارسی مبارز و دلاور و شجاع را گویند سرچشمه جائیکه از آن جا آب
جوشد و روان شود و لفظ سر در سرچشمه زائد ست مانند سر زمین و سر جنگ و مانند آن
بیشتر آمد یعنی بزرگ شد و بسیار آورد فی الجمله وزیر پسر را بناز و نعمت به پرورد و استاد
ادیب به تربیتش نصب کرد تا حسن خطاب و رد جواب و سائر آدابش بیاموختند تا در
نظر همگنان پسندیده آمد باری وزیر از شمائل او در حضرت ملک شمه می گفت که تربیت
عاقلان در وی اثر کرده است و جهل قدیم از جبلت او بدر برد ملک را از این سخن تبسم آمد و
گفت بیت عاقبت گرگ زاده گرگ شود * گرچه با آدمی بزرگ شود * فی الجمله در محاوره
قدما بمعنی الغرض و حاصل کلام در موقع توضیح بعد اجمال مستعمل می شود ادیب بفتح همزه و
کسر دال مهمله خداوند ادب و دانا نصب بفتح نون و صاد مهمله بر پا کردن حسن بضم اول
و سکون ثانی خوبی و نیکوئی خطاب با کسی سخن روبرو گفتن آداب بالمد جمع ادب

آفرین خواند و گفت ایخه خداوند فرمود عین حقیقت ست که اگر در سلک صحبت آن بدان
تربیت یافتی یکی از ایشان شدی اما بنده امیدوارست که به صحبت صالحان تربیت پذیرد
و خوی خردمندان گیرد که هنوز طفل ست و سیرت بغی و عناد آن گروه در نهادوی متمکن نشده
و در حدیث ست طوع بالفتح خواستن کره بالفتح ناپسند داشتن طوعاً و کرهاً یعنی از روی
خواستن و ناپسند داشتن آفرین بالمد فای موقوف کلمه تحسین سلک بالکسر رشته مروارید
و مراد از و گروه است صحبت بالضم یاری بغی بالفتح ستم کردن و ازرق برگشتن عناد بالکسر
ستیزه کردن نهاد بکسر اول سرشت و خلقت و فتح اول بمعنی رسم و عادت باشد متمکن اسم
فاعل تمکن بمعنی جای گیرنده م حدیث ما من مولود الا قد یولد علی الفطرة لکن ابواه یهودانه
و ینصرانه و یمجسانه یعنی نیست کسی از فرزندان مگر تحقیق زاده می شود به پیدائیش و آفرینش لیکن
مادر و پدر او یهودی میکنند او را و نصرانی یا مجوسی گردانند او را ما نافیه احد مبتدای مقدر
من حرف جر مولود بفتح میم و ضم لام مجرور و اسم مفعول ضرب الا حرف استثنا بمعنی مگر
یولد بضم اول و فتح ثالث مضارع مجهول ضرب یعنی زاده می شود علی حرف جر فطرة بمعنی
آفرینش مجرور لکن حرف مشبه بالفعل برای استدراک ابواه بفتحتین همزه و بای موحده
تثنیهٔ اب در اصل ابوان بود نون برای اضافت افتاده و مراد از و به طریق تغلیب پدر
و مادر ست چنانکه از قمرین شمس و قمر و از حسنین حسن و حسین مراد باشد یهودان صیغه مضارع
تثنیه مذکر غائب تفعیل و هم چنین دو لفظ باقی قطعه بابدان یازگشت همسر لوط خاندان
نبوتش گم شد سگ اصحاب کهف روزی چند پی نیکان گرفت مردم شد لوط بالضم
نام پیغمبرے علیه السلام که پاک و معصوم بوده است اما قوم او را شیطان بی راه کرده
همسر بالفتح در کتب لغات بمعنی هم کنار و همقرین و هم جنس و هم ملت آمده است و در شرح
عربی از همسر لوط زوجهٔ لوط علیه السلام اراده کرده و قیل پسر لوط علیه السلام و در بعضی نسخ
که پسر نوح آمده است صاحب شرح عربی آن را باطل کرده و قول خود را بدلائل آیات قرآنی
ثابت نموده است اما ذکر آن درین محل موجب طوالت کلام باشد خاندان قبیله و اهل خانه
نبوت بضمتین نون و بای موحده و تشدید و او پیغمبرے کهف بالفتح غار و پناه و یار غار

که تبازیش جوز خوانند و در شرح عربی گردگان بکسر کاف اول تازی و فتح کاف فارسی دیده شد
یعنی هر کس که سرشت او بد باشد عادت وخوی نیکان نه پذیرد چه علم و ادب بنا سزا آموختن
چنانکه جوز را بر گنبد گذاشتن ست خلاصهٔ معنی اینکه جسم مدور بر جسم مدور دیگر قرار نگیرد
همچنین طبیعت نااهل که بسبب کسافت مادهٔ قابلیت علم و ادب ندارد در قرارگاه آن شدن
نتواند بسبب آنکه علم شئی لطیف و طبیعت نااهل کثیف ست و لطیف و کثیف نقیض هم دیگر اند
و پوشیده نخواهد بود که این نوع نظم کلام را مذهب کلام نامند و طریقش چنان ست شعر
مشتمل بر دلیل و برهان باشد به طریق اهل کلام که سخن شان مدلل و مبرهن می باشد چنانکه
رباعی ابوالفرج رومی رباعی گفتم که زخردی دل من نیست پدید * اندوه بزرگ تو در و چون گنجید * گفتا که
دل بدیده باید نگرید * خرد ست بدو بزرگها بتوان دید * شکل دلیل در این جا
چنان ست که دل را بر دیده قیاس باید کرد که دیده آنکه خرد ست اشیای بزرگ می بیند پس دل
نیز چنان باشد شکل دلیل مصنف قدس سره ظاهر ست چنان که پیشتر ذکر کردم نسل دبار
ابنان منقطع کردن اولی ترست و بیخ و بنیاد ایشان بر آوردن بهتر که آتش نشاندن و اخگر
گذاشتن و افعی کشتن و بچه نگاهداشتن کار خردمندان نیست قطعه ابر گر آب زندگی بارد
هرگز از شاخ بید بر نخوری * با فرومایه روزگار مبر * گرزنی بوریا شکر نخورے * نسل بفتح
اول و سکون ثانی فرزند و زادن تبار بالفتح دودمان و خویشاوندان و معنی اصل و نژاد هم
ست منقطع اسم مفعول انقطاع یعنی بریده شده آتش نشاندن یعنی آتش منطفی شاختن
اخگر باکاف فارسی پارهٔ آتش خشنده را گویند افعی بالفتح مار و نیز نام ماری ست که
به نظر بکشد فاما چون نظر او بر مرد افتد دیدهٔ او بتر قد آب زندگی آب حیات باشد بارد
بمعنے بارانده و بعید نیست که تقدیر کلام چنین باشد از ابر اگر آب زندگی ببارد من شرح عربی
بنید بیای مجهول درختی ست بی بر و آن انواع می باشد فرومایه بکسر اول یعنی بد اصل
و بی دانش و شخصی را نیز گویند که کارهای نادانی کند و بی هنر باشد روزگار مبر یعنی ضائع
مکن و در شرح عربی سعی در تربیت او مکن نوشته است نی بوریا نوعی از قصب ست که
ازان حصیر سازند وزیر چون این سخن بشنید طوعاً و کرهاً به پسندید و بر حسن رای ملک

بساحل نجات رسد مرا در دریا انداز ید مردم ابا کردند که معاذ الله این امر از مثل ما مردم
لا یمکن ست آنگاه قرعه زدند که بنام هر کس قرعه برآید او را در دریا اندازند سه نوبت قرعه
بنام یونس علیه السلام برآمد آنگاه آن جناب خود را در دریا افگند ماهی با لهام الهی او را فرو برد
یونس علیه السلام تا چهل روز در شکم ماهی محبوس بود با عتذار و استغفار قیام داشت و کلمهٔ
لا اله الا انت سبحانک انی کنت من الظالمین بزبان میراند بعد ازان توبهٔ او چون بشرف
قبول مشرف شد ماهی بکنار دریا شتافته یونس را از دهان بیرون انداخت فی الحال آهوی
به شیر دادن پیغمبر نام زدگشت که آن جناب قوت رفتار پیدا کرد انتهی کلامه مردان لادر
از کمین گاه بدر جستند و دست یکان یکان بر کتف بستند بامداد ان بدرگاه ملک حاضر
آوردند همه را به کشتن اشارت فرمود اتفاقا دران میان جوانی بود که میوهٔ عنفوان
شبابش نو رسیده و سبزهٔ گلستان عذارش نو دمیده یکی از وزرای پای تخت ملک را
بوسه داد و روی شفاعت بر زمین نهاد و گفت این پسر هنوز از باغ زندگانی برنخورده
و از ربیعان جوانی تمتع نیافته توقع بکرم اخلاق خداوندی آن ست که به بخشیدن خون این
بر بنده منت نهی ملک روی ازین سخن درهم کشید و گفت کمین گاه جای پنهان شدن
یکان یکان جدا جدا کتف بکسر اول و سکون ثانی استخوان بهین پس دوش که او را در
فارسی شانه گویند و بفتح اول و کسر ثانی هم بدین معنی آمده است و بفتح اول و سکون ثانی
دو دست را پس پشت بستن بامداد ان وقت صبح عنفوان بضم عین مهمله اول هر چیزی
شباب بفتح جوانی دمیده در شرح عربی ست مشتق از دمیدن بمعنی النبات یعنی روئیده
و پیدا شده شفاعت بفتح شین معجمه درخواستن ربیعان بفتح اول بهترین هر چیز و ربیعان
شباب اول شباب تمتع بروزن تفعل برخوردار شدن روی درهم کشیدن عبارت
از روی گردانیدن و اعراض نمودن ست **بیت** پرتو نیکان نگیرد هر که بنیادش بدست
تربیت نا اهل را چون گردگان بر گنبدست * پرتو بهای فارسی عکس و شعاع مراد عادت
و خوست بنیاد بضم اول و سکون ثانی بنا و بیخ و مادهٔ مراد سرشت تربیت پرورش کردن
و در عرف علم و ادب آموختن باشد نا اهل ناسزا و ناکس گردگان بکسر کاف فارسی میوهٔ ایست

غنائم نهادند نخستین دشمنی که برایشان تاخت خواب بود چندانکه پاسی از شب بگذشت
تجسس بفتحتین تا وجیم وتشدید وضم سین مهمله اول گاویدن وتفحص کردن وخبر پرسیدن
برسر قومی رانده بودند یعنی برسر قومی تاخته بودند چه تاختن بمعنی دوانیدن وراندن هم
آمده است واقعه حادثه کار عظیم شعب بکسر شین معجمه وفتح عین مهمله دره وراهی که در کوه
باشد جبل بفتحتین اول وثانی کوه شبانگاه یعنی وقت شب غارت تاراج سلاح
بکسر سین مهمله ساز آلت وحرب مانند شمشیر وخنجر آن پاس بابای فارسی معروف ست
که یک حصه از هشت حصهٔ شب وروز را گویند چه شبانروزی را بهشت حصه منقسم کرده اند
وهر حصه را پاسی نامیده بعضی گویند که بمعنی مطلق بخش وحصه است اعم از شب وروز
غیر آن ودر شرح عربی پاسی از شب بمعنی پارهٔ از شب نوشته است ونیز گفته که همچنین شنیده ام
ونیافتم در لغات اما همین معنی مقتضای مقام ست بیت قرص خورشید در سیاهی
رفت ✻ یونس اندر دهان ماهی رفت ✻ دربرهان قاطع ست که قرص خورشید در سیاهی
رفتن عبارت از فرو رفتن آفتاب ست یونس در دهان ماهی رفتن کنایه از رفتن
روز وآمدن شب یعنی آفتاب فرو رفت وروز سپری شد وشب رسید واز بعضی فضلای
سلف منقول ست که مصرع ثانی این بیت تلمیحی ست بطریق نظیر مصرع اول واقع شده
چه قرص خورشید باضافت بیانی عبارت از همان خورشید ست ویونس بضم یای تحتانیه و
نون نام پیغمبری که خود را در دریا افگند ودر شکم ماهی رفت یعنی فرو رفتن خورشید در زاویهٔ
خفا بدان ماند که رفتن یونس علیه السلام در بطن ماهی بود ویا مصرع ثانی بیان شدت تاریکی
آن شب درحق دزدان باشد یعنی چنانچه بر یونس علیه السلام سه تاریکی پیش آمده بود یکی
تاریکی بدریا دوم تاریکی شکم ماهی سوم تاریکی شب همچنان رسیدن آن شب درحق دزدان
درعین شدت تاریکی بود بسبب آنکه آن شب موجب گرفتاری وسبب قطع حیات شان
گردید ودرحبیب السیر مرقوم ست که یونس علیه السلام از وحی آن که قوم او را تکذیب نمایند
بکنار دریا رفت وبر کشتی نشست سفینه درگرداب افتاده واز جریان باز استاد اهالی
کشتی مضطرب شدند یونس علیه السلام گفت اگر می خواهید که زورق زندگانی شما از غرقاب

وکسر همزه مکروها جمع مکیدة چنانکه مصالح جمع مصلحت مرعوب بفتح میم ترسانیده شده که مصدرش
رعب بالضم بمعنی ترسانیدن ست ملاذی با یای مجهول پناه گاهی منیع بفتح میم وکسر نون
وسکون یای تحتانیه بازدارنده وجای عزیز واستوار قله بضم قاف وتشدید لام راس الجبل
وعلی کل شئی من کشف اللغات ملجا بفتح میم وسکون لام پناه گاه ماوی بالف مقصوره
جای بودن مدبر اسم فاعل تدبیر یعنی پایان کار اندیشنده ممالک بفتح میم وکسر لام مقامهای
پادشاهی جمع مملکت مضرت بفتح میم وضاد معجمه وتشدید رای مهمله گزند مشورت بفتح میم و
سکون شین معجمه صلاح کاری اندیشیدن نسق بفتحتین نون وسین مهمله رشته دندان
که برابر وهموار باشد وسخن ترتیب داده شده وبفتح یکم وسکون دوم سخن را بر سیاقت راندن
وبه نظام آوردن ودرینجا مراد طرز وروش ست مداومت بضم میم اول وفتح واو پیوستگی
کردن مقاومت بروزن مداومت همسری کردن مثنوی درختی که اکنون گرفت ست
پای * بنیروی مردی برآید زجای * ورش همچنان روزگاری هلی * بگردونش از بیخ برنگسلی *
سر چشمه شاید گرفتن بمیل * چو پر شد نشاید گذشتن به پیل * پای گرفتن عبارت از
استوار کردن بیخ وماندن وتوقف کردن نیرو بکسر نون زور وقوت از جا برآمدن لغزیدن و
برپای خاستن از جا هلی بکسر تین مضارع مخاطب هشتن یعنی بگذاری وترک دهی گردون نوعی از ارابه که
بار بزرگ وتوپ ها بران کرده از گاوان بکشند ودولاب یعنی چرخی که بدان آب از چاه کشند قوله از بیخ برنگسلی مضارع
مخاطب منفی از گسستن بمعنی شکستن رشته وامثال آن یعنی از اصل وبیخ آنرا نشکنی وگردن راست نتوانی کرد
به برخاستن از مکان او را چشمه جائی که از انجا آب جوشد وروان شود پر شدن عبارت از بسیاری
آوردن وکلان شدن ست چنانچه مصنف علیه الرحمة نوشته مصرع پشه چو پر شد بزند
پیل را * یعنی پشه هرگاه بسیاری آورد پیل را بزند میل بکسر میم قلم آهنی وانچه بدان سرمه
در چشم کشند وقلمی که روی تخته ومانند آنرا بدان نقش کنند ومراد ازان چیزی قلیل ست سخن
برین مقرر شد که یکی را به تجسس ایشان برگماشتند وفرصت نگاه داشتند تا وقتیکه بر سر قومی
رانده بودند وبقعه خالی مانده تنی چند از مردمان واقعه دیده وجنگ آزموده را بفرستادند
تا در شعب جبل پنهان شدند دزدان شبانگاه باز آمدند سفر کرده وغارت آورده سلاح بگشادند

کنایه از ادب دادن و متنبه ساختن ست حصهٔ مرضی یعنی حصهٔ پسندیده فتنه بکسر فا و سکون تای قرشت
شر و فساد و در بلا و شر افتادن نزاع بکسر نون جنگ و خصومت کردن و در کنز اللغات ست بمعنی
آرزومند شدن و با کسی در چیزی کوشیدن گلیم بکسر تین کاف فارسی و لام معروف و هندش کملی گویند قوله
فتنه منشست و نزاع برخاست یعنی شر و فساد فرو شد و جنگ و خصومت مرتفع گشت و این دو فقره مصنف
علیه الرحمة بطریق مقابلهٔ معنوی ست و آن عبارت از انست که دو معنی یا بیشتر که باهم تقابل نداشته باشند ذکر
کنند بعد ازان مقابل و متضاد آن معانی را بهمان ترتیب مذکور سازند که قوله سبحانه فلیضحکوا قلیلا ولیبکوا کثیرا
اول ضحک و قلت را ذکر کرده و میان این هر دو عدم تقابل حاصل ست و در فقرهٔ دوم بکا و کثرت
آورده و این مقابل ضحک و قلت ست مصنف علیه الرحمة اول فتنه و نشستن که مذکور ساخته میان این هر دو عدم تقابل
حاصل ست و در فقرهٔ دوم نزاع و برخاستن که آورده این مقابل فتنه و نشستن ست چه نزاع بالکسر آرزومند شدن
و با کسی در چیزی کوشیدن هم آمده است درین صورت فتنه باعتبار معنی آن مقابل نزاع ست

قطعه نیم نانی گر خورد مرد خدای ✤ بذل درویشان کند نیمی دگر ✤ ملک اقلیمی بگیرد بادشاه ✤
همچنان در بند اقلیمی دگر ✤ نیم نانی بکسر میم باید خواند بسبب آنکه مضاف ست و نان مضاف الیه
و یا در نانی یای وحدت ست یعنی یک نان مرد خدا طالب خدا و عاشق الله را گویند بذل
بفتح بای موحده و سکون ذال معجمه دادن و در باختن ملک بضم میم و سکون لام بادشاهی
اقلیم بالکسر بخشی و حصهٔ از زمین و در عرف اقلیم هفتم حصهٔ دنیاست و نزد یک حکما تمام دنیا
هفت بخشی ست و هر بخشی حوالهٔ یکیک از هفت ستاره **حکایت** طائفه دزدان عرب بر سر
کوهی نشسته بودند و منفذ کاروان بسته و رعیت بلدان از مکائد ایشان مرعوب و لشکر
سلطان مغلوب بحکم آنکه ملاذی منیع از قلهٔ کوهی بدست آورده بودند و ملجا و ماوای خود ساخته
مدبران ممالک آن طرف در دفع مضرت ایشان مشورت کردند که اگر این طائفه بر بین منوال
روزگاری مداومت نمایند مقاومت با ایشان ممتنع گردد طائفه بکسر همزه گروهی از هر چیز
منفذ بفتح میم و سکون نون و فتح فا جای درگذشتن هم ظرف نصر کاروان معروف ست
که قافله باشد در راه رود مسافر را نیز گویند که جهت تجارت بجای رود رعیت بفتح راو کسر
عین مهملتین و تشدید یای تحتانی عامهٔ مردم بلد بفتحتین شهر و بلدان جمع آن مکائد بفتح میم

ای مردان بکوشید تا جامه زنان نپوشید سواران را به گفتن او تهور زیادت گشت
بیکبار حمله کردند شنیدم که دران روز بر دشمن ظفر یافتند ملک سر و چشمش ببوسید و در کنار
گرفت و هر روز نظر بیش کرد تا ولیعهد خویش برادران حسد بردند و زهر در طعامش کردند
خواهرش از غرفه بدید و دریچه بر هم زد پسر دریافت و دست از طعام بازکشید و گفت
محال ست که هنرمندان بمیرند و بی هنران جای ایشان بگیرند **بیت** کس نیاید بزیر
سایه بوم ✤ ور همان از جهان شود معدوم ✤ نعره بالفتح آواز بلند تا کلمه تحذیر ست
یعنی زینهار و تواند بود که بعد تا لفظ تو آیند مقدر کنند جامه زنان نپوشیدن مراد اظهار
شجاعت و مردانگی نمودن مخترز از جبن و نامردی شدن ست تهور بفتحتین اول و
ثانی و تشدید و ضم واو افتادن در چیزی به بیباکی و از هم دریدن ولی عهد قائم مقام
و متکفل کار کسی قوله هر روز نظر بیش کرد تا ولیعهد خویش یعنی هر روز نظر مرحمت
زیاده کرد تا صاحب وقت تکفل کار خویش کردی تواند گفت که هر روز نظر شفقت
بیش میکرد تا ولیعهد و متکفل کار خویش شدن آن پسر را و در صورت اول تا بمعنی
حتی یعنی بحدی که باشد و در توجیه ثانی تای انتهائیه اما در نفس الامر هر دو تا از ادات
غایت اند و فرق همین قدر ست که اول دال بر انتهای فعل از فاعل ست و ثانی دال
بر انتهای زمان حسد بفتحتین بدخواهی غرفه بضم غین معجمه بالاخانه بر کنار بام که آن را
بفارسی پرواز خوانند و غرفات بضم اول و سکون ثانی و ضم آن جمع محال بضم میم آنچه
بر وقدرت نباشد بوم بالضم جانوریست که به نحوست اشتهار دارد در فارسی آنرا جغد
گویند هما بالضم جانوریست مبارک که هر کس در سایه اش واقع شود سلطان و غنی
گردد قوله محال ست هنرمندان بمیرند و بی هنران جای ایشان بگیرند یعنی ممکن نیست
که بعد فوت هنرمندان بی هنران قائم مقام ایشان شوند و مانندشان بانضرام امور
پردازند پدر را ازین حالت آگاهی دادند برادر انش را بخواند و گوشمال بوجهی داد
پس هر یکی را از اطراف بلاد حصه مرضی معین کرد تا فتنه بنشست و نزاع برخاست
و گفته اند که درویش در گلیمی بخسپند و دو پادشاه در اقلیمی نگنجند گوشمال دادن

تنی چند از مردان کار بینداخت چون پیش پدر آمد زمین خدمت ببوسید و گفت
قوله بینی پشت من یعنی روگردانی و گر نخیتین من بینی سری بفتح اول و کسر رای مهمله بالای
معروف سرداری و سپه سالاری درمیان خاک و خون یعنی درمیان قتل عام و جنگ عظیم
کاف در سر لفظ کان که بمعنی هر که واقع است و اینچنین کاف در کلام اکابر بسیار است
شعر بیت کرا دانش وجود و تقوا نبود بصورت درش هیچ معنی نبود یعنی هر که را دانش
وجود و تقوی نیست صورت بی معنی مانند نقش دیوار است و تواند بود که کاف زائده باشد
نخون خویش بازی کردن خود را به کشتن دادن روز میدان روز جنگ یعنی من آنکس
نیستم که روز جنگ روگردانی و گر نخیتین من بینی و من این کسم که درمیان قتل عام و
جنگ عظیم سپه سالاری من برای تعیین مشاهده نمائی هر آنکه با من جنگ می آرد خود را
بکشتن دردهد بروز جنگ و آنکه می گریزد سپاهی خود را به کشتن میدهد قوله بر سیاه
دشمن زد یعنی بر سیاه دشمن شمشیر زد چه در کتب لغات مسطور است که زد و خورد
در مقام جنگ استعمال می کنند زدن بمعنی زدن شمشیر و زخم باشد و خورد بمعنی خوردن زخم
شمشیر و جز آن مردان کار یعنی مردان جنگی چه کار بمعنی جنگ و جدال هم آمده است
قطعه ای که شخص همت حقیر نمود تا درشتی هنر نه پنداری اسپ لاغر میان
بکار آید روز میدان نه گاو پرواری ای حرف ندا است و منادی محذوف
شخص بفتح شین معجمه و سکون خای منقوطه کالبد مردم و تناوری شدن من صراح یعنی
ای پدر کالبد من که ترا کوچک و خوار نمود و این اشارت بماسبق ست که پدرش به نظر
حقارت بروی نظر کرده بود تا کلمهٔ تحذیر ست یعنی زنهار و تواند بود که لفظ توانی بعد تا
مقدر باشد چنانکه بعضی فضلا نوشته اند یعنی تا توانی درشتی اعضا را هنر پندار پرواری
بفتح بار فارسی منسوب بر پرواز و آن خانه سرد تابستانی ست و خانهٔ را نیز گویند که بر بالای
خانه دیگر ساخته باشند و هر طرف دریچه بسازند تا از هر سو باد بجنبد و نیز پرواز جانور
باشد که آن را در جای خنک به بندند و خوراک لائق دهند تا فربه شود آورده اند که
سپاه دشمن بسیار بود و ایشان اندک طائفه آهنگ گریز کردند لشکر نعره بزد و گفت

اسپ تازی طویله بفتح طای مهمله وکسر واو در کشف اللغات رسنی دراز و سبطر که دران
اسپان بندند اما در عرف اطلاق می کنند بر خانهٔ دواب و اصطبل بکسر همزه وفتح طای مهمله
که بمعنی جای ایستادن دواب ست ومصنف قدس سره از طویلهٔ خر در اینجا مجازاً گله خر
اراده نموده وعلاقه در اینجا علاقهٔ حال بامحل ست چه دواب حال ومکان محل آن این نوع
ششم از مجاز مرسل باشد که آن عبارت ست از تسمیه شئی باسم محلش که قوله م فلیدع
ناديه اى اهل ناديه والبادى المجلس واز اینجاست جاری شدن نهر ومیزاب وامثال آن
مخفی نخواهد بود که در اضافت صرف مضاف مقصود می باشد نه مضاف الیه چنانکه مراد
از غلام زید صرف غلام ست وزید قید آن پس از طویلهٔ خر مراد طویله است که مقید بقید
خرست ومجازاً مراد ازان گله خر پدر نجندید وارکان دولت پسندیدند برادران
بجان برنجیدند رباعی تا مرد سخن نگفته باشد * عیب وهنرش نهفته باشد * هر پیشه
گمان مبر نهالی ست * باشد که پلنگ خفته باشد * ارکان بفتح همزه وسکون راء
مهمله جوانب قوی تر چیزی جمع رکن بالضم ومراد از ارکان دولت ارکان عالیه یعنی
وزراء وامراء ومتصدیان مهمات باشد نهفته بکسر اول وضم ثانی ودر کشف اللغات
بضمتین پوشیده وپنهان کرده پیشه بکسر بای فارسی وسکون یای تحتانیه یعنی سیاه
وسفید بهم آمیخته ونیز هر رنگی که به سفید آمیخته باشد وبعربی ابلق گویند نهال بکسر نون
بروزن وصال درخت موزون نورسته وبمعنی شکار هم آمده است چه شکارگاه را نهالگاه
نیز گویند در اینجا مراد معنی اخیر ست پلنگ بفتح اول جانوریست معروف وهم جانوریکه
دشمن شیر ست وهر چیز که دران نقطها از رنگ دیگر باشد شنیدم که دران مدت
ملک را دشمن صعب روی نمود چون دو لشکر روی بهم آوردند اول کسی که در میدان
در آمد او بود وگفت صعب بفتح صاد وسکون عین مهملتین دشوار وتند وسرکش
روی آوردن بمعنی توجه کردن ومتوجه شدن ست قطعه آن نه من باشم که روز
جنگ بینی پشت من * وین منم کاندر میان خاک وخون بینی سری * کانکه جنگ آرد
بخون خویش بازی می کند * روز میدان آنکه بگریزد بخون لشکری * این بگفت وبره پیش

وپیروزبون هم آمده است آن پیر لاشه اشارت بطرف سلطان محمود غزنوی ست
سپردن بکسر اول وضم ثانی چیزے پیش کسی امانت گذاشتن وپایمال کردن هم آمده است
ودریغا مراد معنی اخیرست غنیمت مالیکه ازکافران گرفته شود ودرعرف چیزیکه بی عوض
بدست آید **حکایت** ملک زاده را شنیدم که کوتاه بود وحقیر ودیگر برادران بلند
وخوبروی باری بپدرش بکراهیت واستخفاف دروی نظر کرد وپسر بفراست واستبصار دریافت
وگفت ای پدر کوتاه خردمند به که نادان بلند نه هرچه بقامت مهتر به قیمت بهتر کراهیت
وکراهیت بمعنی ناپسند داشتن حقیر بفتح حای مهمله وکسر قاف خرد استخفاف بالکسر
سبک شمردن وخوار داشتن استبصار بکسر همزه ونابینا دل شدن فراست بکسر فا وفتح
سین مهمله وانائی وشناخت وعلامت ونظر کاف درکه نادان بلند کاف استفهام نفی ست
یعنے نه نادان بلند م الشاة نظیفة والفیل جیفة یعنے گوسپند وگاو وحشی پاک ست وپیل
ناپاک شاة گوسپند وگاو وحشی مذکر ومونث مبتدا ست نظیفه بفتح نون وکسر طای معجمه بمعنے
پاک خبر مبتدا فیل بکسر فا معرب پیل ست جیفه بالکسر مردار بوی گرفته ومراد ناپاک
م **شعر** اقل جبال الارض طورا وانه ✤ لاعظم عند الله قدرا ومنزلا ✤ یعنے خوردترین کوهها
زمین طورست وبدرستیکه او هر آئنه بزرگ ترست نزدیک خدا از روی مرتبه اقل بفتحتین
همزه وقاف وتشدید لام کوچک تر اسم تفضیل جبال بکسر جیم وفتح بای موحده کوه ها جمع
جبل طور بضم نام کوهی ست که موسی علیه السلام با باری تعالی سخن می گفت دران آن
بکسر همزه وتشدید نون حرف مشبه بالفعل بمعنی بدرستی ودراستی لام برای تاکید اعظم
اسم تفضیل بزرگ تر عند بالک بمعنی نزدیک منصوب بنا بر ظرفیت قدر بفتح قاف وسکون
دال مهمله مرتبه تمیز ومنصوب منزل بفتح میم وسکون نون وکسر زای معجمه مترادف قدر بمعنی
محل فرود آمدن وبر تقدیر معنی اول تاکید وبر تقدیر ثانی تاسیس مشهور وتاسیس بهتر ست
از تاکید چنانکه گفته اند التاسیس خیر من التاکید **قطعه** آن شنیدی که لاغرے دانا ✤
گفت روزی بابلهی فربه ✤ اسپ تازی اگر ضعیف بود ✤ همچنان از طویله خربه ✤ همچنان
در اصل هم چون آن بود یعنے چنان که معلوم ست ومی توان گفت هم چنان ای بدتر نوع

اسپ تازی

به بند که او پایدار لازوال ست و بر پادشاهی دنیا اعتماد مکن چه این دنیای پرورده کش
چون تو بسی را پرورده است و بقتل رسانیده و هرگاه جان پاک آهنگ رفتن کند یعنی
در حالت نزع و سکرات ممات از قالب خاکی متوجه بدر آمدن گردد بر خاک مردن و بر تخت
خوابیدن برابر ست بسبب آنکه تخت موجب نجات و درجات و خاک سبب عقوبت و درکات
نمی گردد و خلاصه آنکه در نفس الامر مال و سلطنت جهان بر افلاس و فقر فضیلتی ندارد حکایت
یکی از ملوک خراسان سلطان محمود سبکتگین را بخواب دید بعد از وفات او بصد سال که
جمله وجود او ریخته بود و خاک شده مگر چشمان او که در چشم خانه می گردید و نظر می کرد سایر حکما
از تاویل آن عاجز ماندند مگر درویشی بجا آورد و گفت هنوز نگران ست که ملکش باد گران ست
سبکتگین بفتح اول و ضم ثانی و کسر تای فوقانیه و کاف فارسی نام پدر سلطان محمود غزنوی ست
ناصر الدین لقب داشت مگر برای استثنا تاویل بیان کردن آنچه سخن با و باز گردد قوله مگر
چشمان او استثنا از کلام سابق و قصر کلام تا اینجاست و با عبارت ما بعد علاقه ندارد یعنی
بعد صد سال از وفاتش که جمله وجودش از هم پاشیده بود و خاک گردیده مگر چشمان او یعنی
غیر چشمان او که آن هم چنان در چشم خانه دائر بود و نظر می کرد تا آخر قطعه بس نامور
بزیر زمین دفن کرده اند * کز هستیش بروی زمین بر نشان نماند * آن پیر لاشه را که
سیرند زیر خاک * خاکش چنان بخورد کز و استخوان نماند * زندست نام فرخ نوشیروان
بخیر * گرچه بسی گذشت که نوشیروان نماند * خیری کن ای فلان و غنیمت شمار عمر * زان پیشتر
که بانگ برآید فلان نماند * نامور و نام آور خداوند نام و آوازه را گویند زیر یکسر اول و سکون
ثانی شیب ضد بالا و بمعنی پوشیده و پنهان هم آمده است دفن کرده یعنی مدفون هستی
خودبینی و انانیت و ذات بخت باشد و در اینجا هر دو معنی چسپیده است ضمیر شین لفظ
هستیش راجع ست بطرف مدفون بالفظ نامور نه بطرف مجموع پس نامور و این در
فارسی شائع ست چنانچه نظامی علیه الرحمته در سکندر نامه خود نوشته بیت چنین
تا بمقدار هفتاد مرد * به تیغ آمد از روسیان در نبرد * درین بیت ضمیر فاعل آمد راجع بطرف
مرد ست نه بطرف هفتاد مرد لاشه آدم مرده و مردهٔ جمیع حیوانات را گویند و خر لاغر

برعکس وزیر اول به بدی وبدگوئی موصوف بود گفت ابنا بالفتح پسران جمع بنون بفتحتین مرجع
این چه این در اصل بنو بود واو را از آخرش حذف کردند چنانکه از اب واخ حذف شده بعده
همزهٔ وصل آوردند بسبب آنکه اقل بنای معرب کم از سه حرف نمی شود ابن شد جنس بکسر جیم
وسکون نون یک گونه از هر چیز یکه در وی گونها باشد ودر اصطلاح منطقیین امریست کلی دال باشد
بر چیزهای بسیار که حقیقت ایشان مختلف بود مثل حیوان ودر اینجا مراد از ابنای جنس ملازمان
ولواحقان بارگاه سلطانی باشد که جنس هم دیگر اند چنانکه مسافران را ابنای سبیل میگویند
حضرت درگاه امرا وسلاطین روی درهم کشیدن عبارت از اعراض کردن وروی گردانیدن
مصلحت بفتح میم وسکون صاد مهمله صلاح کار ضد مفسده خبث بالضم پلید شدن وبدی کسی
گفتن وناخوش شدن فتنه بکسر فا وسکون تای فوقانیه بلا وآفت قوله آنرا روی در مصلحتی
بود واین را بنای برخبث یعنی قول وزیر نیک رو بصلاح کار داشت وبنای قول تو به بد گفتن
وناخوشی ست **بیت** هر که شاه آن کند که او گوید ✤ حیف باشد که جز نکو گوید ✤ حیف
بفتح حای مهمله وسکون یای تحتانیه ستم وجور یعنی هر که بمرتبهٔ باشد که هر انچه او گوید شاه آن کند
جور وستم ست که آنکس سوای نیکی ونیک گوئی چیزی دیگر گوید برطاق ایوان فریدون نوشته بود
طاق بنائیکه خمیده وکج سازند چون محراب ودر فرهنگ بمعنی نشستگاه آمده است ایوان
بالفتح سقف بزرگ وخانهٔ پیش گشاده وبلند **مثنوی** جهان ای برادر نماند بکس ✤ دل
اندر جهان آفرین بند وبس ✤ مکن تکیه بر ملک دنیا وپشت ✤ که بسیار کس چون تو پرورد وکشت ✤
چو آهنگ رفتن کند جان پاک ✤ چه بر تخت مردن چه بر روی خاک ✤ جهان بفتح اول عالم ظاهر
ومال واسباب دنیوی وانچه ما تحت فلک قمر باشد وبدین معنی بکسر اول هم جائزست باقی نماند
بکس بای مصاحبت ست ملک بضم میم وسکون لام در صراح بمعنی بادشاه شدن وپادشاهی
آمده است وبکسر میم وسکون لام مالک چیزی شدن پشت بضم بای فارسی معروف ست
که بعربی ظهر خوانند ونیز پناه وپشتیبان تکیه بستن ودن وپشت کردن بمعنی اعتماد کردن باشد
وفاعل پرورد وکشت دنیاست آهنگ بالمد بمعنی قصد وارادهٔ وتوجه وتعجیل وبمعنی طرز وروش
هم آمده است یعنی مال واسباب دنیوی باکسی پایداری نمی کند وناخواهد کرد ودل خود را باجهان آفرین

یعنی هرگاه دست از جان شسته را راه فرار نماند و دست ستیزه کوتاه باشد بوقت حاجت
و عین فرو ماندگی سر شمشیر تیز را بدست گیرد و از تیزی و برش دم شمشیر پروا نکند حاصل آنکه
بوقت عین مایوسی ترس و باک از دل بدر رود و بی پروائی دست می دهد چنانکه عبارت
سابقه دال برین ست ملک پرسید چه میگوید یکی از وزرای نیک محضر گفت ای خداوند میگوید
م والکاظمین الغیظ والعافین عن الناس والله یحب المحسنین وزرا بضم واو
و فتح زای معجمه جمع وزیر بمعنی هم پشتی و استوار کننده محضر بفتح میم و ضاد معجمه و سکون حای
مهمله شخصی که غائب را به خیر یاد کند در صراح ست فلان حسن المحضر اذا کان ممن یذکر الغائب
بخیر پس معنی آیت چنین باشد آنانکه فرو خورندگان خشم و غضب اند و از گناه مردم در گذرنده
و خدا دوست میدارد نیکوکاران را کاظمین جمع کاظم بکسر ظای معجمه اسم فاعل کظم بالفتح
از باب ضرب بمعنی فرو خوردن خشم غیظ بفتح غین معجمه و سکون یای تحتانیه و ظای معجمه
بمعنی غضب و خشم مفعول کاظم عافین جمع عافی که یا از آخرش برای اجتماع ساکنین میان
یا و تنوین حذف شده مشتق از عفو بمعنی در گذشتن از گناه و اعراض نمودن از تقصیر
کسی عن حرف جر ناس مجرور واو حرف عطف الله مبتدا یحب فعل مضارع افعال
ضمیر مستتر فاعل آن محسنین مفعول یحب و وجه جمع شدن کاظمین و عافین بیا و نون
اینکه للمتقین در کلام سابق مجرور بلام که مذکور ست بران معطوف اند عبارت سابقش اینکه
اعدت للمتقین الذین ینفقون فی السراء والضراء والکاظمین الغیظ الخ یعنی آماده کرده شد
برای پرهیزگار اینکه صرف مال خود ها می کنند در شادی و منفعت و سختی و گزند و آنانکه فرو خورندگان
خشم و غضب اند تا آخر ملک را برو رحم آمد و از سر خون او در گذشت وزیر دیگر که ضد او بود
گفت ابنای جنس ما را نشاید در حضرت پادشاهان جز براستی سخن گفتن این ملک را دشنام
داد و ناسزا گفت ملک روی ازین سخن درهم کشید و گفت مرا آن دروغ پسندیده تر آمد ازین راست
که تو گفتی که آنرا روی در مصلحتی بود و این را بنا بر خبث و حکما گفته اند دروغ مصلحت آمیز به از
راستی فتنه انگیز از سر خون او در گذشت یعنی از فکر و خیال کشتن او در گذشت چه خون
بمعنی کشتن هم آمده است ضد بکسر ضاد معجمه و تشدید دال مهمله مقابل و مخالف یعنی وزیر دیگر که

هر که دست از جان بشوید ✤ هر چه در دل دارد بگوید ✤ کشتن بضم اول قتل نمودن بیچاره آنکه هیچگاه تدبیر و حیله نداشته باشد زبان بضم زای معجمه معروف نیز بمعنی الفاظ موضوعه آمده است و در اینجا مراد اخیر است دشنام بضم دال مهمله وسکون شین معجمه بدگفتن و این لفظ مرکب ست از دش بالضم بمعنی زشت و نام ترجمه اسم چنانکه دشمن مرکب ست از دش بالضم و من که بمعنی دل ست سقط بفتحتین سین مهمله و قاف افتاده از چیزی و متاع زبون وسهو و غلط مراد از و سخن بد است دست از جان شستن کنایه از ترک جان گفتن و ناامید شدن از جان ست م شعر از ائیس الانسان طال لسانه کسنور مغلوب یصول علی الکلب ✤ باشباع کسره های کلب باید خواند نحوی که یا ملفوظ شود پس معنی چنین باشد هرگاه که ناامید می شود انسان دراز شود زبان او هم چون گربه عاجز حمله می کند بر سگ اذا حرف شرط ائیس بفتح یای تحتانیه وکسر همزه ماضی معروف از حسب یحسب مصدرش یاس بمعنی نومید شدن وچون در مقام شرط واقع ست ماضی بمعنی مستقبل مستعمل ست الانسان بکسر همزه فاعل ائیس طال ماضی معلوم شرف جزای شرط مصدرش طول بالضم بمعنی دراز شدن لسنور بکسر سین مهمله وتشدید وفتح نون گربه یصول مضارع معلوم نصر مصدرش صول بفتح اول بمعنی برجستن وحمله کردن ست علی حرف جر کلب بفتح اول مجرور بمعنی سگ ست وجمع آن کلاب بکسر اول بیت وقت ضرورت چو نماند گریز ✤ دست یگیرد ستمگر شمشیر تیز ✤ ضرورت بالفتح حاجت من منتخب اللغات گریز امر از گریختن، اما در اینجا افاده معنی حاصل بالمصدر می کند یعنی گریزش چه در محاوره فارسی هرگاه امر بعد مضارع واقع شود بمعنی مصدری می باشد مثلاً کم گیری ستیز و امثال آن واگر امر بعد اسم واقع شود معنی فاعلیت پیدا می کند چنانکه دامن گیر و دست گیر و مانند آن ستمگر بفتح اول وسکون ثانی معروف وبمعنی بالا هم آمده است و دیگر معانی آن کثیر ست در کتب لغات اما در اینجا آن غیر مراد ست چه از ظاهر معنی الفاظ حتی الوسع اگر بیان مطلب صورت نبندد و معنی غیر ظاهر اراده کردن و بتاویلات لاطائل پرداختن فضولی ست پس باید دانست که جمله چو نماند گریز شرط ست ومصرع ثانی باظرف زمان آن که وقت ضرورت ست جزای آن

نمی‌زنیم بقائی ✤ مگر صاحبدلی روزی برحمت ✤ کند در کار درویشان نگاهی ✤ نظم بفتح نون وسکون ظا معجمه درکشیدن در برشته وسخن راوزن وترتیب دادن وشعر درشته مروارید ترتیب گذاشتن هر چیز درمحل خود قوله مگر صاحبدلی الخ لفظ مگر دریخا درمقام شک وگمان مستعمل ست یعنی باشد که صاحبدلی یک روز از مهربانی در کار درویشان نگه کند امعان نظر در ترتیب کتاب وتهذیب ابواب ایجاز سخن مصلحت دید تا مراین روضهٔ رعنا وحدیقهٔ غلبا چون بهشت بهشت باب اتفاق افتاد ازین سبب مختصر آمد تا ملالت نه انجامد امعان بامکسر دور رفتن نظر تهذیب پاک کردن واصلاح نمودن ایجاز بکسر همزه کم کردن رعنا زن سست وکول اما فارسیان بمعنی آراسته وخوشنما استعمال کرده اند روضهٔ رعنا یعنے مرغذار خوشنما در اهل لغت رعنا زن بی عقل ست دربعض نسخ بجای رعنا غینا بضم غین معجمه واقع ست مونث اغنی بی نیاز تر غلبا بفتح غین معجمه وسکون لام وفتح بای موحده موضعی که با غهای وی درهم باشند ودربعض نسخ بجای غلبا علیا دیده شد پس علیا با بفتح آسمان وسرکوه وجای بلند وهر چیزے که بلند باشد از چیزے وکار وکردار

باب اول درسیرت پادشاهان - باب دوم دراخلاق درویشان - باب سوم درفضیلت قناعت - باب چهارم درفوائد خاموشی - باب پنجم درعشق وجوانی - باب ششم درضعف وپیری باب هفتم درتاثیر تربیت - باب هشتم درآداب صحبت ✤ دران مدت که ما را وقت خوش بود ✤ زهجرت ششصد وپنجاه وشش بود ✤ مراد ما نصیحت بود گفتیم ✤ حوالت باخدا کردیم ورفتیم ✤ قوله ما را وقت خوش بود یعنے بسبب حسن انصرام کتاب گلستان ما را خوش وقتی حاصل بود از انجا که خوش گردیهای ایام سبب حسن انصرام امورست وناسازگاری ایام موجب تفرقهٔ آن مصنف قدس سره زمان حسن انجام گلستان بے خزان را وقت خوش گفته ✤ ✤

باب اول درسیرت پادشاهان

حکایت پادشاهی را شنیدم که بگشتن اسیری اشارت کرد بیچاره دران حالت نومیدی بزبانی که داشت ملک را دشنام دادن گرفت وسقط گفتن گفته اند بیت

نخل بند باغبان کنعان بفتح اول باعین مهله بروزن مرجان نام شهری که مسکن یعقوب
ومولد یوسف علیهما السلام بود ونام پسر نوح علیه السلام هم بوده است م قدم الخروج
قبل الولوج الخ یعنی پیش دار برآمدن را قبل درآمدن قدم بفتح قاف وتشدید دو سر
دال مهمله امر حاضر تفعیل یعنی پیش دار خروج بضمتین خای معجمه وراى مهمله مصدر باب
نصر بمعنی برآمدن قبل بالفتح ظرف زمان ومنصوب بنابر ظرفیت ولوج بضمتین درآمدن
مصرع مردیت بیازمای وانگه زن کن ✤ **نظم** گرچه شاطر بود خروس بجنگ ✤
چه زند پیش بازروئین چنگ ✤ گربه شیرست در گرفتن موش ✤ لیک موش ست در مصاف
پلنگ ✤ قوله مردیت بیازمای الخ یعنی مرد بودن خود اول امتحان کن بعد ازان زن را
بعقد نکاح خود درآر شاطر بمعنی چست وچالاک خروس بالضم وداو مجهول نر ماکیان
روئین چیزیکه از روی ساخته باشند وروی یکی از فلزات باشد وآن مس باقلعی گداخته
است قوله چه زند پیش بازروئین چنگ ✤ یعنی پیش بازی که از روی ساخته باشند
چه دست وپا زند واظهار شجاعت نماید مصاف به تشدید فا جمع مصف بفتحتین وتشدید
فا ایستادن گاه در جنگ ودر فارسی به تخفیف فا استعمال یافته است اما باعتماد وسعت
اخلاق بزرگان که چشم از عوائب زیردستان بپوشند ودر افشای جرایم کهتران نکوشند
کلمه چند بر سبیل اختصار از نوادر آثار وحکایات واشعار وسیر ملوک ماضی درین کتاب
درج کردیم وبرخی از عمر گران مایه بروخرج موجب تصنیف گلستان این بود وبالله التوفیق
اما بفتح همزه وتشدید میم در عربی کلمه شرطست ودر فارسی بمعنی استدراک بجای لیکن می باشد
اعتماد بکسر تین اول وسوم تکیه کردن بر چیزے وسعت بالضم فراخی عوائب بفتح عین
مهمله وکسر همزه جمع عیب افشا بکسر اول وسکون ثانی پراگنده کردن اختصار بالکسر
کوتاه کردن آثار بالمد جمع اثر بفتحتین که بمعنی نشان ونقل کردن سخن ست حکایات
بالکسر جمع حکایت بمعنی نقل کردن سخن سیر بکسر سین مهمله وفتح یای تحتانیه جمع سیرت
بمعنی عادات ها وخوها درج بالفتح درآوردن گران مایه یعنی نفیس قطعه بماند سالها این
نظم ترتیب ✤ زما هر ذره خاک افتاده جای ✤ غرض نقشی ست کز ما یادماند ✤ که هستی را

تکلیف در نظر اعیان خداوندی عزنصره که مجمع اهل دل ست و مرکز علمای متبحر که اگر در سیاقت
سخن دلیری کنم شوخی کرده باشم و ببضاعت مزجات به حضرت عزیز آورده و شبه در بازار جوهریان
جوی نیرزد و چراغ پیش آفتاب بر توی ندارد و منارهٔ بلند در دامن کوه الوند پست نماید تکلیف
بالفتح یعنی پس چگونه اعیان بالفتح بزرگان جمع عین عزنصره یعنی غالب ست یاری داد
علما بضم عین مهمله و فتح لام جمع عالم متبحر بضم میم و تشدید و کسر حای مهمله اسم فاعل تبحر بمعنی
بسیار غور کننده در علم سیاقت بالکسر راندن ببضاعت سرمایه مزجات بضم میم و سکون
زای معجمه کم و اندک عزیز گرامی وچیره و نیز عزیز لقب وزیر بادشاه مصر ست شبه بفتحتین
شین معجمه و بای موحده سکون های مختفی سنگی ست سیاه کم بها هندش پوتهه خوانند پرتو
عکس را گویند و مراد روشنی ست منارة بفتح میم جای بلند و مقام اذان گفتن الوند نام
کوه شهر همدان و آورده اند که از کوه الوند دوازده هزار چشمه می ریزد و بلندی او مقدار هشت
کروه است قوله ببضاعت مزجات به حضرت عزیز آورده این اشارت ست بقصهٔ آوردن
برادران یوسف علیه السلام متاع قلیل خود را از کنعان به هنگام قحط نزدیک یوسف علیه السلام
وقتیکه وزیر پادشاه مصر بودند **مثنوی** هرکه گردن بدعوی افراز د ✤ دشمن از هر طرف
برو تازد ✤ سعدی افتاده است آزاده ✤ کس نیاید بجنگ افتاده ✤ اول اندیشه
آنگهی گفتار ✤ پای پیش آمد ست پس دیوار ✤ افتاده بمعنی عاجز و سقط و خراب شده
و زبون گردیده آزاده کسیکه از تعلقات ظاهری و باطنی خلاص یافته باشد پای بسکون
تحتانی بروزن جای معروف ست که پا باشد و فرود هر چیز را گویند هم چو پای کوه و پای حصار
و پای دیوار و امثال آن و در اینجا مراد فرود دیوار ست اندیشه بمعنی فکر و خیال و بمعنی ترس
و بیم هم آمده است قوله اول اندیشیدن الخ خلاصهٔ کلام اینکه درستی سخن موقوف بر اندیشه است
و اندیشه قائم مقام پای سخن درین صورت متکلم را باید که اول اندیشه کند و بعد از ان سخن
گوید تا که سخنش از لغزش محفوظ باشد چنانکه وجود پای دیوار مقدم بر دیوار ست و موجب
استحکام آن فقط نخل بندی دانم ولی نه در بستان ✤ شاهدی میفروشم ولی نه در کنعان ✤
لقمان حکیم را گفتند که حکمت از که آموختی گفت از نابینایان که تا جای نه بیند پای نه نهند

گر کند ورنه کند اہل فضل ✤ حاجت مشاطه نیست روی دلارام را ✤ تا برای علت ست
مادر ایام باضافت بیانی بالمجاز عبارت ازہمان ایام لفظ را یعنی برای وتواند بود که رای
زائد باشد زاد ماضی زادن لازمی ومتعدی ہر دو آمده است حکمت بالکسر راست گفتاری
ودرست کرداری وصاحب قاموس گفته که حکمت علم وحلم وعدل قرآن واںجیل ست محض بالفتح
خالص مصلحت عام را یعنے براصلاح کار عوام مشاطه آرایش کنندهٔ عروس دلارام
محبوب وظاہر آن ست که اثبات راست شدن پشت دوتای فلک ادعای محض باشد واین
در اشعار فارسی اکثر الوقوع ست وی توان گفت که مراد از پشت دوتای فلک پشت دوتا
کردهٔ فلک باشد یعنی از جور فلک پشت آنانکه دوتا شده بود از عشرت وخرمی راست گردید
بعلت آنکه چو تو فرزند برای مادر ایام پیدا شد یا بسبب آنکه مادر ایام چو تو فرزند را زاد یعنی
پیدا کرد عذر تقصیر خدمت وموجب اختیار عزلت + تقصیر وتقاعدی که در مواظبت خدمت
بارگاه خداوندی می رود بنابر آنست که طائفه حکمای ہند در فضیلت بزرجمہر سخن میگفتند
آخر جز این عیبش ندانستند که در سخن گفتن لطی ست یعنی در نگ بسیار می کند مستمع را بسے
منتظر باید بود تا وی تقریر سخن کند بزرجمہر بشنید وگفت اندیشه کردن که چه گویم به از پشیمانی خوردن
که چرا گفتم تقاعد بفتحتین اول وثانی وضم عین مہمله نشستن مواظبت بضم میم وفتح ظای معجمه
وبای موحده دایم بر کاری ایستادن بارگاه خیمهٔ بادشاہان وسلاطین راگویند وجای حضرت
واجازت عام فضیلت افزونی بزرجمہر بضمتین اول وثانی وسکون جیم معرب بزرگ مہر
نام وزیر نوشیروان عادل ست لطی بفتح بای موحده وکسر طای مہمله درنگ کننده مستمع
اسم فاعل استماع یعنی شنوندهٔ منتظر چشم داشته شده **مثنوی** سخن دان پرورده پیر کہن ✤ بہ اندیشد آنگه بگوید سخن ✤ مرن بی تامل به گفتار دم ✤ نکو گوی در دیر گوئی چه غم ✤ بہ اندیشد آنگه بر آرد
نفس ✤ وزان پیش بس کن که گویند بس ✤ نطق آدمی بہتر ست از دواب ✤ دواب از تو
به گر نه گوئی صواب قوله سخندان پرورده به تقدیر واو عطف یعنی سخن دان وسخن پرورده است
یعنے در سخن پرورش یافته شده مراد ازان مردم فہمیده وکامل باشد نطق بالضم گفتار
دواب بفتح دال مہمله وتشدید بای موحده وتخفیف برای ضرورت ست جمع دابه یعنے چہار پایا

بفتح میم و کسر رای مهمله بزرگی ها جمع کرامت آفاق بالمد جمع افق بضمتین و بالضم و السکون
بمعنی اطراف **بیت** هر که در سایهٔ عنایت اوست ✤ گفتش طاعت ست و دشمن دوست
بر هر یکی از سائر بندگان و حواشی خدمتی معین ست که اگر در ادای آن برخی نهادن و تکاسل
روا دارند هر آئنه در معرض خطاب آیند و محل عتاب مگر برین طائفه درویشان که شکر نعمت
بزرگان واجب ست بر ایشان و ذکر جمیل و دعای خیر و ادای چنین خدمت در غیبت اولی تر
که در حضور که این به تصنع نزدیک ست و آن از تکلف دور حواشی بفتح حای مهمله و کسر شین
معجمه جمع حاشیه بمعنی کناره یعنی خدمتگارانیکه محل ایشان اطراف بساط باشد و معنی حاشیه در
کشف اللغات مرد فرومایه هم آمده است درین صورت مراد از حواشی خدمتگاران فرومایه باشد
برخ بفتح بای موحده و سکون رای مهمله پاره و حصه و لخت و باین معنی بضم اول هم گفته اند تهاون
بفتح اول و ضم و او تحقیر داشتن تکاسل بروزن تهاون سستی کردن معرض بفتح میم و کسر رای
مهمله جای عرض و پیدا شدن چیزے خطاب بکسر خای معجمه با کسی سخن روبرو گفتن و در عرف
بمعنی عتاب مستعمل ست محل بفتح میم و تشدید لام جای فرود آمدن عتاب بروزن خطاب
سرزنش غیبت بفتح غین معجمه ناپدید شدن اولی تر بفتح همزه و بالف مقصوره صیغهٔ اسم
تفضیل بمعنی صواب تر و لفظ تر مابعد آن که واقع گشته زائده است تصنع بفتح تای فوقانیه و
صاد مهمله و ضم نون بروش نیکو نمودن از خود تکلف بروزن تصنع از خود چیزے نمودن که
آن نباشد و در صرح ست بخود گرفتن کاری را بی فرمودن کسی و رنج بر خود نهادن **قوله** مگر
برین طائفه درویشان الخ یعنی بر طائفه درویشان که شکر و سپاس نعمت بزرگان بر ایشان
واجب و لازم ست و ذکر جمیل و دعای خیر بزرگان ضرور و ادای چنین خدمت یعنی شکر و
سپاس وغیره در غیبت بهتر ست و در حضور نه چرا که در حضور نوعی از تصنع ست و در غیبت از تکلف
دور ست با وجود وقوع تکاسل از ایشان در ادای شکر نعمت وغیر آن چه در حضور چه در غیبت
عتاب و خطاب روا ندارد **قطعه** پشت دوتای فلک راست شد از خرمے ✤ تا چو تو
فرزند زادما در ایام را ✤ حکمت محض ست اگر لطف جهان آفرین ✤ خاص کند بنده مصلحت
عام را ✤ دولت جاوید یافت هر که نکو نام زیست ✤ کز عقبش ذکر خیر زنده کند نام را ✤ وصف ترا

زیلی نام جد اوست ذکر امیر کبیر فخر الدین ابو بکر بن ابو نصر + دیگر عروس فکر من از بی جمالے
سر بر نیارد دیده از پشت پای خجالت بر ندارد و در زمرهٔ صاحب جمالان متجلی نشود مگر آنگه
متحلے گردد بزیور قبول امیر کبیر عالم عادل مؤید منصور ظهیر سریر سلطنت مشیر تدبیر مملکت امیر
بالفتح سردار کبیر بزرگ فخر نازیدن ابو نظر + کنیهٔ پدر امیر ست عروس بفتح اول وضم ثانی
زن و مرد نو کدخدا تا سه شبانه روز و جمع نساء عرائس و جمع رجال عرس بضمتین متجلی اسم فاعل
تجلے مصدر تفعل یعنی جلوه گر و آشکار متحلی بجای مهمله مثل متجلی زیور پوشنده ظهیر پشت
و یاری گر مشیر بضم میم و کسر شین معجمه اسم فاعل یعنی اشارت کننده تدبیر پایان کار اندیشیدن
مملکت بفتح میم اول وسکون ثانی وضم لام مواضع که در ملک آید یعنی مقام بادشاهے
م کهف الفقرا و ملاذ الغربا و مربی الفضلا و محب الاتقیا + افتخار آل پارس یمین الملک ملک النحر
فخر الدولة والدین غیاث الاسلام والمسلمین عمدة الملوک والسلاطین ابی نصر اطال الله عمره و
اجل قدره وشرح صدره وضاعف اجره + که ممدوح اکابر آفاق ست ومجمع مکارم اخلاق یعنی
پناه فقرا و غربا و مربی فاضلان و دوست پرهیزگاران نازیدن پیروان باشندگان پارس
بهترین ملک بادشاه خواص و نازیدن دولت و دین فریاد رس مسلمانان عمدهٔ بادشاهان ابو بکر
ابن ابی نصر دراز کند الله تعالی عمر او را و بزرگ گرداند مرتبهٔ او را و کشاده کند سینه اش را
و دو چند کند اجر او را کهف بفتح اول وسکون ثانی پناه فقرا بضم فا وفتح قاف جمع فقیر
ملاذ بالفتح پناه غربا مثلا فقرا جمع غریب مربی بضم میم وفتح رای مهمله وتشدید وکسر باء موحده
پرورنده اسم فاعل تربیت فضلا مثلا فقرا جمع فاضل محب بضم میم وکسر حای مهمله و
تشدید بای موحده دوست دارنده اتقیا بفتح همزه وکسر قاف پرهیزگاران افتخار مصدر
افتعال یعنی نازیدن آل بالمدیلی روان واهل خانهٔ شخصے واهل دین وباشندگان خواص
بفتح خای معجمه وتشدید صاد مهمله جمع خاصه غیاث بکسر غین معجمه فریاد رس ملوک بضمتین اول
وثانی بادشاهان اطال فعل ماضی معلوم افعال الله فاعل آن اجل به تشدید لام ماضی
معروف افعال یعنے بزرگ گرداند شرع بفتحتین شین معجمه ورای مهمله ماضی معروف یعنے
گشاده کند صدر بفتح اول وسکون ثانی سینه ضاعف ماضی معلوم یعنے دو چند کند مکارم

ادام الله تعالی اقبالهما وجعل الی کل خیر مآلهما یعنی مدد یافته شده از آسمان و باری
داده شده بر دشمنان بازوی دولت غالب چراغ طریقهٔ روشن رونق و خوبی خلق بزرگی
و نازش اسلام اتابک بزرگ شاهنشاه با عظمت خداوند گروها و خداوند بادشاهان عرب
و عجم بادشاه بر و بحر وارث ملک سلیمان مظفر الدین ابوبکر بن سعد زنگی پیوسته دارد
الله تعالی دولت آن هر دو را و بگرداند بطرف هر نیکی جای بازگشت آن هر دو مؤید
بضم میم و تشدید و فتح یای تحتانی اسم مفعول تائید یعنی مدد یافته شده سما بفتح سین مهمله
آسمان منصور بفتح میم و ضم صاد مهمله یاری داده شده علی حرف جر اعداء بفتح اول و
سکون ثانی دشمنان جمع عدو بضم دال مهمله و تشدید واو عضد بفتح عین مهمله و ضم ضاد
معجمه بازو و سکون ضاد معجمه یاری دادن و بفتحتین عین مهمله و ضاد معجمه معاونت قاهره
بکسر های هوز چیره شونده باهر بر وزن قاهر روشن انام بالفتح جمع آفریدگان با جن
و انس و بمد همزه نیز آمده مفخر بفتح میم و خای معجمه بزرگی و نازیدن اسلام بکسر همزه
به صلح در آمدن و اسلام آوردن مالک بکسر لام خداوند رقاب بکسر رای مهمله گردنها
جمع رقبه بفتحتین امم بضم همزه و فتح میم گروه ها جمع امت مولی بفتح میم خداوند بر بفتح
بای موحده و تشدید رای مهمله بیابان بحر بفتح بای موحده و سکون حای مهمله دریا
وارث میراث گیرنده ادام فعل ماضی معروف افعال اقبال بالکسر پیش آمدن و
در عرف بمعنی دولت ست و مفعول ادام جعل فعل ماضی معلوم متعدی بدو مفعول ست
الی کل خیر مفعول اول مآل مفعول دوم **قطعه** گر التفات خداوندیش بیاراید ❊
نگارخانهٔ چینی و نقش ارژنگی ست ❊ امید هست که روی ملال در نکشد ❊ ازین سخن
که گلستان نه جای دل تنگی ست ❊ علی الخصوص که دیباچهٔ همایونش بنام سعد ابوبکر سعد بن
زنگی ست التفات بالکسر واپس نگریستن و در عرف بمعنی توجه و میل نمودن ست ارژنگ
بفتح همزه و سکون رای مهمله و فتح ژای فارسی نگارخانهٔ مانی نقاش اصل این لغت باین معنی
ارژنگ با ثای مثلثه بود ثا را با زای فارسی بدل کردند چین شهریست منسوب بخوبرویان
قوله سعد ابوبکر سعد الخ سعد اول بمعنی نیک و ابوبکر کنیة ممدوح و سعد ثانی نام پدر ابوبکر و

وحمله کردن خریف خزان **مثنوی** بچه کار آیدت زگل طبقی ٭ از گلستان من به بر ورقی ٭
گل همین پنج روز و شش باشد ٭ وین گلستان همیشه خوش باشد ٭ طبق بفتحتین پرده
هر چیز وانچه بر وطعام خورند وبمعنی صحنک حالی که من این سخن به گفتم دامن گل بریخت و
در دامنم آویخت که الکریم اذا وعد وفی یعنی بزرگ وبخشنده وقتیکه وعده کرد وفا کرد
آنرا ای بجا آورد کریم بفتح کاف تازی وکسر رای مهمله بخشنده وبزرگ وعد بفتحتین
واو وعین مهمله فعل ماضی معلوم وفی فعل ماضی معروف جزای شرط یعنی بسر برد عهد و
پیمان را دامن ریختن کنایه از ابرو ریختن باشد در دامن آویختن عبارت از مصر شدن
یعنی گل را بینداخت وآبرویش بریخت وبمن مصر شد فصلی دو دران روز اتفاق
در بیاض افتاد در حسن معاشرت واداب محاورت در لباسی که متکلمان را بکار آید و
مترسلان را بلاغت افزاید فی الجمله از گل بوستان بقیی موجود بود که کتاب گلستان تمام شد
وتمام آنگه شود به حقیقت که پسندیده آید در بارگاه شاه جهان پناه سایه کردگار پرتو لطف
پروردگار ذخر زمان کهف امان فصل انچه در کتابها می نویسند وآن مطالب چندست
که علیحده آورده شود اتفاق هم دیگر موافقت کردن چیزی بیاض بفتح بای موحده
ویای تحتانی سفیدی یعنی فصل چند در بیاض کاغذ نوشتم حسن بالضم خوبی معاشرت
بضم میم بایکدیگر زندگانی کردن آداب بالمد جمع ادب بفتحتین بمعنی طور پسندیده و
نگاهداشتن حد هر چیز محاورت بفتح میم وحای مهمله وفتح واو پاسخ دادن لباس بالکسر
پوشش متکلم بضم میم وتشدید وکسر لام سخن گوینده مترسل بروزن متکلم نامه نویسنده
فی الجمله یعنی در همه ولفظ فی الجمله در محاوره قدما در مقام الغرض وحاصل کلام واقع
می شود ذخر بضم ذال معجمه وسکون خای منقوطه چیزی نگاهداشتن ونگاهداشته شده
کهف بالفتح پناه لطف بالضم مهربانی وحمایت ونگهبانی کردن امان بالمد ایمنی
وزنهار م المؤید من السماء المنصور علی الاعداء عضد الدولة القاهرة سراج الملة
الباهرة جمال الانام مفخر الاسلام سعد بن اتابک الاعظم شهنشاه المعظم مالک رقاب الامم
مولی ملوک العرب والعجم سلطان البر والبحر وارث ملک سلیمان مظفر الدین ابوبکر بن سعد زنگی

ادام الله تعالی

رشته مروارید ثریا بضم ثای مثلثه وفتح رای مهمله وتشدید یای تحتانیه منزل ست از منازل قمر ونام ستاره پروین وآن شش ستاره اند وقیل هفت ونام زنی ست تاک درخت انگور قطعه م روضه مار نهرها سلسال ✤ دوحه سجع طیرها موزون ✤ آن پر از لاله های رنگارنگ ✤ وین پر از میوه های گوناگون ✤ باد در سایه درختانش ✤ گستر انید فرش قلقون ✤ یعنی باغی ست که آب نهر او صاف وشیرین ست ودرختی دران باغ که آواز مرغان او راست وسنجیده است روضه بالفتح باغ ماء آب نهر بفتح نون وسکون ها جوی آب سلسال بفتح سین مهمله وسکون لام آب روشن وخشگوار دوحه بالفتح درخت بزرگ سجع بفتح سین مهمله وسکون جیم سخن باقافیه گفتن وبانگ کبوتر وقمری ونالیدن ناقه طیر بفتح اول و سکون ثانی جمع طائر یعنی مرغان وگاهی بر واحد نیز اطلاق کنند موزون سنجیده شده بوقلمون نوعی از جامهای رومی که هر ساعت برنگی نماید ولفظ آن واین اشارت بر روضه ودوحه است بامدادان که خاطر باز آمدن برای نشستن غالب آمد دیدمش دامنی گل ریحان وسنبل وضمیران فراهم آورده وعزیمت شهر کرده گفتم گل بوستان را چنانکه دانی بقائی نباشد وعهد گلستان را وفائی نه حکما گفته اند هر چه دیر نپاید دل بستگی را نشاید گفتا طریق چیست گفتم برای نزهت ناظران ونصیحت حاضران کتاب گلستان توانم تصنیف کردن وباد خزان را بر ورق او دست تطاول نباشد وگردش زمان عیش ربیعش را بطبیش خریف مبدل نکند ریحان نام بوی هر گل که در اول بهار روید ودر منتخب اللغات آمده که ریحان گیاهی ست خوش بو وهر گیاه خوشبو دار را نیز گویند سنبل بضم سین مهمله وبای موحده گیاهی ست خوشبو که آنرا سنبل الطیب خوانند که شبیه بزلف خوبان وخط محبوبان ست ضمیران بفتح ضاد معجمه وسکون یای تحتانیه سپرغم که او را نازبو نیز گویند عزیمت بفتح عین مهمله وکسر زای معجمه عزم وآهنگ کردن ودل نهادن بر چیزی نپاید بنون وبای فارسی یعنی قرار نگیرد نشاید یعنی لائق نباشد نزهت بضم نون وسکون زای معجمه وفتح ها پاکی وپاکیزگی ونکوئی فسحت بضم فا وسکون سین مهمله فراخی تطاول بفتح اول وضم واو اوست درازی کردن وگردن کشی نمودن عیش شادی طیش بفتح طای مهمله سخت گرفتن

مستعد بجنگ شوی بر جنگ و خصومت ثابت قدم باش تا زمانی که ظفر یابی یا گریزش
حاصل کنی بحکم ضرورت سخن گفتم و تفرج کنان بیرون رفتم در فصل ربیع که آثار صولت برد
آرسیده بود و آوان دولت در در رسیده **بیت** پیراهن سبز برد رختان ✤ چون جامهٔ
عید نیک بختان ✤ تفرج بفتحتین اول و ثانی و تشدید و ضم رای مهمله کشایش یافتن و
از تنگی و دشواری بیرون شدن و تماشا فصل بفتح فا و سکون صاد مهمله وقت و موسم
ربیع بفتح رای مهمله و کسر بای موحده بهار صولت بالفتح حمله بردن و برجستن برد بفتح بای
موحده و سکون رای مهمله سرما آوان وقت دولت گردش زمانه بنیکی و ظفر و اقبال
و نیکی حال ورد بالفتح گل گلاب **قطعه** اول اردی بهشت ماه جلالی ✤ بلبل گوینده
بر منابر قضبان ✤ بر گل سرخ از نم افتاده لالی ✤ هم چون عرق بر عذار شاهد غضبان ✤
اردی بهشت بضم اول یعنی آتش ست و نام ماه از سال شمسی و بودن آفتاب در برج
ثور و اول اردی بهشت روز اول ماه دوم ست از بهار که اول ثور ست و ماه فروردین را
نیز گویند که اول حمل باشد بحساب جلال الدین ملک شاه باعتبار آنکه اول اوست بعد ازان
اردی بهشت منابر جمع منبر یعنی جای بلند که بر و خطیب خطبه خواند قضبان بضم اول و
سکون ثانی شاخهای درخت جمع قضیب بفتح قاف و کسر ضاد معجمه لآلی بفتح لام و مد همزه
و کسر لام ثانی مروارید ها جمع لولو عرق بفتحتین معروف عذار بکسر عین مهمله رخساره شاهد
بکسر ها محبوب غضبان بفتح غین معجمه و سکون ضاد منقوطه خشمناک شب را بوستان
بایکی از دوستان اتفاق بیت افتاد موضعی خوش و خرم و درختان دلکش درهم که گفتی
خردهٔ مینا بر خاکش ریخته و عقد ثریا از تاکش آویخته بیت بفتح میم و کسر بای موحده و
سکون یای تحتانیه جای شب گذرانیدن موضع بفتح میم و ضاد معجمه جای نگاهداشتن جیز
خرم بضم خای معجمه و تشدید و فتح رای مهمله تازه و خوب دلکش آنکه دل مایل بدو باشد
درهم بفتح اول و سکون ثانی پیچیده و پریشان خرده بضم خای معجمه و سکون رای مهمله ریزه
مینا بکسر میم و سکون یای تحتانیه آبگینه را گویند و آبگینهٔ الوان را هم گفته اند که رنگ یاقوت
و زمرد دیگر جواهرات داشته باشد و در مرصع کاریها بکار برند عقد بکسر اول و سکون ثانی

جمع لب بالضم والتشدید ذوالفقار شمشیر حضرت علی مرتضی ع نیام بکسر نون غلاف شمشیر
وجز آن قطعه زبان در دهان خردمند چیست ٭ کلید گنج صاحب هنر ٭ چو در بسته باشد
چه داند کسی ٭ که جوهر فروش ست یا شیشه گر ٭ کلید بکسر نتن ترجمهٔ مفتاح قطعه
اگر چه پیش خردمند خامشی ادب ست ٭ بوقت مصلحت آن به که در سخن کوشی ٭ دو چیز
طیرهٔ عقل ست دم فرو بستن ٭ بوقت گفتن و گفتن بوقت خاموشی ٭ ادب بفتحتین
دانش و فرهنگ و نگهداشتن حد هر چیزے مصلحت بفتح میم وسکون صاد مهمله صلاح کار
طیره بفتح طاء مهمله وسکون یای تحتانیه خفت وسبکی یعنی دو چیز دلیل خفت عقل ست یکی آنکه
خاموش ماندن بوقت گفتن و دیگر آنکه گفتن بوقت خاموش بودن فی الجمله زبان از مکالمت
او در کشیدن قوت نداشتم در وی از محاورت او گردانیدن مروت ندانستم که یار موافق
بود و محب صادق مکالمت بضم میم وفتح لام با یکدیگر سخن گفتن زبان در کشیدن کنایه
از خاموش شدن محاورت بفتح میم وحای مهمله وفتح واو پاسخ دادن مروت بضمتین
اول وثانی وتشدید وفتح واو مردی ومردمی بیت چو جنگ آوری با کسی درستیز ٭
که از وی گزیرت بود یا گریز ٭ ستیز بکسر اول وثانی وسکون یای تحتانی مجهول امر
از ستیزیدن یعنی جنگ وخصومت کن گزیر بضم کاف فارسی وکسر زای معجمه چاره وعلاج
وافادهٔ ضرورت هم می کند و در اینجا مراد ظفر ونصرت ست گریز امر از گریختن و در اینجا افادهٔ
معنے حاصل بالمصدر می دهد و باید دانست که لفظ با کسی در مصرع اول این بیت متعلق بجنگ
آوری نیست بلکه متعلق ستیز ست و در زایده یعنی اگر جنگ وخصومت کردن خواهے
با آن کس کن که از وی چارهٔ نصرت باشد که بآن چاره بر و غالب آمدن توانی یا به حیله
وفریب از پیش او توانی گریخت واگر در جنگ یکی ازین هر دو ممکن نباشد جنگ و خصومت
خطاست بلکه تسلیم ورضا اختیار کن خلاصهٔ کلام اینکه چون از دوست قدیم به هیچ وجه
روی گردانیدن نتوانستم ناچار تسلیم ورضا اختیار نمودم وسخن گفتم و می توان گفت
که این بیت تاکید بر مستفیدان برای ثابت قدم بودن بر قول وکردار و خطاب بطریق
ارشاد ست که فرموده رعایت وپاس دوستی بطریق اولی ضرور باشد حتی که اگر با کسے

برای بار کردن و نشستن مردم برشتر بندند انیس بروزن رئیس بمعنی یار و هم سخن حجره
بضم حای مهمله وسکون جیم خانه کوچک جلیس هم نشین قدیم بفتح قاف وکسر دال مهمله دیرینه
نشاط بفتح نون شادمانی نمودن ملاعبت بضم میم وفتح عین مهمله بایکدیگر بازی کردن مراعبت
بروزن ملاعبت بایکدیگر رغبت کردن تعبد بفتحتین تای فوقانیه وعین مهمله وتشدید وضم
بای موحده بندگی کردن قطعه کنونت که امکان گفتار هست ❊ بگوای برادر به لطف و
خوشی ❊ که فردا چو پیک اجل در رسد ❊ به حکم ضرورت زبان در کشی ❊ امکان بالکسر دست دادن
وجائز گشتن وتوانستن لطف بالضم نرمی درکار وکردار پیک بفتح اول وسکون ثانی
وکاف فارسی پیام وخبر آورنده وباکاف تازی هم آمده است ومراد از پیک اجل باضافت
بیانی بالمجاز همان اجل ست واحتمال دارد که فرشتگان قابض روح پیام آور اجل مراد باشد
زبان درکشیدن کنایه از خاموش شدن یکی از متعلقان نفس برحسب واقع مطلع گردانید
که فلان عزم کرده است ونیت جزم که بقیهٔ عمر معتکف نشیند وخاموشی گزیند تو نیز اگر توانی
سر خویش گیر وراه مجانبت پیش گفتا بعزت عظیم ومحبت قدیم که دم برنیارم وقدم برندارم مگر
انگه که سخن گفته شود ببرعادت قدیم وطریق مالوف که از زبان دوستان جمل ست وگفتارت
یمین سهل وخلاف راه صواب ست وعکس رای اولی الالباب که ذوالفقار علی در نیام وزبان
سعدی در کام حسب بفتح اول وسکون ثانی شمردن وبفتحتین اندازه وشمار چیزی وبدین معنی
بسکون سین مهمله نیز آمده است واقعه بکسر قاف حال وکار وحادثه نیت بکسر نون وتشدید
وفتح یای تحتانیه حاجت ومراد در دل گرفته شده جزم بفتح جیم وسکون زای معجمه بریدن وقطع
کردن وراست کردن وبریدن خرما بقیه باز مانده معتکف بضم میم وسکون عین مهمله وفتح
تای فوقانیه وکسر کاف گوشه نشین مجانبت بضم میم وبفتحتین نون وبای موحده یکسو شدن
بای بعزت قسمیه است دم برنیارم یعنی سخن نگویم قدم برندارم ای جائی نروم طریق راه
مالوف الفت گرفته شده کفاره بفتح کاف وتشدید فا انچه بسبب افتادن سوگند لازم آید
وناچیز کردن گناه یمین بفتح یای تحتانیه سوگند اولو واولی بضم همزه وواو مکتوب نه ملفوظ
وضم لام وکسر آن خداوندان جمع ذو واین را جمع بغیر لفظ مفرد گویند الباب بفتح همزه خردها

گویند لاجرم بفتحتین جیم ورے مہملہ ناچار و پوشیدہ نخواہد بود کہ معدہ چہار قوت دارد جاذبہ
و ماسکہ و ہاضمہ و دافعہ جاذبہ طعام را آرزو کند و ماسکہ طعام را بخویشتن نگاہدارد و جگر قوت
ازوے گیرد و ہاضمہ طعام را می شکند و از آتش جگر مے پزاند و در شکم می ریزد و دافعہ دور
مے سازد بر از و غلیظ را و باز دارد اعضای رئیسہ را از فساد آن لہذا مصنف قدس سرہ
گفتہ کہ سرمایۂ زندگانی آدمی شکم ایشان ست اگر بتدریج و اعتدال زندگانی بسر رود باکی ندارد
و اگر شکم بوساطت قوت ماسکہ بضبط غذا پردازد چند انکہ دافعہ از دور ساختن و کشادن آن
معذور گردد امید زیستن نماند و اگر بکنایہ چند انکہ قوت ماسکہ از امساک آن معذور گردد بمضرت
ہم زیستن دشوار و سوای ازین اربع عناصر کہ نقیض و مخالف ہمدیگر اند چند روز با ہم موافق
شوند کہ زیست بسبب آن ست و اگر یکے ازان بر دیگرے غالب آید جان شیرین از قالب
برآید پس زندگانی دو روزہ اعتباری ندارد کہ دل بر دے توان بست لہذا آنانکہ مرد عارف
و کامل اند بر حیات دنیا دل نمی نہند بعد از تامل یعنی مصلحت آن دیدم کہ در نشمین عزلت
نشینم و دامن صحبت فراخود چینم و دفتر از گفت ہای پریشان بشویم و دیگر پریشان نگویم
بیت زبان بریدہ بگنجی نشستہ صم بکم ✤ بہ از کسی کہ بناشد زبانش اندر حکم ✤ تامل بہ تشدید
و ضم میم اندیشیدن و نیک نگریستن مصلحت بفتح میم و سکون صاد مہملہ و فتح لام صلاح کار
ضد مفسدہ نشیمن بکسر اول و ثانی و فتح ثالث جای نشستن و خلوت خانہ عزلت بضم
عین مہملہ و سکون زای معجمہ گوشہ نشینی و تنہائی صحبت بضم یاری دامن فراخود چیدن
عبارت از اعراض کردن و ترک نمودن باشد زبان بریدہ یعنی خاموش و ساکت گنج
بضم کاف تازی و سکون نون گوشہ و پی غوله ضم بفتح صاد مہملہ و تشدید میم ناشنودن و بضم
صاد مہملہ ناشنودگان بکم بضم باے موحدہ و سکون کاف تازی جمع ابکم یعنے گنگان و
بفتحتین اول و ثانی گنگ شدن حکم بضم اول و سکون ثانی فرمان و فرمان دادن زبان
در حکم نبودن عبارت از پریشان گفتن ست تا یکی از دوستان کہ در کجاوۂ محنت انیس
من بودے و در حجرۂ محبت جلیس بر سبیل قدیم از در در آمد چند انکہ نشاط ملاعبت کرد و بساط
مراعبت گسترد جوابش نگفتم و سر از زانوی تعبد بر نگرفتم رنجیدہ نگہ کرد و گفت کجاوہ جائی کہ

دیو سیرت که آن عبارت از نفس اماره مغول راه معرفت باشد ذلیل و رسوا شوی و بهر نمایشی
کسراب بقیعة یحسبه الظمان ماء از راه رفته بجنون زدگی متهم گردی و از بعضی فضلا و سلف مقبول
ست که تهی دست رفتن کنایه از بیراهی کردن و سفر بی منفعت نمودن باشد بر بفتح های موحده
و سکون رای مهمله کنار و آغوش را گویند یعنی ای بی راه رفته وای سفر بی منفعت کرده در بازار
جهان می ترسم که دستار خود بروز قیامت کنار نیاری و در آغوش نه کشی بلکه دستارت بغارت رود
و از صدمهٔ سزای اعمال پاره پاره گردد و این اشارت بر ذلیل و رسوا شدن در حشیم خلائق ست
و خان آرزو بجای پر نیاوری باز ناوری نوشته است و از لفظ بازار مراد بازار قیامت گفته
و توجیه آن چنان نموده که تسمیه شئی باسمی که در مستقبل خواهد یافت مجازاً جائز ست که قوله تعالی
انی اراني اعصر خمرا مراد از خمر در اینجا شیرهٔ انگور ست که بعد ازان خمر خواهد شد پس قول مصنف
قدس سره ای تهی دست رفته در بازار با آنکه وجود بازار قیامت و رفتن ببازار الحال ثابت
نیست بطریق تسمیه شئی مجازاً باسم مستقبل اوست **بیت** هر که مزروع خود خورد بخوید * وقت
خرمنش خوشه باید چید * مزروع بفتح اول و ضم ثالث کاشته شده خوید بفتح اول و کسر ثانی
گندم و جو سبز شده را گویند که خوشهٔ آن هنوز خام باشد و بمعنی غله زار هم آمده است و بکسر اول
نیز بمعنی غله و جو خام بود بای تجوید برای ظرفیت ست خرمن بکسر اول تودهٔ غله باشد که هنوز
آنرا نکوفته و از کاه جدا ننموده باشد و بطریق استعاره تودهٔ هر چیز را گویند خوشه چیدن کنایه
از گدائی نمودن باشد یعنی هر کس که کشت زار خود را در خامی نخورد بوقت درویدن و خرمن
ساختن گدائیش باید کرد **بیت** پند سعدی بگوش جان بشنو * ره چنین ست مرد باش و برو
مایهٔ عیش آدمی شکم ست * چون بتدریج میرود چه غم ست * گر به بندد چنانکه نگشاید * گر دل از
غم پری کند شاید * ور گشاید چنانکه نتوان بست * گو بشو از حیات دنیا دست * چار طبع
مخالف و سرکش * پنج روزی بوند باهم خوش * گر یکی زین چهار شد غالب * جان شیرین برآید
از قالب * لاجرم مرد عارف و کامل * ننهد بر حیات دنیا دل * عیش زندگانی و فاعل
میرود عیش ست و فاعل بند و گشاید شکم باشد تدریج پایه پایه چیزی را بسوی چیزی بردن
باهستگی چار طبعی مخالف اربع عناصر که نقیض و ضد همدیگر اند سرکش نافرمان و مغرور و در ایشان

زندگانی یعنی درحین حیات بطاعت وسخاوت مشغول باش که همین برگ عیش برای تو
بگور خواهد بود وپس ازمردن توتاب کسی نیست که پیش تو فرستد **بیت** عمر برف ست و
آفتاب تموز ✤ اندکی ماند وخواجه غرّه هنوز ✤ تموز بفتح اول وثانی مضموم گرمای سخت ونام ماه
اول تابستان وبودن آفتاب دربرج سرطان وماه دهم ازسال رومیان خواجه رئیس خانه را
گویند ومعنی معظم هم آمده است ودرینجا خواجه کنایه ازمردم باشد غرّه بفتح غین معجمه وتشدید
رای مهمله مغرور وفریفته یعنی عمر مانند برف پیوسته درمعرض زوال ست وآفتاب تموز یعنی
حوادث زمانه درصدد انهدام آن وباآنکه ازعمر اندکی باقی ست خواجه مغرور ست که هنوز
بسیارست پس ذکر لفظ خواجه درین مقام بطریق استهزا محکم باشد واستعارهٔ حوادث آفتاب
تموز ازقبیل استعارهٔ بالتصریح خواهد بود چه درین استعاره اگر مشبه را متروک ومشبه به را مذکور
سازند وعلاقه درمیان هردو علاقهٔ تشبیه باشد یعنی علاقهٔ سبب یا لزوم یا غیر آن آنرا استعاره
بالتصریح نامند پس درینجا حوادث که مشبه است آنرا متروک ومشبه به یعنی آفتاب را مذکور ساخته
ومیان آفتاب وحوادث علاقهٔ تشبیه اشتراک هردو درمضرت رسانی ست والله اعلم بالصواب

بیت ای تهی دست رفته دربازار ✤ ترسمت پرنیاوری دستار ✤ تهیدست کنایه ازمفلس
وخالی دست باشد پر بضم اول وسکون ثانی ضد خالی ودرینجا مراد ازسلامت ماندن ست
قوله ترسمت برنیاوری دستار ای ترسم که دستارت پرنیاوری چه قطع ضمیر ازکلمهٔ وصل آن
بدیگری درعبارت فارسی جائز ست چنانچه شعر محمد سلیم متخلص به سلیم ازین قبیل ست ✤ زحیر
خردگردید آلبش ✤ که باقاصدنمی آید جوآلبش ✤ یعنی ازحیرتها خروش آب گردید ونیز بیت یوسف
قدس سره مستشهد برین ست ✤ نمانده ست با دامن گوهرم ✤ هنوز از خجالت سراندر برم ✤
یعنی نمانده است با دامنم گوهرے ای باوجود آنکه دامن گوهر داشتم چیزی با دامنم نماند همه را
درین کتاب صرف کردم وهنوز خجلم پس معنی بیت چنین باشد که ای تهیدست ازنقد کامل عیار
عقیدت جازم واخلاص متحکم یعنی ای عاشق بوالهوس می ترسم که دربازار عشق رفته دستار
خودسلامت نیاری بلکه پاره گردد ودگرگون شود واین اشارت برذلیل ورسوا شدن ست
چه پاره شدن دستار ازصدمه طپانچه وضرب موجب ذلت وخفت باشد یعنی ازدست قهبان

یعنی در طاعت و عبادت خلق مشغول باشی و احتمالات دیگر بلا دلیل ست **بیت** مخجل آنکس
که رفت و کار نساخت ✤ کوس رحلت زدند و بار نساخت ✤ مخجل بفتح خا ترجمه و کسر جیم شرمنده
و مرد شرمگین و بفتحتین اول و دوم سرگشتگی دلی خودی از شرم کار نساخت ای با تمام کار نپرداخت
کار در برهان قاطع بمعنی کشت و زراعت و پیشه آمده است رحلت بالکسر کوچ کردن بار پشته
و خروار و آنچه بر پشت توان برداشت و در اینجا مراد عمل نیک ست چون بمقتضای الدنیا مزرعة
الاخری این جهان زراعت گاه آخرت ست که جزا و سزای اعمال نیک و بد بعد فوت بهر کس
وا میرسد نظر بران فرموده که هر کس کار خود را تمام گذاشت و ازین جهان فانی رخت اقامت
بر بست سوای خجالت و انفعال چیزی دیگر حاصل نخواهد نمود و آن کس که نوبت کوچ او بهم رسید و او
بار خود نه بست غیر از ندامت و پشیمانی انجام کار او نخواهد بود **بیت** خواب نوشین بامداد
رحیل ✤ باز دار دپیاده را ز سبیل ✤ نوشین بمعنی شیرین رحیل کوچ باز بمعنی باز ماندن
و بمعنی جدا هم آمده است و این بیت تنبیه نفس ست یعنی ای نفس سرکش فردا که بامداد کوچ
ازین جهان فانی تراست بغفلت مباش و هر دم باخدا باش وگرنه از راه نجات و رستگاری
باز مانی و خود را بمنزل مقصود نرسانی چه میل نمودن بخواب شیرین بوقت بامداد کوچ باز دارنده
مرد پیاده از راه است **بیت** هر که آمد عمارت نو ساخت ✤ رفت و منزل بدیگری پرداخت
عمارت بالکسر آبادانی و آباد کردن و در عرف حویلی و مکان را گویند قوله منزل بدیگری پرداخت
یعنی آن منزل را برای دیگر کس خالی کرد **بیت** وان دگر نیز همچنین هوسی ✤ وین عمارت
بسر نبرد کسی ✤ بسر بردن کنایه از باتمام رسانیدن و روزگار گذرانیدن و سازگاری نمودن
ست **بیت** نیک و بد چون همین باید مرد ✤ خنک آنکس که گوی نیکی برد ✤ خنک بضم اول
و ثانی و سکون کاف تازی سرد و خوب و بمعنی خوشا و خوش هم گفته اند و در اینجا بمعنی خوشا پسندیده است
گوی بردن کنایه زیادتی کردن و فائق آمدن یعنی هرگاه نیک و بد را نقل کردن ازین جهان
فانی ضروری شد و پایداری این جهان بر نسبت احدے لامکن آمد خوشا آنکس که بوسیله حسنات
بی ثبات ازین مکان مستعار فائده حاصل کرد و در نیکی و نیکنامی فائق آمد **بیت** برگ عیش
بگور خویش فرست ✤ کس نیارد ز پس تو پیش فرست ✤ برگ سامان عیش بفتح عین مهمله

نگهدار خاک پارس ✤ چندان که خاک را بود و باد را بقا ✤ آسیب بالمد و یای مجهول ترجمهٔ صدمه نشان بکسر اول یعنی علامت وحصه ونصیب را نیز گویند دهر بالفتح روزگار بسیط جامی فراخ وگسترده شده مامن محل پناه رضا بکسر را مهله خوشنودی پاس نگهداشتن جزا پاداش نیکی وبدی اما در فارسی فرق کرده اند که در نیکی جزا گویند و در بدی سزا بقا بالفتح ماندن وفانی نشدن قوله بر تست پاس خاطر بیچارگان وشکر الخ یعنی بر تو نگهداشتن خاطر بیچارگان لازم ست و بر ما شکر و سپاس آن ضرور **سبب تالیف** یک شب تامل ایام گذشته می کردم و بر عمر تلف کرده تاسف میخوردم و سنگ سراچهٔ دل را با لؤلؤ آب دیده می سفتم و این بیت مناسب حال خود می گفتم سبب بفتحتین هر چه بدان بدیگری پیوسته شود و وسیله حصول چیزی باشد تالیف جمع کردن و در کلام علما مقابل تصنیف واقع میشود و آن چیزی ست که از طرف جمع گفته شود مانند اشعار و جز آن و تالیف جمع کردن سخنان مردم تامل اندیشیدن ایام بفتح وتشدید یای تحتانیه روزها جمع یوم تلف بفتحتین نیست شدن تاسف دریغ واندوه خوردن سراچه بفتح اول وجیم فارسی معروف که سرای کوچک باشد و شبه آنست که بجای سنگ سراچه سنگ خاره یا سنگ لاخه باشد چنانچه ملا سعد هم همین نوشته ملتقط

هر دم از عمر می رود نفسی ✤ چون نگه می کنم نماند بسی ✤ عمر بالضم زندگانی و زیستن نفس بفتحتین مجازاً لمحه و زمان اندک یعنی هر لمحه از زندگانی ما اندک اندک بسر می رود اما چون نیک اندیشه می کنیم و بنظر تعمق مشاهده می نمائیم معلوم می شود که بسیار گذشته و از عمر اندکی مانده **بیت**

ای که پنجاه رفت و در خوابی ✤ مگر این پنج روز دریابی ✤ پنجاه ترجمهٔ خمسون اشارت بر ایام کثیر ست و پنج روز کنایه از ایام قلیل و در برهان قاطع آمده که تخصیص بپنج روز از آن ست که آدمی در یک روز از ایام هفته بدنیا می آید و در یک روز از دنیا میرود و باقی پنج روز می ماند که ایام تعیش اوست مگر بفتح اول وثانی ترجمهٔ الا برای استثنا می آید و در مقام شک وگمان استعمال می کنند نه در مقام یقین وتحقیق وگاهی در مقام تمنی می آید پس درین بیت مگر برای تمنی خواهد بود دریابی مضارع مخاطب از دریافتن بمعنی حاصل کنی وبدست آری یعنی ای آنکس که از عمر گرانمایهٔ عدیم البدلت پنجاه سال گذشته وضائع رفته همچنان در خواب غفلت ماندی کاشکے این پنج روز یعنی ایام قلیل که از عمر تو باقی ست بدست آری وضائع نگذاری

درجۃ بفتحتین مفعول فعل اوداء بمعنے دوستان مضاف الیہ ولات بضم واو بمعنے حاکمان
معطوف بر اوداء ومر امر حاضر واحد مذکر تفعیل مشتق از تمیر بمعنے ہلاک کردن وہلاک
افگندن بر کسی علی حرف جر اعدا مجرور شنائہ بضم اول وتشدید دوم معطوف بر اعدائہ
بمعنے بدخواہان تلی بالضم فعل ماضی مجہول نصر فی جار قرآن مجرور من آیات بیان سابق
ست آیۃ پارۂ از کلام اللہ باشد آمن مد وکسر میم امر حاضر افعال بلد بفتحتین شہر ومفعول
فعل احفظ امر حاضر منع ولد بفتحتین فرزند ومفعول سعد بفتح اول وکسر ثانی ماضی معلوم منع
وام فعل ماضی معلوم نصر سعد بالفتح وسکون عین مہملہ نیک بختی وفاعل وام آید ماضی معلوم
تفعیل وہا ضمیر مفعول او مولی بفتح میم والف مقصورہ خدا یتعالی وفاعل الویہ بفتح ہمزہ و
سکون لام وکسر واو جمع لوا بالکسر النصر بالفتح یاری کردن کذلک بفتح کاف والف ملفوظ
نہ مکتوب وکسر لام همچنین تنشا مضارع معلوم منع لینہ بکسر لام وسکون یای تحتانیہ وفتح
نون درخت خرما وفاعل تنشا ہو ضمیر منفصل ومبتدا راجع بطرف پادشاہ عرق بکسر
عین وسکون راے مہملتین اصل وبیخ خبر مبتدا حسن بالضم مبتدا انبات مضاف الیہ مضاف
ارض مضاف الیہ کرم بفتحتین عزیزے ومردمی بذر بفتح بای موحدہ وسکون ذال معجمہ
تخمے کہ در زمین ریزند ایزد تعالی وتقدس خطۂ پاک شیراز را بہ ہیبت حاکمان عادل و
ہمت عالمان عامل تا زمان قیامت در امان سلامت نگاہ دارد ایزد بکسر تین ہمزہ وزاے
معجمہ نام اللہ تعالی تقدس ماضی معلوم تفعل یعنی پاک ست خطۂ بکسر خای معجمہ وتشدید طاے مہملہ
پارۂ زمین علیحدہ شیراز شہرست معروف در ایران زمین ہیبت بالفتح ترسیدن ہمت
بکسر اول وتشدید وفتح ثانی قصد وآہنگ عامل بکسر میم کارکن امان بالمد پناہ سلامت
بالفتح رستگاری قولہ بہ ہیبت حاکمان عادل وہمت عالمان عامل الخ یعنے بہ برکت ترس و
باک حاکمان عادل کہ بخدا دارند وقصد وآہنگ کہ عالمان عامل راست اللہ تعالی خطۂ پاک
شیراز را در پناہ رستگاری دارد قطعہ اقلیم پارس را ہم از آسیب دہر نیست ✤ تا بر سر شر
بود چو تولی سایۂ خدا ✤ امروز کس نشان ندہد در بسیط خاک ✤ مانند آستان درت مامن رضا ✤
برداشت پاس خاطر ہیچارگان وشکر ✤ بر ما و بر خدای جہان آفرین جزا ✤ یارب زبادفتنہ

از خواص و عوام به محبت او گرائیده اند * که الناس علی دین ملوکهم یعنی آدمیان بر کیش
و طریقهٔ پادشاهان خود اند بلیغ زیاده از حد صادق راست لاجرم بفتحتین جیم و رای مهمله
ناچار کافه به تشدید فا بمعنی همه و در فارسی به تخفیف فا هم مستعمل می شود رباعی زانگه
که ترا بر من مسکین نظرست * آثارم از آفتاب مشهور ترست * گر خود همه عیب ها بدین
بنده درست * هر عیب که سلطان به پسندد هنرست * آثار بالمد نشانها جمع اثر عیب
ضد هنر قطعه گلی خوشبوی در حمام روزی * رسید از دست محبوبی بدستم * بدو گفتم که
مشکی یا عبیری * که از بوی دلاویز تو مستم * بگفتا من گلی ناچیز بودم * ولیکن مدتی
با گل نشستم * کمال همنشین در من اثر کرد * وگرنه من همان خاکم هستم * عبیر نوعی از
خوشبوی مشک بکسر اول و سکون ثانی معروف و گویند که ناف آهوی خطائی ست
و اهل عرب مسک با سین مهمله خوانند دلاویز آنکه دل بدو متعلق باشد م اللهم متع المسلمین
بطول حیاته و ضاعف ثواب جمیله و حسناته و ارفع درجة اوداته و ولاته و دمر علی اعدایه
و شنائه بما تلی فی القرآن من ایاته اللهم امن بلده و احفظ ولده شعر لقد سعد الدنیا به و ام سعده
و ایده المولی بالویة النصر کذلک تنشا لینة هو عرقها و حسن نبات الارض من کرم البذر یعنی
خداوندا برخوردار گردان مسلمانان را بدرازی حیات او و دو چند کن پاداش نیکیهای
او را و بلند کن مرتبهٔ دوستان و حاکمان او و هلاکی افگن بر دشمنان و بدخواهان او بحرمت
چیزی که خوانده شده است در قرآن از آیت های او و خدایا در پناه دار شهر او را و نگاهدار
فرزند او را تحقیق نیک شد دنیا باو پیوسته باو نیکبختی او و قوت دهد او را خدای تعالی
از نیزهای نصرت هم چنین ببالد آن درخت که آن پادشاه بیخ اوست و خوبی چیزی که از
زمین روید از بزرگی تخم ست اللهم در اصل یا الله بود یا را حذف کردند و میم مفتوح
مشدد در آخر او عوض دادند متع واحد امر حاضر مذکر تفعیل یعنی برخورداری ده مسلمین
جمع مسلم و مفعول متع با حرف جر طول بالضم مجرور و مضاف حیات مضاف الیه ضاعف
بکسر عین مهمله واحد امر حاضر مذکر مفاعلة یعنی دو چند کن ثواب بالفتح پاداش جمیل
بمعنی خوبی و مضاف الیه حسنات بفتحتین اول و ثانی معطوف بر جمیل ارفع امر حاضر منع

حدیثش که همچو شکر مے خورند و رقعهٔ منشاتش که چون کاغذ زری برند محامد بفتح میم اول
و حای مهمله و کسر میم ثانی جمع محمدت ستایشها و صفت ها جمیل خوب و نیکو افواه دهن ها جمع
فوه بالفتح عوام بفتح عین مهمله جمع عامه یعنے همه مردمیت بکسر صاد مهمله و یای تحتانیه آواز
بسیط جای فراخ قصب الجیب بفتحتین قاف و صاد مهمله و فتح جیم نوعی از خرما و قیل نوعی
از شکر و قیل نوعی از شیرینی حدیث بالفتح سخن رقعه بضم راء مهمله پاره و در عرف پارچهٔ
کاغذ نوشته شده منشات بضم میم و سکون نون پیدا کرده شده و مراد از و نثر ست
کاغذ زر کاغذیکه دران سبلغے پیچیده بکسی دهند و نیز آن کاغذ که دران مال نوشته دهند
چنانچه براات و در هندی هنڈوی نامند و ورق طلا را نیز گفته اند بر کمال فضل و بلاغت او
حمل نتوان کرد بلکه خداوند جهان قطب دائرهٔ زمان قائم مقام سلیمان ناصر اهل ایمان
شاهنشاه معظم اتابک اعظم مظفر الدین ابوبکر بن سعد زنگی ضمیر او راجع بطرف سعدی ست
بلاغت رسیدن بمرتبهٔ کمال در ایراد کلام و آوردن کلام بر وفق مقتضای حال جهان
بفتح اول عالم ظاهر و بکسر اول هم آمده است قطب بالضم میخ آسیا و در عرف مدار چیزی باشد
مقام بالفتح محل استادن ناصر یاری کننده ایمان بالکسر گرویدن اتابک بکاف فارسی
نگهدارندهٔ و ادب آموزنده و پادشاهان شیراز را اتابک بدان سبب گویند که سلطان سنجر
سبشی در حالت مستی سعد زنگی را که اتالیق سلطان سنجر بود و سه نفر دیگر را پادشاهی داد و بعد
وفات سلطان سنجر ایشان بر خویشتن خطاب اتابک مستقیم داشتند و اتابک لفظ ترکی ست
چه اتا بمعنی پدر و بک امیری که بجای پدر باشد و در قافیه شعر بکاف تازی استعمال کرده اند
ظل الله فے الارضه رب الارض عنه و ارضه یعنے سایهٔ خداست در زمین خدایا پروردگار
من خوش باش ازو و خوش کن او را ظل بکسر ظای معجمه و تشدید لام بمعنی سایه الله مضاف
الیه فی جار ارض بفتح همزه بمعنے زمین رب در اصل یارب بود یا از اول و آخر حذف شده
برای تخفیف ارض بکسر همزه و فتح ضاد معجمه امر حاضر مذکر علم و او بوقفی افتاده عن حرف
جر و ها ضمیر مجرور ارضه بفتح همزه و کسر ضاد معجمه امر حاضر واحد مذکر از افعال یعنے خوشنود کن
او را بعین عنایت نظر کرده و تحسین بلیغ فرموده و ارادت صادق نموده لاجرم کافهٔ انام

و در اصطلاح حضور دل ست با خدای تعالی و غیبت از ما سوا مکاشفه بروزن مراقبه آشکارا کردن و در اصطلاح متصوفه آن را گویند که آشکار شود ناسوت و ملکوت و جبروت و لاهوت یعنی از نفس اول و روح و سر واقف حال شود و هر واقعه و حادثه که در دنیا صادر گردد بداند مستغرق مفعول استفعال فرا گرفته شده انبساط با لکسر گستاخی کردن تحفه بالضم پیشکش کرامت نوازش و بزرگواری هدیه بفتح ها و کسر دال مهمله و تشدید یای تحتانیه تحفه و در فارسی بسکون دال و تخفیف یای آید قطعه ای مرغ سحر عشق ز پروانه بیاموز * کان سوخته را جان شد و آواز نیامد * این مدعیان در طلبش بی خبر اند * کان را که خبر شد خبرش باز نیامد * مرغ سحر بلبل ست و نیز قمری و خروس را گویند سوخته معروف یعنی هر چیز که آتش دران افتاده سوخته باشد و نیز آنکه از حرارت جگرش فاسد شده باشد مدعی دعوی کننده یعنی ای مرغ سحر طرز عشق از پروانه بیدل آموز که آن جگر سوخته حرارت عشق در طلب معشوق سوخته جان داد و دم نزد و این مدعیان یعنی سالکان بی بصیرت که دعوی کننده طلب او هستند بی خبر محض اند ای از معرفت الهی دیده دل شان دوخته است و آنرا که خبر شد یعنی از عرفان حق بهره دست داد خبرش باز نیامد ای فنا فی الله شد و بجناب ماسوا الله میل نکرد قطعه ای برتر از خیال و قیاس و گمان و وهم * وز هر چه گفته اند و شنیدیم و خوانده ایم * مجلس تمام گشت و به آخر رسید عمر * ما هم چنان در اول وصف تو مانده ایم * خیال بالفتح پندار و صورتی که در خواب دیده شود یا در بیداری تخییل کرده شود و صورتیکه در آئینه مشاهده گردد و نیز خیال عالم مثال را گویند و آن برزخ ست میان عالم ارواح و اجسام و برزخ میان دو چیز را گویند و زمان مرگ تا زمان قیامت قیاس با لکسر اندازه گرفتن میان دو چیز و برابر کردن با کسی در قیاس گمان مقابل یقین که بعربی ظن می گویند و وهم بفتح رفتن دل بسوی چیزی بی قصد آن مجلس بکسر لام جای نشستن و بفتح لام نشستن قوله مجلس تمام گشت الخ یعنی مجلس مهمانداری و خوان کشی که میزبان جهان بما نموده بود تمام گشت و عمر هم بآخر رسید ذکر محامد بادشاه اسلام اتابک ابوبکر سعد بن زنگی ذکر جمیل سعدی که در افواه عوام افتاده است وصیت سخنش که در بسیط زمین رفته و قصب الجیب

کرم بین ولطف خداوندگار ❊ گنه بنده کرده است واو شرمسار ❊ دعوت بالفتح یاد کردن
دعا بالضم دال یاد کردن وطلب رحمت خداوندگار باکاف فارسی در برهان قاطع ست یعنی
خدیو وخدیور یعنے بادشاه بزرگ وعظیم عاکفان کعبه جلالش بتقصیر عبادت معترفند که ماعبد
حق عبادتک وواصفان حلیهٔ جمالش بتحیر منسوب که ماعرفناک حق معرفتک عاکف گوشه
نشین کعبه خانهٔ خدا معروف جلال بزرگی واصف صفت کننده حلیه بکسر جای مهله
صورت وشکل وبالضم زیور که از جواهر وطلا ومانند آن سازند تحیر مصدر تفعل سرگشته شدن
معرفت بفتح میم وسکون عین وکسر راے مهملتین شناختن یعنے گوشه نشینان کعبه بزرگے
او بکوتاهی پرستش قبول کننده که نه پرستیدیم ترا سزاوار پرستیدن وصفت کنندگان
زیور جمال او بسرگشتگی منسوب اند که نشناختیم ترا سزاوار شناختن وقطعه گر کسی وصف او
زمن پرسد ❊ بی دل از بی نشان چه گوید باز ❊ عاشقان کشتگان معشوق اند ❊
برنیاید ز کشتگان آواز ❊ مصرع اول این قطعه شرط ست وجزای آن محذوف یعنی اگر
کسی کیفیت وصف او از من استفسار کند از عهده جواب آن بر نتوانم آمد بسبب آنکه
دل باختهٔ عشق وحیرت زدهٔ حسن عالم آرای اویم وبی دل از وصف بی نشان
چه تواند گفت وبیت ثانی دلیل مصرع ثانی بیت اول ست ومیتوان گفت که جزای
شرط محذوف نشده باکه مصرع ثانی جزای شرط واقع ست یعنی اگر کسے وصف او زمن پرسد
این بیدل از بی نشان چه گوید درین صورت هم بیت ثانی دلیل خواهد بود یکی از اصحاب
سر بجیب مراقبه فرو برده بود در بحر مکاشفه مستغرق شده آنگاه که از ان حالت باز آمد
یکی از اصحاب بطریق انبساط گفت ازین بوستان که تو بودی ما را چه تحفهٔ کرامت آوردی
گفت بخاطر داشتم که چون بدرخت گل برسم دامنی پر کنم هدیهٔ اصحاب را چون برسیدم بوی
گلم چنان مست کرد که دامنم از دست برفت قوله ما را چه تحفه کرامت آوردی یعنی برای
ما چه پیشکش نوازش وبزرگواری آوردی قوله هدیهٔ اصحاب را یعنے برای هدیهٔ اصحاب
صاحبدل آنکه بحقیقت دل رسیده باشد ومراد ازان ولی الله است جیب بفتح جیم و
سکون یاء تحتانیه گریبان پیرهن مراقبه بضم میم وفتح قاف یکدیگر را نگهبان کردن

در اصطلاح

تشبیه است ببیت ومشابه آنست واین استعارهٔ بالکنایه است نه تشبیه است بدیوار واثبات دیوار که از لوازم
غیر مقومه مشبه به یعنی بیت ست برای مشبه مذکور یعنی است استعارهٔ تخییلیه کقولک زمام الحکم فی ید فلان
ورینجا تشبیه حکم بناقه که محذوف ست از استعارهٔ بالکنایه است واثبات زمام که از لوازم غیر مقومه مشبه به است برای
مشبه استعارهٔ تخییلیه شعر بلغ العلی بکماله ✤ کشف الدجی بجماله ✤ حسنت جمیع خصاله ✤ صلوا علیه وآله
یعنی رسیده پیغمبر علیه السلام بزرگواری را بسبب کمالیت خود و دور کرد تاریکی را بجمال خود
وخوب ست تمام خوهای او درود بفرستید بر او و اولاد او بلغ ماضی معروف از نصر
ضمیر مستتر فاعل او علی بالضم بزرگواری وبالفتح بلندی در قدر ومنزلت ومفعول فعل
با حرف جر کمال بالفتح تمامی وتمام شدن مجرور کشف ماضی معروف از ضرب بمعنی
برهنه کرد وکشاده کرد وجی بالضم والالف المقصورة مفعول کشف بمعنی تاریکی جمال بالفتح
خوبی حسنت بفتح اول وضم ثانی ماضی مونث شرف بمعنی نیک ست وخوب ست جمیع
فاعل حسنت مضاف خصال بکسر خای معجمه جمع خصلت مضاف الیه صلوا صیغه جمع
مذکر امر حاضر تفعیل که هر گه یکی از بندگان گنهکار پریشان روزگار دست انابت باید
اجابت بدرگاه حق جل وعلا بردارد ایزد تعالی در وی نظر نکند بازش نخواند باز اعراض
کند بازش تضرع وزاری نخواند حق سبحانه وتعالی گوید انابت بکسر همزه بازگردیدن بسوی
خدای تعالی وبازگشتن از کارهای بد اعراض بکسر همزه روی گردانیدن تضرع بروزن
تفعل زاری کردن سبحان بالضم مصدر بمعنی پاک کردن وبپاکی یاد کردن خدا را وتقدیره
سبحت سبحان یا ملائکتی قد استحییت من عبدی ولیس له رب غیری فقد غفرت له یعنی
ای فرشتگان من تحقیق شرم داشتم از بندهٔ خود در حالیکه نیست برای او پروردگار وآمرزیدم
پس تحقیق آمرزیدم مر او را یا حرف ندا ملائکه بالفتح جمع ملک بفتح اول وثانی مضاف بمعنی
فرشتگان ویای متکلم مضاف الیه قد برای تحقیق استحییت واحد متکلم ماضی معلوم از استفعال
که مصدرش استحیا بمعنی شرم داشتن ست واو حالیه لیس ماضی معلوم رب پروردگار
وخداوند واسمی از اسمای الله تعالی غفرت واحد متکلم ماضی معلوم یعنی آمرزیدم دعوتش را
اجابت کردم وحاجتش را برآوردم که از بسیاری دعا وزاری بنده شرم دارم **بیت**

شرط انصاف نیست کہ تو از فرمان خالق سر بہ پیچے در خبرست از سرور کائنات مفخر موجودات و رحمت عالمیان و صفوت آدمیان و تتمہ دور زمان محمد مصطفے علیہ الصلوٰۃ والسلام **بیت** شفیع مطاع بنی کریم ٭ قسیم حسیم نسیم وسیم ٭ خبر بفتحتین خای معجمہ و بای موحدہ آگاہی از نیک و بد و در اصطلاح علمای اصول حدیث فرمودۂ پیغمبر صلعم و اصحاب را گویند و در عرف منطقیان انچہ محتمل صدق و کذب باشد کائنات موجودات جمع کاین صفوت در منتخب اللغات ست بفتح و ضم و کسر صاد مہملہ و ضم فاو تشدید و فتح واو برگزیدہ تتمہ بفتح تای اول و کسر دوم و تشدید میم انچہ تمامی چیزے باشد و اخیر کار دور گردیدن صلوٰۃ دعا و رحمت و آمرزش خواستن شفیع بفتح شین معجمہ و کسر فا در صراح ست بمعنی خواہش گر و خداوند شفعہ در بیع و در خواہندہ گناہ مردم مطاع بالضم اسم مفعول اطاعت یعنے فرمان بردہ شدہ نبی بفتح نون و کسر بای موحدہ و تشدید یای تحتانیہ پیغمبر و خبر دہندہ قسیم بفتح قاف بر وزن شفیع بمعنی خوب رو و جمیل و بخشش کسی مشتق از قسامت و قسیم بمعنی قسمت کنندہ در لغت عربی نیامدہ حسیم بزرگ شدن و عظیم نسیم بای موحدہ و سین مہملہ نرم خندہ کنندہ و لب شیرین کنندہ و نسیم بنون تحریف ست و سیم ای حسین الوجہ و السیما مشتق از وسامت **بیت** چہ غم دیوار امت را کہ دارد چون تو پشتیبان ٭ چہ باک از موج بحر آن را کہ باشد نوح کشتیبان ٭ پشتیبان معاون و پشت پناہ کشتیبان ملاح را گویند قولہ چون تو پشتیبان خطاب بطرف جناب رسالت مآب صلعم ست و این نوع کلام را التفات نامند چہ التفات در لغت بمعنے واپس نگریستن ست و در اصطلاح شعرا عبارت ازان ست کہ در کلام سابق ضمیر غائب بسوی ممدوح راجع کردہ بعد ازان خطاب کنند و پوشیدہ نخواہد بود کہ دیوار امت تشبیہ موکدہ نیست بلکہ استعارہ بالکنایہ و استعارہ تخییلیہ است و طریقش چنان ست کہ مشبہ مذکور شود و مشبہ بہ را حذف نمایند پس ذکر مشبہ و حذف مشبہ بہ عبارت از استعارۂ بالکنایہ ست و اثبات بعضی از لوازم مشبہ بہ محذوف برائے مشبہ مذکور عبارت از استعارۂ تخییلیہ و لوازمیکہ اختصاص بمشبہ بہ دارد از سہ حال بیرون نخواہد بود یا قوام مشبہ بہ بادست یا تکمیل مشبہ بہ موقوف بر نسبت یا خلی در تکمیل و قوام ندارد پس در جا

رای مهمله سنگی ست قیمتی که رنگش سبز باشد و جمعی زبرجد را مترادف او دانسته اند
اما اصح آنست که زبرجد سنگ دیگرست و درزمردین یا دنون برای نسبت ست مانند
زرین و سیمین ولفظ گستر دو پرور دلبکون رای مهمله باید خواند بسبب آنکه ماضی مطلق
نبات جمع نبت یعنی دختران نبات انچه از زمین بروید مهد بالفتح گهواره نوروز بمعنی
روز نو و آن دو باشد یکی نوروز عامه و دیگرے نوروز خاصه نوروز عامه روز اول فروردین
ماه است که آمدن آفتاب به نقطهٔ اول حمل باشد و رسیدن او بان نقطه اول بهارست
و ششم از فروردین ماه نوروز خاصه باشد قدوم بضم قاف و دال مهمله از سفر آمدن
موسم بفتح میم و کسر سین مهمله وقت و هنگام شکوفه بکسر شین معجمه و ضم کاف تازی و فتح فا
گل ناشگفته و گل درخت میوه دار باشد عصاره بضم عین مهمله و فتح صاد بے نقطه انچه
بفشاردن برون آید مانند آب و ثفل چیزے فشرده نای که مخفف آن نی ست نیشکر را
گویند نخل بفتح نون و سکون خای معجمه درخت خرما بباق بفتح بای موحده و کسر سین مهمله درخت
بلند و بالنده **قطعه** ابر و باد و مه و خورشید فلک در کارند ✤ تا تو نانی بکف آری
و بغفلت نخوری ✤ همه از بهر تو سرگشته و فرمان بردار ✤ شرط انصاف نباشد که تو فرمان
نبری ✤ خورشید بکسر شین معجمه معروف و عوام هندی بفتح خوانند و آن غلط ست کف
بالفتح والتشدید پنجه و تخفیف برای ضرورت ست و این قطعه مبنی بران ست که از تاب
و حرارت آفتاب بخارات زمین هرگاه میل علو کرده نزدیک کرهٔ زمهریر رسد و منجمد گردد
هوا محرک آن گردیده می بارد که آن باران موجب طراوت و نشو و نمای نباتات و سبب
حیات حیوانات می شود و از تاثرات افلاک و آبای علوی که عبارت از هفت کوکب
یعنی آفتاب و مهتاب و مشتری و زهره و عطارد و غیر آن ست زمین و زمینیان متاثر اند
و تعمیر و آبادانی جهان از وست لهذا فرموده که شمس و قمر و باد و باران و غیره پیوسته
سرگرم کارند که ترا نانی بدست آید و موجب زیست تو گردد و مدام بذکر الٰہی مشغول
باشی و عمر خود بغفلت بسر نبری چنانچه مصرع ✤ خوردن برای زیستن و ذکر کردن ست
پس اے غفلت پیشه و ناقباحت اندیشه همه از برای تو سرگشته و باصلاح کار تو مامورند

کسر حای مهمله هر بدی که از حد گذرد و مروزشت سخن و زشت کار پرده دریدن کنایه از شرمندہ
ساختن وظیفه چیزیکه برای کسی در روزه مقرر شده باشد روزے معروف معکر بضم میم
و فتح کاف ناشایسته وغیر مشروع و بکسر کاف انکار کننده یعنی رحمت غیر متناهی حق تعالی
که مانند باران فیض رسان ست همه را رسیده و خوان نعمت بی دریغش بهر جا مهیا گشته
و منعمان را بسبب گناه بیچاره شرمنده نسازد و روزی مقرره به خطای ناشایسته موقوف
نگرداند و مخفے نخواهد بود که وجه شبه در تشبیه رحمت بباران فیض و سخاوت ست و این نوع
تشبیه را تشبیه مؤکد نامند چه در تشبیهی که ادات آن مذکور نباشد تشبیه مؤکد گویند و انچه ادات
در و مذکور باشد مرسل نامند و موکد بر دو نوع ست یکی آنکه ادات تشبیه را حذف نمایند
فقط چنانچه درین مصرع * می آفتاب زرفشان جامش بلورین آسمان * درینجا شراب را بآفتاب
زرفشان و جام را بآسمان تشبیه داده و ادات تشبیه که لفظ چون و مانند یا غیر آنست
حذف نموده و نوع دیگر آنکه ادات تشبیه را حذف نموده مشبه به را بمشبه اضافت نمایند.
و آن را اضافت تشبیهی خوانند چنانچه درین بیت * عبهر چشمش گرفته سرخے لاله * لاله
رویش گرفته زردی عبهر * یعنی چشم او که مانند عبهر است در وی او که مانند لاله است پس
باران رحمت نوعی از تشبیه مؤکد باشد که ادات تشبیه را حذف نموده مشبه به یعنی باران را
بمشبه که رحمت ست اضافت نموده اند قطعه ای کریمی که از خزانه غیب * گبر و ترسا وظیفه خور داری * دوستان را کجا کنی محروم * تو که با دشمنان نظر داری * خزانه
بکسر خای معجمه خزینه داری و گنجینه و بفتح خا غلط ست غیب مند شهادت بالفتح که بمعنے
آشکاره است گبر بفتح کاف فارسی آتش پرست ترسا نصرانی و آتش پرست و قیل
عابد نصاری که تبازی راهب خوانند محروم بی نصیب فراش باد صبا را گفته تا فرش
زمردین بگستره و دایه ابر بهاری را فرموده تا نبات نبات را در مهد زمین ببرورد و دختران
نجلعت نوروزے قبای سبز ورق در بر کرده و اطفال شاخ را بقدوم موسم گل کلاه شکوفه
بر سر نهاده عصاره نائی بقدرتش شهد فائق شده و تخم خربا بتربیتش نخل باسق گشته فراش
بفتح فا و تشدید رای مهمله بساط و فرش اندازنده زمرد بضمتین زای معجمه و میم و تشدید و فتح

وتفریح ذات ومصنف رح از لفظ نفس دریجا مجازاً آن بمعنی زمان اندک ارادہ کردہ واین
مجاز مرسل نامند چہ مجاز مرسل عبارت از لفظے ست کہ در غیر معنے موضوع لہ استعمال کردہ شود
وعلاقہ در معنی حقیقے ومعنی مجازی غیر تشبیہ چیزے دیگر باشد مثلاً گویند فلانی درین کار دستے
دارد یعنے قدرتے دارد علاقہ دریجا علاقۂ حال بامحل ست چہ دست محل قدرت ست امادر
نفس حال ست وزمان محل پس این نوع ہشتم از مجاز مرسل خواہد بود کہ آن عبارت ست از تسمیۂ
محل باسم حالش کہ قولہ تعالی واما الذین ابیضت وجوہہم ففی رحمۃ اللہ یعنے کسانیکہ در قیامت
روی شان سفید باشد در رحمت خدا خواہند بود ومراد از رحمت جنت ست کہ محل رحمت باشد

بیت از دست وزبانِ کہ برآید ✤ کز عہدۂ شکرش بدر آید ✤ کاف در مصرع اول کدام است
عہدہ بالضم تفویض امر بکسی برائے اصلاح آن وتیمار دارے وباید دانست کہ بازاے نعمت کاری
از جوارح بجا آوردن واز زبان ثنا گفتن را شکر نامند یعنے کدام کس ست کہ از اعانت
دست وزبان از امر سپاس داری او تعالی جل شانہ تواند برآمد ✤ م وقولہ تعالی ✤ اعملوا آل
داؤد شکراً وقلیلٌ من عبادی الشکور ✤ یعنے عمل کنید ای فرزندان داؤد سپاس داری را در
حالتیکہ اندک اند از بندگان من سپاس دارندہ ✤ اعملوا صیغۂ جمع امر حاضر مذکر ست آل منادی
مضاف کہ حرف ندا از وحذف گشتہ بمعنے پسران وفرزندان واہل دین داؤد مضاف الیہ
وغیر منصرف شکراً بالضم مصدر باب نصر ومفعول لفعل ست وحرف واو حالیہ وقلیل صفت شبہ
وخبر من جار عباد بالکسر جمع عبد مجرور وشکور بفتح شین معجمہ صیغۂ مبالغہ است ومبتدا قطعہ

بندہ ہمان بہ کز تقصیر خویش ✤ عذر بدرگاہ خدا آورد ✤ ورنہ سزاوار خداوندیش ✤ کس
نتواند کہ بجا آورد ✤ قطعہ بالکسر شعری کہ مطلع ندارد وبعضے شعر مختصر را نیز گویند تقصیر کوتاہی
کردن عذر بضم عین مہملہ وسکون دال معجمہ بہانہ یعنے تاب متنفسے نیست کہ سزاوار خداوندی او
سبحانہ جلشانہ سپاس داری بجا آرد بسبب آنکہ نعمتش از شکر افزون ست پس ہمان بہتر کہ
بندۂ ضعیف البنیان از کوتاہی خویشتن بہانہ بدرگاہ او آرد وخود را مغدور شمارد باران رحمت
بی حسابش ہمہ را رسیدہ وخوان نعمت بی دریغش ہمہ جا کشیدہ پردۂ ناموس بندگان
بگناہ فاحش ندرد ووظیفۂ روزے بہ خطای منکر نبرد ناموس ننگ وعصمت فاحش بفاو

بسم الله الرحمن الرحیم

منت خدایرا عزوجل که طاعتش موجب قربت ست وبشکر اندرش مزید نعمت هر نفسی که فرو می رود
ممد حیات ست وچون برمی آید مفرح ذات پس در هر نفسی دو نعمت موجود ست وبر هر نعمتی شکری واجب
منت بکسر میم وتشدید نون سپاس نعمت ونیکی واحسان کردن باکسی عز بفتح عین مهمله وتشدید
زای معجمه فعل ماضی معلوم بمعنی گرامی وقوی وچیره جل بفتح جیم وتشدید لام فعل ماضی معلوم یعنی
بزرگ ست طاعت بندگی موجب بضم میم وکسر جیم اسم فاعل یعنی واجب ولازم کننده قربت
بضم قاف مصدر از باب کرم یکرم بمعنی نزدیکی شکر بالضم سپاس داشتن وثنا گفتن منعم بسبب
نعمت من صراح مزید بفتح میم وکسر زای معجمه افزونی وافزون کرده شده نعمت بکسر نون
نازودست رس ومال نفس بفتحتین دم یعنی بادی که از دهان وبینی برآید ممد بضم میم اول و
کسر دوم وتشدید سوم مدد کننده ذات بذال معجمه حقیقت چیزی وخداوند هستی حیات بفتح
حای مهمله ویای تحتانیه زندگانی مفرح بضم میم وفتح فا وتشدید وکسر رای مهمله شاد کننده
زبان بضم زای معجمه وفتح بای موحده ترجمه لسان بکسر لام معروف ست وهم بمعنی الفاظ موضوعه
وقوله پس در هر نفسی دو نعمت موجود ست یعنی در هر زمان دو نعمت موجود ست ای مدد حیات

بعون صناع مکین و مکان و فضل خلاق زمین و زمان

گلکدهٔ بهار ابدی چمنستان فیوض سرمدی گلبن معنیهاے بیکران المسمے بہ

ریاض رضوان

معروف بہ

شرح گلستان

تصنیف چمن بند معانی گلشن آرای نکتہ دانی جناب مولوی ریاض علی صاحب

در مطبع نامی منشی نولکشور بطبع مزین مقبول جہان شد انجم

اطلاع

اس مطبع مین ہر علم و فن کی کتب موجود ہین شائقین کو فہرست مطول سے جو علیحدہ موجود ہے اور درخواست کرنے سے مل سکتی ہے معلوم ہو سکتا ہے کہ قیمت اس سال مین نہایت ارزان مقرر ہوئی ہے ہم صرف کتب اخلاق و موعظت و تصوف کی کتابین فارسی و کتب علوم عربی درسی صرف و نحو و منطق و معانی و دینیات وغیرہ ذیل مین درج کرتے ہین۔

اخلاق و موعظت و تصوف کی کتابین فارسی

گلستان نثر شیخ سعدی شیرازی
ایضاً کاغذ رنگین و عمدہ
ایضاً متوسط قلم
ایضاً پر قلم و واضح و خوشخط
ایضاً چوب قلم۔ کاغذ سفید ولایتی عمدہ
ایضاً۔ ایضاً کاغذ حنائی
فرہنگ گلستان تصنیف مولوی عبداللہ الموسوی
گلستان مترجم ترجمہ لفظ بلفظ ہوا ہے
شرح گلستان مصنفہ مولوی محمد اکرم ملتانی
ریاض رضوان شرح گلستان تصنیف مولوی قادر علی صاحب عجیب و غریب کتاب ہے
خیابان گلستان یعنی شرح گلستان خان آرزو منتخب روزگار قابل دید ہے
گلستان حکیم قاآنی بجواب گلستان سعدی قابل دید ہے
بوستان جلی قلم مانند قلم اوسط قطعہ لایق دید ہے آجتک ایسے قلم جلی و خوشخط بوستان چھپی نہین کاغذ سفید
ایضاً — کاغذ حنائی
بوستان دو مصرعہ خوشخط تصنیف شیخ سعدی بقلم جلی
ایضاً — دو مصرعہ
بوستان سہ مصرعہ متن و حاشیہ مین ۳ مصرع ہین
ایضاً دو مصرعہ مطبوعہ مطبع علوی
مثنوی شاہ شرف از شاہ بو علی قلندر عارفانہ مضمون ہے —
مثنوی معنوی مولوی روم چار مصرعہ ہر سہ دفتر محشی
شرح مثنوی بحر العلوم از تصنیفات حضرت مولانا عبد العلی بحر العلوم مرحوم یہ شرح حامل المتن ہے —

لطائف معنوی شرح مثنوی مولوی روم مطبوعہ کانپور
اسرار الاولیا ملفوظات و ارشادات حضرت شیخ فرید شکر گنج رحمہ اللہ
مجموعہ مثنویات فرید الدین عطار جسمین رسایل ذیل ہین — جواہر الذات — میلاج — الٰہی نامہ مختار نامہ — منطق الطیر — بلبل نامہ نزہت الاحباب — مفتاح الفتوح — بے سر نامہ — پند نامہ
تحفہ محمدی مؤلفہ خواجہ امیر الدین عرف پگلے وال حکایات و مواعظ عارفانہ مین بقلم نہایت جلی خوشخط
مطالب رشیدی مصنفہ حضرت شاہ تراب در طریق مجاہدات باطنیہ
انوار محمدی مصنفہ محمد امیر اکبر آبادی در بیان فرقہ اہل اسلام
مثنوی سلسبیل مصنفہ حکیم منور حسین فیض حکیم تخلص
اخلاق ناصری مشہور علم اخلاق کی کتاب ہے
اخلاق محمدی مصنفہ محمد علی یزدی اخلاق مین —
مصباح الہدایت ترجمہ عوارف مشہور کتاب ہے
رسالہ ہدایت المؤمنین موعظت مین
سرور العباد شرح قصیدہ بانت سعاد
مجالس العشاق باتصویر تصنیف میر سلطان حسین نبیرہ شہنشاہ امیر تیمور گورگان ہے نظم و نثر دلکش عشق و شریعت کو ہم قالب و ہم پہلو کیا ہے بمذاق اہل تصوف —
مجالس العشاق باتصویر مطبوعہ جدید —
بہارستان جامی بجواب گلستان سعدی
کیمیای سعادت فارسی امام محمد غزالی —
حدایق العشاق مصنفہ ملا رضی در تاثیرات عشق
اخلاق جلالی — محشی از ملا جلال الدین محقق دوانی

بعون صناع مکین و مکان و فضل خلاق زمین و زمان

گلکدهٔ بهار ابدی چمنستان فیوض سرمدی گلبن معنیهاے بیکران المسمے بہ

ریاض رضوان

معروف بہ

شرح گلستان

تصنیف چمن بند معانی گلشن آرای نکته دانی جناب مولوی ریاض علی صاحب

در مطبع نامی منشی نولکشور بطبع مزین مقبول جهان شد انجم

Riyāẓ-i-riẓwān.

Sādi, Shirāzi.

1877.

49. c. 77.

[redacted]

Indian Institute, Oxford.

The Lucknow Sparks Library.

Presented

by

[redacted]

PLEASE DO NOT REMOVE

THE ABOVE CARD

INDIAN INSTITUTE LIBRARY

Bodleian Library
Oxford

